

BIULETYN

Stowarzyszenia
Absolwentów i Przyjaciół
Wydziału Prawa
Katolickiego Uniwersytetu
Lubelskiego

t. XX, 22 (1) 2025

ISSN 2719-3128
e-ISSN 2719-7336

Stowarzyszenie Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa
Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego

Tom XX, numer 22 (1)

2025

ISSN 2719-3128

e-ISSN 2719-7336

ISSN 1896-8406 (dawny)

BIULETYN

**STOWARZYSZENIA ABSOLWENTÓW
I PRZYJACIÓŁ WYDZIAŁU PRAWA
KATOLICKIEGO UNIWERSYTETU
LUBELSKIEGO**

Lublin 2025

Komitet Redakcyjny

Mirosław Sitarz (redaktor naczelny, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Polska);
Paweł Lewandowski (sekretarz, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Polska); Oleksandr Bilash
(Użhorodzki Uniwersytet Narodowy, Ukraina); Dimitry Gegenava (Uniwersytet Sulkhan-Saba Orbeliani,
Gruzja); Paweł Kaleta (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Polska); Stanisław Kawa (Instytut
Teologiczny im. Św. Józefa Bilczewskiego we Lwowie, Ukraina); Monika Menke (Uniwersytet Palackiego
w Ołomuńcu, Czechy); Michaela Moravčíková (Uniwersytet Trnavski w Trnawie, Słowacja)

Rada Naukowa

Józef Krukowski (przewodniczący, PAN, Polska); Wiesław Bar (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana
Pawła II, Polska); Waldemar Bednaruk (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Polska);
Jean-Paul Durand (Katolicki Uniwersytet Paryski, Francja); Marzena Dyjakowska (Katolicki
Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Polska); Artur Katolo (Papieski Wydział Teologiczny
Południowych Włoch, Italia); Janusz Kowal (Papieski Uniwersytet Gregoriański, Italia); Józef Krzywda
(Uniwersytet Papieski Jana Pawła II, Polska); Józef Marčín (Uniwersytet Katolicki w Ružomberku,
Słowacja); Damian Němec (Uniwersytet Palackiego w Ołomuńcu, Czechy); Bernd Rüthers
(Uniwersytet w Konstancji, Niemcy); Bronisław Sitek (SWPS Uniwersytet Humanistycznospołeczny
w Warszawie, Polska); Stanisław Stadniczenko (Akademia Ekonomiczno-Humanistyczna w Warszawie,
Polska); Jiří Rajmund Tretera (Uniwersytet Karola w Pradze, Czechy);
Władysław Witczak (Wyższa Szkoła Ekonomii i Innowacji w Lublinie, Polska);
Vytautas Steponas Vaičiūnas (Uniwersytet Witolda Wielkiego, Litwa)

Opracowanie redakcyjne

Paweł Lewandowski

Skład komputerowy, druk i oprawa

Studio R-ka, ul. Lasockiego 15, 20-612 Lublin

Adres Redakcji i Wydawcy

Stowarzyszenie Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego
Al. Raclawickie 14, c-742, 20-950 Lublin, Polska
tel./fax. 81 445 37 42 • e-mail: kkpp@kul.pl • sawp.org.pl

© Copyright by

Stowarzyszenie Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa KUL
Artykuły są udostępniane na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa CC BY 4.0

ISSN 2719-3128
e-ISSN 2719-7336

Ministerstwo
Edukacji i Nauki

Projekt finansowany ze środków Ministerstwa Edukacji i Nauki na podstawie umowy nr RCN/
SN/0255/2021/1 z dnia 14 grudnia 2022 r. w ramach programu „Rozwój czasopism naukowych”.

SPIS TREŚCI

Artykuły

Khrystyna Bidonko , Zmiana konstytucyjnej roli Parlamentu Ukrainy w wyniku przystąpienia Ukrainy do Unii Europejskiej	9
Kateryna Binytska, Iurii Shcherbiak , Współczesny stan pracy socjalno-pedagogicznej z nieletnimi w zakresie zapobiegania przestępczości w Ukrainie	31
Paweł Kaleta , Samofinansowanie się Kościoła z majątku własnego i asygnyaty podatkowej	43
Michał Krawczyk, Justyna Krzywkowska , „Papista” na tronie Zjednoczonego Królestwa? Analiza krytyczna reguły wykluczenia katolików od dziedziczenia brytyjskiej korony	55
Józef Krzywda , Stanowisko wobec ideologii gender w świetle świętej i nienaruszalnej wartości ludzkiego życia	73
Sabina Kubas , Współpraca Organizacji Międzynarodowego Lotnictwa Cywilnego z Agencją Unii Europejskiej ds. Bezpieczeństwa Lotniczego	81
Aleksandra Kucharska , Glosa aprobująca do wyroku NSA z dnia 11 listopada 2022 r., sygn. akt III FSK 257/22	91
Karolina Mazur , Zadośćuczynienia dla ofiar nadużyć seksualnych w Kościele katolickim w Niemczech	103
Marta Mucha , Przepisy zawarte w kanonach o chrzcie dorosłych – zastosowanie wobec wszystkich, którzy po wyjściu z dzieciństwa potrafią już używać rozumu (kan. 852 § 1 Kodeksu Prawa Kanonicznego)	129
Bartosz Nieścior , Odpowiedzialność dyscyplinarna notariuszy wynikająca z przepisów Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z 27 października 1933 r. – Prawo o notariacie	147
Mikołaj Olszewski , Działalność naukowa osób z niepełnosprawnością na uczelni wyższej	161
Agnieszka Orzelska-Stączek , Profesor Wojciech Roszkowski: etapy twórczości naukowej i jej znaczenie społeczne. Pasja, dyscyplina, wartości	181

Stanislav Příbyl , Państwowe uznanie kościołów i związków wyznaniowych jako test religijności w Republice Czeskiej	193
Adrian Redzynia , Przedmiot podstępного wprowadzenia w błąd w wyrokach Sądu Metropolitalnego w Krakowie w latach 2015-2020	235
Martyna Świetlińska , Proces Warenną Jeffsa: Odpowiedzialność karna przywódcy religijnego za współudział w przestępstwach seksualnych.....	275
Maria Alejandra Vanney , Dziewięćdziesiąt lat <i>Czystej Teorii Prawa</i> : polityczne dziedzictwo Hansa Kelsena	289
Beata Walczak-Kowalik , Strefy specjalne jako narzędzie ochrony środowiska i zrównoważonego rozwoju.....	311

TABLE OF CONTENTS

Articles

Khrystyna Bidonko , Change in the Constitutional Role of the Parliament of Ukraine as a Result of Ukraine's Accession to the European Union.....	9
Kateryna Binytska, Iurii Shcherbiak , The Current State of Social and Pedagogical Work with Minors to Prevent Delinquency in Ukraine.....	31
Paweł Kaleta , The Self-financing of the Church From its Own Assets and Tax Designation	43
Michał Krawczyk, Justyna Krzywkowska , "Papist" on the Throne of the United Kingdom? Critical Analysis of the Rule of Exclusion of Catholics from Inheriting the British Crown.....	55
Józef Krzywda , Position towards Gender Ideology in the light of the Sacred and Inviolable Value of Human Life	73
Sabina Kubas , Cooperation between the International Civil Aviation Organization and the European Union Aviation Safety Agency.....	81
Aleksandra Kucharska , Approval Comment on the Judgment of the Supreme Administrative Court of 11 November 2022, File Reference III FSK 257/22	91
Karolina Mazur , Reparations for Victims of Sexual Abuse in the Catholic Church in Germany	103
Marta Mucha , The Prescripts of the Canons on Adult Baptism – Their Application to all Those Who, No Longer Infants, Have Attained the Use of Reason (Canon 852 § 1 of the Code of Canon Law)	129
Bartosz Nieścior , Disciplinary Liability of Notaries Resulting from the Provisions of the Regulation of the President of the Republic of 27 October 1933 – Law on Notaries.....	147
Mikołaj Olszewski , Scientific Activity of People with Disabilities at a University.....	161
Agnieszka Orzelska-Stączek , Professor Wojciech Roszkowski: Stages of Academic Work and Its Social Significance. Passion, Discipline, Values	181

Stanislav Přibyl , State Recognition of Churches and Religious Societies as a Test of Religiosity in the Czech Republic	193
Adrian Redzynia , Subject of Fraudulent Misrepresentation in the Judgments of the Metropolitan Tribunal of Cracow between 2015 and 2020.....	235
Martyna Świetlińska , Warren Jeffs Trial: A Religious Leader's Criminal Liability for Complicity in Sexual Offenses	275
María Alejandra Vanney , Ninety Years of the <i>Pure Theory of Law</i> : The Political Legacy of Hans Kelsen	289
Beata Walczak-Kowalik , Special Zones as a Tool for Environmental Protection and Sustainable Development.....	311

ARTYKUŁY

CHANGE IN THE CONSTITUTIONAL ROLE OF THE PARLIAMENT OF UKRAINE AS A RESULT OF UKRAINE'S ACCESSION TO THE EUROPEAN UNION

ZMIANA KONSTYTUCYJNEJ ROLI PARLAMENTU UKRAINY W WYNIKU PRZYSTĄPIENIA UKRAINY DO UNII EUROPEJSKIEJ

Khrystyna Bidonko, MA

Nicolaus Copernicus Superior School, Poland

e-mail: kbidonko@student.sgmk.edu.pl; <https://orcid.org/0009-0003-2849-4938>

Abstract

The article is aimed at exploring the transformation that the Parliament of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine (VRU) should undergo as a result of Ukraine's integration into the European Union. In particular, the article focuses on the constitutional functions and powers of the VRU as national parliament of an EU member state. By analysing the role that National Parliaments play in the EU legal system, the study analyses changes to be introduced to the VRU's legislative, scrutinizing and representative functions. The role of the national parliament is undoubtedly defined in the constitution. The article therefore presents an overview of the constitutional provisions of a number of EU member states in order to determine what changes should be introduced to the Constitution of Ukraine. Finally, the overview of possible amendments to the Constitution of Ukraine are discussed in the context of parliamentary control and legislative activity.

Keywords: legal system of European Union, Constitution of Ukraine, Constitutional reform, Parliament

Abstrakt

Artykuł ma na celu zbadanie transformacji, jaką powinien przejść parlament Ukrainy (Rada Najwyższa Ukrainy, RNU) w wyniku integracji Ukrainy

z Unią Europejską. W szczególności koncentruje się na funkcjach konstytucyjnych i uprawnieniach RNU jako parlamentu narodowego państwa członkowskiego UE. Podkreślając rolę, jaką parlamenty narodowe odgrywają w systemie prawnym UE, analizowane są zmiany, które należy wprowadzić do funkcji ustawodawczych, kontrolnych i reprezentacyjnych RNU. Rola parlamentu narodowego niewątpliwie określona jest w konstytucji. Artykuł prezentuje zatem przegląd przepisów konstytucyjnych szeregu państw członkowskich UE w celu określenia, jakie zmiany należy wprowadzić do Konstytucji Ukrainy. Na koniec omówiono przegląd możliwych zmian w Konstytucji Ukrainy w kontekście dokonania kontroli parlamentarnej oraz działalności ustawodawczej.

Słowa kluczowe: system prawny Unii Europejskiej, Konstytucja Ukrainy, Reforma konstytucyjna, Parlament

Introduction

The process of Ukraine's accession to the European Union, which has reached a qualitatively new level with the start of membership negotiations on 25 June 2024,¹ will undoubtedly bring changes to Ukraine's legal system. Ukraine faces the critical task of harmonizing its national legislation with the EU *acquis*. According to the Government Office for the Coordination of European and Euro-Atlantic Integration, Ukraine will need to implement 2,739 EU legal acts into its national legislation during the negotiation period.² Given the scale of these changes, they will inevitably impact the functioning of the Verkhovna Rada of Ukraine. This article analyses the role of national parliaments (NPs) within the EU legal system and provides an overview of the constitutional provisions of the Member states. The analysis allows for discussing possible changes that will affect the Verkhovna Rada of Ukraine's role following the country's accession to the EU.

It should be emphasized, that since the full scale invasion of the Russian Federation in Ukraine in 2022, the legal regime of martial law has been

¹ "EU Opens Accession Negotiations with Ukraine." <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2024/06/25/eu-opens-accession-negotiations-with-ukraine/> [accessed: 01.03.2025].

² Government Office for the Coordination of European and Euro-Atlantic Integration, *Report on the Results of the Initial Assessment of the Progress in the Implementation of EU Legal Acts* (2023), https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/Zvit_EN.pdf [accessed: 01.03.2025].

in continuous effect.³ The Constitution of Ukraine⁴ directly prohibits introducing changes to the act itself during wartime. Para. 2, Article 157 of the Constitution of Ukraine reads as follows: “The Constitution of Ukraine shall not be amended in conditions of martial law or a state of emergency.” Nonetheless, after the termination of the legal regime of martial law in Ukraine, some changes should be introduced to the Constitution of Ukraine in order to enable becoming an EU member state.

The issue of the role of national parliaments in the EU legal system is addressed by several researchers, particularly in the context of changes introduced by the Lisbon Treaty in 2007.⁵ For instance, Winzen provides an overview of the institutional positioning of national parliaments in EU member states, and identifies which parliamentary functions dominate their activities [Winzen 2021]. Another scholars, analysing the application of the Early Warning Mechanism, suggest that NPs should focus on indirect involvement in the decisions of the European Council [Wilde and Raunio 2018, 323]. However, similar studies are primarily situated in the field of political science, while research from a legal perspective remains less developed. The aim of this article is to determine the key changes in the constitutional role and functions of the Parliament of Ukraine that will take place as a result of Ukraine’s accession to the European Union.

1. EU legal system trends and the role of national parliaments in the EU

The European Union possesses and exercises, through its institutions, the powers transferred to it by its member states.⁶ In particular, the mem-

³ Decree of the President of Ukraine, *On the imposition of martial law in Ukraine* (2022). <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> [accessed: 17.04.2025].

⁴ Verkhovna Rada of Ukraine, *Constitution of Ukraine* [hereinafter: Constitution of Ukraine], “The Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine” no. 30 (1996), <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [accessed: 01.03.2025].

⁵ Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon, 13 December 2007, OJ EU, C 306, 17 December 2007 [hereinafter: Lisbon Treaty], https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_.2007.306.01.0001.01.ENG [accessed: 01.03.2025].

⁶ *D’attribution de competence* (the principle of conferral), as outlined in Article 4.1 and Article 5.2 of the Treaty on European Union [hereinafter: TEU]. Consolidated version of the Treaty on European Union, OJ EU, C 202, 7 June 2016, <http://data.europa.eu/eli/>

ber states transfer the legislative powers to the EU in matters that constitute the exclusive competences of the EU.⁷ The remaining powers are retained by the member states either fully (EU supporting competences, Article 6 TFEU) or partially (shared competence, Article 4 TFEU).

Despite the existing division of competences, the principles of subsidiarity and proportionality, the European Union and its legal system are dynamic entities that evolve under the influence of both internal and external factors. While EU member states remain influential in the context of lawmaking, their powers have gradually become more restricted over time and throughout the process of European integration [Pierson 1996, 158]. When the Lisbon Treaty came in force, both a democratically elected European Parliament and the NPs gained influence in the scope of European decision-making [Grøn and Wivel 2011, 258; Jančić 2017, 6].

In turn, the legal systems of the EU and the member states are gradually inclining toward unification in response to challenges faced by the EU. For instance, the COVID-19 pandemic posed a threat to the Union's integrity. EU institutions have limited competences in the field of healthcare, being restricted to advisory functions. Consequently, during the three years of the pandemic, situations arose where member states acted uncoordinated, leading to new difficulties and fostering nationalist sentiments [Bulana 2021, 201-204]. In April 2020, the European Commission, while drafting the Joint European Roadmap Towards Lifting COVID-19 Containment Measures (2020), concluded that for overcoming the crisis, a coherent and coordinated action by EU member states should exist – something that had been lacking up to that point. Similarly, centralization

treaty/teu_2016/art_5/oj [accessed: 01.03.2025].

⁷ According to Article 3 of the Treaty on the Functioning of the European Union [hereinafter: TFEU], the EU engages in legislative activities related to customs regulation, monetary policy within the Eurozone, competition rules for trade, fisheries policy, and more (exclusive competence of the EU) by creating binding acts for member states. Additionally, the Union has decisive powers in the areas of shared competence (e.g. internal market, energy, consumer protection), based on the provisions of Article 4 TFEU. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union, OJ EU, C 326, 26 October 2012, http://data.europa.eu/eli/treaty/tfeu_2012/oj [accessed: 01.03.2025].

of efforts is essential in addressing other crises, such as migration⁸ or financial challenges.⁹

As noted by Perepiolkin, Samotuga, and Filianina in their analysis of the CJEU's Opinion 9/21, the Court of Justice of the European Union has developed the concept of the "covered field" in its case law [Perepiolkin, Samotuga, and Filianina 2016, 37]. According to this concept, a field of social relations that is at least significantly regulated by EU rules may fall under the EU's exclusive competence. This implies the existence of a mechanism whereby a field of relations can transition from shared competence between the EU and its member states to the EU's exclusive competence.

To some extent, the EU has the right to act beyond its explicit competences under Article 352 TFEU. According to the provision, in the absence of specific powers in the Treaties to undertake an action necessary for achieving a Treaty objective, the EU may take such action. However, pursuant to Article 352(2) TFEU, this procedure is subject to the principle of subsidiarity, as required by Article 5(3) TEU.

Taking into account the trend toward the unification of European and national legal systems [Savkova 2023, 64; Heidbreder 2022, 287], a question arises regarding the role of national legislative bodies. When discussing the transformations a state undergoes during the EU accession process, some researchers warn about "de-parliamentarization" [Rizzuto 2004]. This phenomenon is associated with a gradual shift in the balance of power

⁸ This specifically refers to the migration crisis, which peaked in 2015 and was associated with a sharp increase in the number of refugees, including those crossing borders or residing in the EU without legal grounds – in the countries of the European Union [Algash and Pittel 2019, 335]. Additionally, Council Decision 2022/382 of 4 March 2022, in response to the full-scale Russian invasion of Ukraine, acknowledged the existence of a mass influx of displaced persons within the meaning of Directive 2001/55/EC on the provision of temporary protection. Council Implementing Decision (EU) 2022/382 of 4 March 2022 Establishing the Existence of a Mass Influx of Displaced Persons from Ukraine within the Meaning of Article 5 of Directive 2001/55/EC, and Having the Effect of Introducing Temporary Protection. Official Journal of the European Union, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32022D0382> [accessed: 01.03.2025].

⁹ For example, the Eurozone crisis – a financial crisis, which started in 2009 – arose, among other reasons, from the inability of developing EU member states to repay their external debts [Frieden and Walter, 2017, 376].

between the legislative and executive branches in favour of the government.¹⁰ However, upon a state's accession to the EU, the role of the national parliament expands to some new areas.

The Treaty of Lisbon introduced the extensive legal basis¹¹ for the role of NPs in the EU [Auel and Neuhold 2016]. The analysis of the treaties provisions allow for concluding, that the NPs focus on their scrutiny¹² function within the system of the EU law.

The parliamentary scrutiny manifests itself in at least two ways. In particular, as provided in Article 69 TFEU: "National Parliaments ensure compliance with the principle of subsidiarity in accordance with the procedure set out in that Protocol."¹³ During an ordinary legislative procedure, national parliaments are informed of its start and receive draft laws (Article 12 TEU). The NPs assess, whether the proposed law complies with the subsidiarity principle, and within eight weeks can prepare their reasoned opinion to the Commission and the EU Legislator, if in their opinion the draft law fails to comply (Early Warning Mechanism, EWM).¹⁴ Some scholars emphasize the direct involvement of the NPs in the legislative process in the EU [Kalaitzaki 2025], which is true. However, despite the NPs have the right to scrutinize the draft laws, they are not obliged to, making the providing of the reasoned opinion an optional stage of the law-making process. In addition, providing reasoned opinions does not always lead to introducing changes to the draft law or to withdrawal of the act. The threshold

¹⁰ During EU accession negotiations, it is the government that bears responsibility for harmonizing national legislation with EU law. This involves submitting EU integration-related draft laws for parliamentary consideration and preparing the necessary subordinate regulatory acts. The government is also responsible for coordinating the overall legislative alignment process.

¹¹ Despite not being the direct topic of this paper, the importance of the Treaty of Lisbon is worth mentioning. It introduced several institutional changes, e.g. strengthening the role of NPs and the EP; provisions on the citizens' initiative; making qualified majority voting a priority in the Council [Laursen 2012, 287-89].

¹² For the purposes of this paper, the terms parliamentary scrutiny, parliamentary control, and parliamentary oversight are used interchangeably.

¹³ Protocol on the application of the principles of subsidiarity and proportionality [hereinafter: Protocol].

¹⁴ Two votes are allocated per each unicameral parliament. Bicameral parliaments have one vote per each chamber.

of quantity of reasoned opinions should be reached,¹⁵ as provided by Article 7(2,3) Protocol 2 TFEU. Only after receiving a sufficient number of reasoned opinions, the Commission is required to review the draft law, and decide whether to withdraw, amend or to retain the original form with the justification on the latter matter provided to the EP and the Council.

The NPs possess the ability to assess the compliance with the subsidiarity principle also after the law is adopted. Despite the NPs are not the privileged applicants before the Court of Justice of the European Union (CJEU) *per se*, they can ask their respective governments to start an annulment procedure before the CJEU on the basis of the Article 263 TFEU.

The latter is connected tightly with another aspect of the scrutinizing role of the NPs. The NPs hold the national governments accountable for representing a Member State in the EU (Article 10 TEU). Let me refer to Bidonko [2024, 35], with limited voice on the EU scale, the parliamentary scrutiny of the national government is the aspect that some parliaments focus on already during the candidacy period.

The NPs also engage themselves in the inter-parliamentary cooperation with other NPs and with the EP, as provided in the Article 12(f) TEU and can make joint declarations, exchange information (e.g. via Conference of Speakers) or conduct parliamentary scrutiny (e.g. via Joint Parliamentary Scrutiny Group for the oversight over the EU agency Europol).

There is an ongoing scholarly discourse, whether the NPs should be granted the power of proposing laws directly (so-called “green card”), as they are the democratic representants of the peoples of the EU [Borońska-Hryniewiecka 2017]. There is also a debate, whether NPs should assess the compliance of EU legislation with the principle of proportionality alongside with subsidiarity. However, the possible changes to the current role of the NPs fall out of the scope of this paper. In this regard, the further analysis will be presented with the assumption, that in time of Ukraine joining the EU, the current provisions will apply.

¹⁵ Depending on the thematic scope of the draft law, either a quarter of votes of NPs, one third of votes or a simple majority of the votes is needed to trigger the procedure of review. Given that the overall number of votes is 54, at least 13 votes from 6 countries are needed to start EWM.

2. Changes in the constitutional role of the Verkhovna Rada as a result of accession to the EU

The Parliament of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine (VRU) is a sole legislator in Ukraine.¹⁶ The Parliament of Ukraine is unicameral¹⁷ and functions within the premier-presidential paradigm. Chapter IV of the Constitution of Ukraine is dedicated to the VRU's role, powers, and principles of activity. In addition to its legislative functions, the VRU plays a vital role in forming the national government. In particular, the VRU appoints the cabinet of ministers (Prime Minister, Minister of Defence, and Minister of Foreign Affairs – based on the President's proposal). The government is accountable to the Parliament (Para. 13, Article 85 and Para. 2, Article 113 of the Constitution of Ukraine) and the Parliament can declare a vote of no confidence and conduct the resignation of the Prime-Minister, resulting in dismissal of the Cabinet or make decision on resignation of particular ministers (Para. 13, Article 85 of the Constitution of Ukraine). The VRU also controls the activities of the Cabinet based on provisions of the laws of Ukraine. For example, the newly appointed Cabinet of Ministers of Ukraine creates a Program of Activities of the Cabinet of Ministers of Ukraine (which shall be approved by the Verkhovna Rada of Ukraine) and later reports annually to the VRU regarding the implementation of the plan.¹⁸ The Parliament of Ukraine determines the principles of domestic and foreign policy and approves national programs for economic, scientific and technical, social, national and cultural development, and environmental protection (Article 85 of the Constitution of Ukraine).

In addition, in accordance with Article 229 of the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine,¹⁹ parliamentary factions and individual

¹⁶ Constitution of Ukraine, Article 75.

¹⁷ Some parallels can be drawn between the VRU and some NPs. For instance, there are several unicameral parliaments, e.g. Croatian (Articles 70-93, Croatian Constitution), Hungarian (Constitution of Hungary, Tasks and Powers of the National Assembly).

¹⁸ Verkhovna Rada of Ukraine, *Law of Ukraine "On the Cabinet of Ministers of Ukraine"*, "The Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine" no. 13 (2014), <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18?lang=en#Text> [accessed: 01.03.2025], Article 11.

¹⁹ Verkhovna Rada of Ukraine, *Law of Ukraine "On the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine"*, "The Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine" no. 14-15, no. 16-17 (2010), <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text> [accessed: 15.04.2025], Article 229.

MPs may ask questions to members of the Cabinet of Ministers of Ukraine every week within the “hour of questions to the Government.”

As provided in Article 85 of the Constitution of Ukraine, the VRU approves the state budget and oversees its implementation. The overview of all the forms, in which the VRU conducts its control function over the government, falls out of the scope of this paper.

It is important to note, that besides the legislative function, and the control over the government, the VRU possesses broader supervisory powers by initiating an impeachment procedure of the president (Article 111 of the Constitution of Ukraine) appointing and dismissing the Ombudsman (Article 85 of the Constitution of Ukraine), the half of the members of the Council of the National Bank of Ukraine, granting consent to the appointment and dismissal of the General Prosecutor, appointing one third of the members of the Constitutional Court of Ukraine (*ibid.*). The Parliament schedules municipal and presidential elections; decides on internal territorial arrangement of Ukraine.

The international dimension of the VRU’s powers manifests itself in the declaration of a state of war and conclusion of peace; determining the principles of foreign policy; granting consent/denouncing international treaties of Ukraine; making decisions on granting and receiving international loans.

The role of the Parliament of Ukraine should be undoubtedly be updated in context of EU legal system. Ukrainian constitution should be amended respectively. At least a couple of the current provisions of the Constitution of Ukraine might be in need of amendments. To begin with, Article 75 of the Constitution of Ukraine provides, that “the only legislative body in Ukraine is the parliament – the Verkhovna Rada of Ukraine”. The Article does not take into an account the legislative powers of EU institutions. As respective provision is existent in many constitutions of the member states (e.g. Slovenia²⁰, Slovak Republic²¹), the aforementioned Ukrainian

²⁰ *Constitution of the Republic of Slovenia* (Consolidated Text) [hereinafter: Constitution of the Republic of Slovenia], “Official Gazette of the Republic of Slovenia” Nos. 33/91-I, 42/97, 66/2000, 24/03, 69/04, 68/06, and 47/13, <https://www.us-rs.si/media/constitution.pdf> [accessed: 01.03.2025].

²¹ Office of the President of the Slovak Republic, *Constitution of the Slovak Republic* (Consolidated Text) [hereinafter: Constitution of the Slovak Republic], <https://www.prezi>

provision does not necessarily need to be changed. However, none of the provisions of the Constitution of Ukraine allow for transfer of (legislative) powers to the EU institutions in the area of exclusive legislative competence of the EU.

Moreover, Article 85, which defines the powers of the VRU, does include a provision on the control function of the Parliament. However, it refers solely to the parliamentary scrutiny over the government and does not include the ‘subsidiarity checks’, as described in the previous subchapter. Emphasis on the scrutiny in “EU-related matters” might be useful to introduce to the Constitution.

All the EU member states have faced the need of aligning national legislation to the EU *acquis*, which meant, *inter alia*, introducing changes to the state constitution. For the purposes of this paper, it is important to analyse the provisions of the constitutions of the EU member states. In particular, the most relevant are the states that joined the EU during the last few enlargements (in 2013, 2007 and 2004). In the annex to this paper, the provisions of the constitutions of EU member states are presented, that take into consideration the European dimension of the functioning of the national parliament.

While the introduction of ‘European’ provisions to the constitution is almost unavoidable, the Member states used different approaches to resolving such issue. The legislator may decide to add a separate chapter dedicated to European Integration (e.g. Croatia, Romania), to alter the existing constitutional provisions and add a few new or to adopt a separate constitutional act.

In Estonia, the Constitution of the Republic of Estonia Amendment Act was adopted, which allowed for becoming an EU member state and for direct applicability of EU law.²² The researchers on the topic emphasize the impact of the historic background that preceded the Estonian EU accession, which could make it harder to introduce amendments to the constitution [Krõõt Tupay 2023].

dent.sk/upload-files/46422.pdf [accessed: 01.03.2025], Article 72.

²² Riigikogu, *Constitution of the Republic of Estonia Amendment Act* [hereinafter: Constitution of the Republic of Estonia], <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/512122019006/consolide> [accessed: 01.03.2025], Articles 1 and 2, Riigi Teataja.

In accordance to the Para. 7¹ of the Constitutional Review Procedure Act, “the Riigikogu may petition the Supreme Court for an opinion on how to interpret the Constitution in conjunction with the law of the European Union where the interpretation is of decisive importance for the passing of a legislative bill that is needed to fulfil Estonia’s obligations as a Member of the European Union.”²³ Moreover, the Constitution should be interpreted through the lens of the treaty of accession (Article 2, Riigi Teataja of the Constitution of the Republic of Estonia), indirectly recognizing the supremacy of the EU law. Simultaneously, in the recent court practice,²⁴ the Estonian Supreme Court ruled, that the primacy of EU law applies to the constitution only in the extent, to which it does not contradict fundamental constitutional principles [ibid.].

Similarly, the Constitutional Act *On Membership of the Republic of Lithuania in the European Union* was adopted on 3 July 2004. The Act states the direct applicability of the EU law²⁵ and emphasizes the accountability of the government to the Seimas (Article 3).

Despite the form, in which member states decide to harmonize domestic legislation with EU law, a number of provisions are common for the majority of the member states. With regard to the constitutional role of the Parliament, and the role of the NPs in the EU, the following issues are of major importance: (1) transfer of legislative powers from the NP to the European legislator; (2) conducting parliamentary scrutiny (including parliamentary oversight over the government, especially in the ‘EU-related matters’, and conducting subsidiarity compliance).

The majority of the analysed constitutions (except for Malta, Cyprus, Estonia, and Lithuania) contain the provisions on the transfer of powers to EU institutions, which implies the transition of legislative powers to the EU. In the analysed constitutions, the norms regarding the direct applicability and supremacy

²³ Riigikogu, *Constitutional Review Procedure Act*, <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/512122019006/consolide> [accessed: 01.03.2025], Riigi Teataja.

²⁴ Supreme Court of Estonia, *Constitutional Judgment No. 5-19-29*, <https://www.riigikohus.ee/en/constitutional-judgment-5-19-29> [accessed: 01.03.2025].

²⁵ Seimas of the Republic of Lithuania, *Constitution of the Republic of Lithuania* (Consolidated Version) [hereinafter: Constitution of the Republic of Lithuania], <https://faolex.fao.org/docs/pdf/lit129855.pdf> [accessed: 01.03.2025], Article 2.

of EU law exist, e.g. ‘collision clause’ in the Article 91 of the Constitution of the Republic of Poland.²⁶ This way the EU law on the role of the NPs applies directly. In particular, there is no need for enshrining in the constitution the provisions similar to those existing in the Protocol on the application of the principles of subsidiarity and proportionality.

Article 9 of the Constitution of Ukraine establishes the place of international treaties within the Ukrainian legal system: “international treaties that are in force, agreed to be binding by the Verkhovna Rada of Ukraine, are part of the national legislation of Ukraine.” The constitutional provision does not imply the superiority of international law neither over the laws of Ukraine, nor over the constitution. The constitution is the highest legal act, and “the conclusion of international treaties that contravene the Constitution of Ukraine is possible only after introducing relevant amendments to the Constitution of Ukraine.” as provided in Para. 2, Article 9 of the Constitution of Ukraine.

Simultaneously, Article 9 allows for recognizing the superiority of international treaties’ law in case of collisions with the laws of Ukraine. In addition, the priority for international treaties’ provisions over the Law of Ukraine can be provided in a particular law [Barabash and Hubar 2021]. Moreover, the norms of an international treaty can be applied by courts directly, in situations when such provisions are formulated as norms of direct effect and if such application falls into the competence of the court²⁷. The aforementioned implies, that the Ukrainian legal system is partially ready to recognize European legislation as superior to national laws.

In contrary, some aspects of NP activity on an EU scale does not require introduction of special provisions or altering the existing ones. In particular, the possibility to participate in the inter-parliamentary cooperation (1) derives from the doctrinal role of the Parliament (in particular, its representative function), and (2) the legislative basis for cooperation exists in the Article 12(f) TEU, with the direct applicability of the latter for EU member states.

²⁶ Constitution of the Republic of Poland of 2 April 1997, Journal of Laws, No. 78, item 483 as amended [hereinafter: the Constitution of the Republic of Poland].

²⁷ Plenum of the High Specialized Court of Ukraine for Civil and Criminal Cases, *Resolution on the Application of International Treaties of Ukraine by Courts in the Administration of Justice*, No. 13, 2014, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-14#Text> [accessed: 17.04.2025].

With regard to accountability of national government in the matters, related to the EU, some member states decide to preserve the general provision on the democratic accountability of the government. In such a situation, the accountability in EU-related matters is a special norm to the general one and is implied. However, special emphasis on the parliamentary scrutiny in European matters may be used for strengthening the position of the NP on the EU scale, e.g. as provided by Para. 4, Article 105 of the Constitution of Bulgaria.²⁸

Conclusions

The role of the national parliaments in the European Union is the issue of an ongoing scholarly discourse. On the EU scale, the NPs continue to protect national interest, mostly by conducting subsidiarity control and execution of their scrutinizing functions over the national government. In democratic states in Europe, governments are accountable to their parliaments. In the EU member states, the parliamentary scrutiny constitutes a whole another level of governance, as the member states themselves are presented in the EU institutions by their governments. Some member states decide to additionally emphasize the governmental accountability to the NP in the ‘European’ matters (e.g. Bulgaria,²⁹ Czech Republic³⁰).

In order to join the EU, the need for amending the constitution arises. As a state aspiring to join the Union, Ukraine is no exception. The constitution of Ukraine already provides the legal foundation for the governmental accountability to the Parliament. The overview of ‘European’ constitutional provisions of the EU member states who joined the Union since 2004, allows for a few conclusions.

The member states decide for themselves on how to amend their constitution. Despite the form, at least two approaches to the content of changes seem to be common for the analysed member states. First, the provisions

²⁸ *Constitution of the Republic of Bulgaria* [hereinafter: Constitution of the Republic of Bulgaria], <https://www.parliament.bg/en/const> [accessed: 01.03.2025].

²⁹ *Constitution of the Republic of Bulgaria*, Para. 4, Article 105.

³⁰ Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, *The Constitution of the Czech Republic* [hereinafter: Constitution of the Czech Republic], https://adsdatabase.ohchr.org/IssueLibrary/CZECH%20REPUBLIC_Constitutional%20law.pdf [accessed: 01.03.2025], Article 10b.

on the supremacy and direct applicability of the EU law are added, allowing for ‘automatically’ apply the norms regarding the role of the NPs, especially those, that derive from the doctrinal nature of the Parliament itself. Second, the provisions on the transfer of powers occur frequently in the analysed constitutions. For example, Para. 2, Article 7 of the Constitution of the Slovak Republic reads as follows: “The Slovak Republic may, by an international treaty, which was ratified and promulgated in the way laid down by a law, or on the basis of such treaty, transfer the exercise of a part of its powers to the European Communities and the European Union [...]”

Some insights may be also brought from the experience of the states, that joined the EU before the 2004, and the founders of the EU. For instance, in Italian Constitution, there is a provision on the lawful limitation of the state’s sovereignty (if conducted to “ensure peace and justice among the Nations”³¹). In contrary, the constitutional provisions of some other member states do not indicate sovereignty explicitly, but have it implied, when mentioning the transfer of power to the European Institutions. Another interesting Italian solution is provided in Article 117 of the Constitution of Italy, which provides provisions on division of power, i.e. legislative powers between the national legislator and the EU.

Ukrainian legislator is yet to decide, how to introduce changes to the constitution of Ukraine. The preamble to the constitution already contains provisions on the irreversibility of Ukrainian course for European integration; the government is democratically accountable before the VRU; and the role of international treaties as the part of national legislation derives from constitutional provisions. However, following Ukrainian accession to the EU, the Parliament would execute mostly scrutiny functions on the scale of the Union. In this regard, adding provisions for strengthening parliamentary oversight over the government might be added; as well as direct constitutional basis for transferring particular powers to the EU institutions; and recognizing the supremacy and direct applicability of EU law.

³¹ *Constitution of the Italian Republic* [hereinafter: Constitution of the Italian Republic], https://www.senato.it/documenti/repository/istituzione/costituzione_inglese.pdf [accessed: 01.03.2025], Article 11.

Annex

Table 1. The provisions of the constitutions of EU member states regarding the national parliaments in the EU

Provision of the constitution	Scope of the provision
Constitution of Croatia ³²	
Article 143 Pursuant to Article 142 of the Constitution, the Republic of Croatia shall, as a Member State of the European Union, participate in the creation of European unity in order to ensure, together with other European states, lasting peace, liberty, security and prosperity, and to attain other common objectives in keeping with the founding principles and values of the European Union. Pursuant to Articles 140 and 141 of the Constitution, the Republic of Croatia shall confer upon the institutions of the European Union the powers necessary for the enjoyment of rights and fulfilment of obligations ensuing from membership.	Statement of the objectives for being an EU member state. Transfer of (parliamentary) powers to EU institutions.
Para. 2, Article 144 The Croatian Parliament shall participate in the European legislative process as regulated in the founding treaties of the European Union. Para. 4, Article 144 Parliamentary oversight by the Croatian Parliament of the actions of the Government of the Republic of Croatia in European Union institutions shall be regulated by law.	Role of the parliament in the EU & parliamentary oversight. Accountability of national government to the parliament.

³² Constitution of the Republic of Croatia (Consolidated Text), https://www.sabor.hr/sites/default/files/uploads/inline-files/CONSTITUTION_CROATIA.pdf [accessed: 01.03.2025].

Provision of the constitution	Scope of the provision
Constitution of Romania ³³	
Article 148 (1) Romania's accession to the constituent treaties of the European Union, with a view to transferring certain powers to community institutions, as well as to exercising in common with the other member states the abilities stipulated in such treaties, shall be carried out by means of a law adopted in the joint sitting of the Chamber of Deputies and the Senate, with a majority of two thirds of the number of deputies and senators. (2) As a result of the accession, the provisions of the constituent treaties of the European Union, as well as the other mandatory community regulations shall take precedence over the opposite provisions of the national laws, in compliance with the provisions of the accession act. (3) The provisions of paragraphs (1) and (2) shall also apply accordingly for the accession to the acts revising the constituent treaties of the European Union. (4) The Parliament, the President of Romania, the Government, and the judicial authority shall guarantee that the obligations resulting from the accession act and the provisions of paragraph (2) are implemented. (5) The Government shall send to the two Chambers of the Parliament the draft mandatory acts before they are submitted to the European Union institutions for approval.	Transfer of (parliamentary) powers to EU institutions. Direct applicability and supremacy of EU law. Accountability of national government to the parliament.
Constitution of Bulgaria	
Article 85 The National Assembly shall ratify or denounce by law all international treaties which: 9. confer to the European Union powers ensuing from this Constitution.	Transfer of (parliamentary) powers to EU institutions.
Para. 4, Article 105 When participating in the drafting and adoption of European Union instruments, the Council of Ministers shall inform the National Assembly in advance, and shall give detailed account for its actions.	Accountability of national government in the matters, related to the EU.
Constitution of the Republic of Poland	
Article 90 The Republic of Poland may, by virtue of international agreements, delegate to an international organization or international institution the competence of organs of State authority in relation to certain matters.	Transfer of (parliamentary) powers to EU institutions.

³³ *The Constitution of Romania*, <https://www.presidency.ro/en/the-constitution-of-romania> [accessed: 15.04.2025].

Provision of the constitution	Scope of the provision
Article 91 After promulgation thereof in the Journal of Laws of the Republic of Poland (<i>Dziennik Ustaw</i>), a ratified international agreement shall constitute part of the domestic legal order and shall be applied directly, unless its application depends on the enactment of a statute. An international agreement ratified upon prior consent granted by statute shall have precedence over statutes if such an agreement cannot be reconciled with the provisions of such statutes. If an agreement, ratified by the Republic of Poland, establishing an international organization so provides, the laws established by it shall be applied directly and have precedence in the event of a conflict of laws.	Direct applicability and supremacy of EU law.
Constitution of the Slovak Republic	
Para. 2, Article 7 The Slovak Republic may, by an international treaty, which was ratified and promulgated in the way laid down by a law, or on the basis of such treaty, transfer the exercise of a part of its powers to the European Communities and the European Union. Legally binding acts of the European Communities and of the European Union shall have precedence over laws of the Slovak Republic. The transposition of legally binding acts which require implementation shall be realized.	Transfer of (parliamentary) powers to EU institutions, supremacy of EU law.
Constitution of Slovenia	
Article 3a* Pursuant to a treaty ratified by the National Assembly by a two-thirds majority vote of all deputies, Slovenia may transfer the exercise of part of its sovereign rights to international organisations which are based on respect for human rights and 2 fundamental freedoms, democracy, and the principles of the rule of law and may enter into a defensive alliance with states which are based on respect for these values.	Transfer of (parliamentary) powers to EU institutions.
Constitution of the Czech Republic	
Article 10a Certain powers of Czech Republic authorities may be transferred by treaty to an international organization or institution.	Transfer of (parliamentary) powers to EU institutions.

Provision of the constitution	Scope of the provision
Article 10b 1) The government shall inform the Parliament, regularly and in advance, on issues connected to obligations resulting from the Czech Republic's membership in an international organization or institution. 2) The chambers of Parliament shall give their views on prepared decisions of such international organization or institution in the manner laid down in their standing orders. 3) A statute governing the principles of dealings and relations between both chambers, as well as externally, may entrust the exercise of the chambers' competence pursuant to paragraph 2 to a body common to both chambers.	Accountability of national government in the matters, related to the EU.
Constitution of the Republic of Latvia³⁴	
Article 68 All international agreements, which settle matters that may be decided by the legislative process, shall require ratification by the Saeima. Upon entering into international agreements, Latvia, with the purpose of strengthening democracy, may delegate a part of its State institution competencies to international institutions. The Saeima may ratify international agreements in which a part of State institution competencies are delegated to international institutions in sittings in which at least two-thirds of the members of the Saeima participate, and a two-thirds majority vote of the members present is necessary for ratification. Membership of Latvia in the European Union shall be decided by a national referendum, which is proposed by the Saeima. Substantial changes in the terms regarding the membership of Latvia in the European Union shall be decided by a national referendum if such referendum is requested by at least one-half of the members of the Saeima.	Transfer of (parliamentary) powers to EU institutions. Approval procedure of the changes regarding EU membership.
Constitution of Malta³⁵	
Para. 1, Article 65 Subject to the provisions of this Constitution, Parliament may make laws for the peace, order and good government of Malta in conformity with full respect for human rights, generally accepted principles of international law and Malta's international and regional obligations in particular those assumed by the treaty of accession to the European Union signed in Athens on the 16th April, 2003.	Reserving special place for the EU law within the Maltese legal system. Recognizing the supremacy of EU law.

³⁴ Saeima, n.d., Constitution of the Republic of Latvia, <https://www.saeima.lv/en/legislative-process/constitution> [accessed: 01.03.2025].

³⁵ Legiżlazzjoni Malta, n.d., Constitution of Malta, <https://legislation.mt/eli/const/eng> [accessed: 01.03.2025].

Provision of the constitution	Scope of the provision
Constitution of the Republic of Hungary³⁶	
Article E In order to enhance the liberty, prosperity and security of European nations, – Hungary shall contribute to the creation of European unity. With a view to participating in the European Union as a Member State and on the basis of an international treaty, Hungary may, to the extent necessary to exercise the rights and fulfil the obligations deriving from the Founding Treaties, exercise some of its competences set out in the Fundamental Law jointly with other Member States, through the institutions of the European Union. The law of the European Union may stipulate a generally binding rule of conduct subject to the conditions set out in Paragraph (2).	Statement of the objectives for being an EU member state. Transfer of (parliamentary) powers to EU institutions. Direct applicability of EU law.
Article 19 The National Assembly may request information from the Government on the government position to be represented in the decision-making procedures of the intergovernmental institutions of the European Union, and may take a position on the draft placed on the agenda in the procedure. In the course of the decision-making of the European Union, the Government shall act on the basis of the position taken by the National Assembly.	Accountability of national government in the matters, related to the EU.
The Constitution of the Republic of Cyprus³⁷	
Article 1A No provision of the Constitution shall be deemed to annul laws enacted, acts done or measures taken by the Republic which become necessary by reason of its obligations as a member state of the European Union, nor does it prevent Regulations, Directives or other acts or binding measures of a legislative character, adopted by the European Union or the European Communities or by their institutions or competent bodies thereof on the basis of the Treaties establishing the European Communities or the Treaty of the European Union, from having legal effect in the Republic.	Direct applicability and supremacy of EU law over constitution.

³⁶ Constitution of Hungary, https://www.constituteproject.org/constitution/Hungary_2016 [accessed: 01.03.2025].

³⁷ The Constitution of the Republic of Cyprus, <https://www.law.gov.cy/law/law.nsf/constitution-en/constitution-en?OpenDocument> [accessed: 01.03.2025].

Provision of the constitution	Scope of the provision
Article 179 1. Subject to the provisions of Article 1A, this Constitution shall be the supreme law of the Republic. 2. No law or decision of the House of Representatives or of any of the Communal Chambers and no act or decision of any organ, authority or person in the Republic exercising executive power or any administrative function shall in any way be repugnant to, or inconsistent with, any of the provisions of this Constitution or any obligation imposed on the Republic as a result of its participation as a member state of the European Union.	Direct applicability and supremacy of EU law over laws and secondary legislation.

REFERENCES

- Algash, Valentyna, and Anna Pittel. 2019. "Suchasna mihratsiina kryza yak vyklyk dlia Yevropeiskoho Soiuzu." *Pidpriumnytstvo, hospodarstvo i pravo* no. 12:334-38.
- Auel, Katrin, and Christine Neuhold. 2016. "Multi-arena players in the making? Conceptualizing the role of national parliaments since the Lisbon Treaty." *Journal of European Public Policy* 1-15.
- Barabash, Alla, and Yuliia Hubar. 2021. "Mizhnarodni uhody yak dzherelo mizhnarodnoho pryvatnoho prava." In *Pravovi ta sotsial'no-ekonomichni aspekty stratehichnoho rozvytku rehionu ta terytorial'nykh hromad*, edited by Mykola Murashko, 566. Chernihiv: Chernihiv Institute Named After the Heroes of Kruty, MAUP
- Bidonko, Khrystyna. 2024. "The Role of the Parliament in European Integration: Croatia's Lessons for Ukraine." *Copernican Journal of Law* 1:17-38. <https://doi.org/10.71042/CJL01202402>
- Borońska-Hryniewiecka, Karolina. 2017. "From the Early Warning System to a 'Green Card' for National Parliaments: Hindering or Accelerating EU Policy-making?" In *National Parliaments after the Lisbon Treaty and the Euro Crisis: Resilience or Resignation?*, edited by Davor Jančić, 247-62. Oxford: Oxford University Press.
- Bulana, Yevhenia. 2021. "Dii Europejskoho Sojuzu na pochatkovomu etapi koronakryzy." *Travnevi studii 2021: istoria, mizhnarodni vidnosyny, filozofija* 201-204.
- Frieden, Jeffry, and Stefanie Walter. 2017. "Understanding the Political Economy of the Eurozone Crisis." *Annual Review of Political Science* 20:371-90.
- Grøn, Caroline H., and Anders Wivel. 2011. "Maximizing Influence in the European Union after the Lisbon Treaty: From Small State Policy to Smart State Strategy." *Journal of European Integration* 33, no. 5:523-39.
- Heidbreder, Eva G. 2022. "Federalism in the European Union." In *Emerging Federal Structures in the Post-Cold War Era*, edited by Soeren Keil, and Sabine Kropp, 277-99. Cham: Palgrave Macmillan.

- Jančić, Davor. 2017. "The Legacy of an Evolving Polity: Democracy, National Identity, and the Good Functioning of the EU." In *National Parliaments After the Lisbon Treaty and the Euro Crisis: Resilience or Resignation?*, edited by Davor Jančić, 1-24. Oxford: Oxford University Press.
- Kalaitzaki, Katerina. 2025. "The Role of National Parliaments and European Parliament as Guardians of European Values: The Case of Democracy and the Rule of Law in Cyprus." *The Journal of Legislative Studies* no. 1:1-22. <https://doi.org/10.1080/13572334.2024.2443882>
- Krõõt Tupay, Paloma. 2023. "Estonian Constitutional Court: EU-conformity as a supra-legal goal." <https://blog-iacl-aidc.org/2023-posts/2023/11/9/estonian-constitutional-court-eu-conformity-as-a-supra-legal-goal> [accessed: 01.03.2025].
- Laursen, Finn. 2012. "The Lisbon Treaty: How Significant?" In *The EU's Lisbon Treaty: Institutional Choices and Implementation*, edited by Finn Laursen, 285-93. London: Routledge.
- Perepiolkin, Serhii, Andrii Samotuha, and Liudmyla Filianina. 2016. *Konspekt lekt-sii z dysypliny «Pravo Yevropeiskoho Soiuzu»*. Dnipro: Dnipropetrovskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav.
- Pierson, Paul. 1996. "The Path to European Integration: A Historical Institutional Analysis." *Comparative Political Studies* 29, no. 2:126-63.
- Rizzuto, Francesco. 2004. "European Integration and the French Parliament: From Ineffectual Watchdog to Constitutional Rehabilitation and an Enhanced Political Role." *The Journal of Legislative Studies* 10, no. 1:123-49. <https://doi.org/10.1080/1357233042000318909>
- Savkova, Mariela. 2023. "The Next Stage of Federalization of the European Union." *Journal of Management Policy and Practice* 24, no. 3:59-71.
- Wilde de, Pieter, and Tapio Raunio. 2018. "Redirecting National Parliaments: Setting Priorities for Involvement in EU Affairs." *Comparative European Politics* 16:310-29. <https://doi.org/10.1057/cep.2015.28>
- Winzen, Thomas. 2021. "The Institutional Position of National Parliaments in the European Union: Developments, Explanations, Effects." *Journal of European Public Policy* 29, no. 6:994-1008.

THE CURRENT STATE OF SOCIAL AND PEDAGOGICAL WORK WITH MINORS TO PREVENT DELINQUENCY IN UKRAINE

WSPÓŁCZESNY STAN PRACY SOCJALNO-PEDAGOGICZNEJ Z NIELETNIMI W ZAKRESIE ZAPOBIEGANIA PRZESTĘPCZOŚCI W UKRAINIE

Dr. habil. Kateryna Binytska

University of Bielsko-Biala, Poland
e-mail: rfn.yz87@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-2111-5275>

Prof. Dr. Iurii Shcherbiak

West Ukrainian National University, Ukraine
e-mail: cherbiak@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-5870-4188>

Abstract

The article examines modern aspects of social and pedagogical work aimed at preventing juvenile delinquency in Ukraine. The article highlights current social challenges, in particular, the maladjustment of adolescents, the increase in crime in the context of war and social crisis. The author analyses the factors that cause deviant behaviour: economic instability, lack of proper parental supervision, negative peer pressure, alcohol and drug abuse, and traumatic events caused by the armed conflict.

It is emphasised that the legal framework in Ukraine provides ample opportunities for preventive work with children and youth. The study summarises recommendations for preventive measures: work with families, monitoring of 'risk groups', involvement in legal education activities, trainings, consultations, and peer

mediation. Particular attention is paid to interagency cooperation between educational institutions, social services, law enforcement agencies and other actors, with a focus on the establishment of an educational security service in schools in 2024.

It is generalised that the effectiveness of prevention work is possible only with an integrated approach that takes into account the individual needs of adolescents, the creation of a favourable educational environment, and the active participation of the community. The importance of pedagogical technologies that stimulate positive socialisation, the formation of legal awareness and the prevention of deviant behaviour is substantiated.

The Author emphasises the need for an integrated approach and interagency cooperation for effective prevention of juvenile delinquency. To improve the prevention of juvenile offenses in schools, socio-pedagogical recommendations have been proposed.

Keywords: social and pedagogical work, prevention of delinquency, minors, Ukraine

Abstrakt

Artykuł analizuje nowoczesne aspekty pracy społecznej i pedagogicznej mającej na celu zapobieganie przestępczości nieletnich w Ukrainie. Artykuł podkreśla aktualne wyzwania społeczne, w szczególności niedostosowanie nastolatków, wzrost przestępczości w kontekście wojny i kryzysu społecznego. Autor analizuje czynniki, które powodują dewiacyjne zachowania: niestabilność ekonomiczną, brak odpowiedniego nadzoru rodzicielskiego, negatywną presję rówieśników, nadużywanie alkoholu i narkotyków oraz traumatyczne wydarzenia spowodowane konfliktem zbrojnym.

Podkreślono, że ramy prawne w Ukrainie zapewniają szerokie możliwości pracy profilaktycznej z dziećmi i młodzieżą. Badanie podsumowuje zalecenia dotyczące środków zapobiegawczych: praca z rodzinami, monitorowanie „grup ryzyka”, zaangażowanie w działania edukacji prawnej, szkolenia, konsultacje i mediacje rówieśnicze. Szczególną uwagę zwrócono na współpracę międzyinstytucjonalną między instytucjami edukacyjnymi, służbami społecznymi, organami ścigania i innymi podmiotami, ze szczególnym uwzględnieniem ustanowienia edukacyjnej służby bezpieczeństwa w szkołach w 2024 r.

Uogólniono, że skuteczność działań profilaktycznych jest możliwa tylko przy zintegrowanym podejściu, które uwzględnia indywidualne potrzeby nastolatków, tworzenie sprzyjającego środowiska edukacyjnego i aktywny udział społeczności. Uzasadniono znaczenie technologii pedagogicznych, które stymulują pozytywną socjalizację, kształtowanie świadomości prawnej i zapobieganie zachowaniom

dewiacyjnym. Podkreślono konieczność kompleksowego podejścia oraz współpracy międzyresortowej w celu skutecznej profilaktyki przestępczości wśród nieletnich. W celu usprawnienia działań profilaktycznych w szkołach zaproponowano rekomendacje socjalno-pedagogiczne.

Słowa kluczowe: praca socjalno-pedagogiczna, zapobieganie przestępczości, nieletni, Ukraina

Introduction

In the context of the development of civil society and Ukraine's accession to the European space, the issues of educating a personality capable of active participation in these processes are becoming increasingly important. However, in the context of the war in Ukraine and as a result of the economic and social crisis, the problem of adolescent maladjustment is becoming more acute. The number of minors who are unable to adapt to the conditions of the social environment is growing, which leads to complex consequences: distortion of life values and social attitudes, conflict, antisocial behaviour, alienation from family and school, adolescent alcoholism and delinquency [Glushko 2017].

In this regard, updating the content and forms of social and pedagogical work with minors to prevent delinquency is an important task of the state's social policy in the field of childhood, as evidenced by the provisions of the Laws of Ukraine On Protection of Childhood,¹ On Education,² On Complete General Secondary Education,³ On Social Work with Families, Children and Youth,⁴ On Promoting the Social Formation and Development of Youth in Ukraine,⁵ and the National Programme

¹ Verkhovna Rada of Ukraine, Law of Ukraine on the Protection of Childhood of 26 April 2001, No. 2402-III, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> [accessed: 15.02.2025].

² Verkhovna Rada of Ukraine, Law of Ukraine on Education of 5 September 2017, No. 2145-VIII, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [accessed: 15.02.2025].

³ Verkhovna Rada of Ukraine, Law of Ukraine on Complete General Secondary Education of 16 January 2020, No. 463-IX [hereinafter: Law on Complete General Secondary Education], <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/651-14#Text> [accessed: 15.02.2025].

⁴ Verkhovna Rada of Ukraine, Law of Ukraine on Social Work with Families, Children, and Youth of 21 June 2001, No. 2558-III, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text> [accessed: 15.02.2025].

⁵ Verkhovna Rada of Ukraine, Law of Ukraine on Promotion of Social Formation and Development

National Action Plan for the Implementation of the UN Convention on the Rights of the Child for the period up to 2021.⁶ For example, Article 15 of the Law on Complete General Secondary Education states that it is necessary to educate students to respect the dignity, rights, freedoms, legitimate interests of a person and citizen; intolerance to humiliation of human honour and dignity, physical or psychological violence, as well as discrimination on any grounds, and intolerance to violation of laws and responsibility for their actions.

1. Causes and conditions that lead to juvenile delinquency in modern Ukraine

Currently, the problem of increasing crime among adolescents is extremely acute, as every fifteenth crime in Ukraine is committed by minors [Lazarenko 2013].

Offences committed by juveniles are a dangerous social phenomenon because, firstly, they have a negative impact on the formation of the individual; secondly, they cause significant damage to society through the loss of labour resources (only one third of those punished return to full social life); thirdly, they play a significant role in the formation of recidivism (two thirds of recidivists begin their criminal career as minors). Scholars note that juvenile delinquency is primarily influenced by general criminogenic factors (at the macro level), which are the result of deep socio-economic, political, moral and psychological contradictions. Stratification of society, socio-economic inequality, lack of real opportunities to meet material and non-material needs, poverty, forced labour migration, death of parents, family breakdown are some of these factors [Babenko, Busol, and Kostenko 2018, 20].

Researchers T.Y. Bilobzhytska and H.L. Shvedova have identified the following main negative trends in modern juvenile delinquency in Ukraine: 1)

of Youth in Ukraine of 5 February 1993, No. 2998-XII, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/29-98-12#Text> [accessed: 15.02.2025].

⁶ Cabinet of Ministers of Ukraine, Resolution No. 453 on Approval of the State Social Program 'National Action Plan for the Implementation of the UN Convention on the Rights of the Child' for the Period up to 2021 of 30 May 2018, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/453-2018-%D0%BF#Text> [accessed: 15.02.2025].

quantitative indicators of crime in the period from 1991 to 1996 were growing, and after 1997 a steady decline of 0.5-1. 5 per cent annually; 2) a steady increase in the number of criminal offences requiring 'qualification' (racketeering, theft, etc.); 3) 'rejuvenation' of crime, i.e. an increase in the number of crimes committed by adolescents under the age of criminal responsibility (14 years), i.e. not being subjects of a crime; 4) an increase in the number of crimes committed for minor reasons or for no reason, with particular cruelty and audacity being highlighted; 5) the emergence of atypical types of crime (ritual murders, vandalism, etc.); 6) a characteristic increase in criminals with signs of an unhealthy lifestyle (drug and alcohol use, prostitution, spread of venereal diseases and AIDS); 7) a sharp increase in the number of persons with certain mental disorders or limited sanity; 8) the formation of organised crime, i.e. the strengthening of the group nature of juvenile delinquency [Bilobzhytska and Shvedova 2022].

A study conducted by centres of social services for young people found that the reasons for committing crimes were: lack of awareness of the consequences of their actions – 67 per cent; excessive use of alcohol and drugs – 28 per cent; ignorance of the laws of Ukraine – 5 per cent; insufficient upbringing and attention from parents – 59 per cent; influence of friends, negative company – 50 per cent; difficult financial situation – 18.5 per cent.⁷

Warfare is another extremely important challenge for modern Ukraine in terms of preventing juvenile delinquency. Thus, according to the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights, the Russian Federation involves minors in the war against Ukraine.⁸ According to Ukrainian law enforcement agencies, the Russian Federation involves minors in the armed conflict as spies and shelling adjusters, as well as in the campaign of forced mobilisation of Ukrainian citizens in the temporarily occupied territories. A number of tools are used to recruit children: video games, militarisation of education, recreation in military-patriotic camps, membership in the 'Yunarmiya' and other military-patriotic

⁷ *Juvenile delinquency and its prevention*, <https://vdolynske.od.gov.ua/pravoporushennya-ta-profilaktyka-pravoporushen-sered-nepovnolitnih/> [accessed: 15.02.2025].

⁸ *The Russian Federation involves minors in the war against Ukraine – Ombudsman*, <https://suspilne.media/516473-rf-zaluciae-nepovnolitnih-do-ucasti-u-vijni-proti-ukraini-ombudsman/> [accessed: 15.02.2025].

movements.⁹ In addition, there have been cases of children being forced to participate in the armed conflict, including by setting up checkpoints, being used as spies, and being recruited by Russian military criminals. Children are involved in collecting information on the movement or deployment of the Armed Forces. Crimes against the foundations of Ukraine's national security encroach not only on the security of the state, but also on national security in general, which, according to the the Law of Ukraine On National Security of Ukraine¹⁰ is defined as the level of protection of vital interests of a person and citizen, society and the state, which ensures sustainable development of society Other crimes that are also directed in one way or another against the security of the state, unlike crimes against the foundations of national security of Ukraine, which are not characterised by openly anti-state motives and whose purpose is to undermine or weaken the Ukrainian state, change its constitutional order, or cause significant damage to juvenile delinquency. When determining the types of crimes against the foundations of national security of Ukraine's juvenile delinquency, one should first of all proceed from the juvenile delinquency of the above-mentioned Law, according to which the threat to the national security of Ukraine can be carried out in various areas.

Given the diversity of causes and conditions that lead to crime, it can be concluded that the effectiveness of preventive measures largely depends on the joint efforts of families, teachers, psychologists, social workers, law enforcement officials, children's services, doctors, lawyers, representatives of penitentiary institutions and other involved structures that are subjects of preventive activities.

⁹ Ombudsman of Ukraine, *Special report of the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine on Human Rights: Gross violations of children's rights as a result of armed aggression against Ukraine*, <https://ombudsman.gov.ua/childrenofwar-2023/hrubi-porushennia-prav-dytny-vnasli-dok-zbroinoi-ahresii-proty-ukrainy-zahalnyi-ohliad> [accessed: 15.02.2025].

¹⁰ Verkhovna Rada of Ukraine, Law of Ukraine On National Security of Ukraine of 9 August 2024, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> [accessed: 15.02.2025].

2. Directions and recommendations for conducting preventive social and pedagogical work with minors to prevent offences in Ukraine

One of the most effective measures to combat juvenile delinquency is prevention. However, ways to implement it and introduce such measures are a rather difficult and lengthy process. Using the traditional approach, special attention should be paid to the prevention of juvenile delinquency, which includes measures aimed at identifying, eliminating, weakening and neutralising criminogenic factors, as well as correcting the behaviour of people who are hypothetically capable of committing a crime.

When developing preventive measures, all factors contributing to the risk of juveniles falling into the risk group should be taken into account, in particular, the following: lack of attention and control by adults; domestic violence; influence of environment and friends; influence of the media.¹¹

Therefore, measures to prevent juvenile delinquency include: 1) preventive conversations with parents to increase responsibility for inadequate upbringing, education and development of children, the role of parents in fostering a negative attitude of children to alcohol, nicotine and drug use; 2) preventive conversations with minors on responsibility for committing offences by minors; 3) identification of children engaged in vagrancy; 4) maintaining a database of children registered with the juvenile prevention department, probation sector and intra-school registration.

Preventive activities to prevent juvenile delinquency can be carried out both within the educational process and outside of school hours. The forms and methods of work should be appropriate to the age of the children, arouse their interest and encourage reflection.

Prevention of offences is also carried out using the peer-to-peer methodology, when minors themselves receive legal training and conduct activities for their peers, organise their leisure time, and provide counselling.

¹¹ Supreme Court of Ukraine, *Judicial practice in cases of juvenile crimes and their involvement in criminal activities*, "Bulletin of the Supreme Court of Ukraine" 4 (2003), p. 15-18.

Training and individual methods are considered to be the most effective methods of preventing juvenile delinquency.¹²

The problem of preventing juvenile delinquency is seen mainly as part of pedagogical activities, in particular within educational institutions in Ukraine. However, educational work within educational institutions alone is not enough to overcome juvenile delinquency.

To improve the prevention of juvenile delinquency at school, we can offer the following recommendations: 1) establish cooperation with organisations working in the field of preventing juvenile delinquency, and involve civic organisations in cooperation; diversify the forms and methods of prevention, increase the use of verbal methods: in addition to lectures and conversations that involve passive perception of information, use debates, discussions, quizzes that actively engage students, as well as interactive methods of presenting information (trainings, role-playing games, exercises); 3) promote the development and implementation of programmes that organise leisure activities for adolescents; 4) involve law enforcement officers in joint leisure activities for children (sports competitions, contests) and in role-playing games to familiarise them with the work of law enforcement agencies; 5) train volunteers who can become contact persons for children prone to deviant behaviour; 6) conduct legal education activities by specialists and by minors themselves using the peer-to-peer method; 7) establishing school services of mutual understanding in educational institutions with the help of mediators (intermediaries).

Another effective form of work is the introduction of the model of a *school-based service of understanding*, which was developed as an approach to creating a safe environment in educational institutions in Ukraine in 2006-2010. Since the development of the model, the understanding of its effectiveness has spread and gained particular importance not only as a tool for resolving conflicts in the school environment and assisting school administrators in preventing negative phenomena, cruelty and violence among students, but also as an effective approach to establishing an atmosphere of respect and cooperation among students, teachers, parents and all those who are part of the school community. The most

¹² *Juvenile delinquency and its prevention*, Retrieved from <https://vdolynske.od.gov.ua/pravoporushennya-ta-profilaktyka-pravoporushen-sered-nepovnolitnih/> [accessed: 15.02.2025].

well-known procedure used in school mediation to achieve this goal is peer mediation. Although it is not the only activity of the School Service Understanding, it is one of the main ways of responding to conflict situations in the school environment and is well known both in developed Western countries and in some countries of the former Soviet Union.¹³

Peer mediation (restorative practices in schools, school mediation) are different names for the same phenomenon: a system of peaceful conflict resolution in school groups with the help of specially trained mediators from among high school students. This form of work, although innovative, already has a history, and this history is quite successful.

Peer mediation programmes provide a unique opportunity for different students to acquire and develop communication skills, build human relationships and problem-solving abilities in a real-life environment. The *School Mediation Service* model includes youth empowerment, skilled adult supervision, cultural awareness, diversity, programme relevance to the specific needs of the target population, fair conflict resolution with mediators, and measurable and evaluable outcomes.

Peer mediators are responsible for adhering to the Model Standards of Conduct to ensure the integrity of the mediation process. Their conduct should promote confidence in the mediation process and the competence of mediators.

These Model Standards of Conduct for Peer Mediators have three main objectives: 1) to guide and shape the behaviour of peer mediators; 2) provide information to the parties to the dispute; 3) foster confidence in peer mediation as a dispute resolution tool.

Mediation is a process in which an impartial third party facilitates communication and negotiation, and helps the parties to a dispute to reach a mutual agreement on a voluntary basis.¹⁴

In the context of the war in Ukraine, in order to improve the prevention of juvenile delinquency and to strengthen security in schools, on 10 November 2024, the Government of Ukraine adopted

¹³ *Methodical recommendations on the prevention of juvenile delinquency*, <https://surli.cc/vqqeqt> [accessed: 15.02.2025].

¹⁴ Ibid.

a resolution „On the implementation of an experimental project aimed at enhancing the security of the educational environment in general secondary education institutions under the legal regime of martial law on the establishment of the Educational Security Service.¹⁵ This decision was based on public support: over 70% of parents approved of the idea of introducing inspectors in schools, and more than half supported their physical presence.¹⁶

The powers of officers of the Educational Security Service are clearly regulated and do not involve interference in the internal processes of educational institutions and operate in accordance with the Instruction on the organisation of the work of the National Police of Ukraine to ensure a safe educational environment in general secondary education institutions.¹⁷

According to the above-mentioned instruction, the activities of police officers in educational institutions are clearly regulated. They do not interfere with the educational process, but instead focus on preventive work to prevent juvenile delinquency, such as preventing bullying, drug trafficking, detecting suicidal tendencies, informing about cyberspace safety, and responding to emergencies.

The activities of the *Educational Security Service Officers* contribute to the formation of a legal culture among children, they monitor the security situation in schools, propose changes to security plans, conduct inspections of the territory, interact with other services, and inform and support participants in the educational process in case of offences.

¹⁵ Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Order No. 663 on Approval of the Instruction on the Organization of Work of the National Police of Ukraine to Ensure a Safe Educational Environment in General Secondary Education Institutions of 1 October 2024, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1590-24#Text> [accessed: 15.02.2025].

¹⁶ Ministry of Internal Affairs of Ukraine, *More than 70% of surveyed parents supported the introduction of a security officer in educational institutions*, <https://mvs.gov.ua/news/ponad-70-opitanix-batkiv-pidtrimali-vprovadzennia-v-zakladax-osviti-oficera-bezpeki-mariana-reva> [accessed: 15.02.2025].

¹⁷ Cabinet of Ministers of Ukraine, Resolution No. 1245 on the Implementation of an Experimental Project to Strengthen the Security of the Educational Environment in General Secondary Education Institutions under the Legal Regime of Martial Law of 1 November 2024, <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-realizatsiiu-eksperymentalnoho-proektu-shchodo-posylennia-bezpeky-os-a1245> [accessed: 15.02.2025].

In summary, the creation of the Educational Security Service in Ukraine is a strategic step that not only prevents juvenile delinquency but also increases the overall level of security and legal awareness in the context of martial law.

Conclusions

In the current conditions of severe challenges for Ukrainian society, the issue of preventing juvenile delinquency is extremely relevant. An analysis of the current state of social and pedagogical work shows that the prevention of juvenile delinquency requires a comprehensive approach, taking into account both social and pedagogical and psychological factors that contribute to overcoming deviant behaviour among minors

A significant role in the implementation of preventive measures is played by the activities of educational institutions, school counselling services, involvement of the parental community and law enforcement agencies. Modern innovative practices include peer mediation and the creation of the Educational Security Service (2024), which are effective tools for creating a safe educational environment and preventing juvenile delinquency.

In 2024, an important step of the Ukrainian state was the creation of the Educational Security Service, whose activities are aimed at preventive work in schools without interfering with the educational process, which allows to effectively counteract juvenile delinquency under martial law.

The success of activities aimed at preventing juvenile delinquency depends on interagency cooperation (educational institutions, families, psychologists, social workers, police) and systematic professional development of specialists who address this problem, which is relevant for Ukrainian society. Therefore, the strategy of combating juvenile delinquency should be based on the principles of partnership, cooperation, tolerance and legal awareness.

REFERENCES

- Babenko, Andri, Olena Busol, Oleksandr Kostenko, et al. 2018. *Criminology: Textbook*. 2nd ed., revised and supplemented. Kharkiv: Pravo.
- Bilobzhytska, Tetiana, and Ganna Shvedova. 2022. "State and Trends of Juvenile Delinquency." <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/11/120.pdf> [accessed: 15.02.2025].

- Glushko, Nadia. 2017 “Sotsialna reabilitatsiya dezadaptovanykh starshykh pidlitkiv u profesiinykh litseiakh” [Social Rehabilitation of Maladjusted Older Adolescents in Vocational Lyceums]. Kyiv: Candidate of Pedagogical Sciences dissertation, National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Institute of Education Problems.
- Lazarenko, Oleksii. 2013. “If a Child Commits a Crime, Parents Are Almost Always to Blame.” <https://www.unian.ua/crime/820329-oleksiy-lazarenko-yakscho-ditina-yde-na-zlochin-mayje-zavjdi-vinni-batki.html> [accessed: 15.02.2025].

SAMOFINANSOWANIE SIĘ KOŚCIOŁA Z MAJĄTKU WŁASNEGO I ASYGNATY PODATKOWEJ

THE SELF-FINANCING OF THE CHURCH FROM ITS OWN ASSETS AND TAX DESIGNATION

Ks. dr hab. Paweł Kaleta, prof. KUL

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Polska
e-mail: kaleta@kul.pl; <https://orcid.org/0000-0001-6159-0997>

Abstrakt

Celem prezentowanych badań jest próba odpowiedzi na pytanie, czy Kościół oraz inne związki wyznaniowe są zdolne do samofinansowania się. Analiza norm prawa polskiego wskazuje na samofinansowanie z majątku własnego. Natomiast literatura prawa wyznaniowego wskazuje odmienną jej interpretację – na zdolności do samofinansowania się Kościoła z desygnacji podatkowej. Zagadnienie to wpisuje się w dyskusję na temat szukania nowych form finansowania się Kościoła i związków wyznaniowych we współczesnym świecie. Nie oznacza to jednak, że terminem tym można posługiwać się arbitralnie, jedynie w celu dostosowania do z góry przyjętych zamierzeń. Wartością zrealizowanych badań jest identyfikacja czynników warunkujących samofinansowanie w odniesieniu własnego majątku i desygnaty podatkowej. Jednakże żadna z tych przesłanek nie daje Kościołowi niezależności finansowej w pełnieniu swej misji.

Słowa kluczowe: samofinansowanie się, Kościół, majątek własny, desygnacja podatkowa

Abstract

The aim of this study is an attempt to answer the question whether the Church and other religious associations are capable of self-financing. The analysis of Polish law norms indicates that the entrepreneurs can be self-finance using its own assets. On the other hand, the literature on religious law points to a different

interpretation – to the Church's ability to self-finance through tax designations. This issue is part of the wider debate on the new forms of self-financing of the Church and religious associations in the contemporary world. It should be noted, however, that the above term cannot be used arbitrarily in order to be original and in line with predetermined intentions. The value of this study carried out lies in the identification of the determinants of self-financing in relation to own assets and tax designations. However, neither of these determinants gives the church the financial independence to fulfil its mission.

Keywords: Self-financing, Church, own assets, tax designation

Wstęp

Kościoły i związki wyznaniowe, realizując własną misję, zmuszone są do konfrontacji swojego sposobu finansowania ze współczesnymi instrumentami finansowania. Wśród przyczyn szukania nowych form zabezpieczenia finansowego wymienia się zmiany społeczno-ekonomiczne zachodzące w społeczeństwie, postępująca sekularyzacja wiernych, a także rozwój nauk ekonomicznych, które wypracowują coraz nowe środki finansowania zarówno zewnętrznego, jak i wewnętrznego, które wpływają na sytuację finansową Kościoła i związków wyznaniowych.

Nie jest łatwo wyjaśnić, czym jest samofinansowanie. Niejednokrotnie pełni formę sloganu lub idei przewodniej do przeprowadzania reformy finansowania Kościoła. Najczęściej wynika ono z transformacji finansowania z budżetu państwa na rzecz dobrowolnej desygnacji podatkowej. Dlatego na pierwszym miejscu należy wyjaśnić definicję prawną samofinansowania, tak aby dalej określić możliwości jej włączenia do instrumentów finansowania przez Kościół i związki wyznaniowe.

Chcąc wskazać na możliwości samofinansowania się Kościoła i związków wyznaniowych, nie można zapominać, że Kościół [nazwa odnosi się do Kościoła rzymsko-katolickiego] na podstawie prawa wrodzonego, które jest niezależne od władzy państwowej, ma prawo domagać się od wiernych tego, co jest konieczne do osiągnięcia właściwych mu celów¹. Wierni zaś mają obowiązek zaspokoić

¹ *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus* (25.01.1983), AAS 75 (1983), pars II, s. 1-317; tekst polski: *Kodeks Prawa Kanonicznego promulgowany przez papieża Jana Pawła II w dniu 25 stycznia 1983 roku*. Stan prawny na dzień 18 maja 2022 roku. Zaktualizowany przekład na język polski, Pallottinum, Poznań 2022 [dalej: KPK/83], kan. 1260.

potrzeby Kościoła, tak by posiadał środki konieczne do sprawowania kultu, prowadzenia dzieł apostołstwa i miłości, a także do godziwego utrzymania pracowników kościelnych (kan. 222 § 1).

Co ciekawe, instytucja „samofinansowania się” nigdy nie należała do dyscypliny kościelnej. Co więcej, dla Kościoła jest terminem obcym, kreowanym przez podmioty zewnętrzne, które nakładają na Kościoły i związki wyznaniowe nowe formy finansowania, nie zważając na naturę Kościoła, który ma własne prawo do nabywania i zarządzania dobrami doczesnymi dla osiągnięcia właściwych sobie celów (kan. 1254 § 1).²

Niewątpliwie instytucja samofinansowania jest zagadnieniem ważnym i aktualnym w szczególności, gdy w przestrzeni publicznej mowa jest o rozwiązaniu Funduszu Kościelnego [Karwowska 2024] i zastąpieniu go desygnacją podatkową, który umożliwi Kościołowi samofinansowanie w pełnieniu jego misji *ad intra* i *ad extra*. Z drugiej zaś strony termin ten jest zbyt szeroki, do którego można dopasować różne jej formy finansowania, nawet ferowanie błędnych tez, jakoby samofinansowanie polegałoby utrzymywaniu się wyłącznie z ofiar wiernych.

Wobec tych przesłanek pojawia się pytanie, czy Kościół zdolny jest do samofinansowania się z własnego majątku, czy raczej samofinansowania się z desygnacji podatkowej? Choć termin ten jest dużym uproszczeniem myślowym, to jednak warto postawić kolejne pytanie, czy Kościół, będący instytucją bosko-ludzką w ogóle zdolny jest, w obecnych warunkach rynkowych, do samofinansowania się?

1. Formalno-prawne pojęcie samofinansowania

Ustawodawca kościelny nie podaje własnej, kodeksowej definicji „samofinansowania”. Co więcej, termin ten nie był podejmowany przez zespół studyjny *Coetus studiorum De Bonis Ecclesiae Temporalibus*, do którego należeli wybrani przez konferencje biskupów profesorowie uniwersytetów katolickich, którzy mieli na celu wypracowanie kościelnych sposobów nabywania dóbr doczesnych². Termin ten nie należy do dyscypliny prawa

² Consilium de Legum Textibus, Schema Canonum *De Iure Patrimoniali Ecclesiae*, „Communicationes” nr 2 (2005), s. 293.

kanonicznego. Językowo rzecz ujmując, słownik języka polskiego tłumaczy „samofinansowanie” jako samodzielność w finansowaniu siebie.

Na gruncie polskiego prawa cywilnego, instytucja samofinansowania została zdefiniowana w ustawie z dnia 31 stycznia 1989 r. *o gospodarce finansowej przedsiębiorstw państwowych*³, która wskazuje na definicję formalno-prawną samofinansowania. Zgodnie z art. 2 tejże ustawy samofinansowanie oznacza zdolność przedsiębiorstwa gospodarczego do pokrywania z posiadanych środków i uzyskiwanych przychodów kosztów działalności i zobowiązań. Innymi słowy, o samofinansowaniu można mówić dopiero wtedy, gdy zostaną spełnione dwie zależne od siebie przesłanki: 1) wystarczający majątek własny, który pozwala prowadzić działalność gospodarczą; 2) przychody (zysk) z tej działalności pozwala na pokrycie wydatków związanych z działalnością gospodarczą i pokrywanie innych zobowiązań.

Samofinansowanie w praktyce oznacza utrzymanie przedsiębiorstwa z własnych przychodów. Jest pewną formą niezależności w finansowaniu. Janusz Wierzbicki określa to jako formę akumulacji kapitału [Wierzbicki 1961, 125]. Stanowi podstawę w niezależnym od państwa finansowaniu przedsiębiorstw. Uzyskanie środków własnych z posiadanych zasobów w przedsiębiorstwie w toku prowadzonej działalności określane jest mianem finansowania wewnętrznego [Grabowska 2005]. Należy dodać, że w samofinansowaniu się przedsiębiorstwa nie należy skupiać się tylko na przychodach z działalności gospodarczej, lecz należy brać pod uwagę drugi składnik, jakim jest majątek własny takiego podmiotu, w szczególności jego aktywa i pasywa, lokowanie pieniędzy w akcje, obligacje, dzieła sztuki, a także sprzedaż majątku własnego. Uzyskane w ten sposób środki finansowe są w istocie przychodami osoby prawnej, które w dalszej mierze mogą zostać przeznaczone na pokrywanie własnej działalności, amortyzację środków trwałych czy pokrywanie zobowiązań prawnych [Gniazowski 1988].

Instytucja samofinansowania oznacza samodzielność finansową danego podmiotu gospodarczego. Wyłączone są tu zatem zewnętrzne źródła finansowania jak: dotacje państwowe, kredyty bankowe, leasing finansowy czy faktoring. Finansowanie takie zalicza się do jednych ze współczesnych form finansowania podmiotów gospodarczych, które należą do finansowania

³ Dz. U. z 2022 r. poz. 1439.

wewnętrznego. Finansowanie takie odnosi się do podmiotów o ustabilizowanej sytuacji majątkowej i wystarczającym majątku własnym, która nie potrzebuje środków zewnętrznych w formie subwencji państwowej lub zawieraniu kredytów bankowych.

2. Wymagania prawne do samofinansowania się z majątku własnego

Instytucja „samofinansowania się” jest narzędziem ekonomicznym, którego ustawowym wymogiem jest spełnienie dwóch przesłanek: 1) majątek własny przedsiębiorstwa; oraz 2) przychody uzyskane z prowadzonej działalności gospodarczej.

Uzyskane zyski z obrotu gospodarczego stanowią naturalne źródło dla pokrywania działalności prowadzonej przez przedsiębiorstwo. Przenosząc te kryteria na kościelną osobę prawną, spotkać można pierwszą trudność, która właściwie jest nie do pogodzenia. Ustawodawca wyraźnie wymaga, aby te kierunki dotyczyły przedsiębiorstw, a nie do kościelnych jednostek organizacyjnych, które wprawdzie mogą prowadzić działalność gospodarczą, lub niegospodarczą działalność statutową. Ta ostatnia to działalność nienastawiona na zysk (nie ma charakteru zarobkowego). W praktyce jest to każda działalność pożytku publicznego, charytatywno-opiekuńcza oraz edukacyjno-wychowawcza. Jest ona właściwa Kościołowi i poszczególnym związkom wyznaniowym.

3. Kościelna osoba prawna jako przedsiębiorca

Czy kościelna osoba prawna jest przedsiębiorcą? Chcąc odpowiedzieć na to pytanie, należy najpierw odnieść się do przesłanek zawartych w art. 55¹ Kodeksu cywilnego⁴, który stanowi, że „Przedsiębiorstwo jest zorganizowanym zespołem składników niematerialnych i materialnych przeznaczonym do prowadzenia działalności gospodarczej”. Choć działalność gospodarcza kościelnych osób prawnych odbywa się w przestrzeni prawa cywilnego, winna również uwzględniać respektowanie zasady dotyczącej dóbr doczesnych Kościoła określonych w prawie kanonicznym. Niezależnie od tego, czy

⁴ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. *Kodeks cywilny*, Dz. U. z 2024 r. poz. 1061.

działalność ta jest podstawowa, czy wtórna dla kościelnych osób prawnych to jej wykonywanie wynika wprost z realizacji konstytucyjnej zasady swobody gospodarczej (art. 20 i 22 Konstytucji RP)⁵ w zw. z art. 31, który statuuje zasadę wolności gospodarczej. Artykuł zaś Konstytucji RP wyraźnie stanowi, że ograniczenie tej wolności jest dopuszczalne tylko na podstawie ustawy i tylko ze względu na ważny interes publiczny [Świto 2022, 199].

O zdolności kościelnej osoby prawnej również wynika z art. 55 ust. 2-3 ustawy z dnia 17 maja 1989 r. *o stosunku państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej*⁶, która stanowi, że dochody kościelnej osoby prawnej pochodzące z działalności gospodarczej są zwolnione od opodatkowania w części, w jakiej zostały przeznaczone w roku podatkowym lub w roku po nim następującym na cele kultowe, oświatowo-wychowawcze, naukowe, kulturalne, działalność charytatywno-opiekuńczą, punkty katechetyczne, konserwację zabytków oraz na inwestycje sakralne. Podobnie stanowi art. 22 ust. 1 Konkordatu: „Działalność służąca celom humanitarnym, charytatywno-opiekuńczym, naukowym i oświatowo-wychowawczym podejmowana przez kościelne osoby prawne jest zrównana pod względem prawnym z działalnością służącą analogicznym celom i prowadzoną przez instytucje państwowe”⁷.

Nie można mieć więc wątpliwości, że w porządku prawa polskiego kościelne osoby prawne mogą prowadzić działalność gospodarczą i uzyskać status przedsiębiorcy. Niemniej jednak taka działalność prowadzona przez jednostki wyznaniowe podlega wewnętrznym ograniczeniom, które wynikają z jej natury. Nie może więc ona być sprzeczna z *magisterium* Kościoła, lecz potwierdzająca jej charakter i misję w świecie. Stąd działalność gospodarcza ma charakter akcesoryjny, dodany do pierwotnej jej działalności, tj. działalności religijnej. Przepis art. 21 ust. 1 Konkordatu wyraźnie precyzuje, że podmioty kościelne mają prawo do prowadzenia działalności o charakterze misyjnym, charytatywnym i opiekuńczym, jednakże zgodnie

⁵ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. z 1997 r., Nr 78, poz. 483 [dalej: Konstytucja RP].

⁶ Dz. U. z 2023 r. poz. 1966.

⁷ *Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską* podpisany dnia 28 lipca 1993 r. w Warszawie, Dz. U. 1998, Nr 51, poz. 318 [dalej: Konkordat]; *Sollemnis conventio inter Apostolicam Sedem et Poloniae Rem Publicam* (28.07.1993), AAS 90 (1998), s. 310-29.

„z ich naturą”. Z drugiej jednak strony, należy mieć na uwadze również i to, że działalność gospodarcza kościołów i innych związków wyznaniowych jako taka nie ma formalnych ograniczeń przedmiotowych i w praktyce może być ona bardzo zróżnicowana. Kościelne osoby prawne mogą prowadzić nie tylko domy rekolekcyjne, placówki oświatowe czy opiekuńcze i wychowawcze, bądź też szpitale, apteki, jadłodajnie, noclegownie, a także zajmować się wytwórstwem i sprzedają dewocjonaliów oraz zarządzaniem cmentarzami, ale mogą również prowadzić np. szeroko pojętą działalność wydawniczą i medialną, z wytwarzaniem środków audiowizualnych włącznie, a także wynajmować i wydzierżawiać nieruchomości [tamże, 201].

Biorąc pod uwagę, że działalność gospodarcza kościelnych osób prawnych ma charakter drugorzędny oraz to, że jest podporządkowana misyjnej naturze Kościoła, trudno będzie uznać jej zdolność do samofinansowania z własnych dochodów. Po pierwsze, działalność kościelnej osoby prawnej ma przede wszystkim charakter religijny, a nie gospodarczy. Ten ostatni jest wartością dodaną, jeśli kościelna osoba prawna zdecyduje się wykonywać w sposób ciągły działalność zarobkową. Po drugie, działalność konfesyjna kościelnych jednostek organizacyjnych w dużej mierze opiera się na ofiarach wiernych, nie zaś na majątku własnym. Trudno zatem zgodzić się, aby klasztory czy parafie finansowały się wyłącznie z własnego majątku. Przykładem może być klasztor kontemplacyjny sióstr wizytek w Warszawie. Siostry mają majątek własny w postaci kościoła rektoralnego, ufundowanego przez małżonkę króla Jana Kazimierza. Wspomniany kościół rektoralny pełni dla sióstr funkcję wspierającą w utrzymaniu klasztoru. Siostry bowiem nie prowadzą działalności handlowej, usługowej, nastawionej na zysk, ale utrzymują się głównie z ofiar wiernych składanych z racji nabożeństw odprawianych w tymże kościele rektoralnym oraz darowizn przekazywanych przez wiernych.

4. Samofinansowanie się Kościoła w Hiszpanii z desygnaty podatkowej

Obok formalnoprawnej definicji „samofinansowania” określonej w ustawie świeckiej, w literaturze prawa wyznaniowego spotkać się można z odmienną jej interpretacją. Przykładem jest projekt zmian finansowania Kościoła w Hiszpanii, który zakładał „ścieżkę dojścia do stanu

samofinansowania się Kościoła” [Torres Gutiérrez 2017]. Początkowo projekt ten stanowił bezpośrednie subwencjonowanie Kościoła przez państwo ze środków publicznych. Miał on trwać do czasu wprowadzenia „nowego systemu”. W zamyśle konstruktorów ten etap finansowania Kościoła miał być krótkotrwały i zapewnić zachowanie ciągłości w funkcjonowaniu Kościoła. Etap ten z zamierzonych w projekcie trzech lat, w rzeczywistości trwał aż dziewięć lat [Giménez Barriocanal 2007, 25]. Następnie zastąpiono go drugim etapem, czyli bezpośrednie finansowanie z budżetu państwa miało być zastąpione asygnatą podatkową, która miała być przekazana dobrowolnie przez podatników. W przypadku braku wystarczających środków na utrzymanie ciągłości finansowania Kościoła państwo zapewniało subwencje na działalność podmiotów kościelnych. W danym roku podatkowym dotacja celowa była pomniejszana o kwotę zebranego odpisu podatkowego. Trzeci i ostatni etap wspomnianej „ścieżki dojścia do stanu samofinansowania się Kościoła” miał mieć miejsce, gdy już Kościół osiągnie stan samofinansowania się z asygnaty podatkowej bez udziału dotacji z budżetu państwa. Jednakże do takiego stanu nigdy nie doszło, a państwo wciąż musi dotować utrzymywanie instytucji kościelnych. Wpływy bowiem z asygnaty podatkowej pokrywały ok. 25% całkowitych wydatków diecezji. Jedną z przyczyn zbyt niskiego udziału odpisu podatkowego był szeroki zakres możliwości wyboru przeznaczenia środków pochodzących z desygny podatkowej [Tenże 2008, 35].

Warto zaznaczyć, że hiszpańskie założenie „samofinansowania się Kościoła” różne jest od ustawowego jego rozumienia. Nie sposób takiego modelu finansowania pogodzić z samodzielnością i niezależnością ekonomiczną przedsiębiorcy, na co wskazuje ustawowa definicja samofinansowania. Wprawdzie ustawy świeckie nie stanowią źródła prawa dla kościelnych osób prawnych, to jednak stanowią dla Kościoła jego wykładnię [Kroczek 2013]. Treści w nich zawarte są bardzo pomocne w interpretowaniu przepisów kanonicznych, w szczególności, gdy prawo kanoniczne odwołuje się bądź kanonizuje przepisy ustaw cywilnych [Jagodźński 2004]. W tym kontekście trzeba dodać, że sam ustawodawca kościelny zobowiązuje wszystkich zarządców kościelnych, aby przestrzegali przepisów prawa kanonicznego i państwowego (kan. 1284 § 2, 3°).

Chcąc zatem mówić o samofinansowaniu się Kościoła z asygnacji podatkowej, już na samym początku wydaje się to zaskakujące. Trudno bowiem

znaleźć jakiegokolwiek przedsiębiorcę, aby sam finansowałby się odpisów podatkowych. Z tego też względu wydaje się, że „ścieżka samofinansowania się Kościoła” w Hiszpanii z asygnacji podatkowej ma bardziej charakter ideowy niż realny. Jest pewną formą neologizmu, mającego na celu wprowadzić do obiegu prawnego innowację lub oryginalne rozwiązanie bez odniesienia się do realnych badań.

Nie można zatem mówić o samofinansowaniu kościelnej osoby prawnej, gdy ta główne środki na utrzymanie pozyskuje m.in. z ofiar wiernych. Przecież ofiary wiernych nie są przychodami z prowadzonej działalności gospodarczej. Gdyby tak było, wierny, który złożyłby ofiarę z racji Mszy św., w której prosiłby Boga o znalezienie pracy. A potem tej pracy by nie znalazł, mógłby złożyć reklamację proboszczowi, że wykonana usługa nie spełniła jego oczekiwań. Podejmując zatem zagadnienie samofinansowania się Kościoła nie można mówić o jej samofinansowaniu się z ofiar wiernych, lecz należy odnieść do samofinansowania z obrotu majątku własnego tychże podmiotów, które ze swej natury prowadzą działalność gospodarczą. Należy podkreślić, że działalność gospodarcza kościelnych osób prawnych jest wartością dodaną do prowadzenia działalności religijnej i ma charakter subsydiarny w finansowaniu jej działalności konfesyjnej, która należy do jej natury.

5. Samofinansowanie jako paradygmat kościelnego prawa majątkowego

Problem samofinansowania Kościoła nie tkwi zatem w jej założeniach prawnych, lecz w ideowych. Jak każda ideologia, również neoliberalna chce zmieniać pojęcia, naszą kulturę, wpływać na ekonomię i na nasz sposób myślenia. Idąc tym śladem, samofinansowanie się Kościoła oznacza nic innego jak odrzucanie rzeczywistości na rzecz wymyślonej idei jako nowej formy wyrazu [Barcik 2009, 28].

Choć można mówić o samofinansowaniu się niektórych kościelnych osób prawnych, które ze swej natury prowadzą działalność gospodarczą, np. apteka prowadzona przez zakon, szkoła językowa, czy farma fotowoltaiczna w parafii. Niemniej jednak Kościół to nie jest apteka i nie sama działalność gospodarcza, ale przede wszystkim działalność religijna, duchowa i takiego Kościoła czy związku wyznaniowego nie możemy redukować jedynie do działalności gospodarczej.

W kwestii finansowania Kościoła należy przypomnieć doktrynę zawartą w kan. 1254. Jest to doktryna od wieków niezmienna. A jej treść jest następująca „Kościół ma własne prawo do nabywania majątku kościelnego. Prawa tego nie nadaje władza państwowa, lecz Kościół ją ma na mocy *ius nativum*. Władza państwowa powinna to prawo uszanować zarówno w wymiarze instytucjonalnym, jak i indywidualnym” [Krukowski 2013, 110].

Podsumowanie

W prawie kanonicznym nie ma żadnych regulacji, które zdefiniowałyby samofinansowanie się Kościoła, jak również, na czym samofinansowanie miałyby polegać. Kościół, co do zasady proklamuje treść kan. 1260, który stanowi, że „Kościół ma wrodzone prawo domagania się od wiernych tego, co jest konieczne do osiągnięcia właściwych mu celów”. Jest to *ius nativum Ecclesiae*, takie prawo wrodzone jest niezależne od władzy świeckiej. Prawo to zostało również wzmocnione w kan. 222, który stanowi o obowiązkach i prawach wszystkich wiernych, a mianowicie „Wierni mają obowiązek zaspokoić potrzeby Kościoła, tak by posiadał środki konieczne do sprawowania kultu, prowadzenia dzieł apostołstwa i miłości, a także do godziwego utrzymania pracowników kościelnych”.

Podjęcie działalności gospodarczej jest własną decyzją organu danej kościelnej osoby prawnej. Nie oznacza to jednak, że jej obroty oraz posiadany majątek własny pozwolą na samofinansowanie się.

Zatrzymując się jednak na postawionym we wstępie pytaniu, czy Kościół zdolny jest do samofinansowania się z własnego majątku, czy raczej samofinansowania się z desygnacji podatkowej odpowiedzieć należy przecząco. W pierwszej kolejności należy stwierdzić, że Kościół nie prowadzi działalności gospodarczej nastawionej na zysk i nie ma wystarczającego zasobu kapitałowego, który pozwoliłyby mu na niezależność finansową z obrotu majątkowego. W drugiej zaś desygnacja podatkowa jest dobrowolnym przekazaniem należnego podatku od podatnika na rzecz Kościoła. Nie ma charakteru obligatoryjnego. Mając na uwadze doświadczenia państw europejskich, stwierdzić należy, że desygnacja podatkowa nie daje gwarancji samofinansowania się Kościoła i związków wyznaniowych. Co najwyżej jest pewnym zwrotem ideowym, mający na celu zakończenie sporu o to, czy państwo zobowiązane się do subwencjonowania Kościoła i związków wyznaniowych. Warto

na koniec dodać, że rzeczowa dyskusja na temat reformy finansowania Kościołów i związków wyznaniowych w Polsce powinna wyrastać z rzeczywistości, a nie z samych idei efektywnie nazwanych samofinansowaniem się.

PIŚMIENNICTWO

- Barcik, Anna. 2009. „Ekonomia a ład moralny.” *Symposium* nr 1:25-35.
- Giménez Barriocanal, Fernando. 2007. *La Financiación de la Iglesia Católica en España*. Madrid: Editorial EDICE.
- Giménez Barriocanal, Fernando. 2008. „Financiación Eclesial: situación actual y perspectivas de future.” *Ius Canonicum* nr 95:25-68.
- Gniazowski, Andrzej. 1988. „Samofinansowanie przedsiębiorstw a ich przedsiębiorczość.” *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Sociologica*, 16:154-68.
- Grabowska, Marlena. 2005. „Rozważania wokół strategii finansowania wewnętrznego przedsiębiorstwa.” *Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu* 1060, 142-51.
- Jagodziński Henryk. 2004. „Kanonizacja prawa cywilnego.” *Kieleckie Studia Teologiczne* nr 3:355-65.
- Karwowska, Anita. 2024. „Początek likwidacji Funduszu Kościelnego.” *Gazeta Wyborcza* nr 20:8.
- Kroczek Piotr. 2013. „Modele stanowienia prawa w Kościele i ich konsekwencje dla wykładni prawa.” W *Servabo legem Tuam in toto corde meo. Księga pamiątkowa dedykowana Księdzu Profesorowi Józefowi Krzywdzie CM, Dyrektorowi Instytutu Prawa Kanonicznego UPJPII z okazji 70. rocznicy urodzin*, red. Arkadiusz Zakręta, i Andrzej Sosnowski, 307-16. Kraków: Uniwersytet Papieski Jana Pawła II. Wydawnictwo Naukowe.
- Krukowski, Józef. 2013. *Kościelne prawo publiczne. Prawo konkordatowe*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Świto, Lucjan. 2022. „Działalność gospodarcza kościelnych osób prawnych a alienacja majątku Kościoła Katolickiego w Polsce Problem spółek z ograniczoną odpowiedzialnością.” *Studia z Prawa Wyznaniowego* 25:195-216.
- Torres Gutiérrez, Alejandro. 2017. „Las exenciones fiscales de la Iglesia Católica en el Impuesto sobre Construcciones Instalaciones y Obras en España y su incompatibilidad con la normativa europea sobre ayudas de Estado.” *Quaderni di diritto e politica ecclesiastica* nr 3:649-64.
- Wierzbicki, Janusz. 1961. „Istota i źródła samofinansowania się przedsiębiorstw państwowych w Polsce Ludowej.” *Ruch Prawniczy i Ekonomiczny* nr 1:125-46.

„PAPISTA” NA TRONIE ZJEDNOCZONEGO KRÓLESTWA? ANALIZA KRYTYCZNA REGUŁY WYKLUCZENIA KATOLIKÓW OD DZIEDZICZENIA BRYTYJSKIEJ KORONY

“PAPIST” ON THE THRONE OF THE UNITED KINGDOM? CRITICAL ANALYSIS OF THE RULE OF EXCLUSION OF CATHOLICS FROM INHERITING THE BRITISH CROWN

Dr Michał Krawczyk

Uniwersytet w Siedlcach, Polska
e-mail: michal.krawczyk@uws.edu.pl; <https://orcid.org/0000-0003-3923-3576>

Dr hab. Justyna Krzywkowska

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Polska
e-mail: justyna.krzywkowska@uwm.edu.pl; <https://orcid.org/0000-0002-0667-6453>

Abstrakt

Ustawa o sukcesji koronnej (*The Succession to the Crown Act*) uchwalona przez parlament Zjednoczonego Królestwa w 2013 r. w sposób istotny zmieniła kilkusetletnie zasady rządzące dziedziczeniem brytyjskiego tronu. Utrzymała jednak w mocy istniejącą od końca XVII w. regułę wykluczenia katolików od dziedziczenia tronu. W artykule podjęto polemikę z argumentami wysuwanymi za utrzymaniem takiego wykluczenia. Starano się wykazać, iż zakaz dziedziczenia brytyjskiego tronu przez osobę wyznającą religię katolicką jest nie tylko historycznym anachronizmem sprzecznym z wolnością sumienia i wyznania, ale jest także niepraktyczny, nieracjonalny i rodzący szereg problemów konstytucyjnych.

Słowa kluczowe: monarchia, Wielka Brytania, sukcesja, katolicyzm

Abstract

The Succession to the Crown Act, passed by the UK Parliament in 2013, significantly modified centuries-old regulations regarding the succession to the British throne. However, it maintained the rule of excluding Catholics from inheriting the throne, which had existed since the end of the 17th century. The article discusses the arguments put forward for maintaining such exclusion. Attempts were made to demonstrate that the ban on inheritance of the British throne by a person professing the Catholic faith is not only a historical anachronism contrary to freedom of religion, but also impractical, irrational and giving rise to further constitutional problems.

Keywords: monarchy, Great Britain, succession, Catholicism

Wstęp

Zasady dotyczące tego, kto zostaje monarchą i w jakim porządku następuje dziedziczenie tronu, są mieszaną zasad prawa feudalnego, ustaw parlamentu i konstytucyjnych precedensów. Reguły dziedziczenia tronu Zjednoczonego Królestwa zostały sprecyzowane na przełomie XVII i XVIII w. Od tego czasu sukcesja na brytyjskim tronie następowała według systemu primogenitury z preferencją mężczyzn. Od dziedziczenia wykluczeni zostali katolicy, co więcej, także małżeństwo zawarte przez członka rodziny królewskiej z osobą wyznania rzymskokatolickiego skutkowało pozbawieniem możliwości uzyskania korony. Zasady te obowiązywały do marca 2015 r., tj. wejścia w życie uchwalonej dwa lata wcześniej ustawy o sukcesji koronnej¹. Ustawa w zakresie porządku dziedziczenia tronu zastąpiła dotychczas obowiązujący system primogenitury z preferencją mężczyzn², system pełnej primogenitury. Uchyliła również regulacje wykluczające od dziedziczenia

¹ *Succession to the Crown Act 2013*, <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2013/20/contents/enacted> [dostęp: 19.08.2024]. Wejście ustawy w życie poprzedzone zostało uchwaleniem stosownych aktów prawnych przez pozostałe kraje uznające za głowę państwa brytyjskiego monarchę (Antigua i Barbuda, Australia, Bahamy, Barbados, Belize, Canada, Grenada, Jamajka, Nowa Zelandia, Papua Nowa Gwinea, Saint Kitts i Nevis, Saint Lucia, Saint Vincent i Grenadyny, Wyspy Solomona, Tuvalu).

² Sukcesja tronu następuje w porządku starszeństwa, przy czym zawsze daje się pierwszeństwo linii starszej przed młodszą, w ramach tej samej linii – bliższemu stopniowi pokrewieństwa przed dalszym, w ramach tego samego stopnia – mężczyźnie przed kobietą, a w ramach tej samej płci – osobie starszej przed młodszą.

tronu osoby, które poślubiły katolika, a także zmieniała przepisy ustawy o małżeństwach królewskich³, zobowiązujące wszystkich potomków Jerzego II do uzyskiwania zgody monarchy na zawarcie małżeństwa⁴. Pozostawiła jednak w mocy przepisy, które zakazują monarsze wyznawania religii katolickiej i nakazują pozostawanie w komunii z Kościołem Anglii⁵.

Choć zainteresowanie polskich badaczy ustrojem politycznym Zjednoczonego Królestwa zaowocowało wieloma cennymi opracowaniami [Danel 2019, 163-77; Tenże 2014, 15-25; Łukaszewski 2014, 32-41; Tenże 2018, 72-80; Wiecech 2013, 80-93; Tenże 2011a, 13-28; Bidwell 2012, 1350-140; Michalak 2011, 34-57], to wśród nich stosunkowo niewiele poświęcono samemu monarsze [Wilk-Reguła 2019, 14-35; Ławniczak 2011, 6-24; Wiecech 2011b, 83-90], a prawie w ogóle prawu sukcesyjnemu [Krawczyk 2012, 113-120]. Z jednej strony nie powinno to dziwić. Od momentu odzyskania niepodległości, Polska jest państwem o ustroju republikańskich, z wybraną (albo przez Zgromadzenie Narodowe albo w drodze wyborów powszechnych) głową państwa (pomijając okres istnienia Rady Państwa). Z drugiej strony, nie można zapominać, iż w Europie jest siedem królestw i trzy księstwa⁶. We wszystkich z nich, głowa państwa ma charakter dziedziczny, a zasady sukcesji stanowią istotny element prawa konstytucyjnego.

Podstawowym celem artykułu jest krytyczna analiza jednego z aspektów brytyjskiego prawa sukcesyjnego, tj. wykluczenia katolików od dziedziczenia tronu. W pierwszej części opracowania omówiono historyczne uwarunkowania uchwalenia przepisów dyskryminujących katolików. Druga część poświęcona została wykazaniu, iż regulacje wykluczające katolików od tronu Zjednoczonego Królestwa, są nie tylko historycznym anachronizmem, sprzecznym z wolnością sumienia i wyznania, ale są także nieracjonalne i niepraktyczne. Przy pisaniu artykułu posłużono się metodą analizy instytucjonalno-prawnej i metodą analizy historycznej. Zapoznano się

³ *Royal Marriages Act 1772*, <https://www.legislation.gov.uk/apgb/Geo3/12/11/contents> [dostęp: 19.08.2024].

⁴ Obecnie taką zgodę musi uzyskać tylko sześć pierwszych osób w kolejce do tronu.

⁵ Poprawka umożliwiająca sukcesję katolikom została odrzucona większością głosów 371 do 37, zob. *Katolik nie będzie mógł zasiąść na brytyjskim tronie*, „Dziennik Gazeta Prawna” (29.01.2013), <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/artykuly/676577,katolik-nie-bedzie-mogl-zasiac-na-brytyjskim-tronie.html,komentarze-popularne> [dostęp: 19.08.2024].

⁶ Nie licząc *quasi* monarchicznych państw, tj. Andory i Watykanu.

także z treścią dostępnych dokumentów rządowych oraz publikacji naukowych poświęconych przedmiotowej problematyce.

1. Wykluczenie katolików od dziedziczenia tronu. Rys historyczny

W Anglii „religia papieska” od połowy XVI w. postrzegana była jako czynnik obcy i wrogi, a z czasem antykatolicyzm stał się wręcz częścią brytyjskiego patriotyzmu [Meyer 2015, 580]. Złożyło się na to wiele przyczyn. Począwszy od konfliktu Henryka VIII z papieżem, a skończywszy na wojnach prowadzonych z katolicką Hiszpanią i Francją. Po raz pierwszy formalne wykluczenie katolików od dziedziczenia tronu nastąpiło po „Sławetnej Rewolucji” (*The Glorious Revolution*) [Mikulski i Wijaczka 2020, 383] w uchwalonej przez parlament Karcie Praw [Hucal 2015, 13-41]⁷. Detronizowała ona katolickiego Jakuba II [Waller 2002, 135]⁸ i koronę przekazywała jego córce Marii i jej mężowi Wilhelmowi Orańskiemu, obojgu wychowanym w wierze protestanckiej. Ustawa, w przedmiocie wykluczenia katolików, stanowiła, iż „każda osoba, która pozostaje w komunii ze Stolicą lub Kościołem Rzymu lub wyznaje religię papieską, zostaje wykluczona na zawsze i nie może dziedziczyć, posiadać lub cieszyć się Koroną Królestwa oraz dominiów od niej zależnych”. Ekskluzywę powtórzono 12 lat później w ustawie o następstwie tronu⁹. Zabezpieczała ona protestancką sukcesję na wypadek spodziewanej śmierci królowej Anny, w osobie jej dalekiej kuzynki Zofii [Morby 1998, 121-122, 218], wykluczając od tronu katolickich potomków obalonego Jakuba II. Z uwagi na fakt, iż Zofia zmarła przed Anną, na tron wstąpił syn Zofii, Jerzy I Hanowerski [Van der Kiste 2003, 177-80, 251-54; Weir 1995, 268-69]. Ustawa o następstwie tronu zawierała dodatkowe zastrzeżenie, iż król musi nie tylko wyznawać religię protestancką, ale też pozostawać w komunii z Kościołem Anglii. Zarówno Karta Praw, jak i ustawa o następstwie tronu wyłączały z linii sukcesji także tych, którzy poślubili „papistę” (*shall marry a papist*).

⁷ *Bill of Rights 1689*, <https://www.legislation.gov.uk/aep/WillandMarSess2/1/2/introduction> [dostęp: 19.08.2024].

⁸ Jakub konwertował na katolicyzm najprawdopodobniej już w 1668 r. lub 1669 r., ale do 1676 r. fakt ten nie był znany publicznie.

⁹ *Act of Settlement 1701*, <https://www.legislation.gov.uk/aep/Will3/12-13/2>, [dostęp: 19.08.2024].

2. Analiza krytyczna stanowisk co do wykluczenia katolików od dziedziczenia brytyjskiej korony

Jak wspomniano, ustawa o sukcesji koronnej z 2013 r., w zakresie porządku dziedziczenia tronu, wprowadziła system pełnej primogenitury. Uchyliła także regulacje wykluczające od dziedziczenia osobę, która zawarła związek małżeński z katolikiem. Ograniczyła również krąg osób zobowiązanych do uzyskania zgody monarchy na zawarcie małżeństwa. Ustawa pozostawiła jednak w mocy przepisy, które zakazują monarsze wyznawania religii katolickiej i nakazują pozostawanie w komunii z Kościołem Anglii. Jednym z argumentów podnoszonym za takim rozwiązaniem była kwestia kilkusetletniej tradycji wykluczenia z sukcesji katolików¹⁰. Wydaje się, że jest to argument najsłabszy. Ustrój Zjednoczonego Królestwa, jak zresztą każdego innego państwa, ewoluuje. W ciągu ostatniego ćwierćwiecza dokonano istotnych reform dotyczących składu i kompetencji judykacyjnych Izby Lordów, kadencyjności i procedur Izby Gmin, utworzono regionalne parlamenty w Szkocji, Walii i Irlandii Północnej¹¹. Także w zakresie prawa sukcesyjnego ustawodawca brytyjski odważył się na porzucenie prastarej reguły przyznającej pierwszeństwo mężczyznom. Co więc stało na przeszkodzie emancypacji katolików w zakresie dziedziczenia korony. Mówiąc innymi słowy, parlament Zjednoczonego Królestwa uznał za słuszne uchylić regulacje dyskryminujące ze względu na płeć, ale nie ze względu na wyznawaną religię. Przepisy wykluczające katolików od dziedziczenia brytyjskiej korony są rażąco sprzeczne z wolnością słowa, religii i przekonań oraz

¹⁰ Wśród argumentów, które padają za utrzymaniem zakazu zasiadania „papistów” na tronie jest ten, iż król katolik musiałby zaakceptować wierność „odrębnemu suwerennemu przywódcy”, tj. papieżowi [Hilton 2003]. Argument ten jest chybiony. Status papieża (a mówiąc precyzyjnie Stolicy Apostolskiej), jako podmiotu prawa międzynarodowego, ma charakter jedynie kurtuazyjny. Nie ma żadnej przeszkody w tym, aby król akceptował duchowe zwierzchnictwo papieża i jednocześnie był suwerennym władcą. Współcześni katoliccy monarchowie Hiszpanii, Belgii, Luksemburga, Monako, Lichtensteinu, uznając duchowy autorytet następcy św. Piotra, nie popadają przez to w *quasi* feudalne podporządkowanie Stolicy Apostolskiej, por. *Why shouldn't there be a Catholic 'Supreme Governor' of the Church of England?*, „Catholic Herald” (31.10.2011), <https://catholicherald.co.uk/why-shouldnt-there-be-a-catholic-%E2%80%98supreme-governor%E2%80%99-of-the-church-of-england/> [dostęp: 02.08.2024].

¹¹ Parlament Szkocki (*Scottish Parliament*), Walijskie Zgromadzenie Narodowe (*National Assembly for Wales*), Zgromadzenie Irlandii Północnej (*Northern Ireland Assembly*).

rolą monarchy, który powinien być symbolem i spoiwem wieloreligijnego oraz wieloetnicznego społeczeństwa [Blackburn 2022, 17]. Dzisiaj religia w życiu większości Brytyjczyków nie odgrywa takiej roli jak dawniej. W Zjednoczonym Królestwie katolicyzm nie jest już postrzegany jako zagrożenie dla bezpieczeństwa państwa, tak jak to miało miejsce trzy wieki wcześniej. Odsetek praktykujących Anglikanów, w porównaniu z innymi grupami wyznaniowymi, wyraźnie zmalał. Badania ankietowe przeprowadzone w 2019 r. wykazały, że w społeczeństwie brytyjskim liczba członków Kościoła Anglii spadła od 1983 r. z 40% do 12% (chrześcijan ogółem: z 66% do 38%). Przybyło Brytyjczyków, którzy nie identyfikują się z żadną religią (z 31% do 52%). Wzrosła liczba muzułmanów (obecnie to prawie 10%)¹². W przyszłości należy spodziewać się kontynuowania tych trendów. Wielka Brytania nie jest już państwem z dominującym wyznaniem anglikańskim, co więcej, można mieć wątpliwości, czy nadal jest krajem chrześcijańskim. Czy wobec tego najwyższy urząd w wieloetnicznym i wieloreligijnym państwie powinien być powiązany z wyznaniem, które zostało ustanowione jako religia państwowa kilka wieków temu? Postawić sobie także należy hipotetyczne pytanie, co by się stało, gdyby królowa Elżbieta II, pod koniec swojego życia, dokonała konwersji na katolicyzm. Czy po siedemdziesięcioletnim panowaniu, podczas którego zasłużyła sobie na niekłamany szacunek i przywiązanie Brytyjczyków, przestałaby być królową¹³? Czy zdecydowano by się na jej detronizację? Na tak postawione pytania należy odpowiedzieć przecząco. Jaki jest więc sens w utrzymywaniu przepisów wykluczających katolików od dziedziczenia brytyjskiej korony? Warto odnotować, iż Karol III, jeszcze przed wstąpieniem na tron, dał do zrozumienia, że jest zwolennikiem zniesienia wykluczenia katolików od dziedziczenia korony¹⁴.

¹² *British Social Attitudes 36: Britain's shifting identities and attitudes*, National Centre for Social Research, London 2019, <https://natcen.ac.uk/publications/british-social-attitudes-36> [dostęp: 19.08.2024], s. 21.

¹³ W sondażu przeprowadzonym na pół roku przed śmiercią królowej Elżbiety II, 86% Brytyjczyków wyraziło aprobatę dla osoby królowej, jedynie 7% było jej przeciwnych, Ipsos, *Monarchy/Royal Family Trends - Satisfaction with the Queen* (17.05.2022), <https://www.ipsos.com/en-uk/monarchyroyal-family-trends-satisfaction-queen> [dostęp: 18.08.2024].

¹⁴ *Charles: The Private Man, the Public Role*, „BBC NEWS” (29.06.1994), <https://www.youtube.com/watch?v=heNuI0iQKl0> [dostęp: 19.08.2024].

Od czasów reformacji angielski (brytyjski) monarcha jest głową założonego przez króla Henryka VIII Kościoła Anglii i fakt ten często przywoływany jest jako uzasadnienie utrzymania w mocy przepisów konfesyjnych dotyczących osoby panującego. Obecnie jednak monarcha w Kościele Anglii sprawuje, podobnie jak w sprawach państwowych, jedynie funkcje ceremonialne i honorowe. Nie ma on żadnej realnej władzy. Bieżąca praca administracyjna w zarządzaniu Kościołem Anglii spoczywa na biskupach Kościoła anglikańskiego, którzy jedynie formalnie mianowani są przez monarchę „za radą” premiera, który z kolei opiera się na wskazaniach Komisji ds. Nominacji Koronnych [Blackburn 2022, 4; Zieliński 2023, 62-64]. Prawa kościelne (środki i kanony) są inicjowane i przygotowywane przez Synod Generalny Kościoła anglikańskiego na warunkach przewidzianych w ustawie o Zgromadzeniu Kościoła Anglii¹⁵, które następnie wymagają zgody parlamentu i sankcji królewskiej. Formalne zwierzchnictwo monarchy nad Kościołem Anglii nie ma realnego znaczenia i bez żadnych ustrojowych perturbacji może zostać scedowane na arcybiskupa Cantenbury. Ponadto nic nie stoi na przeszkodzie, aby pozostawić monarsze formalne zwierzchnictwo nad Kościołem Anglii, rezygnując jednocześnie z wymogu, by pozostawał on w komunii z tym Kościołem. W brytyjskiej historii były precedensy, kiedy brytyjski monarcha był głową Kościoła, do którego nie należał. Pierwsi władcy z dynastii hanowerskiej, co prawda wyznawali protestantyzm, ale w wersji luterńskiej. Jerzy I, pierwszy panujący z dynastii hanowerskiej, do końca życia pozostał luteraninem i miał swojego niemieckiego kapelana. Jerzy II podobnie. Choć obaj luteranie, to bez przeszkód sprawowali akty supremacji w Kościele anglikańskim [Lathbury 1858, 430]. W powszechnej opinii między poglądami obu Kościołów nie było sprzeczności, choć z teologicznego punktu widzenia wyznanie augsburskie zasadniczo różni się od anglikanizmu. Drugi przykład jest nieco inny. Po przejęciu przez Brytyjczyków w 1800 r. rządów na Malcie, do czasu uzyskania przez nią suwerenności w 1974 r., tamtejszy Kościół katolicki funkcjonował pod rządami brytyjskiego monarchy jako „jego najwyższego, doczesnego zwierzchnika i obrońcy”, a brytyjscy gubernatorzy Malty, w imieniu króla, przejęli i sprawowali wiele funkcji poprzedniego suwerena

¹⁵ *Church of England Assembly (Powers) Act 1919*, <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo5/19-10/76/contents> [dostęp: 02.09.2024].

wyspy, Wielkiego Mistrza Zakonu Maltańskiego. Choć rola brytyjskiego króla, jako „doczesnego zwierzchnika i obrońcy” maltańskiego Kościoła katolickiego, z pewnością nie była dokładnie taka sama, jak rola głowy Kościoła anglikańskiego, niemniej jednak sytuacja ta wyraźnie pokazuje, że głowa danego kościoła nie musi być jego wyznawcą. Nie ma powodu przypuszczać, że brytyjski monarcha nie poradziłby sobie w roli najwyższego zwierzchnika Kościoła Anglii, nie będąc jednocześnie jego członkiem¹⁶. Trzeba także zauważyć, że Kościół Anglii jest kościołem państwowym tylko w tym kraju. W Szkocji takim kościołem jest Kościół Szkocji (o doktrynie odmiennej od anglikańskiej), w stosunku do którego brytyjski monarcha jest tylko „opiekunem” i zgodnie ze składaną przysięgą ma go wspierać i chronić. Monarcha powołuje Lorda Wysokiego Komisarza, który reprezentuje go na spotkaniach Zgromadzenia Ogólnego Kościoła Szkocji, ale nie jest najwyższym zwierzchnikiem Kościoła w Szkocji w taki sam sposób, w jaki jest Najwyższym Zwierzchnikiem Kościoła anglikańskiego. Co więcej, ani w Walii, ani w Irlandii Północnej, ani w żadnym z państw, które za swoją głowę uznaje brytyjskiego monarchę, nie ma państwowego kościoła, na czele którego stałby król¹⁷. Oznacza to, że brytyjski monarcha jest głową kościoła, który ma charakter państwowy, jedynie w części jednego z jego państw. Niemniej jednak, z nie do końca jasnych powodów, liderzy Partii Konserwatywnej, sprawującej rządu w latach 2010-2024 wielokrotnie podkreślali swoje zaangażowanie w utrzymanie Kościoła anglikańskiego, jako kościoła państwowego, z monarchą jako jego Najwyższym Zwierzchnikiem¹⁸.

¹⁶ Zob. *Why shouldn't there be a Catholic 'Supreme Governor' of the Church of England?*, „Catholic Herald” (31.10.2011), <https://catholicherald.co.uk/why-shouldnt-there-be-a-catholic-%E2%80%98supreme-governor%E2%80%99-of-the-church-of-england/> [dostęp: 23.08.2024].

¹⁷ Zob. House of Commons (28.01.2013), HC 695, <https://www.theyworkforyou.com/debates/?id=2013-01-28c.695.2&s=privy+council#g701.0> [dostęp: 23.08.2024].

¹⁸ „Rząd jest oddany Kościołowi anglikańskiemu jako Kościołowi ustanowionemu w Anglii, z suwerenem jako jego najwyższym gubernatorem. Uważamy, że stosunki między Kościołem a państwem w Anglii stanowią ważną część naszych ram konstytucyjnych, które ewoluowały na przestrzeni wieków; i [rząd] nie ma obecnie zamiaru zmieniać tego stanowiska, chyba że domagać się tego będzie sam Kościół anglikański”, zob. *Rules of Royal Succession: Government Response to the Committee's Eleventh Report of Session 2010-12*, House of Commons, Political and Constitutional Reform Committee, London (06.09.2012), s. 4.

Zakaz zasiadania przez katolików na tronie rodzi problemy praktyczne. Żadna z ustaw wykluczających, zarówno Karta Praw, jak i ustawa o następstwie tronu nie definiują, kto jest, a kto nie jest katolikiem. Jeszcze raz warto zacytować, tym razem w oryginale, formułę wykluczenia zawartą w obu ustawach: *all and every Person and Persons who [...] is/are or shall be reconciled to or shall hold Communion with the See or Church of Rome or shall profess the Popish Religion*. Zgodnie z jednomyślnym poglądem brytyjskich historyków i konstytucjonalistów, zakaz dotyczy nie tylko aktualnych katolików, ale także tych, którzy w przeszłości, nawet przez krótki okres, byli „papistami”¹⁹. Oznacza to, że dziecko, które zostało ochrzczone w Kościele katolickim nawet w przypadku konwersji na anglikanizm nadal pozostaje wykluczone z sukcesji. Ponadto zacytowany przepis wykluczający przyjęło się interpretować bardzo szeroko. Za „papistę” może już być uznany ten, kto uczestniczył w katolickim nabożeństwie. Definicja „papisty” stała się przedmiotem publicznej debaty, w związku z planowanym małżeństwem księcia Karola z Camilą Parker-Bowles. Pierwszy mąż Kamili, Andrew Parker-Bowles, był katolikiem i małżonkowie często wspólnie uczestniczyli w nabożeństwach katolickich. Pojawiły się więc sugestie, że także Camila jest katoliczką. Chociaż w oficjalnym oświadczeniu dworu potwierdzono, że Camila jest członkiem Kościoła Anglii, a jej poprzednie małżeństwo z katolikiem nie stanowi w tym względzie problemu, to sytuacja ta obrazuje, jak uznaniowa jest interpretacja przedmiotowego przepisu²⁰. Królowa Elżbieta II bardzo skrupulatnie unikała udziału w katolickich ceremoniach, ale obecnie panujący Karol III, będąc jeszcze księciem Walii, uczestniczył w katolickiej liturgii pogrzebowej Jana Pawła II. Czy w związku z tym faktem i wielowiekową definicją „papisty”, został wykluczony z linii sukcesji? Oczywiście, że nie. Karol bez przeszkód zasiadł na tronie, a przepisy wykluczające okazały się martwe²¹. Dla podkreślenia irracjonalności wykluczenia katolików trzeba odnotować, że regulacje Karty Praw

¹⁹ Zob. House of Commons (28.01.2013), HC 695, <https://www.theyworkforyou.com/debates/?id=2013-01-28c.695.2&s=privy+council#g701.0> [dostęp: 23.08.2024].

²⁰ *Is Camilla Parker Bowles a Catholic?* Aleteia (02.12.2022), <https://aleteia.org/2022/02/12/is-camilla-parker-bowles-a-catholic>, [dostęp: 23.08.2024].

²¹ Kościół katolicki bardzo wyraźnie precyzuje, kto jest katolikiem. Jest nim każdy, kto został ochrzczone w Kościele katolickim lub po chrzcie był do niego przyjęty przez publiczne wyznanie wiary i formalnym aktem od niego się nie odłączył.

i ustawy o następstwie tronu nie stały na przeszkodzie, aby obecny król Karol III był w przeszłości żydem, muzułmaninem, hinduistą lub buddystą. Wystarczyłoby, aby przed objęciem tronu stał się wiernym Kościoła anglikańskiego. Natomiast nawet chwilowa komunia z Kościołem katolickim wyklucza od dziedziczenia *for ever*.

Zniesienie zakazu poślubienia katolika wywołało kolejny problem. Kan. 1125 Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r. stanowi bowiem, iż warunkiem poślubienia przez katolika osoby innego wyznania jest złożenie przez niego szczerego przyrzeczenia, że uczyni on wszystko, co w jego mocy, aby wszystkie dzieci, pochodzące z tego małżeństwa, zostały ochrzczone i wychowane w wierze katolickiej²². Oznacza to, że jeśli monarcha poślubi osobę wyznania katolickiego, to dziecko pochodzące z tego małżeństwa musi być wychowane w wierze katolickiej, co w sposób oczywisty koliduje z wciąż obowiązującym zakazem zasiadania na tronie przez katolików. Co prawda, istnieje możliwość wystąpienia do Stolicy Apostolskiej o udzielenie dyspensy od tego nakazu, ale nie ma przecież gwarancji, że taka dyspen-sa zostanie udzielona. Na tego rodzaju „techniczne” problemy związane z „mieszanym” małżeństwem zwrócił uwagę m.in. kard. Keith O'Brien, katolicki arcybiskup St. Andrews i Edynburga²³.

Wśród argumentów za utrzymaniem wykluczenia katolików podnoszono również i ten, że kolejne osoby w linii sukcesji, tj. ówczesny książę Walii Karol oraz jego syn William, nie wyrazili, nawet pośrednio, woli dokonania konwersji na katolicyzm²⁴. Czy jest to rzeczywiście racjonalny argument? Po pierwsze, regulacje konstytucyjne mają, jak zresztą wszystkie

²² *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus* (25.01.1983), AAS 75 (1983), pars II, s. 1-317; tekst polski: *Kodeks Prawa Kanonicznego promulgowany przez papieża Jana Pawła II w dniu 25 stycznia 1983 roku*. Stan prawny na dzień 18 maja 2022 roku. Zaktualizowany przekład na język polski, Pallottinum, Poznań 2022.

²³ Kard. Keith O'Brien stwierdził: „Może dojść do sytuacji, w której przyszłe małżonki głowy państwa będą narażone na naruszenie wolności religijnych poprzez zakaz przekazywania swojej wiary dzieciom. W związku z tym jedynym sposobem rozwiązania tej niezadowolającej sytuacji będzie zniesienie wszelkich ograniczeń religijnych wobec członków rodziny królewskiej”, *MP attacks Catholic ban on monarch*, „The Guardian” (08.03.2005), https://www.theguardian.com/uk/2005/mar/08/constitution.monarchy?CMP=gu_com [dostęp: 29.08.2024].

²⁴ Zob. House of Commons (28.01.2013), HC 695, <https://www.theyworkforyou.com/debates/?id=2013-01-28c.695.2&s=privy+council#g701.0> [dostęp: 23.08.2024].

normy prawne, charakter norm abstrakcyjnych i generalnych. Są uchwalane na przyszłość, z uwzględnieniem różnych sytuacji faktycznych. Po drugie, należy zauważyć, iż w brytyjskiej rodzinie królewskiej zdarzają się konwersje na katolicyzm. Dla przykładu można wymienić małżonkę, syna, wnuka i wnuczkę aktualnego księcia Kentu, Edwarda, którzy konwertowali na katolicyzm, odpowiednio w 1994 r., 2001 r., 2003 r. i 2008 r.²⁵ Trzeba odnotować, iż księżę Kentu to bliski krewny Elżbiety II. Ich ojcowie byli rodzonymi braćmi.

Wielka Brytania nie jest jedyną monarchią, której normy konstytucyjne definiują wyznanie panującego. W Szwecji²⁶, Norwegii²⁷ i Danii²⁸ władca musi wyznawać religię ewangelicko-augsburską (luterzańską). Przykłady tych państw wysuwane są często jako uzasadnienie dla utrzymania w Zjednoczonym Królestwie przepisów wykluczających katolików od tronu. Czy ta argumentacja jest trafna? Nie, i to z kilku powodów. Po pierwsze, *aliorum iniquitas non iustificat*²⁹. To, że regulacje konstytucyjne niektórych monarchii europejskich nadal utrzymują w mocy dyskryminujące przepisy sukcesyjne, nie może być uzasadnieniem dla utrzymania podobnych regulacji w Zjednoczonym Królestwie. Po drugie, należy zauważyć, że w konstytucjach przywołanych państw, określenie wyznania monarchy, ma charakter pozytywny, tzn. wskazuje jakiej konfesji musi być panujący. Regulacja brytyjska, dotycząca wyznania monarchy, ma charakter zarówno pozytywny (musi pozostawać w komunii z Kościołem Anglii), jak i negatywny (nie może być katolikiem). Co więcej, przepisy sukcesyjne Szwecji, Norwegii i Danii nie zakazują, aby monarcha przed objęciem tronu był innego wyznania niż luterzańskie. Nakazują tylko, aby w momencie

²⁵ *People by Andrew Pierce. Conversion robs the royals of another in line to the throne*, „The Times” (16.04.2003), <https://www.thetimes.co.uk/article/people-by-andrew-pierce-lw6x8vrw52c> [dostęp: 23.08.2024].

²⁶ Zob. § 4 Aktu o sukcesji z 26 września 1810 r. w brzmieniu tekstu jednolitego z 29 listopada 1979 r., w: *Konstytucje państw Unii Europejskiej*, tłum. K. Dembiński, M. Grzybowski, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2011, s. 780-81.

²⁷ Zob. § 4 Konstytucji Królestwa Norwegii z 17 maja 1814 r., w: *Konstytucja Królestwa Norwegii uchwalona przez Zgromadzenie Konstytucyjne w Eidsvold 17 maja 1814 r.*, tłum. J. Osiński, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1996, s. 23-53.

²⁸ Zob. § 6 Konstytucji Królestwa Danii z 5 czerwca 1953 r., w: *Konstytucje państw Unii Europejskiej*, tłum. M. Grzybowski, s. 215-25.

²⁹ „Cudze bezprawie nie usprawiedliwia”.

obejmowania tronu, dokonał konwersji na religię państwową. Na koniec tych rozważań warto odnotować, iż konstytucje pozostałych monarchii europejskich nie zawierają norm nakazujących panującemu praktykowania określonej religii. W konstytucjach Holandii³⁰, Hiszpanii³¹, Luksemburga³², Belgii³³, Monako³⁴, czy Lichtensteinu³⁵, próżno szukać takich regulacji. Wszystkie wymienione państwa (z wyjątkiem protestanckiej Holandii) to monarchie katolickie, w których panujący, co prawda jest katolikiem, niemniej jednak wyznawanie takiej religii nie jest formalnym wymogiem stawianym władcy. Choć uczciwie trzeba przyznać, że trudno sobie wyobrazić, aby monarcha, przynajmniej w większości z tych państw, nie wyznawał religii większości swoich poddanych³⁶.

Jedynie jako genealogiczną ciekawostkę traktować można obawy, iż ponowne dopuszczenie katolików do tronu, skutkowałoby automatycznym zakwestionowaniem praw Windsorów i restauracją katolickiej linii Stuartów. Co prawda, w pierwszej połowie XVIII w. jakobici, czyli angielscy i szkoccy zwolennicy obalonego Jakuba II i jego potomków, trzykrotnie wzniesli powstanie na rzecz przywrócenia na tron Stuartów, to jednak dzisiaj trudno sobie wyobrazić jakiejkolwiek zagrożenia dla panowania Windsorów. Ostatni bezpośredni męski potomek Jakuba II, jego wnuk Henryk, zmarł w 1807 r. i był ostatnim jakobickim pretendentem, który wysuwał roszczenia do brytyjskiego tronu. Choć dzisiejsi jakobici za prawowitego króla uważają dalekiego potomka siostry Jakuba II, niemieckiego arystokratę Franza Herzoga von Bayern, to on sam jasno dał do zrozumienia, że nie

³⁰ Zob. Konstytucja Królestwa Niderlandów z 28 marca 1814 r., w: *Konstytucje państw Unii Europejskiej*, tłum. A. Głowacki, B. Szepietowska, s. 377-91.

³¹ Zob. Konstytucja Hiszpanii z 27 grudnia 1978 r., w: *Konstytucje państw Unii Europejskiej*, tłum. T. Mołdawa, s. 343-74.

³² Zob. Konstytucja Wielkiego Księstwa Luksemburga z dnia 17 października 1868 r., w: *Konstytucje państw Unii Europejskiej*, tłum. A. Wojtyczek-Bonnad, K. Wojtyczek, s. 445-57.

³³ Zob. Konstytucja Królestwa Belgii z dnia 7 lutego 1831, w: *Konstytucje państw Unii Europejskiej*, tłum. W. Skrzydło, s. 87-112.

³⁴ Zob. Konstytucja Księstwa Monako z dnia 17 grudnia 1962 r., w: *Konstytucja Księstwa Monako*, tłum. A. Wojtyczek-Bonnand, K. Wojtyczek, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2012, s. 59-99.

³⁵ Zob. Konstytucja Księstwa Liechtensteinu z dnia 5 października 1921 r., w: *Konstytucja Księstwa Liechtensteinu*, tłum. R. Grabowski, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2013, s. 35-95.

³⁶ Księżniczka Zofia Grecka poślubiając w 1962 r. Juana Carlosa de Bourbon (późniejszego króla Juana Carlosa I) konwertowała z prawosławia na katolicyzm.

jest zainteresowany brytyjskim tronem³⁷. Poza tym, o zasadach sukcesji decyduje parlament. Nic nie stoi na przeszkodzie, aby uchylając dyskryminujące katolików przepisy, postanowił on o pozostawieniu Windsorów na tronie. Trzeba zaznaczyć, iż ustawa o sukcesji koronnej z 2013 r. zastępując primogeniturę z preferencją mężczyzn pełną primogeniturą, stanowi jednocześnie, iż reguła ta ma zastosowanie, ale tylko do osób urodzonych po 28 października 2011 r. Porządek dziedziczenia dla osób urodzonych przed tą datą, pozostaje niezmienny. Oznacza to, że księżniczka Anna, chociaż starsza od Andrzeja i Edwarda, nadal pozostaje za nimi i ich potomkami w linii sukcesji.

W brytyjskim dyskursie politycznym co jakiś czas pojawiają się głosy optujące za uchynieniem przedmiotowego zakazu. Zwolenników takiego rozwiązania znaleźć można we wszystkich głównych partiach brytyjskiej sceny politycznej³⁸. Najdalej idą liberałowie, którzy proponują iście „atomowe” rozwiązanie, postulując zniesienie Kościoła Anglii jako kościoła państwowego. Argumentują, że skoro głównym powodem utrzymaniem dotychczasowego wykluczenia katolików jest formalna pozycja monarchy jako głowy Kościoła Anglii, to jego zniesienie automatycznie spowoduje bezprzedmiotowość samego zakazu³⁹. Rozwiązanie to tylko pozornie wydaje się rewolucyjne. Precedensy w tym zakresie miały już miejsce. Kościół anglikański w Walii został rozwiązany w 1920 r., a „siostrzany” Kościół irlandzki już w 1871 r. Nie ulega wątpliwości, iż rozwiązanie Kościoła Anglii wiązałoby

³⁷ *Act repeal could make Franz Herzog von Bayern new King of England and Scotland*, „Daily Telegraph” (07.04.2008), <http://www.telegraph.co.uk/news/uknews/1584184/Act-repeal-could-make-Franz-Herzog-von-Bayern-new-King-of-England-and-Scotland.html> [dostęp: 23.08.2024].

³⁸ Już w grudniu 2001 r. w trakcie debaty w Izbie Gmin, na dyskryminujące katolików przepisy zwrócili uwagę konserwatywni posłowie Michael Howard – „dyskryminacja katolicyzmu jest anachronizmem” oraz Michael Forsyth – „[dyskryminacja katolicyzmu] to wstydliva tajemnica brytyjskiej konstytucji, z którą nikt nie chce się zmierzyć”. W Partii Pracy do zdecydowanych przeciwników wykluczenia katolików od dziedziczenia tronu należy Tony Blair, który po rezygnacji ze stanowiska premiera w 2007 r. dokonał konwersji na katolicyzm oraz poseł John Reid, który w trakcie debaty stwierdził - „jako że sam jestem rzymskim katolikiem, aż za dobrze zdaję sobie sprawę z bardzo głębokich negatywnych uczuć i namiętności, które otaczają to wyznanie”, zob. Commons Hansard (19.12.2001), Col 377, <https://hansard.parliament.uk/commons/2001-12-19> [dostęp: 29.08.2024].

³⁹ Zob. *Liberal Democrat General Election Manifesto 2001*, <http://www.libdemmanifesto.com/2001/2001-liberal-manifesto.shtml> [dostęp: 29.08.2024].

się ze znacznie większym oporem instytucjonalnym ze strony Kościoła Anglii⁴⁰. Kwestia ta byłaby szczególnie problematyczna dla poprzedniej monarchini, królowej Elżbiety. Podczas ceremonii koronacyjnej przysięgała, że będzie podtrzymywać i utrzymywać Kościół, a w trakcie swojego długiego panowania wykazała głębokie oddanie Kościołowi Anglii⁴¹. Obecny monarcha, Karol III, choć w trakcie koronacji składał przysięgę o podobnej treści, to stosunek króla do Kościoła Anglii jest o wiele bardziej „letni”. Jeszcze jako książę Walii postrzegany był jako zwolennik usunięcia dyskryminujących przepisów, lub nawet rozwiązania Kościoła Anglii, a przynajmniej scedowania zwierzchnictwa monarchy nad Kościołem na inny podmiot⁴². Słynne są jego słowa, że jako król chce być postrzegany przez poddanych jako obrońca religii, a nie konkretnego wyznania⁴³. Parlament Szkocki już w 1999 r. przyjął uchwałę wzywającą do uchylenia antykatolickich przepisów⁴⁴, a szkocki pierwszy minister Alex Salmond, w październiku 2011 r. w odpowiedzi na przedstawione plany reformy, które dwa lata później dorowadziły do uchylenia zakazu poślubienia katolika, co prawda wyraził aprobatę, ale dodał jednocześnie, że „głęboko rozczarowujące” jest to, że nadal planuje się utrzymanie wykluczenia samych katolików⁴⁵. Co

⁴⁰ Por. *Rules of Royal Succession. Eleventh Report of Session 2010-12*, House of Commons, Political and Constitutional Reform Committee, London (07.12.2011), s. 36.

⁴¹ Tekst przysięgi brzmiał: „Ze wszystkich sił będę przestrzegać Praw Bożych i prawdziwie wyznawać Ewangelię. Dołożę wszelkich starań, aby utrzymać w Wielkiej Brytanii protestancką religię reformowaną ustanowioną przez prawo. Utrzymać i zachować w sposób nienaruszalny Kościół Anglii oraz jego doktrynę, kult, dyscyplinę i rządy, zgodnie z prawem ustanowionym w Anglii. Zachować dla biskupów i duchowieństwa Anglii [...] wszelkie prawa i przywileje, jakie na mocy prawa przysługują lub będą im przysługiwać”.

⁴² *The Ashdown Diaries*, vol 1: 1988-97, Allen Lane 2000, s. 351.

⁴³ *Charles: The Private Man, the Public Role*, „BBC NEWS” (29.06.1994), <https://www.youtube.com/watch?v=heNuI0iQKl0>, [dostęp 29.08.2024].

⁴⁴ W uchwale przeczytać można m.in. „[...] dyskryminacja zawarta w ustawie o następstwie tronu z 1701 r. nie powinna dalej mieć miejsca w nowoczesnym społeczeństwie, [Parlament Szkocki] wyraża życzenie, aby te dyskryminujące aspekty ustawy zostały uchylone, i podtrzymuje swój pogląd, że społeczeństwo szkockie nie może zgodzić się na wykluczenia uczestnictwa w żadnym aspekcie aktywności państwowej ze względu na religię”.

⁴⁵ Alex Salmond stwierdził: „Z pewnością byłoby możliwe znalezienie mechanizmu, który chroniłby status Kościoła anglikańskiego bez utrzymywania nieuzasadnionego wykluczenia ze względu na religię w przypadku monarchy... To stracona szansa, aby nie zapewnić równości wszystkich wyznań, jeśli chodzi o to, kto może być głową państwa”,

oczywiste, także biskupi Kościoła katolickiego w Wielkiej Brytanii często publicznie wypowiadają się w przedmiotowej kwestii⁴⁶.

Podsumowanie

Brytyjczycy z końcem XX w. w przyspieszonym tempie zaczęli modernizować archaiczny w wielu dziedzinach ustrój Zjednoczonego Królestwa. Po przeprowadzonych reformach Izby Lordów, które pozbawiły większość dziedzicznych parów prawa do zasiadania w Izbie i odebrały jej kompetencje judykacyjne, powołaniu w Szkocji, Walii i Irlandii Północnej regionalnych parlamentów, a także zmianach dotyczących kadencyjności Izby Gmin, w 2013 r. brytyjski parlament, uchwalając ustawę o sukcesji koronnej, w sposób istotny zmodyfikował obowiązujące od setek lat prawo dotyczące następstwa tronu. Reforma ma jednak charakter połowiczny. Uchylono przepisy dyskryminujące ze względu na płeć, a także zakazujące poślubienia katolika przez monarchę i osobę będącą w linii sukcesji do brytyjskiej korony⁴⁷. Brytyjski ustawodawca pozostawił jednak w mocy regulacje wykluczające od tronu katolików. Brak pełnej emancypacji członków tej konfesji jest sprzeczny nie tylko z powszechnie przyjętą w państwach demokratycznych zasadą wolności sumienia i wyznania, ale również ze współczesnym postrzeganiem monarchy, jako podmiotu scalającego i symbolizującego naród. Dzisiaj społeczeństwo brytyjskie jest w części bezwyznaniowe. Odsetek nie tylko Anglikanów, ale w ogóle chrześcijan, ulega od lat systematycznemu spadkowi. Wymóg określonej (zarówno w sensie pozytywnym, jak i negatywnym) konfesji monarchy, w tak zróżnicowanym religijnie i etnicznie społeczeństwie, jak brytyjskie, wydaje się być skończonym anachronizmem. Rodzi także wiele wątpliwości natury praktycznej, w szczególności w kontekście uchylania zakazu poślubienia

zob. *Rules of Royal Succession. Eleventh Report of Session 2010-12*, House of Commons, Political and Constitutional Reform Committee, London (07.12.2011), s. 35.

⁴⁶ *Catholic church leader criticises royal succession rule*, „BBC NEWS” (19.05.2011), <https://www.bbc.com/news/uk-scotland-13449886> [dostęp: 29.08.2024].

⁴⁷ Należy zaznaczyć, iż wprowadzenie w Wielkiej Brytanii równouprawnienia kobiet i mężczyzn w zakresie dziedziczenia tronu odbyło się stosunkowo późno. Większość europejskich monarchii podobnej reformy dokonało wcześniej: Szwecja w 1980 r., Holandia w 1983 r., Norwegia w 1990 r., Belgia w 1991 r., Dania w 2009 r., Luksemburg w 2011 r. Systemu pełnej primogenitury nie wprowadziły jeszcze Hiszpania, Monako i Lichtenstein.

katolika przez monarchę lub osobę w linii sukcesji. Spośród argumentów wysuwanych za utrzymaniem wykluczenia katolików od tronu najmniej trafnym wydaje się argument dotyczący kontynuowania tradycji sięgającej przełomu XVII i XVIII w. Zjednoczone Królestwo w ostatnim ćwierćwieczu kilkakrotnie dało dowód, że jest w stanie reformować, czasami w sposób fundamentalny, swoje instytucje sięgające korzeniami czasów jeszcze dawniejszych. Nie ulega wątpliwości, że Brytyjczycy reformy ustrojowe przeprowadzają w sposób przemyślany, czasami po wieloletnich dyskusjach i sporach, szukając zawsze ponadpartyjnego konsensusu. Wydaje się więc, że na obecną chwilę, kompromisowym rozwiązaniem byłoby utrzymanie w mocy wymogu pozostawania przez monarchę w komunii z Kościołem Anglii, ale z dopuszczeniem do korony także katolików, pod warunkiem dokonania konwersji na anglikanizm, w chwili wstąpienia na tron. W dalszej przyszłości, o ile brytyjska monarchia przetrwa, a Wielka Brytania ma pozostać państwem nowoczesnym, niewątpliwie koniecznym stanie się przyznanie panującemu pełnej swobody wyboru wyznania lub pozostania bezwyznaniowcem. Autorom wolno zaryzykować twierdzenie, że być może nie stanie się to jeszcze za rządów króla Karola III, ale całą pewnością za panowania jego następcy.

PIŚMIENNICTWO

- Bidwell, Anna S. 2012. „Reformowanie procedur Izby Gmin parlamentu brytyjskiego w XXI wieku.” *Przegląd Sejmowy* 109, nr 2:135-46.
- Blackburn, Robert. 2022. „The Constitutional Role and Working of the Monarchy in the United Kingdom.” W *Jahrbuch des öffentlichen Rechts der Gegenwart*, t. 70, red. Oliver Lepsius, Angelika Nußberger, Christoph Schönberger, i in., 181-201. <https://doi.org/10.1628/joer-2022-0009>
- Danel, Łukasz. 2014. *Izba Lordów w parlamentaryzmie brytyjskim*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Danel, Łukasz. 2019. „Reforma brytyjskiej Izby Lordów w świetle raportu Komisji Lorda Spikera z 2017 r.” *Teka of Political Science and International Relations – UMCS* 14, nr 1:163-77.
- Hućał, Michał. 2015. *Oddziaływanie brytyjskiej ustawy o prawach człowieka z 1998 r. na Kościół Anglii*. Warszawa: Wydawca Adam Marszałek.
- Krawczyk, Michał. 2012. „Konstytucyjna regulacja następstwa tronu w wybranych monarchiach europejskich.” *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach. Seria: Administracja i Zarządzanie* 21:113-20.

- Lathbury, Thomas. 1858. *A History of the Book of Common Prayer and Other Books of Authority*. England: Oxford.
- Ławniczak, Artur. 2011. *Monarchiczne i republikańskie głowy państwa w Europie*. Wrocław: Wydawnictwo Kolonia Spółka z o.o.
- Łukaszewski, Marcin. 2014. „W kierunku skandynawskiego modelu monarchii parlamentarnej? Zmiany w brytyjskim prawie konstytucyjnym wobec Fixed-term Parliaments Act 2011.” *Przegląd Prawa Konstytucyjnego* 6(22):29-54. <https://doi.org/10.15804/ppk.2014.06.02>.
- Łukaszewski, Marcin. 2018. „Czy parlament może zmienić mężczyznę w kobietę? Granice i miejsce zasady supremacji parlamentu w brytyjskim porządku konstytucyjnym wobec europejskich procesów integracyjnych (wybrane problemy).” *Przegląd Politologiczny* 2:71-82. <https://doi.org/10.14746/pp.2013.18.2.6>
- Meyer, Gerald J. 2015. *Tudorowie. Prawdziwa historia niesławnej dynastii*. Kraków: Wydawnictwo: Astra.
- Michalak, Anna. 2011. „Postępowanie ustawodawcze w zakresie projektów ustaw publicznych wnoszonych indywidualnie przez brytyjskich parlamentarzystów.” *Przegląd Prawa Konstytucyjnego* 1:31-59. <https://doi.org/10.15804/ppk.2011.01.02>
- Mikulski, Krzysztof, i Jacek Wijaczka. 2020. *Historia powszechna. Wiek XVI-XVIII*. Warszawa: Wydawnictwo PWN.
- Morby, John E. 1998. *Dynastie świata. Przewodnik chronologiczny i genealogiczny*. Kraków: Znak.
- Van der Kiste, John. 2003. *William and Mary*. Thrupp, Stroud, Gloucestershire: Sutton Pub.
- Waller, Maureen. 2002. *Ungrateful Daughters: The Stuart Princesses who Stole Their Father's Crown*. New York: St. Martin's Press.
- Weir, Alison. 1995. *Britain's Royal Families: The Complete Genealogy*. London: Pimlico.
- Wiecech, Tomasz. 2011a. „Konstytucyjne aspekty zawieszonego parlamentu w Wielkiej Brytanii.” *Przegląd Prawa Konstytucyjnego* 1:11-29. <https://doi.org/10.15804/ppk.2011.01.01>
- Wiecech, Tomasz. 2011b. „Monarcha brytyjski jako gwarant konstytucyjnych podstaw ustroju.” *Przegląd Prawa Konstytucyjnego* 4:81-94. <https://doi.org/10.15804/ppk.2011.04.04>
- Wiecech, Tomasz. 2013. „Rozwiązanie parlamentu w Wielkiej Brytanii na podstawie ustawy o kadencji parlamentarnej z 2011 r.” *Przegląd Sejmowy* 116, nr 3:79-94.
- Wilk-Reguła, Violetta. 2019. *The Idea of Hereditary Monarchy and the Role of Traditional Royal Ceremonies in the Political System of the United Kingdom*. Łódź: Wyższa Szkoła Studiów Międzynarodowych.
- Zieliński, Tadeusz J. 2023. „Miejsce religii w porządku konstytucyjnym Wielkiej Brytanii.” *Rocznik Teologiczny* 51, nr 1-2:59-74.

STANOWISKO WOBEC IDEOLOGII GENDER W ŚWIEŹLE ŚWIĘTEJ I NIENARUSZALNEJ WARTOŚCI LUDZKIEGO ŻYCIA

POSITION TOWARDS GENDER IDEOLOGY IN THE LIGHT OF THE SACRED AND INVIOLEABLE VALUE OF HUMAN LIFE

Ks. prof. dr hab. Józef Krzywda CM

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie, Polska
e-mail: jozefkrzywda@misjonarze.pl; <https://orcid.org/0000-0002-8369-3257>

Abstrakt

Artykuł analizuje ideologię gender w kontekście fundamentalnej wartości ludzkiego życia, podkreślając nierozzerwalną więź między instytucją małżeństwa, rodziny a naturą ludzką. Autor, opierając się na nauce Kościoła katolickiego oraz Piśmie Świętym, wskazuje na niebezpieczeństwa związane z próbą redefiniowania tradycyjnych pojęć płciowości i rodziny, które są uważane za podstawowe elementy porządku stworzonego przez Boga. W artykule szczególną uwagę zwrócono na rolę świeckich w kształtowaniu edukacji i wychowania, które mają na celu ochronę i umocnienie wartości rodziny. Ideologia gender jest przedstawiona jako zagrożenie dla stabilności społecznej i naturalnego ładu, stanowiącego fundament dla rozwoju ludzkiego życia. W konkluzji Autor apeluje o poszanowanie tradycyjnego porządku małżeństwa i rodziny, przestrzegając przed eksperymentami, które mogą prowadzić do nieprzewidywalnych skutków społecznych.

Słowa kluczowe: ideologia, gender, świętość, nienaruszalność, życie ludzkie

Abstract

The article analyses gender ideology in the context of the fundamental value of human life, emphasising the indissoluble bond between the institution of marriage, the family and human nature. Drawing on the teachings of the Catholic

Church and Scripture, the Author points out the dangers of attempting to redefine traditional notions of sexuality and family, which are considered fundamental elements of the order created by God. The article pays particular attention to the role of the laity in shaping education and upbringing to protect and strengthen family values. Gender ideology is presented as a threat to social stability and the natural order, which is the foundation for the development of human life. In conclusion, the Author calls for respect for the traditional order of marriage and family, warning against experiments that may lead to unpredictable social consequences.

Keywords: ideology, gender, sanctity, inviolability, human life

Wprowadzenie

Prawodawca kościelny, opierając swą legislacyjną działalność na Boskim Objawieniu: na Piśmie świętym¹, Tradycji apostołskiej² i Tradycji Kościoła³; czerpiąc inspirację ze wskazań Soboru Watykańskiego II na temat małżeństwa i rodziny⁴, kieruje pod adresem wiernych – zwłaszcza świeckich chrześcijan – apel o doniosłym znaczeniu: idzie o edukację, o formację i wychowanie. Wybitny znawca problematyki, Jan Dyduch, odnosząc się do zapisu normy kan. 225 § 2 Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r.⁵ oraz nawiązując do wypowiedzi papieża Jana Pawła II „o nowej epoce zrzeszeń katolików świeckich” [Dyduch 1985, 45-46], rozwinął kwestię apostołskiej odpowiedzialności wiernych świeckich, zwłaszcza w odniesieniu do wychowania i formacji w rodzinie.

Nawiązując do powyższej refleksji, należy przede wszystkim odnotować fakt, że działalność wiernych świeckich, nabierając coraz bardziej

¹ *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, wyd. 5, Pallottinum, Poznań 2005, Rdz 1, 27; 2, 22-24.

² Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II, *Constitutio dogmatica de divina revelatione Dei Verbum* (18.11.1966), AAS 58 (1966), s. 817-35; tekst polski w: Sobór Watykański II, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, tekst polski, nowe tłumaczenie, Pallottinum, Poznań 2002, s. 350-62, nr 7.

³ *Catechismus Catholicae Ecclesiae*, Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano 1997; tekst polski: *Katechizm Kościoła Katolickiego*, Pallottinum, Poznań 2002 [dalej: KKK], nr 76.

⁴ Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II, *Constitutio dogmatica de Ecclesia Lumen gentium* (21.11.1964), AAS 57 (1965), s. 5-71; tekst polski w: Sobór Watykański II, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, s. 104-63, nr 31.

⁵ *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus* (25.01.1983), AAS 75 (1983), pars II, s. 1-317; tekst polski: *Kodeks Prawa Kanonicznego promulgowany przez papieża Jana Pawła II w dniu 25 stycznia 1983 roku*. Stan prawny na dzień 18 maja 2022 roku. Zaktualizowany przekład na język polski, Pallottinum, Poznań 2022 [dalej: KPK/83].

charakteru intensywnej aktywności, „punktuje” krytycznie w pierwszym rzędzie te inicjatywy w dziedzinie małżeństwa i rodziny, które bezprawnie naruszają ortodoksyjną naukę Kościoła. Jest bowiem rzeczą niepokojącą, że wraz ze wzrastającą świadomością odpowiedzialności rodziców w zakresie edukacji i wychowania, tworzy się i lansuje pomysły oraz idee, które zawierają w sobie cechy pseudo-religii, przybierając rzekomo „atrakcyjnie” i obiecująco brzmiącą nazwę „gender”. Rzecz staje się tym bardziej niebezpieczna, że towarzyszą temu próby racjonalizacji proponowanych tez. Więcej, usiłuje się przekonać społeczeństwo, że tego rodzaju koncepcje, ujęte w „serialu” LGBTQ, mają realne szanse znaleźć akceptację oraz legitymizację w pluralistycznym świecie. Otóż nie podejmując polemiki z tymi „nowinkami”, nie podobna godzić się na ich rzekomo racjonalną alternatywę względem małżeństwa i rodziny. Dlaczego? Ponieważ to dzięki instytucji legalnego małżeństwa i powstającej na jej podstawie rodziny, w sposób godziwy i godny pochwały poczyną się, i rodzi nowe życie, które oczekuje na pełne przyjęcie; na szacunek i zapewnienie mu bezpieczeństwa, będącego pierwszym warunkiem jego prawidłowego wzrostu i rozwoju. Dlatego należy z najwyższą powagą uznać, że dzięki temu cudownemu procesowi życia, spełniają się: kontynuacja istnienia i rozwoju nowych osób ludzkich, rodzin, narodów, i państw; owszem, całego rodzaju ludzkiego, w czym dokonuje się z należną powagą przyjęcie i uznanie najwyższego autorytetu Stwórcy Pana wszechrzeczy [Krzywda 2005, 117-19; Tenże 2013, 211-13]⁶.

1. Bezwzględny wymóg respektu i szacunku dla ludzkiego życia

Rzeczywistość każdego ludzkiego życia od jego początku, to jest od aktu poczęcia, posiada tak niezwykłą i wyjątkową wartość, i znaczenie, że ze swej natury – *indole sua naturali* (kan. 1055 § 1 KPK/83) – by posłużyć się tym kapitalnym wyrazem ustawodawcy – domaga się bezwzględnego respektu: ze strony każdego z osobna człowieka jak i każdej społeczności ludzkiej. Wymóg ten – co należy szczególnie uwydatnić – ma swoje źródło w Boskim akcie stwórczym człowieka, wyrażonym przez natchnionego autora w słowach: „Stworzył więc Bóg człowieka na swój obraz, na obraz

⁶ Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II, *Constitutio pastoralis de Ecclesia in mundo huius temporis Gaudium et spes* (07.12.1965), AAS 58 (1966), p. 1025-115; tekst polski w: Sobór Watykański II, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, s. 526-606, nr 48.

Boży go stworzył mężczyzną i niewiastę” (Rdz 1, 17). Tak więc stworzenie mężczyzny i niewiasty było tym samym, aktem ustanowienia instytucji małżeństwa, któremu prawodawca kościelny – zainspirowany ideą Boskiego przymierza – nadał miano: *Matrimoniale foedus* – Małżeńskie przymierze (kan. 1055 KPK/83). Znakomitą interpretację tej idei – idei przymierza między Bogiem Stwórcą a stworzonym człowiekiem na Jego obraz i podobieństwo; na obraz Boga w Trójcy Jedynej, dał wybitny rzymski kanonista Jan Beyer [Beyer 1990, 297-99].

Powracając tymczasem do frapującego problemu zgłaszanych sugestii ideologii gender, należy ją stanowczo postrzegać i uznać za ekstremalnie „obce ciało”; za niepożądany i ryzykowny pomysł, tym bardziej, że jawiący się w opozycji do paradygmatu małżeństwa i rodziny. Wypada nadto podkreślić, że fakt istnienia fenomenu życia, w jego oryginalnej postaci oraz towarzysząca mu naturalna radość i satysfakcja, stanowią istotne i niezbywalne kryterium, i sprawdzian jego prawdziwości. Oto dlaczego tradycyjna formuła instytucji małżeństwa i rodziny nie wymaga jakichkolwiek modyfikacji, poza potrzebą oficjalnej i zwyczajnej w życiu, afirmacji i szacunku, co – na szczęście – spotyka się z oficjalną i społeczną aprobatą.

2. Źródło fenomenu ludzkiej płciowości

Z rzeczywistością ludzkiego życia wiąże się ściśle i nierozłącznie także ontologiczne zagadnienie płci osób, które w każdym poszczególnym wypadku mają swoje genetyczne uwarunkowania, co stało się uprawnionym przedmiotem, autentycznego zainteresowania nauki; nie zaś nienaukowych dywagacji. Dlatego – jak wspomniano – życie nie powinno być pojmowane i ujmowane przez kogokolwiek, w kategoriach arbitralnej decyzji; tym bardziej, nie może być przedmiotem nieuprawnionych modyfikacji czy manipulacji: ani poszczególnych ani grupy osób. W związku z powyższym nasuwa się wniosek: że nie do pomyślenia jest sugerowana koncepcja tzw. „płci społecznej”. Stąd pytanie: skąd ten neologizm? Czym kierują się ci, którzy przypisują sobie prawo do ingerencji w odwieczny i naturalny porządek rzeczy? Czy nie kryje się w tym jawny lub skryty „zamach” na wartość i godność osoby ludzkiej, instytucji małżeństwa i rodziny⁷? W tym

⁷ W tej kwestii głos z inauguracyjnego przemówienia prezydenta Stanów Zjednoczonych Donalda

miejsu wypada odwołać się do Karty Praw Rodziny⁸, która, mimo że nie odnosi się wprost i bezpośrednio do zagadnienia płciowości, porusza istotną kwestię: praw (odmiennych w małżeństwie osób), małżeństwa i rodziny, we wszystkich aspektach ich istnienia i funkcjonowania, mających swe źródło w prawie naturalnym. Na szczególną zaś uwagę i podkreślenie zasługuje następujący adres i apel Preambuły: „[...] Karta zwraca się do wszystkich, mężczyzn i kobiet, aby mając na uwadze obecne i przyszłe dobro ludzkości, czynili wszystko dla zapewnienia ochrony praw rodziny i umocnienia instytucji rodziny”⁹. Co więcej, apel ten podkreśla i wzmacnia konkluzja Karty, w następującym brzmieniu: „Stolica Apostolska ogłaszając niniejszą „Kartę”, oczekiwaną przez przedstawicieli episkopatów całego świata, zwraca się ze szczególnym apelem do wszystkich członków Kościoła i wszystkich instytucji kościelnych, aby z całą mocą dali świadectwo chrześcijańskiemu przekonaniu, że nic nie jest w stanie zastąpić rodziny w wypełnianiu jej misji oraz by starali się zapewnić rodzinom i rodzicom niezbędne oparcie i pomoc w wypełnianiu zadań, które Bóg im powierzył”¹⁰. Wypada w związku z tym zauważyć i odnotować znamienity fakt, że z zapisem Karty Praw Rodziny znacząco koresponduje zapis Karty praw podstawowych Unii Europejskiej¹¹, zwłaszcza w art. 7 w brzmieniu: „Poszanowanie życia prywatnego i rodzinnego”, oraz art. 9 w brzmieniu: „Prawo do zawarcia małżeństwa i prawo do założenia rodziny są gwarantowane zgodnie z ustawami krajowymi regulującymi korzystanie z tych praw”. Warto przy tym odnotować, że Karta praw podstawowych Unii Europejskiej została uroczystie ogłoszona przez Parlament, Radę i Komisję w Nicei w 2000 r.; po wprowadzeniu zmian została ponownie ogłoszona w 2007 r.

Trumpa z dnia 20 stycznia 2025 r. (cytat w wolnym tłumaczeniu): „Od dzisiaj oficjalną polityką rządu Stanów Zjednoczonych będzie, że istnieją tylko dwie płcie: męska i żeńska”.

⁸ Pontificio Consiglio per la Famiglia, *Carta dei diritti della famiglia* (22.10.1983), w: *Enchiridion della Famiglia. Documenti Magisteriali e Pastoralis su Famiglia e Vita 1965-2004*, red. Pontificio Consiglio per la Famiglia, EDB, Bologna 2004, s. 1489-506; tekst polski: *Karta Praw Rodziny*, Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej TUM, Wrocław 1994.

⁹ Tamże, s. 5.

¹⁰ Tamże, s. 5-6.

¹¹ Karta praw podstawowych Unii Europejskiej, Dz. Urz. UE 2016 C 202, s. 1.

3. Znaczenie tożsamości i integralności osób w życiu osobistym i społecznym w małżeństwie i rodzinie

Z zagadnieniami płciowości osób wiązą się ściśle kwestie tożsamości i integralności każdej osoby ludzkiej, które dzięki odrębności płci posiadają naturalną zdolność do stworzenia legalnego związku, zgodnie z określonymi zasadami i normami obowiązującego prawa, czyli do przyjęcia konkretnych praw i zobowiązań na bazie, której rodzi się i rozwija rodzina. Innymi słowy, spotkanie osób odrębnych płci i zawiązanie się legalnym węzłem, zgodnie z ich naturą, gwarantuje realizację doniosłych małżeńskich zadań (kan. 1055 KPK/83). Wypada w związku z powyższym zauważyć, że samo pojęcie osób o odmiennej płci, podejmujących decyzję zawarcia związku małżeńskiego, zyskało swoistą nazwę: nupturienci, co zawdzięcza swój początek w „pierwszym początku” rodzaju ludzkiego, kiedy odmiennosc osób ze względu na płeć otrzymały odrębne miana: mężczyzna i kobieta (nie-wiasta) (Rdz 1, 27-29; 2, 22-24; KKK 1601). Owszem, podobne określenia zawiera Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej¹² oraz Kodeks rodzinny i opiekuńczy¹³, uwydatniając wzajemność zobowiązań nupturientów.

W konkluzji niniejszych rozważań należy mieć nadto na uwadze to, że szacunek dla pierwotnej wartości małżeństwa i rodziny oraz właściwa formacja, wychowanie i edukacja potomstwa, jest gwarantem bezpieczeństwa i pokoju instytucji samego małżeństwa, rodziny – co faktycznie potwierdza dotychczasowy porządek rzeczy. Stąd należy żywić nadzieję, że także w przyszłości porządek ten zostanie uszanowany i nienaruszony¹⁴.

Podsumowanie

Pierwszym wnioskiem, jaki się nasuwa z powyższych rozważań jest ten, że wartość ludzkiego życia jest ściśle związana – jak to wynika z sakralnego

¹² Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm., art. 33 § 1 i 2.

¹³ Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Dz. U. z 2020 r., poz. 1359, art. 1 § 1 i 2.

¹⁴ Ioannes Paulus PP. II, *Litterae Gratissimam sane familiis datae ipso volente sacro Familiae anno MCMXCIV* (02.02.1994), AAS 86 (1994), s. 868-925; tekst polski: Jan Paweł II, *List do rodzin*, Tygodnik Katolicki „Niedziela”, Częstochowa 1994.

porządku natury – z instytucją małżeństwa i rodziny, co siłą rzeczy wskazuje na przyznanie małżeństwu i rodzinie prymatu w obrębie wszelkich innych instytucji społecznych. Wniosek ten z kolei staje się swego rodzaju przesłanką dla kolejnego wniosku: mianowicie, że nie można „kreować” alternatywnych propozycji względem małżeństwa, bez realnego ryzyka zaburzenia istniejącego porządku naturalnego, co w dalszej konsekwencji może prowadzić do nieprzewidywalnych następstw w dziedzinie życia rodzinnego i społecznego. Dlatego należy – wypada powtórzyć – z całą stanowczością przestrzegać przed eksperymentami w tak ważnej i wyjątkowej materii. Więcej, należy uznać za wysoce niepożądane manipulacje w tej podstawowej dziedzinie, tym bardziej, że nie ma takiej instytucji, która byłaby kompetentna do tego rodzaju interwencji.

PIŚMIENNICTWO

- Dyduch, Jan. 1985. *Obowiązki i prawa wiernych świeckich w prawodawstwie soborowym*. Kraków: Polskie Towarzystwo Teologiczne.
- Beyer, Jan. 1990. „Ecclesia domestica.” *Periodica de re morali canonica liturgica* 79, nr 3-4:293-326.
- Krzywda, Józef. 2005. „Małżeństwo podstawą rodziny.” W *Współdziałanie Kościoła i państwa na rzecz małżeństwa i rodziny. Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej zorganizowanej przez Stowarzyszenie Kanonistów Polskich, Wydział Nauk Prawnych TN KUL i Diecezję Łomżyńską, Łomża, 6-7 września 2004*, red. Józef Krukowski, i Tadeusz Śliwowski, 67-74. Łomża: Redakcja Głosu Katolickiego.
- Krzywda, Józef. 2013. „Konsekwencje „nieprzystawalności” norm państwowego prawa małżeńskiego do norm kościelnego prawa małżeńskiego.” W *Rodzina w prawie*, red. Ryszard Sztuchmiller, 75-93. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.

**COOPERATION BETWEEN THE INTERNATIONAL
CIVIL AVIATION ORGANIZATION
AND THE EUROPEAN UNION
AVIATION SAFETY AGENCY**

**WSPÓŁPRACA ORGANIZACJI MIĘDZYNARODOWEGO
LOTNICTWA CYWILNEGO Z AGENCJĄ UNII
EUROPEJSKIEJ DS. BEZPIECZEŃSTWA LOTNICZEGO**

Dr. Sabina Kubas

University of Rzeszów, Poland
e-mail: skubas@ur.edu.pl; <https://orcid.org/0000-0002-6581-7105>

Abstract

International organizations are, in their current legal status, entities of international law that in many respects (e.g. legal and organizational) are equal to states. Their importance increases with their growing position. An important role in shaping current international relations is played by the cooperation between them. An important example of such cooperation is the activity of ICAO with the participation of EASA. Many examples of practical functioning show how important this aspect of the activities of both organizations is and how dynamically and effectively they can achieve their statutory goals thanks to it.

Keywords: international organization, aviation, ICAO, EASA

Abstrakt

Organizacje międzynarodowe to w obecnym stanie prawnym podmioty prawa międzynarodowego, które pod wieloma względami (np. prawno-organizacyjnymi) dorównują państwom. Ich znaczenie wzrasta razem z rosnącą pozycją. Istotną rolę w kształtowaniu obecnych stosunków międzynarodowych odgrywa realizowana współpraca między nimi. Istotnym przykładem takiej współpracy jest aktywność

ICAO przy udziale EASA. Wiele przykładów praktyki funkcjonowania pokazuje, jak ważny jest to aspekt działalności obu organizacji oraz jak pręźnie i efektywnie mogą one osiągać dzięki temu cele statutowe.

Słowa kluczowe: organizacja międzynarodowa, lotnictwo, ICAO, EASA

Introduction

In the modern world, international organizations are, next to states, the most important entities of international law. Their importance increases with their position and the role they play in international relations. Their main goal is the continuous integration of members whose functioning is based on similar assumptions. Currently, it would be difficult to effectively implement individual international policies without participating in international communities.

In the course of the activities carried out by international organizations, cooperation has become increasingly common not only with states, but also with other international organizations. This cooperation usually takes forms in which individual actions could be insufficient for the organization. They usually connect with each other on the basis of goals that were written in the founding act, and thus pursuing similar interests [Kocot 1971, 9].

The aim of this study is to present the issues of the functioning of the International Civil Aviation Organization, with particular emphasis on cooperation and implementation of its own statutory goals in connection with the European Union Aviation Safety Agency. This study uses the historical-legal and legal-comparative method, which allowed for the appropriate interpretation of the statutory provisions and drawing conclusions on their application.

The research problem of this study should be the essence and need for cooperation between an international organization and a specialized agency of the European Union. Is such cooperation justified in the international relations being pursued? Does its establishment pose any difficulties for both parties? Do the effects of this cooperation bring measurable benefits?

1. The International Civil Aviation Organization – genesis

In the 20th century, aviation emerged as a new field of human activity in the air. The use of aircraft was perceived mainly in the state dimension. A change in this approach, as well as the procedure itself, occurred only after the first international flight from France to Great Britain in 1909. This event resulted in a completely new dimension of the use of aviation in a strictly international system, which required the establishment of international legal standards in the field of air navigation. At that time, it was not only about regulating strictly technical regulations, aircraft signs and signals, but also about determining who owns the airspace above the territory of a given country. Until the outbreak of World War I, these problems had not been regulated by the adoption of international legal standards in this area. After the defeat of Germany and its allied countries, in November 1918, a six-month period began during which a ceasefire was in force. During this period, the Peace Commission based in Paris began to work intensively, the aim of which was to prepare peace treaties with the Central Powers. In February 1919, the Aeronautical Commission of the Paris Peace Conference was established.¹ The conference resulted in the creation of the first world aviation convention called the Convention for the Regulation of Air Navigation. Under the provisions of the convention, a permanent international commission was established called the International Commission for Air Navigation. World War II was a period of great development of military aviation, which played a significant role on the fronts of this war, being, next to tanks, the most effective means of combat. Particularly dynamic development of air carriers took place in the USA, Canada and Mexico. The main countries that took part in discussions on post-war solutions in the field of air transport were, on the one hand, the United States, and on the other, Great Britain and its supporter Canada. A very strong impulse to accelerate work on establishing solutions for the post-war order and the manner of using civil aviation was the invasion of Normandy by Allied forces in 1944, which brought the end of the war closer. In connection with these predictions, the US Department of State invited the countries participating in the war with Germany and Japan, as

¹ Journal of Laws 29.6.54 of 1929.

well as neutral countries, to Chicago for the International Civil Aviation Conference, the program of which assumed that its goal would be to establish post-war solutions in the area of the world's airline network, the division of air routes between countries, and the development and adoption of a new aviation convention covering all countries of the world and replacing the Paris Convention of 1919. It was also planned to establish and equip with appropriate competences an international organization that was to exercise control over all world communication in airspace. The conference was held in Chicago in November 1944 and was attended by representatives of 52 countries, including a representative of Poland. Ultimately, the Chicago Conference adopted the Final Act of 7 December 1944, containing, among other things, the Convention on International Civil Aviation.² Under the provisions of the Chicago Convention, delegations of 26 countries established the Provisional International Civil Aviation Organization on June 6, 1945. It operated as an institution until the convention entered into force on April 4, 1947 [Kraśnicka 2019, 5]. On that day, at the request of 26 countries, it was transformed into ICAO [Polkowska 2004, 20-21]. In October of the same year, under agreements approved by the UN General Assembly, it obtained the status of an autonomous international specialized agency of the United Nations [Zajas 2015, 48-49].

2. European Union Aviation Safety Agency – genesis

The need to establish a new entity with management skills emerged very quickly. This entity was to be created and operated on the model of the Federal Aviation Administration in the United States (FAA).³ The new unit was to ensure a uniform, very high level of security in the countries belonging to the then European Community. Such an idea had its *raison d'être* through the integration of entities with common goals and assumptions [Manuhutu 2000, 270].

² ICAO Convention of 7 December 1944, in: *Collection of statutes and regulations of international organizations. Specialized organizations of the United Nations*, Vol. II, Part 2, ed. S. Hubert, Warsaw 1967, p. 715-59, Journal of Laws of 1959, No. 35, item 212 annex, as amended.

³ <https://www.faa.gov/> [accessed: 23.12.2024].

On 10 December 1996, the Recommendation for a Council Decision was adopted to authorise the European Commission to conduct negotiations on the establishment of EASA [Manuhutu 2000, 270].

At the Council meeting held in Brussels on 10-11 December 1997, the issues raised by the document were examined. It was then decided what actions had to be taken to establish the new body. The Committee of Permanent Representatives was asked to prepare the appropriate conditions for negotiations on the establishment of a European organisation tasked with ensuring safety in the civil aviation sector.⁴

In 1997, the idea of establishing a European Aviation Safety Authority emerged, whose task was to develop legal acts and issue certifications.⁵ Then, in 1998, the Council met and it was decided that the European Commission could start negotiations on the creation of an organisation that would be responsible for civil aviation safety.⁶ According to the Council's assumptions, the purpose of EASA was to establish a high, uniform level of safety throughout Europe, by formulating, approving and uniformly applying all necessary aviation safety regulations and promoting it throughout the world. EASA was also to ensure the facilitation of free and fair competition in Europe, the mutual recognition and equal treatment of aeronautical products, parts and equipment and of bodies and persons involved in the design, production, maintenance and operation of products under the conditions and in accordance with the time schedule to be established after the establishment of the new Authority.⁷

In 2000, the Council of the European Union⁸ asked the Commission to submit a proposal for a regulation that would establish EASA. During

⁴ 2059th Council meeting Transport Brussels, 10 and 11 December 1997, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/PRES_97_389 [accessed: 23.12.2024].

⁵ Regulation (EC) No 1592/2002 of the European Parliament and of the Council of 15 July 2002 on common rules in the field of civil aviation and establishing a European Aviation Safety Agency, OJ L 240, 7.9.2002, p. 1-21.

⁶ Corrigendum to the Press Release of the 2108th Council meeting – Transport – Luxembourg, 17-18 June 1998/9551/98 (Presse 207) C/98/207 COR 1 (en).

⁷ Ibid.

⁸ Conseil/00/224, Luxembourg, 26 June 2000/9547/00 (Presse 224), 2279th Council meeting – TRANSPORT – Luxembourg, 26 June 2000, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/PRES_00_224 [accessed: 31.10.2024].

the aforementioned meeting, it was agreed that the agency would issue standard certificates for aeronautical products. The document emphasized the role of third countries, which should participate in the expert work of the Agency. It would develop principles for the application of environmental standards established by the competent authorities. The Executive Director would make decisions on individual issues related to safety. Nevertheless, the Member States would be entitled to designate national experts to participate in the preparatory work.⁹

In 2000, the Commission again proposed the creation of a Community agency with powers in the field of aviation safety. At the Council meeting in December of that year, the Commission proposal to establish common rules in the field of civil aviation and to create a European Aviation Safety Agency was accepted.¹⁰ On the proposal to establish EASA, the Economic and Social Committee expressed its opinion in 2001, describing the idea of establishing such an entity positively.¹¹

At the Council meeting in 2001, the positive position regarding the regulation establishing EASA was emphasised.¹² In December 2001, the Council¹³ adopted a common position (No. 17/2002),¹⁴ which indicated the content of the regulation taking into account the opinion of the Economic and Social Committee and the amendments formulated by the European Parliament in the first reading. The legislative process resulted in the

⁹ Ibid.

¹⁰ 2324th Council meeting Transport Brussels, 20 and 21 December 2000, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/PRES_00_470 [accessed: 08.12.2024].

¹¹ Opinion of the Economic and Social Committee on the “Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on establishing common rules in the field of civil aviation and creating a European Aviation Safety Agency”, OJ C 221, 7.8.2001, p. 38-44.

¹² 2374th Council meeting – Transport / Telecommunications – Luxembourg, 15 and 16 October 2001, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/PRES_01_353 [accessed: 08.12.2024].

¹³ 2402nd Council meeting – Agriculture – Brussels, 19 December 2001, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/PRES_01_475 [accessed: 08.12.2024].

¹⁴ Common Position (EC) No 17/2002 of 19 December 2001 adopted by the Council, acting in accordance with the procedure referred to in Article 251 of the Treaty establishing the European Community, with a view to adopting a Regulation of the European Parliament and of the Council on common rules in the field of civil aviation and establishing a European Aviation Safety Agency, OJ C 58E, 5.3.2002, p. 44-67.

preparation of Regulation No. 1592/2002 on 15 July 2002¹⁵ and the establishment of EASA [Fortońska 2023, 65].

3. Examples of cooperation between ICAO and EASA

ICAO and EASA are the world's leading aviation organizations. Their activities have a close impact on the international community. They pursue common goals and assumptions, striving to ensure safety in civil aviation. In this respect, they undertake a number of joint activities to ensure its appropriate level.

The cooperation of both entities consists of establishing contacts with the European Commission and EASA Member States, in order to coordinate a common, uniform position on issues raised at the global level. EASA also supports its own Member States in the implementation of ICAO standards. An important aspect of mutual cooperation is also the exchange of safety information in order to reduce the burden on Member States. EASA and ICAO have signed a working arrangement, through which they coordinate their audit activities. In this respect, during the inspection of a Member State, EASA can collect evidence necessary for ICAO to confirm its own findings or to assess the level of compliance with ICAO standards.¹⁶

EASA provides technical expertise for ICAO activities. EASA experts participate in 50 ICAO panels, committees, working groups, study groups and task forces. EASA staff are trained as ICAO auditors and participate in audits conducted under the ICAO Global Safety Oversight Audit Programme in EASA States and beyond. The Permanent Representation in Montreal serves as a liaison office with ICAO. It participates in ICAO meetings, informs on EASA policy and regulatory developments and maintains a working relationship on technical matters with the ICAO Secretariat.¹⁷

¹⁵ Regulation (EC) No 1592/2002 of the European Parliament and of the Council of 15 July 2002 on common rules in the field of civil aviation and establishing a European Aviation Safety Agency, OJ L 240, 7.9.2002, p. 1-21.

¹⁶ <https://www.easa.europa.eu/pl/light/topics/cooperation-international-civil-aviation-organization-icao> [accessed: 29.12.2024].

¹⁷ The ICAO Universal Safety Oversight Audit Programme (USOAP) focuses on the ability of a State to provide safety oversight by assessing whether the State has implemented the critical elements (CEs) of the safety oversight system effectively and consistently. This enables the State

In addition, EASA currently contributes to the implementation of the “No Country Left Behind” initiative by coordinating technical assistance activities with ICAO and other donors at global and regional levels. EASA also co-chairs the Partnership to Assist in the Implementation of ICAO Aviation Safety Standards.¹⁸

It is also worth noting that EASA plays an important role and actively participates in various aspects of the work programme of the ICAO Committee on Aviation Environmental Protection, which develops and maintains Annex 16 on international standards for aircraft noise and emissions. Once the standards are agreed in ICAO, EASA works with the European Commission to implement them into EU regulations by amending the relevant regulation. EASA operates the ICAO Aircraft Engine Emissions Database. This database contains certified information on aircraft engine emissions provided by engine manufacturers. The frequency of database updates depends on the availability of new data, with the database typically being updated at least once a year.¹⁹

Through its participation in the CAEP working groups, EASA supports the development and maintenance of Standards and Recommended Practices (SARPs), Implementation Elements and Guidance Material for CORSIA and its qualifying emission/fuel units. EASA also actively participates in the ICAO Assistance, Capacity Building and Training Programme for Sustainable Aviation Fuels (ACT-SAF).²⁰

to ensure the implementation of ICAO Safety-Related Standards and Recommended Practices (SARPs) and related procedures and guidance materials. It also provides ICAO with a means to continuously monitor the State’s compliance with its safety oversight responsibilities. <https://www.icao.int/safety/CMAForum/Pages/default.aspx> [accessed: 29.12.2024].

¹⁸ The primary objective of this work is to help ensure that the implementation of SARPs is better harmonized worldwide so that all States have access to the significant socio-economic benefits of safe and reliable air transportation. <https://www.icao.int/about-icao/NCLB/Pages/default.aspx> [accessed: 29.12.2024].

¹⁹ <https://www.easa.europa.eu/en/domains/environment/icao-aircraft-engine-emissions-databank> [accessed: 29.12.2024].

²⁰ This programme was initiated to ensure that States can fully exploit their potential in the development and implementation of SAF, in line with the ICAO “No Country Left Behind” initiative. <https://www.easa.europa.eu/pl/light/topics/cooperation-international-civil-aviation-organization-icao> [accessed: 29/12/2024].

Summary

The functioning of international organizations in the contemporary international community is an important aspect of achieving statutory objectives. Ensuring safety in civil aviation is the goal of both ICAO and EASA. Both entities implement many projects that activate many states and other entities of international law. As the practice of their functioning shows, there are many areas, forms, and activities in which ICAO can implement its statutory objectives in cooperation with EASA. This implementation becomes faster and more effective. Therefore, it should be stated that in the contemporary world, international organizations should cooperate with each other whenever possible and when it brings the intended results for both parties.

Using the historical-legal method, the author would like to point out that the origins of the international organization and the specialized agency are not significant for the tasks they perform. Both entities have a specific catalogue of authorizations, thanks to which they are able to undertake activities by establishing international cooperation. The long-term process of establishing an international organization is its structural element, which influences further political and legal activity. The reasons and goals for which such entities of international law were established influence their further development, not only in terms of integration and economy, but also in terms of planned activity with the participation of other international entities.

The comparative legal method allowed to show the similarities and differences that may occur between an international organization and a specialized agency of the European Union, without affecting the international initiatives they carry out. Both indicated entities were established in a different way, at a different time and for a different reason. They perform a specific scope of tasks and have specific competences. The common denominator for them is the field of legal regulations they deal with. The similarities and differences indicated do not constitute a problem for many established activities and initiatives that they implement together. The examples of cooperation indicated in the text are indispensable proof of how dynamically and effectively the statutory objectives of an international organization can be implemented with the participation of other entities. Their achievement becomes faster, more effective and problem-free.

The application of selected research methods also allows for finding answers to the research theses. It is worth emphasizing that the cooperation established between ICAO and EASA is reflected in the provisions of public international law, and thus in all cases constitutes a justification for the international relations implemented in the field of aviation safety. The establishment of cooperation itself depends only on the will of the two parties represented by their representatives. This is not a difficult process, but it requires reaching an agreement within the given entity in this case. Without a doubt, the indicated examples of activities resulting from the established cooperation bring a number of mutual benefits of an economic, political and cultural nature.

REFERENCES

- Fortońska, Agnieszka. 2023. *Agencja Unii Europejskiej ds. Bezpieczeństwa Lotniczego w systemie zarządzania bezpieczeństwem lotnictwa*. Katowice: Uniwersytet Śląski. Wydział Prawa i Administracji.
- Kocot, Kazimierz. 1971. *Organizacje międzynarodowe. Systematyczny zarys zagadnień prawa międzynarodowego*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Kraśnicka, Izabela. 2019. *Standardy żeglugi powietrznej w działalności Organizacji Międzynarodowego Lotnictwa Cywilnego (ICAO)*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Manuhutu, Frank. 2000. "Aviation Safety Regulation in Europe. Towards a European Aviation Safety Authority." *Air and Space Law* 6:264-72.
- Polkowska, Małgorzata. 2004. *Międzynarodowe konwencje i umowy lotnicze oraz ich stosowanie – zarys problematyki*. Warszawa: AON.
- Zajas, Stanisław. 2015. "Organizacja Międzynarodowego Lotnictwa Cywilnego i jej wpływ na funkcjonowanie i rozwój lotnictwa." *Zeszyty Naukowe AON* 4:47-60.

GŁOSA APROBUJĄCA DO WYROKU NSA Z DNIA 11 LISTOPADA 2022 R., SYGN. AKT III FSK 257/22

APPROVAL COMMENT ON THE JUDGMENT OF THE SUPREME ADMINISTRATIVE COURT OF 11 NOVEMBER 2022, FILE REFERENCE III FSK 257/22

Aleksandra Kucharska

Uniwersytet Radomski im. Kazimierza Pułaskiego, Polska
e-mail: a.kucharska@urad.edu.pl; <https://orcid.org/0009-0002-2394-1623>

Abstrakt

W wyroku Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 11 listopada 2022 r. (sygn. akt III FSK 257/22) rozstrzygnięto spór dotyczący opodatkowania ekranów akustycznych podatkiem od nieruchomości. Organy podatkowe uznały, że stanowią one „inne urządzenia techniczne” i jako takie podlegają opodatkowaniu, mimo że nie zostały wyraźnie wskazane w art. 3 pkt 3 *Prawa budowlanego* ani w jego załączniku. Naczelny Sąd Administracyjny przyjął jednak odmienne stanowisko, uznając, że ekrany te nie mieszczą się w katalogu urządzeń budowlanych określonym w art. 3 pkt 9 *Prawa budowlanego*. Ponadto Sąd stwierdził, że nie można ich uznać za urządzenia użytkowo powiązane z budowlą w rozumieniu art. 3 pkt 3 tej ustawy. W konsekwencji nasuwa się pytanie, czy przyjęte przez Sąd kryteria są wystarczające do jednoznacznego stwierdzenia, że ekrany akustyczne nie stanowią urządzeń budowlanych, a tym samym nie podlegają opodatkowaniu na podstawie art. 1a ust. 1 pkt 2 ustawy o podatkach i opłatach lokalnych. Czy takie podejście może stanowić uniwersalną wykładnię w podobnych sprawach, czy też wymaga każdorazowej analizy specyfiki danego obiektu?

Słowa kluczowe: podatek od nieruchomości, obiekt budowlany, budowla, ekran akustyczny

Abstract

In the judgment of the Supreme Administrative Court of 11 November 2022 (reference number III FSK 257/22), the dispute regarding taxation of acoustic screens was decided with real estate tax. Tax authorities decided that they constitute “other technical devices” and as such are subject to taxation, although they were not clearly indicated in Article 3 point 3 of the Construction Law or in its attachment. However, the Supreme Administrative Court adopted a different position, considering that these screens do not fit into the catalogue of construction equipment specified in Article 3 point 9 of the Construction Law. In addition, the court stated that they could not be considered as devices used to the building within the meaning of Article 3 point 3 of this Act. Consequently, the question arises whether the criteria adopted by the court are sufficient to clearly state that acoustic screens do not constitute construction equipment, and thus are not taxable pursuant to Article 1a para. 1 point 2 of the Act on local taxes and fees. Can this approach be a universal interpretation in similar matters or does it require each time the specificity of a given object?

Keywords: property tax, construction object, building, acoustic screen

Uwagi wprowadzające

Wątpliwości, które pojawiają się przy omawianiu zagadnienia opodatkowania urządzeń budowlanych stanowi bezpośredni asumpt do bieżącej analizy zagadnień prawnych z tego zakresu pod kątem charakteru zmian, ale przede wszystkim dylematów stosowania prawa w tym zakresie. Problematyka glosowanego orzeczenia¹ stanowi przykład dowolności, a nawet braku sposobności właściwej logicznie, funkcjonalnej oraz spójnej systemowo interpretacji przez organy podatkowe. Pretekst do napisania niniejszej glosy stanowi zatem luka w literaturze prawa, jeśli chodzi o problematykę opodatkowania podatkiem od nieruchomości ekranów akustycznych. Dziwi takie podejście w sytuacji, gdy w postępowaniu podatkowym zakres pojęcia urządzeń budowlanych należy ustalać zgodnie z przepisami ustawy o podatkach i opłatach lokalnych, z uwzględnieniem przepisów Ustawy z dnia 7 lipca 1994 r. *Prawo budowlane*². Okazuje się bowiem,

¹ Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 11 listopada 2022 r., sygn. akt III FSK 257/22, CBOSA.

² Dz. U. z 2021 r., poz. 2351 z późn. zm. [dalej: u.p.b.].

iz niniejsza tematyka nie była dotąd przedmiotem zainteresowania nauki prawa. Stanowi to przesłankę uzasadniającą podjęcie założonych celów niniejszego opracowania. Poza tym glosa jest motywowana względami merytorycznymi, ponieważ tytułowe zagadnienie ma zasadnicze znaczenie zarówno dla podatników, jak i organów podatkowych.

Problematyka opodatkowania urządzeń budowlanych, o których mowa w art. 3 pkt 9 u.p.b. nadal wywołuje w orzecznictwie problemy interpretacyjne. Wynika to, przede wszystkim nie dość klarownej definicji obiektu budowlanego jak również, złożonej konstrukcji urządzeń technicznych. Mianowicie budowla zawarta w art. 3 pkt 3 u.p.b. stanowi zarazem budowle w rozumieniu art. 1a ust. 1 pkt 2 ustawy z dnia 12 stycznia 1991 r. *o podatkach i opłatach lokalnych*³. Warto jednak zauważyć w ślad za B. Pahl, że każda budowla musi być oceniana jako obiekt kompletny „łącznie z instalacjami zapewniającymi możliwość użytkowania obiektu zgodnie z jego przeznaczeniem, wniesiony z użyciem wyrobów budowlanych” [Pahl 2021, 30]. Specyfika analizowanego zagadnienia polega na tym, że choć ustawodawca wielokrotnie posługuje się terminem urządzeń technicznych, to jednak nie zdecydował się na jego zdefiniowanie. Nie dziwi zatem, że w praktyce orzecniczej pojawia się problem zidentyfikowania urządzenia budowlanego, a rezultacie budowli. W analizowanym wyroku problem sprowadza się do tego, że ekrany akustyczne służące do ochrony przed hałasem nie zostały wyodrębnione przez prawodawcę w przywołanym art. 3 pkt 3 u.p.b. czy też w załączniku do tej ustawy, a jednak ograny podatkowe zakwalifikowały je do tzw. innych urządzeń technicznych, tym samym opodatkowując je jak urządzenia budowlane podatkiem od nieruchomości. Naczelny Sąd Administracyjny (NSA) stwierdził jednak, że ekrany akustyczne należące do skarżącej spółki nie można zakwalifikować do urządzeń, o których mowa w art. 3 pkt 9 u.p.b., a ponadto nie można ich zaliczyć do urządzeń użytkowo powiązanych z obiektem budowlanym kwalifikującym się do budowli w rozumieniu art. 3 pkt 3 u.p.b. Czy w takiej sytuacji wystarczające są kryteria, które Sąd przyjął w głosowanym wyroku by stwierdzić, że dany obiekt nie stanowi urządzenia budowlanego, a w konsekwencji nie podlega podatkowi od nieruchomości w związku z art. 1a ust. 1 pkt 2 u.p.o.l.?

³ Dz. U. z 2023 r., poz. 70 z późn. zm. [dalej: u.p.o.l.].

1. Prezentacja stanu faktycznego

Sprawa rozpatrywana przez Sąd dotyczyła interpretacji ekranów akustycznych w zakresie podatku od nieruchomości. Wystąpiła o nią spółka, która zajmuje się działalnością produkcyjną. Na terenie kompleksu przemysłowego znajdują się ekrany akustyczne i dźwiękochłonne. Pozwalają one ograniczyć szkodliwy wpływ hałasu na środowisko. Zdaniem podatnika takie obiekty nie stanowią budowli w rozumieniu u.p.o.l., a w konsekwencji nie podlegają opodatkowaniu podatkiem od nieruchomości. Podatnik zwrócił się do prezydenta miasta z wnioskiem o udzielenie pisemnej interpretacji przepisów prawa podatkowego. Prezydent miasta był jednak innego zdania stwierdzając, że ekrany akustyczne są urządzeniami technicznymi, które zapewniają możliwość użytkowania obiektu budowlanego zgodnie z jego przeznaczeniem. Wskazał, że są to urządzenia budowlane, czyli budowle podlegające opodatkowaniu podatkiem od nieruchomości.

Z kolei Wojewódzki Sąd Administracyjny (WSA) uchylił tę interpretację, zaznaczając, że organ nie wyjaśnił przesłanek poprzez nieustosunkowanie się do wątpliwości prawnych zawartych we wniosku⁴. Organ bezpodstawnie uznał, że związanie z obiektem budowlanym, o którym mowa w art. 3 pkt 9 u.p.b., ma miejsce także wówczas, gdy dany składnik majątku podatnika, nie wykazując żadnego związku z obiektem budowlanym, niweluje szkodliwe oddziaływanie infrastruktury „niebudowlanej”, umieszczonej wewnątrz obiektu budowlanego. W toku ponownego rozpoznania sprawy, w reakcji na wezwania organu spółka dwukrotnie uzupełniała stanowisko wyrażone we wniosku o interpretację. Organ nie podzielił poglądu spółki i w wydanej interpretacji ponownie uznał stanowisko prezentowane we wniosku za nieprawidłowe. W treści interpretacji wskazano, że budowa ekranów celem eliminacji obciążenia hałasem była wymogiem koniecznym realizacji rozbudowy kompleksu z uwagi na decyzje o środowiskowych uwarunkowaniach zgody na realizację przedsięwzięcia i warunkach zabudowy oraz nie zależała od woli spółki. Wskutek czego podatnik złożył skargę do WSA, powołując się na podtrzymanie dotychczasowego stanowiska prezentowanego w sprawie przez organ podatkowy. WSA w Gliwicach

⁴ Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Gliwicach z dnia 14 października 2021 r., sygn. akt I SA/Gl 716/21 CBOSA.

nie podzielił stanowiska strony skarżącej i oddalił skargę. Jednocześnie wskazując na to, że ekrany chroniące przed hałasem pochodzącym z obszarów działalności przemysłowej, w tym działalności browaru, którą przepisy wprost zaliczają do przedsięwzięć mogących zawsze znacząco oddziaływać na środowisko. Sprawa ostatecznie trafiła do NSA, który wskazał że ekrany akustycznie chroniące przed hałasem pochodzącym z obszarów wykonywania działalności przemysłowej (w tym przypadku hali magazynowej, placów składowych i obiektów towarzyszących na terenie centrum dystrybucji) nie stanowią urządzenia budowlanego z art. 3 pkt 9 u.p.b. Wskutek czego nie stanowią budowli w rozumieniu ustawy o podatkach i opłatach lokalnych. NSA podkreślił też, że w spornym przypadku ekrany są obiektem budowlanym niezależnym od poszczególnych obiektów przemysłowych, w tym kwalifikowanych do kategorii budynków.

2. Ocena orzeczenia

W związku z obowiązującą od 28 czerwca 2015 r. nowelizacją p.b.⁵ ustalony został zakres pojęcia obiektu budowlanego. Jak trafnie stwierdza T. Wołowiec zostało ono znacznie zawężone, wprowadzając istotne zmiany przy ustalaniu podstawy opodatkowania podatkiem od nieruchomości. Otóż na skutek wyżej wymienionej zmiany prawa z definicji obiektu budowlanego wyeliminowano przesłankę całości techniczno-użytkowej na rzecz idei wzniesienia obiektu z wykorzystaniem wyrobów budowlanych. W rezultacie wszystkie obiekty niebudowlane znalazły się poza zakresem opodatkowania podatkiem od nieruchomości [Wołowiec 2022, 86]. Analizowany przypadek pokazuje, jak złożona jest interpretacja przepisów dotyczących opodatkowania urządzeń budowlanych podatkiem od nieruchomości w praktyce. Pojawia się pytanie, czy ekrany akustyczne, chroniące przed hałasem pochodzącym z obszarów działalności przemysłowej mogą zostać ujęte jako urządzenia budowlane, o których mowa w art. 3 pkt 9 u.p.b., a w konsekwencji – budowla w myśl art. 1a ust. 1 pkt 2 u.p.o.l. Skoro z zakresu pojęcia obiektu budowlanego usunięto przywołaną powyżej nowelizacją urządzenia i instalacje, a nadto wyeliminowano z określenia budowli razem z instalacjami i urządzeniami jako całości

⁵ Dz. U. z 2015 r., poz. 433.

techniczno-użytkowej, to urządzenia powiązane z budowlą nie mogą zostać zakwalifikowane jako przedmiot opodatkowania podatkiem od nieruchomości [Skrzypiec-Ahmed i Wołowicz 2019, 105-107]. Wątpliwości nie budził w głosowanym orzeczeniu choćby brak kwalifikacji ekranu akustycznego do budowli w rozumieniu art. 3 pkt 3 u.p.b. Zresztą jak zauważył NSA w uchwale z dnia 10 października 2022 r. wyłącznie przed 28 czerwca 2015 r. dla objęcia podatkiem od nieruchomości istotne znaczenie miał związek techniczno-użytkowy⁶. Słusznie NSA doszedł do wniosku, że podobnie nie powinno dziwić przypisanie ekranu do pojęcia obiektu budowlanego z powodu wzniesienia go z użyciem wyrobów budowlanych. Jeśli zaś chodzi o pojęcie urządzenia budowlanego Sąd powołał się w tej kwestii na wyrok Trybunału Konstytucyjnego (TK) z dnia 13 września 2011 r., który wprost stwierdził, że „jedynie urządzenia techniczne scharakteryzowane w art. 3 pkt 9 u.p.b. lub w innych przepisach tej ustawy albo w załączniku do niej, co – jeżeli omawiane urządzenia nie zostały wskazane *expressis verbis* – wymaga wykazania, że zapewniają one możliwość użytkowania obiektu budowlanego zgodnie z jego przeznaczeniem, z wyłączeniem jednak: (1) urządzeń budowlanych związanych z obiektami budowlanymi w postaci budowli w rozumieniu u.p.b., które to obiekty budowlane nie dają się zakwalifikować jako budowle w ujęciu u.p.o.l., oraz (2) urządzeń budowlanych związanych z obiektami budowlanymi w postaci obiektów małej architektury, przy zastrzeżeniu, że urządzeniami budowlanymi w rozumieniu u.p.b. nie są instalacje; mając zarazem na uwadze, iż nie jest wykluczone, że o statusie poszczególnych obiektów i urządzeń współdecydować będą również inne przepisy rangi ustawowej, uzupełniające, modyfikujące czy doprecyzowujące prawo budowlane”⁷. Głosowany wyrok wpisuje się zatem w ukształtowaną linię orzecniczą wąsko traktującą „inne urządzenia techniczne” jako urządzenia budowlane na potrzeby u.p.o.l. Stanowisko to nie może budzić jednak wątpliwości, o czym poniżej.

Przede wszystkim określając przedmioty opodatkowania podatkiem od nieruchomości inne niż grunty, trzeba odnieść się do przepisów u.p.b.

⁶ Uchwała Naczelnego Sądu Administracyjnego (7 sędziów) z dnia 10 października 2022 r., sygn.akt III FPS 2/22, Lex nr 3419771.

⁷ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 13 września 2011 r., sygn. akt P 33/09, Lex nr 929854.

Jak trafnie zauważa jednak K. Radzikowski, odesłanie do ww. regulacji należy jedynie potraktować pomocniczo z uwagi na jej ograniczony charakter, a więc w granicach ustawowego odesłania [Radzikowski 2010, 12]. Z przepisu art. 3 pkt 9 u.p.b. wynika, że urządzenia budowlane muszą być wyodrębnione od konstrukcji budynku, bądź budowli (inaczej wyczerpywałyby definicję budynku, bądź budowli), zaś ich celem jest zagwarantowanie korzystania obiektu budowlanego zgodnie z jego przeznaczeniem. Urządzenie zatem powinno pełnić rolę służebną w stosunku do obiektu budowlanego i zapewnić mu funkcjonowanie zgodnie z jego destynacją. Warunek ten nie będzie zatem spełniony, jeśli to budynek lub budowla będzie pełnić rolę służebną względem tego urządzenia, bądź urządzenie będzie *prima facie* odrębnym obiektem budowlanym od innych budynków i budowli jak w głosowanym orzeczeniu. NSA w sposób rozważny przeniósł na grunt rozpatrywanej sprawy wnioski z przywołanego powyżej werdyktu TK. Warto podkreślić, że chociaż w u.p.b. zaaprobowany został pogląd, iż definicja budowli obejmuje niepełny katalog obiektów budowlanych, to jednak niedopuszczalna jest taka praktyka w przypadku, kiedy niniejsza definicja ma odnosić się do prawa podatkowego [Wołowicz 2019, 130]. Dokonując kwalifikacji danego obiektu budowlanego do kategorii budynku lub budowli trzeba mieć na uwadze *ratio legis*, jakie realizuje prawodawca podatkowy inaczej, niż ma zastosowanie w przepisach u.p.b.⁸ Warto powtórzyć za L. Etelem „nawet jeżeli prawo budowlane budynek w rozumieniu u.p.o.l. zalicza do budowli, to nie zmienia tego, że na potrzeby opodatkowania jest to w dalszym ciągu budynek. Nie można sensownie dowodzić, że zaliczenie danego obiektu do budowli w przepisach prawa budowlanego, skutkuje tym, że jest to także budowla na potrzeby podatku od nieruchomości w sytuacji, gdy obiekt ten odpowiada definicji budynku zawartej w u.p.o.l.” [Etel 2021, 29]. Innymi słowy, zasadę sprowadzającą się do tego, że opodatkować jako budowlę można jedynie obiekt budowlany bezpośrednio wskazany w przepisach u.p.b. należy także zastosować w stosunku do urządzeń budowlanych. Z tego względu choćby do budowli opodatkowanych podatkiem od nieruchomości jako urządzenia budowlane powinno się kwalifikować wyłącznie ścisły krąg urządzeń technicznych, do których zaliczają

⁸ Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 21 czerwca 2022 r., sygn. akt III FSK 3612/21, Lex nr 3379986.

się przyłącza, urządzenia instalacyjne, a także obiekty o analogicznym charakterze [Kałużny 2020, 15]. Tym bardziej, że na gruncie u.p.o.l. w sytuacji uznania urządzenia technicznego do urządzeń budowlanych, opodatkowaniu podatkiem od nieruchomości jako budowla podlega pełna wartość urządzenia. W konsekwencji dla oceny, czy urządzenie techniczne jest zarazem budowlą w myśl przepisu art. 1a ust. 1 pkt 2 u.p.o.l. nieważne jest fizyczne powiązanie z obiektem budowlanym, ale faktyczne znaczenie w korzystaniu danego obiektu [Rogowski 2019, 17]. W realiach glosowanego orzeczenia nie sposób nie dostrzec, że powyższe założenie ma bezpośrednie zastosowanie do ekranów akustycznych, bowiem jak trafnie zauważyła skarżąca spółka między ekranami akustycznymi a jakimikolwiek obiektami budowlanymi nie występował związek o charakterze faktycznym, skoro to nie budynki emitowały hałas. Rozważania podjęte na tle analizowanego orzeczenia skłaniają do wniosku, że pojęcie urządzeń budowlanych należy uznać za definicję zakresową częściową. Posłużenie się definicją tego rodzaju w celu uznania ekranów akustycznych jako urządzeń budowlanych, które nie są obiektami wprost wymienionymi pozytywnie lub negatywnie w jej treści, wymaga odniesienia się do reguł wykładni funkcjonalnej – analogii do ustawy. Do ustalenia zatem, że ekrany akustyczne nie mogą zostać uznane za urządzenia budowlane, konieczne było wykazanie, że posiadane przez nie cechy nie są *argumentum a simili*, tj. w zasadniczym zakresie zbliżone do cech posiadanych przez obiekty pełniące rolę wzorców dla urządzeń budowlanych. Nie zmienia to jednak faktu, że nieprawidłowości oraz niejasności definicji urządzeń budowlanych będą występowały także w przyszłości na płaszczyźnie podatku od nieruchomości [Tyska 2022, 38]. Z pewnością glosowane orzeczenie wpisuje się doskonale w spór, który pojawił się w piśmiennictwie na przestrzeni ostatnich lat, a mianowicie, czy wszystkie urządzenia techniczne powinny być opodatkowane podatkiem od nieruchomości i zakwalifikowane jako budowle, czy jednak niekoniecznie, czego dowodzi niniejsze orzeczenie. Należy zatem stwierdzić, że jedynie wymienienie wprost w przepisach u.p.b. określonych urządzeń technicznych może zadecydować o ich budowlanym charakterze [Dowgier, Etel, Liszewski, i in. 2021]. Powstały spór dotyczący opodatkowania podatkiem od nieruchomości ekranów akustycznych został ostatecznie rozstrzygnięty przez NSA, a nie organy podatkowe na korzyść podatników. Należy zarazem podkreślić, że przedstawiona przez Sąd konstatacja nie oznacza

w żadnym razie, iż żadne wolno stojące urządzenia techniczne nie będą budowlami, a zatem nie będą podlegać opodatkowaniu podatkiem od nieruchomości. Jak trafnie zauważył bowiem NSA do opodatkowania takich obiektów niezbędne jest, aby były one wzniesione przy zastosowaniu wyrobów budowlanych. Ekrany akustyczne w głosowanym wyroku nie spełniają definicji urządzeń budowlanych w rozumieniu przepisów u.p.b., ponieważ choć powstały w efekcie robót budowlanych, nie gwarantują sposobności użytkowania jakiegokolwiek, zewnętrznego względem nich samych obiektu budowlanego zgodnie z przeznaczeniem. Należałoby także dodać, że ekrany akustyczne nie pełniąc więc służebnej funkcji wobec obiektu budowlanego, na którym zostały ustawione, nie mogą być uznane za urządzenie budowlane, a co za tym idzie także za przedmiot opodatkowania podatkiem od nieruchomości. Nie sposób jednak uznać, że na tej płaszczyźnie wypracowano jednolite stanowisko, które przesądzałoby o ogólnej kwalifikacji prawnopodatkowej urządzeń technicznych. Warto bowiem podkreślić, że NSA przyjął, że ekrany akustyczne wypełniają jednak definicję obiektu budowlanego wskazanego w art. 3 pkt 1 u.p.b. Dotąd bowiem w literaturze przedmiotu przywołany fakt oznaczał zarazem, że taki obiekt powinien tym samym być uznany za wolno stojące urządzenie techniczne wymienione choćby w art. 3 pkt 3 u.p.b. [Etel i Dowgier 2018, 11-12]. Nie sposób zarzucić rzecz jasna Sądowi, by taką formę aktywności budowlanej, jak ekrany akustyczne uznał za wyjęte spod litery prawa. Można zatem przyjąć, że NSA wyszedł z założenia, że ustalenie przedmiotu opodatkowania podatkiem od nieruchomości wymaga skorzystania niejako ze wszystkich pojęć zawartych w przepisach u.p.b., bowiem precyzyjne wymienienie przez ustawodawcę wszystkich urządzeń budowlanych jest po prostu niemożliwe. Jak trafnie bowiem zauważa M. Tyska „rozwój technologii budowlanych, zmienność życia i potrzeb inwestycyjnych powodują, iż to, co dawniej zostało uregulowane przez ustawodawcę, nie nadąża za zmieniającą się rzeczywistością” [Tyska 2022, 38]. Konkludując niniejsze rozstrzygnięcie należy uznać za przesłankę do braku podstaw prawnych opodatkowania takich urządzeń technicznych, jak ekrany akustyczne podatkiem od nieruchomości.

Podsumowanie

Głosowany wyrok zasługuje na aprobatę ze względu na zastosowaną metodę rozpoznawania sprawy. NSA dokonał wykładni językowej, co zagwarantowało jednoznaczność przepisów, a w rezultacie czytelność orzeczenia. Należy podkreślić, że taki sposób orzekania wzmacnia poza tym relacje między obywatelem a państwem. Jak trafnie zauważają A. Kałużny i D. Jankowska „wykładnia prawa podatkowego jest obwarowana szczególnymi regułami interpretacyjnymi, w tym prymatem wykładni językowej oraz zakazem wykładni rozszerzającej na niekorzyść podatnika” [Kałużny i Jankowska 2022, 43]. Organy podatkowe w ślad za niniejszym orzeczeniem korzystając z wykładni literalnej powinny mieć przeświadczenie, że w ten sposób ich działania stają się przewidywalne.

PIŚMIENNICTWO

- Dowgier, Rafał, Leonard Etel, Grzegorz Liszewski, i in. 2021. *Podatki i opłaty lokalne. Komentarz*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
- Etel, Leonard, i Rafał Dowgier. 2018. „Nieopodatkowanie tymczasowych obiektów budowlanych.” *Przegląd Podatków Lokalnych i Finansów Samorządowych* 1:6-15.
- Etel, Leonard. 2021. „Opodatkowanie silosów. Komentarz do uchwały NSA z dnia 29 września 2021 r., III FSP 1/21.” *Przegląd Podatków Lokalnych i Finansów Samorządowych* 12:29-34.
- Kałużny, Adam, i Daria Jankowska. 2022. „Opodatkowanie elektrowni fotowoltaicznej – im dalej w las, tym więcej drzew.” *Przegląd Podatkowy* 4:39-45.
- Kałużny, Adam. 2020. „Urządzenie budowlane jako przedmiot opodatkowania podatkiem od nieruchomości.” *Przegląd Podatków Lokalnych i Finansów Samorządowych* 4:11-17.
- Pahl, Bogumił. 2021. „Urządzenia techniczne a podatek od nieruchomości.” *Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego* 9:27-35.
- Radzikowski, Krzysztof. 2010. „Podatkowe prawo – obiekt budowlany – podatek od nieruchomości. Glosa do wyroku WSA z dnia 15 października 2008 r., I SA/Bk 254/08.” *Orzecznictwo Sądów Polskich* 1:76-79.
- Rogowski, Łukasz. 2019. „Opodatkowanie urządzeń budowlanych podatkiem od nieruchomości.” *Przegląd Podatków Lokalnych i Finansów Samorządowych* 2:16-20.

- Skrzypek-Ahmed, Sylwia, i Tomasz Wołowiec. 2019. *Praktyczne i zarządcze problemy opodatkowania nieruchomości w Polsce*. Lublin: WSEI.
- Tyska, Magdalena. 2022. „Możliwość opodatkowania podatkiem od nieruchomości urządzeń typu paczkomaty.” *Finanse Komunalne* 2:36-43.
- Wołowiec, Tomasz. 2019. „Opodatkowanie podatkiem od nieruchomości stacji redukcyjno-pomiarowych gazu. Glosa do wyroku WSA z dnia 14 września 2018 r., I SA/Wr 668/18.” *Orzecznictwo w Sprawach Samorządowych* 1:127-33.
- Wołowiec, Tomasz. 2022. „Opodatkowanie budowli infrastruktury sportów zimowych na przykładzie wyciągu narciarskiego. Glosa krytyczna do wyroku Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego we Wrocławiu z 20 października 2021 r. (ISA/Wr 107/21).” *Samorząd Terytorialny* 10:85-96.

ZADOŚĆCZYNIENIA DLA OFIAR NADUŻYĆ SEKSUALNYCH W KOŚCIELE KATOLICKIM W NIEMCZECH

REPARATIONS FOR VICTIMS OF SEXUAL ABUSE IN THE CATHOLIC CHURCH IN GERMANY

Dr Karolina Mazur

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie, Polska
e-mail: karolina.mazur@upjp2.edu.pl; <https://orcid.org/0000-0001-8551-9239>

Abstrakt

Celem artykułu jest analiza *Regulaminu uznania cierpienia* dotyczącego zasad wypłat świadczeń dla ofiar nadużyć seksualnych w Kościele katolickim w Niemczech. W artykule przedstawiono jakie świadczenia może ubiegać się pokrzywdzony, kto je wypłaca i jakie stosuje kryteria do ich zasądzenia, jak wygląda procedura składania wniosków o wypłatę świadczeń i jakie inne świadczenia przewiduje niemiecki system prawny dla ofiar nadużyć seksualnych. W artykule Autorka odwołuje się do kanonicznego prawa powszechnego i partykularnego, niemieckich aktów prawnych oraz orzecznictwa (wyroków *Bundesgerichtshof*).

Słowa kluczowe: nadużycia seksualne w Kościele Niemieckim, zadośćuczynienie za krzywdę, świadczenia z tytułu uznania cierpienia, terapia i poradnictwo dla par, niemieckie świadczenia socjalne

Abstract

The purpose of this article is to analyse the Acknowledgement of Suffering Regulations concerning the rules for the payment of benefits to victims of sexual abuse in the Catholic Church in Germany. The article outlines what benefits a victim may claim, who pays them and what criteria are used to award them, what the application procedure is like and what other benefits the German legal system provides for victims of sexual abuse. In the article, the Author refers to canonical

common and particular law, German legal acts and case law (judgments of the *Bundesgerichtshof*).

Keywords: sexual abuse in the German Church, reparation for harm, benefits in recognition of suffering, therapy and counselling for couples, german social security benefits

Wykorzystanie seksualne stanowi jedno z najpoważniejszych przestępstw przeciwko godności i wolności człowieka. Jeśli sprawcą tego czynu zabronionego jest duchowny (kan. 1398 § 1 Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r.¹), to kompetencję do osądzania ma Dykasteria ds. Nauki Wiary² (art. 8 SST), a w przypadku pozostałych wiernych (kan. 1398 § 2) – ordynariusz (kan. 1717 § 1). Dykasteria ds. Nauki Wiary nakazała konferencjom biskupów na świecie opracować normy partykularne regulujące sposób procedowania w przypadkach nadużyć seksualnych duchownych wobec małoletnich³. Rada Stała Konferencji Episkopatu Niemiec w Würzburgu opracowała dwa akty prawne. Pierwszy to *Regulamin interwencji*⁴, obowiązujący

¹ *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus* (25.01.1983), AAS 75 (1983), pars II, s. 1-317; tekst polski: *Kodeks Prawa Kanonicznego promulgowany przez papieża Jana Pawła II w dniu 25 stycznia 1983 roku*. Stan prawny na dzień 18 maja 2022 roku. Zaktualizowany przekład na język polski, Pallottinum, Poznań 2022 [dalej: KPK/83].

² Francesco, Rescriptum ex audientia SS.MI: Rescritto del Santo Padre Francesco con cui si introducono alcune modifiche alle *Normae de gravioribus delictis* (03.12.2019), <https://press.vatican.va/content/salastampa/it/bollettino/pubblico/2019/12/17/1010/02063.html> [dostęp: 17.01.2025]. Zob. Francis, Rescriptum ex audientia SS.MI: Rescriptum of the Holy Father Francis to approve the Norms on delicts reserved to the Congregation for the Doctrine of the Faith (11.10.2021), <https://press.vatican.va/content/salastampa/en/bollettino/pubblico/2021/12/07/211207c.html> [dostęp: 17.01.2025] [dalej: SST].

³ Congregazione per la Dottrina Della Fede, *Lettera circolare per aiutare le conferenze episcopali nel preparare linee Guida per il trattamento dei casi di abuso sessuale nei confronti di minori da parte di chierici* (03.05.2011); tekst polski w: *Odpowiedź Kościoła na dramat wykorzystania seksualnego małoletnich. Aspekt prawny, dokumenty i komentarze*, red. P. Studnicki, M. Dalgiewicz, Apostolicum, Ząbki 2020, s. 35-42.

⁴ Der Ständigen Rat der Deutschen Bischofskonferenz, *Ordnung für den Umgang mit sexuellem Missbrauch Minderjähriger und schutz- oder hilfebedürftiger Erwachsener durch Kleriker und sonstige Beschäftigte im kirchlichen Dienst (Interventionsordnung)* (18.11.2019), https://www.dbk.de/fileadmin/redaktion/microsites/Sexualisierte_Gewalt_und_Praevention/Dokumente/2022-01-24-Ordnung-fuer-den-Umgang-mit-sex.-Missbrauch-Minderjaehriger-Interventionsordnung.pdf [dostęp: 17.01.2025] [dalej: *Regulamin interwencji*].

od 1 stycznia 2020 r., w którym określa sposób procedowania w przypadku wykorzystania seksualnego małoletnich i dorosłych potrzebujących ochrony lub pomocy przez duchownych i innych pracowników w służbie kościelnej. Drugim jest *Regulamin uznania cierpienia*⁵, przyjęty w dniu 24 listopada 2020 r. i uwzględniający zmiany wprowadzone dnia 26 kwietnia 2021 r. i 23 stycznia 2023 r., w którym określa zasady postępowania w sprawie świadczeń w uznaniu zadanych cierpień [Mazur 2024, 107].

Przedmiotem niniejszego opracowania będzie omówienie procedury wypłaty świadczeń materialnych dla pokrzywdzonych przestępstwem o charakterze seksualnym w Kościele katolickim w Niemczech określonej w *Regulaminie uznania cierpienia*. Artykuł udziela odpowiedzi na następujące pytania: jakie świadczenia przysługują pokrzywdzonym? Kto jest kompetentny do wypłaty świadczeń materialnych? Jak przebiega procedura składania wniosków o wypłatę świadczeń? Jakie inne świadczenia przewiduje niemiecki system prawny dla ofiar nadużyć seksualnych? Aby udzielić na nie odpowiedzi, Autorka odwołała się do kanonicznego prawa powszechnego i partykularnego (*Regulaminu interwencji i uznania cierpienia* oraz innych aktów wewnętrznych, do których odsyła niemiecki prawodawca partykularny), prawa niemieckiego (kodeksu karnego – *Strafgesetzbuch*⁶, kodeksu postępowania karnego – *Strafprozeßordnung*⁷ i innych aktów prawnych) oraz do orzecznictwa.

1. Analiza preambuły i słowniczka wyrażeń ustawowych

Regulamin uznania cierpienia rozpoczyna się od preambuły, w której przypomniano, że wykorzystanie seksualne (*der sexueller missbrauch*) jest

⁵ Der Ständigen Rat der Deutschen Bischofskonferenz, *Ordnung für das Verfahren zur Anerkennung des Leids Diese Ordnung wurde vom Ständigen Rat der Deutschen Bischofskonferenz am 24. November 2020 beschlossen. Sie berücksichtigt die Änderungen des Ständigen Rats vom 26. April 2021 und vom 23. Januar 2023*, https://www.dbk.de/fileadmin/redaktion/microsites/Sexualisierte_Gewalt_und_Praevention/Dokumente/2023-ORDNUNG-Verfahren-zur-Anerkennung-des-Leids.pdf [dostęp: 17.01.2025] [dalej: *Regulaminu uznania cierpienia*].

⁶ *Strafgesetzbuch* in der Fassung der Bekanntmachung vom 13. November 1998 (BGBl. I S. 3322), das zuletzt durch Artikel 2 Absatz 2 des Gesetzes vom 7. November 2024 (BGBl. 2024 I Nr. 351) geändert worden ist [dalej: StGB].

⁷ *Strafprozeßordnung* in der Fassung der Bekanntmachung vom 7. April 1987 (BGBl. I S. 1074, 1319), die zuletzt durch Artikel 2 Absatz 1 des Gesetzes vom 7. November 2024 (BGBl. 2024 I Nr. 351) geändert worden ist [dalej: StPO].

przestępstwem stypizowanym zarówno w ustawodawstwie kościelnym (art. 8 SST, kan. 1398 KPK/83, art. 1 VELM), jak i świeckim (sekcja 13– § 174-184l StGB), które obejmuje zarówno karalne, jak i niekaralne czyny związane z seksem oraz naruszaniem granic (nr 2 *Regulaminu interwencji*). Sprawcą takiego czynu zabronionego może być nie tylko duchowny, ale także zakonnik lub pracownik służby kościelnej, natomiast pokrzywdzonym – małoletni i osoby z nim prawnie zrównane (dorośli potrzebujący ochrony lub pomocy) [Mazur 2024, 108-109]. Czyn przestępczy o charakterze seksualnym prowadzi u ofiar i osób im najbliższym do zachwiania zaufania do innych ludzi i Boga oraz do poważnych szkód fizycznych i duchowych, których nie da się cofnąć.

Świadczenia materialne dla poszkodowanych mają charakter dobrowolny i są niezależne od roszczeń prawnych⁸, stanowią dowód, że diecezje niemieckie przyjmują odpowiedzialność za doznaną krzywdę i cierpienie. Niemiecki prawodawca partykularny jednoznacznie wskazuje, że podstawową odpowiedzialność za udzielenie tych świadczeń spoczywa na sprawcy⁹, zarazem przypominając o odpowiedzialności odszkodowawczej instytucji kościelnych, gdy świadczenie wykracza poza indywidualnego sprawcę. Świadczenia materialne z tytułu uznania cierpienia stanowią dla pokrzywdzonych pewien rodzaj zadośćuczynienia za doznaną krzywdę (*das Schmerzensgeld*) w związku z popełnionym przestępstwem, gdy roszczenia wobec oskarżonego przewidziane w prawie państwowym (w niemieckim kodeksie cywilnym¹⁰) nie mogą być już dochodzone z powodu ich przedawnienia (§ 197 ust 1 pkt 1 BGB)¹¹ lub śmierci sprawcy.

Po krótkim wprowadzeniu niemiecki prawodawca partykularny wprowadza słowniczek (*die Begriffsbestimmungen*), w którym definiuje pojęcia

⁸ „Die Leistungen in Anerkennung des Leids werden durch die Diözesen in Deutschland als freiwillige Leistungen und unabhängig von Rechtsansprüchen erbracht” (Świadczenia w uznaniu cierpienia są świadczone przez diecezje w Niemczech jako świadczenia dobrowolne i niezależne od roszczeń prawnych).

⁹ „Die primäre Verantwortung zur Erbringung von Leistungen liegt beim Täter”.

¹⁰ Bürgerliches Gesetzbuch in der Fassung der Bekanntmachung vom 2. Januar 2002 (BGBl. I S. 42, 2909; 2003 I S.738), das zuletzt durch Artikel 14 des Gesetzes vom 23. Oktober 2024 (BGBl. 2024 I Nr. 323) geändert worden ist [dalej: BGB].

¹¹ Roszczenia o odszkodowanie oparte na umyślnym naruszeniu samostanowienia seksualnego przedawniają się po 30 latach (§ 197 ust 1 pkt 1 BGB). Termin przedawnienia zaczyna biec od momentu popełnienia czynu zabronionego niezależnie od jego powstania i wiedzy lub rażącego niedbalstwa (§ 199 ust. 2 BGB).

użyte w regulaminie: „świadczenia materialne” (*die materielle leistungen*)¹², „koszty terapii i poradnictwa dla par” (*die kosten für therapie und paarberatung*)¹³, „osoba pokrzywdzona” (*der betroffene*), którą może być małoletni (*der minderjährige*), odwołując się do ustawy o ochronie dzieci i młodzieży¹⁴ (*das jugendschutzgesetz*)¹⁵, „dorosły potrzebujący ochrony lub pomocy” (*der schutz- oder hilfebedürftiger erwachsener*)¹⁶, „pracownik w służbie kościelnej” (*die beschäftigte im kirchlichen dienst*)¹⁷ oraz „osoby kontaktowe” (*die ansprechpersonen*)¹⁸ [tamże, 110].

¹² Świadczeniami materialnymi w uznaniu cierpienia są to płatności pieniężne wypłacane przez Niezależną Komisję ds. uznawania świadczeń na podstawie ram płatności finansowych ustalonych przez Konferencję Episkopatu Niemiec (pkt 1 ust. 1 w zw. z pkt. 8 *Regulaminu uznania cierpienia*).

¹³ Koszty terapii i poradnictwa dla par to świadczenia przeprowadzane przez instytucję kościelną w oparciu o plan leczenia przedstawiony przez licencjonowanego psychoterapeutę czy doradcę par (pkt 1 ust. 2 w zw. z pkt. 9 *Regulaminu uznania cierpienia*).

¹⁴ Jugendschutzgesetz vom 23. Juli 2002 (BGBl. I S. 2730), das zuletzt durch Artikel 12 des Gesetzes vom 6. Mai 2024 (BGBl. 2024 I Nr. 149) geändert worden ist [dalej: JuSchG].

¹⁵ Niemiecki prawodawca świecki wyróżnia dzieci (*die kinder personen*) i młodocianego (*die jugendliche personen*). Dziecko to osoba, która nie ukończyła 14 lat, młodociany to osoba, która ukończyła 14 lat, ale nie ukończyła jeszcze 18 lat (§ 1 ust. 1 pkt 1 i 2 JuSchG).

¹⁶ Dorosły potrzebujący ochrony lub pomocy to każda osoba poniżej 18 lat lub osoba bezbronna z powodu niepełnosprawności lub choroby, która: 1. podlega jego opiece lub pieczy, 2. jest członkiem jego gospodarstwa domowego, 3. została powierzona jego opiece przez osobę odpowiedzialną za opiekę nad nim, lub 4. podlega mu w ramach stosunku służbowego lub stosunku pracy, torturuje lub okrutnie znęca się nad nimi, lub kto szkodzi ich zdrowiu, złośliwie zaniedbując obowiązek opieki nad nimi (nr 3 *Regulaminu interwencji* w zw. z § 225 ust. 1 StGB). Pracownicy w służbie kościelnej ponoszą szczególną odpowiedzialność wobec tych osób, czy to dlatego, że są one powierzone ich opiece i pieczy, czy też dlatego, że potrzebują ochrony lub pomocy. Ponadto należy rozumieć osoby, które są objęte szczególnym stosunkiem władzy i/lub zależności. Taka szczególna relacja władzy i/lub zależności może istnieć lub powstać również w kontekście duszpasterskim (pkt 1 ust. 5 *Regulaminu uznania cierpienia*).

¹⁷ Pracownikami w służbie kościelnej są w szczególności – duchowni i kandydaci do święceń, – członkowie zakonów, – urzędnicy kościelni, – pracownicy, – osoby pracujące w ramach ich kształcenia zawodowego, – osoby pracujące na podstawie ustawy o wolontariacie federalnym (*Bundesfreiwilligengesetz*) lub ustawy o wolontariacie młodzieżowym (*Jugendfreiwilligendienstgesetz*) lub w porównywalnych służbach, jak również stażyści, – pracownicy tymczasowi i inni pracownicy zatrudnieni przez firmy zewnętrzne (nr 1 *Regulaminu interwencji*, pkt 1 ust. 4 *Regulaminu uznania cierpienia*).

¹⁸ Osoby kontaktowe to osoby przyjmujące zgłoszenia o możliwości popełnienia przez pracowników służby kościelnej przestępstwa wykorzystywania seksualnego (nr 4 w zw. z nr. 10 *Regulaminu interwencji*). Biskup diecezjalny powinien ustanowić co najmniej dwie osoby do pełnienia

Na szczególną uwagę zasługuje pojęcie „nadużycie seksualne” (*der sexuellen missbrauch*), które obejmuje zarówno karalne, jak i niekaralne czyny związane z seksem oraz naruszaniem granic (pkt 3 *Regulaminu uznania cierpienia*). Dotyczy wszystkich zachowań i kontaktów (w ramach lub poza służbą kościelną) z odniesieniem seksualnym [Herzig 2010, 4] wobec małoletnich i osób dorosłych potrzebujących ochrony lub pomocy, które mają miejsce za domniemaną zgodą, bez zgody lub wbrew ich wyraźnej woli [Bange i Deegener 1996, 105; Mazur 2024, 108]. Stosując to sformułowanie, niemiecki prawodawca partykularny odwołuje się zarówno do prawodawstwa świeckiego (sekcji 13 StGB)¹⁹, jak i kościelnego (kan. 1395 § 2 KPK/83 w zw. z art. 6 § 1 SST, art. 1 § 1a VELM) [Mazur 2024, 122]²⁰ z wyjątkiem Kodeksu Kanonów Kościołów Wschodnich²¹. W tym miejscu należy zwrócić uwagę,

tej funkcji (kobietę i mężczyznę), którzy nie mogą pozostawać w stosunku pracy z biskupem diecezjalnym (nr 5 *Regulaminu interwencji*) i powinni posiadać odpowiednie kwalifikacje.

¹⁹ Sekcja 13 StGB wymienia przestępstwa przeciwko samostanowieniu seksualnemu, wśród których znajduje się m.in.: wykorzystywanie seksualne osób objętych ochroną (§ 174 StGB), nadużycie seksualne z wykorzystaniem stanowiska służbowego (§ 174b StGB), nadużycie seksualne przez wykorzystanie stosunku doradztwa, leczenia lub opieki (§ 174c StGB), wykorzystywanie seksualne dzieci (§ 176 StGB), wykorzystywanie seksualne bez fizycznego kontaktu z dzieckiem (§ 176a StGB), nakłanianie do wykorzystania seksualnego dzieci (§ 176b StGB), tryb kwalifikowany wykorzystania seksualnego dzieci (§ 176c StGB), wykorzystywanie seksualne dzieci skutkujące śmiercią (§ 176d StGB), rozpowszechnianie i posiadanie instrukcji dotyczących seksualnego wykorzystywania dzieci (§ 176e StGB), napaść na tle seksualnym, przymus seksualny, gwałt (§ 177 StGB), napaść na tle seksualnym, przymus seksualny i gwałt skutkujący śmiercią (§ 178 StGB), propagowanie czynności seksualnych przez nieletnich (§ 180 StGB), wykorzystywanie seksualne prostytutek (§180a StGB), sutenerstwo (§181a StGB), wykorzystanie seksualne małoletnich (§ 182 StGB), podżeganie do zgorszenia publicznego (§ 183a StGB), rozpowszechnianie treści pornograficznych (§ 184 StGB), rozpowszechnianie treści pornograficznych z użyciem przemocy lub z udziałem zwierząt (§ 184a StGB), rozpowszechnianie, nabywanie i posiadanie pornografii dziecięcej (§ 184b StGB), dystrybucja, nabywanie i posiadanie treści pornograficznych dla małoletnich (§ 184c StGB), organizowanie i uczestniczenie w dziecięcych i młodzieżowych przedstawieniach pornograficznych (§ 184e StGB), molestowanie seksualne (§ 184i StGB) czy naruszenie części intymnych poprzez nagrywanie obrazu (§ 184k StGB).

²⁰ Nie każde przestępstwo przeciwko samostanowieniu seksualnemu, wymienione w sekcji 13 StGB, będzie przestępstwem kanonicznym i odwrotnie, nie każde przestępstwo kanoniczne będzie penalizowane przez StGB.

²¹ *Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus*

że papież Franciszek wydał motu proprio *Vocare peccatores* z dnia 20 marca 2023 r.²², wprowadzając zmiany do tytułu XXVII KKKW (Sankcje karne w Kościele), ustanawiając przestępstwo nadużycia seksualnego duchownych wobec małoletnich (kan. 1453 § 5 KKKW/23). Odpowiedzialności karnej może podlegać także zakonnik lub wierny, który posiada jakąś godność albo pełni urząd lub funkcję (kan. 1453 § 7 KKKW/23).

Niemiecki prawodawca partykularny przypomina także o konieczności uwzględnienia specyfiki konkretnego przypadku, do czynów poniżej progu karalności, które stanowią seksualne naruszenie granic lub inną napaść seksualną w kontaktach duszpasterskich lub edukacyjnych, a także w kontaktach opiekuńczych, doradczych z małoletnimi i dorosłymi potrzebującymi ochrony lub pomocy (pkt 3 lit. d *Regulaminu uznania cierpienia*).

2. Podmiot kompetentny do wypłaty świadczeń materialnych

O wysokości świadczeń materialnych decyduje Niezależna Komisja ds. uznawania świadczeń (*die Unabhängige Kommission für Anerkennungsleistungen*)²³, która funkcjonuje w oparciu o regulamin wewnętrzny²⁴ (pkt 4 lit. a ust. 8 *Regulaminu uznania cierpienia*). Komisja składa się z co najmniej siedmiu osób, którzy powinni posiadać kwalifikacje psychologiczne, pedagogiczne, prawnicze, medyczne i teologiczne oraz doświadczenie zawodowe (pkt 4 lit. a ust. 1 i 2 *Regulaminu uznania cierpienia*). Przynajmniej jeden członek ko-

(18.10.1990), AAS 82 (1990), s. 1045-363; tekst polski: *Kodeks Kanonów Kościołów Wschodnich promulgowany przez papieża Jana Pawła II*, tłum. L. Adamowicz, M. Dyjakowska, Wydawnictwo Archidiecezji Lubelskiej Gaudium, Lublin 2002 [dalej: KKKW].

²² Franciscus, Litterae apostolicae motu proprio datae *Vocare Peccatores* quibus nonnulli canones tituli XXVII et canon 1152 Codicis Canonum Ecclesiarum Orientalium immutantur [dalej: KKKW/23].

²³ Informacje na temat funkcjonowania Niezależnej Komisji ds. uznawania świadczeń [dalej: UKA lub Komisja] dostępne na stronie internetowej: <https://www.anerkennung-kirche.de> [dostęp: 31.01.2025].

²⁴ Geschäftsordnung der Unabhängigen Kommission für Anerkennungsleistungen gemäß Ziffer 4 Absatz 8 der Ordnung für das Verfahren zur Anerkennung des Leids (VerfOA) in der am 24. November 2020 durch den Ständigen Rat der Deutschen Bischofskonferenz beschlossenen und am 26. April 2021 sowie am 23. Januar 2023 ergänzten Fassung, https://www.anerkennung-kirche.de/fileadmin/uka/Dokumente/2023-02-23_-_3._%C3%84nderung_der_Gesch%C3%A4ftsordnung_der_UKA.pdf [dostęp: 31.01.2025] [dalej: *Regulamin UKA*].

misji musi posiadać uprawnienia sędziego państwowego (pkt 4 lit. a ust. 2 *Regulaminu uznania cierpienia*). Członkowie UKA wybierają ze swego grona przewodniczącego i zastępcę większością dwóch trzecich głosów (pkt 4 ust. 6 *Regulaminu uznania cierpienia*).

Członkowie komisji nie mogą pozostawać, ani nie pozostawali w przeszłości, w stosunku pracy lub służby cywilnej z kościelną osobą prawną (pkt 4 lit. a ust. 2 *Regulaminu uznania cierpienia*), wykonują swoją pracę na zasadzie wolontariatu, otrzymują jedynie zwrot wydatków związanych z kosztem podróży i poświęconym czasem (pkt 4 lit. a ust. 4 *Regulaminu uznania cierpienia*). Mianowani są przez Przewodniczącego Konferencji Episkopatu Niemiec w porozumieniu z Niemiecką Konferencją Zakonów po zatwierdzeniu przez Radę Stałą Konferencji Episkopatu Niemiec na okres czterech lat, z jednoczesną możliwością powołania ich na kolejną kadencję (pkt 4 lit. a ust. 3 *Regulaminu uznania cierpienia*). W każdej chwili członek UKA może zrezygnować z pełnienia funkcji bez konieczności podawania przyczyny, jednakże obowiązany jest pisemnie powiadomić o tym fakcie Przewodniczącego Konferencji Episkopatu Niemiec (pkt 4 lit. a ust. 7 *Regulaminu uznania cierpienia*). Komisja ma prawo podjąć uchwałę w sprawie odwołania jednego ze swych członków, gdy zaistnieją niemożliwe do pogodzenia różnice, które powodują, że współpraca w ramach UKA wydaje się niemożliwa. Decyzja w tej sprawie musi być podjęta większością pięciu siódmych głosów członków (pkt 4 lit. a ust. 8 *Regulaminu uznania cierpienia*). W przypadku odwołania lub przyjęcia rezygnacji członka komisji Przewodniczący Konferencji Episkopatu Niemiec powołuje nową osobę na pozostałą kadencję (pkt 4 lit. a ust. 9 *Regulaminu uznania cierpienia*).

Członkowie komisji są niezależni od instrukcji, związani są *Regulaminem uznania cierpienia*, *Regulaminem wewnętrznym UKA* i swoim sumieniem (pkt 4 lit. a ust. 5 *Regulaminu uznania cierpienia*). Obowiązani są zachować w tajemnicy wszystkie sprawy i fakty, które stały się im znane w związku z członkostwem w niezależnej komisji. Co ważne, obowiązek zachowania tajemnicy trwa nawet po zakończeniu pracy w tym organie (pkt 4 lit. a ust. 5 *Regulaminu uznania cierpienia*). Niemiecki prawodawca partykularny dość pobieżnie podchodzi do tej kwestii, nie zobowiązując członków komisji do respektowania przepisów kanonicznych, w szczególności obowiązku złożenia przysięgi o wiernym wypełnianiu swego zadania (kan. 1454 KPK/83) i zachowaniu tajemnicy urzędowej (kan. 1455 § 1 KPK/83) oraz

konsekwencjach prawnych naruszenia przysięgi (kan. 1457 KPK/83). Jest to poważne uchybienie, które może prowadzić do rozpowszechniania informacji związanych z pracami UKA, co może prowadzić do zagrożenia sławie innych osób, spowodować powstanie nieporozumień lub zgorzeń.

Niemiecki prawodawca partykularny ustanowił Biuro niezależnej komisji w zakresie uznawania świadczeń. Podmiotem odpowiedzialnym za jego funkcjonowanie jest jeden z organów Konferencji Episkopatu Niemiec – Związek Diecezji Niemieckich (*der Verband der Diözesen Deutschlands*)²⁵, który posiada własny statut²⁶ i funkcjonuje w oparciu o regulamin wewnętrzny²⁷. Jest korporacją prawa publicznego²⁸ (§ 2 ust. 1 *Statutu VDD*),

²⁵ Więcej informacji na temat Związku Diecezji Niemieckich [dalej: VDD] można znaleźć na stronie internetowej Konferencji Episkopatu Niemiec: <https://www.dbk.de/ueber-uns/verband-der-dioezesen-deutschlands-vdd> [dostęp: 07.02.2025].

²⁶ *Satzung des Verbandes der Diözesen Deutschlands i.d.F. des Beschlusses der Vollversammlung des Verbandes der Diözesen Deutschlands vom 21.06.2021*, https://www.dbk.de/fileadmin/redaktion/diverse_downloads/VDD_2021/2021-06-21-VDD-Satzung-Geschaeftsordnung-Grundsaeetze-Kommissionen.pdf [dalej: Statut VDD] [dostęp: 07.02.2025]

²⁷ *Geschäftsordnung des Verbandes der Diözesen Deutschlands i.d.F. des Beschlusses der Vollversammlung des Verbandes der Diözesen Deutschlands vom 23.11.2020*, https://www.dbk.de/fileadmin/redaktion/diverse_downloads/VDD_2021/2021-06-21-VDD-Satzung-Geschaeftsordnung-Grundsaeetze-Kommissionen.pdf [dostęp: 07.02.2025].

²⁸ Poruszając problematykę korporacji prawa publicznego, należy odnieść się do ustawy zasadniczej Republiki Federalnej Niemiec (*Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland in der im Bundesgesetzblatt Teil III, Gliederungsnummer 100-1, veröffentlichten bereinigten Fassung, das zuletzt durch Artikel 1 des Gesetzes vom 20. Dezember 2024, BGBl. 2024 I Nr. 439 geändert worden ist*) [dalej: GG]. Prawodawca niemiecki, w art. 140 GG, odsyła do odpowiedniego stosowania art. 136, 137, 138, 139 i 141 Konstytucji Rzeszy Niemieckiej z dnia 11 sierpnia 1919 r. (*Die Verfassung des Deutschen Reichs „Weimarer Reichsverfassung“ vom 11. August 1919, RGBl 1919, S. 1383*) [dalej: Konstytucja WRV], stanowiąc że w/w przepisy stanowią integralną część ustawy zasadniczej. Rozdział trzeci konstytucji WRV odnosi się do religii i wspólnot religijnych. Na szczególną uwagę zasługuje art. 137, zgodnie z którym „[...] Związki wyznaniowe uzyskują zdolność prawną zgodnie z ogólnymi przepisami prawa cywilnego. Związki wyznaniowe pozostają korporacjami prawa publicznego, o ile były nimi wcześniej. Innym związkom wyznaniowym przysyja się te same prawa na ich wnioszek, jeżeli ich statut i liczba członków dają gwarancję trwałości. Jeżeli kilka takich związków wyznaniowych prawa publicznego połączy się w celu utworzenia stowarzyszenia, stowarzyszenie to będzie również korporacją prawa publicznego” (*Religionsgesellschaften erwerben die Rechtsfähigkeit nach den allgemeinen Vorschriften des bürgerlichen Rechtes. Die*

zapewnia komisji UKA niezbędne zasoby kadrowe, finansowe i materialne do realizacji jego zadań (§ 3 ust. 2 lit. c *Statutu VDD* w zw. z pkt 4b ust. 1 *Regulaminu uznania cierpienia*), przygotowuje roczne pisemne sprawozdanie z działalności w porozumieniu z przewodniczącym UKA (pkt 13 *Regulaminu uznania cierpienia*). Niemiecki prawodawca partykularny zastrzegł, że komunikacja z instytucjami kościelnymi i osobami kontaktowymi odbywa się wyłącznie za pośrednictwem biura.

Biuro podlega fachowym instrukcjom przewodniczącego UKA, wspiera w wykonywaniu jego zadań (pkt 4b ust. 3 i 4 *Regulaminu uznania cierpienia*). Pracownicy biura zobowiązani są do zachowania w tajemnicy wszystkie sprawy i fakty, które stały się im znane w związku z wykonywaną pracą. Obowiązek zachowania tajemnicy trwa nawet po zakończeniu pracy w biurze (pkt 4b ust. 5 *Regulaminu uznania cierpienia*). Do zadań biura należy m.in.: 1) przygotowanie i śledzenie posiedzeń UKA; 2) przyjmowanie wniosków o uznanie cierpienia nadsyłanych przez instytucje kościelne lub osoby kontaktowe; 3) komunikowanie się z zainteresowanymi instytucjami kościelnymi w sprawie poszczególnych procedur; 4) rozpatrywanie wniosków o wydanie decyzji i zastosowanie niezbędnych środków ochrony danych osobowych; 5) dokumentowanie decyzji samodzielnej komisji w sprawie świadczeń uznaniowych; 6) polecenie wypłaty określonych świadczeń materialnych; 7) przechowywanie wniosków zgodnie z państwowym i kościelnym prawem o ochronie danych osobowych i archiwizacji (pkt 4b ust. 3 *Regulaminu uznania cierpienia*).

Posiedzenia UKA odbywają się co najmniej raz na kwartał lub w razie potrzeby częściej (pkt 4c ust. 1 *Regulaminu uznania cierpienia*). Biuro ustala harmonogram posiedzeń, działając w porozumieniu z przewodniczącym (pkt 4c ust. 1 *Regulaminu uznania cierpienia*), biorąc pod uwagę także dyspozycyjność członków UKA uczestnictwa w posiedzeniach w zaproponowanych terminach (§ 1 ust. 2 *Regulaminu UKA*). Członek biura uczestniczy

Religionsgesellschaften bleiben Körperschaften des öffentlichen Rechtes soweit sie solche bisher waren. Anderen Religionsgesellschaften sind auf ihren Antrag gleiche Rechte zu gewähren, wenn sie durch ihre Verfassung und die Zahl ihrer Mitglieder die Gewähr der Dauer bieten. Schließen sich mehrere derartige öffentlich-rechtliche Religionsgesellschaften zu einem Verbands zusammen, so ist auch dieser Verband eine öffentlich-rechtliche Körperschaft. Die Religionsgesellschaften, welche Körperschaften des öffentlichen Rechtes sind, sind berechtigt, auf Grund der bürgerlichen Steuerlisten nach Maßgabe der landesrechtlichen Bestimmungen Steuern zu erheben).

w posiedzeniach UKA jako jej protokolant bez prawa głosu, chyba że komisja postanowi inaczej (pkt 4c ust. 1 *Regulaminu uznania cierpienia*). Posiedzenia niezależnej komisji mają charakter niepubliczny (pktc ust. 2 *Regulaminu uznania cierpienia*), mogą odbyć się w formie wideokonferencji (§ 1 ust. 4 *Regulaminu UKA*) lub konferencji telefonicznych, gdy wszyscy członkowie komisji wyrażą na to zgodę (pkt 4c ust. 5 *Regulaminu uznania cierpienia*).

Decyzje UKA podejmowane są na posiedzeniu, gdy ma kworum, czyli jest obecnych co najmniej pięciu jej członków (pkt 4c ust. 4 *Regulaminu uznania cierpienia*). Uchwały komisji podejmowane są zwykłą większością głosów, przy czym niemiecki prawodawca partykularny zaleca, aby dążyć do uzyskania jednomyślności. W przypadku równej liczby głosów, przewodniczącego głos będzie miał decydujące znaczenie. Wstrzymanie się od głosu jest traktowane jako głos nieoddany (pkt 4c ust. 4 *Regulaminu uznania cierpienia*).

3. Procedura składania wniosków o wypłatę świadczeń materialnych

Ofiary nadużyć seksualnych mogą ubiegać się o świadczenia materialne i/lub pokrycie kosztów terapii lub poradnictwa dla par (pkt 5 ust. 1 *Regulaminu uznania cierpienia*), składając wniosek o przyznanie świadczeń w uznaniu cierpienia (*der antrag auf leistungen in anerkennung des leid*). Do złożenia wniosku uprawnione są również osoby, które otrzymały już świadczenia w uznaniu cierpienia przed dniem 1 stycznia 2021 r. (pkt 10 ust. 1 *Regulaminu uznania cierpienia*), zanim komisja UKA formalnie rozpoczęła swoją działalność²⁹ i rozpoczęto przeprowadzać procedury wypłaty ofiarom świadczeń i/lub zwrotu kosztów terapii lub poradnictwa dla par³⁰. Niemiecki prawodawca partykularny postanowił przygotować dla pokrzywdzonych gotowy formularz, dostępny na stronie internetowej Konferencji Episkopatu Niemiec³¹ i komisji UKA³² (pkt 5 ust. 2 i pkt 10 ust. 1 *Regulaminu uznania cierpienia*).

²⁹ <https://www.anerkennung-kirche.de/ueber-uns> [dostęp: 19.02.2025].

³⁰ <https://www.anerkennung-kirche.de/anerkennung> [dostęp: 19.02.2025].

³¹ Na stronie internetowej Konferencji Episkopatu Niemiec omówiono procedurę uznawania cierpienia i jakie najczęściej zadawane są pytania: <https://www.dbk.de/themen/sexualisierte-gewalt-und-praevention/informationen-fuer-betroffene/verfahren-zur-anerkennung-des-leids> [dostęp: 07.02.2025].

³² Formularz dostępny na stronie internetowej UKA: <https://www.anerkennung-kirche.de/fileadmin>

3.1. Podmiot właściwy do przyjęcia wniosku

/uka/Dokumente/Antragsformular_Anerkennung_des_Leids_handschriftlich_Stand_01.08.2023.pdf [dostęp: 07.02.2025]. Wniosek o przyznanie świadczeń w uznaniu cierpienia rozpoczyna się od informacji ogólnych, w którym zwrócono uwagę na konieczność udzielenia starannych i wyczerpujących odpowiedzi na zadane we wniosku pytania. Informacje o konsekwencjach przestępstwa i przebiegu zdarzeń są szczególnie ważne dla określenia wysokości świadczenia materialnego lub wniosku o pokrycie kosztów psychoterapii lub poradnictwa dla par. Przypomniano że wspomnienia i związane z nimi cierpienie mogą znów stać się namacalne, dlatego zasugerowano, aby wypełnić wniosek w obecności lub z pomocą osoby kontaktowej, zaufanej osoby lub terapeuty. Zwieńczeniem tej części wniosku jest informacja o podmiocie kompetentnym do przyjęcia wypełnionego formularza. Wniosek składa się z dziewięciu części:

- 1) Dane osobowe (imię, nazwisko, data urodzenia, adres zamieszkania, nr telefonu, adres e-mail);
- 2) Dane o przestępstwie: a) dane sprawcy wraz z funkcją jaką pełnił w chwili popełnienia przestępstwa; b) miejsce i czas popełnienia przestępstwa; c) przebieg wydarzeń związanych z nadużyciem seksualnym; d) sposób postępowania po przestępstwie wraz z odpowiedzią na następujące pytania: „czy ktoś wywierał presję na pokrzywdzonego lub osoby trzecie, aby nie mówić o przestępstwie lub powstrzymać od zgłaszania lub informowania przełożonych lub innych osób?” (jeśli tak to należy podać dane takich osób i funkcje jakie pełniły); „czy pokrzywdzony zwierzył się pracownikowi kościoła?” (jeśli tak, to należy opisać ich reakcję na powiadomienie o przestępstwie); e) skutki przestępstwa wraz z odpowiedzią na następujące pytania: „jakie fizyczne i/lub psychologiczne konsekwencje ma lub miało dla pokrzywdzonego wykorzystywanie seksualne?”; „czy te upośledzenia nadal są obecne?” (jeśli tak, to należy je wyjaśnić); „czy pokrzywdzony odczuwa lub odczuwał w życiu prywatnym lub zawodowym konsekwencje wykorzystywania seksualnego, którego doświadczył?” (jeśli tak, to należy je wyjaśnić);
- 3) Świadczenia materialne, które już otrzymano lub o które złożono wniosek (informacja o świadczeniach zapewnianych przez instytucje kościelne lub/i sprawcę, informacja czy przestępstwo było lub jest przedmiotem postępowania państwowego (cywilnego lub karnego) lub kościelnego (jeśli tak, to należy podać nazwę sądu lub prokuratury wraz z numerem sprawy, gdy proces dobiegł końca to należy dołączyć kopię wyroku sądu);
- 4) Forma pomocy (świadczenie materialne w uznaniu cierpienia, zwrot kosztów terapii, pokrycie kosztów terapii par);
- 5) Dane dotyczące konta bankowego;
- 6) Oświadczenie zastępujące przysięgę (Oświadczam pod przysięgą, że podałem/am powyższe dane zgodnie z moją najlepszą wiedzą i przekonaniem. Jestem świadomy/a, że składanie fałszywych oświadczeń może być ścigane na mocy prawa karnego);
- 7) Uwagi dotyczące rozpatrywania wniosków: a) informacja o rozpatrywaniu wniosku w oparciu o *Regulamin uznawania cierpienia*; b) jakie dokumenty należy dołączyć do wniosku (kopia ważnego dokumentu tożsamości: dowodu osobistego lub paszportu). Gdy pokrzywdzony ubiega się o zwrot kosztów psychoterapii lub poradnictwa dla par winien dołączyć plan leczenia od licencjonowanego psychoterapeuty lub terapeuty par, dowód, że firma ubezpieczeniowa lub inna organizacja finansująca nie pokryje kosztów leczenia; faktura od psychoterapeuty lub terapeuty par;
- 8) Oświadczenie o zapoznaniu się z obowiązującym *Regulaminem uznawania cierpienia* oraz
- 9) Zgoda na przetwarzanie danych osobowych.

Wniosek składa się do osoby kontaktowej lub danej instytucji kościelnej (diecezji, zakonu lub diecezjalnej organizacji charytatywnej), w której służbie oskarżony był zatrudniony w czasie popełnienia przestępstwa (pkt 5 ust. 2 i pkt 10 ust. 1 *Regulaminu uznania cierpienia*). Osoby kontaktowe winny udzielić pokrzywdzonym wsparcia w przygotowaniu wniosków, jeśli ci o to poproszą (pkt 5 ust. 2 *Regulaminu uznania cierpienia*). Gdy odpowiedzialna instytucja kościelna nie istnieje i/lub nie ma następcy prawnego, pokrzywdzony może złożyć wniosek do komisji UKA. Jeśli wnioski są składane bezpośrednio do niezależnej komisji, a odpowiedzialna instytucja kościelna nadal istnieje i/lub jest jej prawny następca, biuro przekazuje go do właściwej instytucji kościelnej (pkt 5 ust. 3 *Regulaminu uznania cierpienia*). W przypadku toczącego się śledztwa prowadzonego przez prokuraturę, niemiecki prawodawca partykularny postanowił zawiesić rozpatrzenie wniosku do czasu, gdy w koordynacji z organami prowadzącymi postępowanie przygotowawcze możliwe będzie przesłuchanie oskarżonego w ramach kontroli wiarygodności bez zakłócania śledztwa prowadzonego przez prokuraturę (pkt 5 ust. 4 *Regulaminu uznania cierpienia*).

3.1.1. Kontrola wiarygodności wniosku

Po otrzymaniu wniosku osoba kontaktowa (pkt 6 ust. 1 *Regulaminu uznania cierpienia*) lub biuro niezależnej komisji (pkt 5 ust. 3 *Regulaminu uznania cierpienia*) sprawdza wiarygodność zarzutów stawianych przez wnioskodawcę instytucji kościelnej, której dotyczy wniosek. Niemiecki prawodawca partykularny wymaga od pokrzywdzonego uprawdopodobnienia³³ [Hedemann 1904, 1] okoliczności popełnienia czynu zabronionego: 1) dotyczącego oskarżonego; 2) czasu i miejsca popełnienia przestępstwa oraz 3) przebiegu zdarzeń, stanowiące przesłankę do otrzymania korzyści majątkowych (pkt 6 ust. 1 *Regulaminu uznania cierpienia*). Kontrola wiarygodności nie jest wymagana, gdy przestępstwo zostało prawomocnie stwierdzone

³³ Uprawdopodobnienie zachodzi, gdy nie jest sprzeczne z obiektywnymi faktami, a ponadto przy ocenie wszystkich okoliczności sprawy istnieje przeważające prawdopodobieństwo, że okoliczności popełnienia przestępstwa są prawdziwe (pkt 6 ust. 1 *Regulaminu uznania cierpienia*). Taki sposób rozumowania, zastosowany przez niemieckiego prawodawcę partykularnego, stanowi przykład domniemania, które oparte jest na rachunku prawdopodobieństwa następstwa faktów, zarezerwowane jest dla przypadków, w których w razie udowodnienia w jednego faktu z nakazu prawodawcy należy przyjąć za udowodniony inny fakt.

w kościelnym lub państwowym procesie karnym albo zostało obiektywnie stwierdzone w toku kanonicznego dochodzenia wstępnego (kan. 1717-1719 KPK/83) lub postępowania przygotowawczego prowadzonego przez prokuraturę (§ 160 – § 177 StPO), ale zostało umorzone z powodu przedawnienia ścigania (§ 78 ust. 3 i § 78b ust. 1 StGB; § 170 ust. 2 w zw. z § 206a StPO³⁴, pkt 6 ust. 2 *Regulaminu uznania cierpienia*).

Niemiecki prawodawca partykularny odstępuje od obowiązku przeprowadzenia kontroli wiarygodności, gdy wnioskodawcą jest osoba, która otrzymała już świadczenia w uznaniu cierpienia przed dniem 1 stycznia 2021 r. Jeśli zdaniem instytucji kościelnej konieczne jest ponowne badanie wiarygodności, to informacje, które należy zebrać, powinny być w miarę możliwości uzyskane poprzez ocenę istniejących akt, unikając przy tym dalszych rozmów z pokrzywdzonym i wszelkich działań, które mogłyby prowadzić do retraumatyzacji (pkt 10 ust. 2 *Regulaminu uznania cierpienia*), czyli do ponownego przeżycia u ofiary traumy [Alves, Leitão, Sani, i in., 2024, 3;

³⁴ Okresy przedawnienia zostały określone przez prawodawcę niemieckiego w § 78 StGB. Co do zasady okres przedawnienia dla wszystkich przestępstw rozpoczyna się wraz z popełnieniem przestępstwa. W przypadku przestępstw przeciwko samostanowieniu seksualnemu stosuje się § 78 ust. 3 StGB, który uzależnia okres przedawnienia od maksymalnej możliwej kary pozbawienia wolności dla danego czynu zabronionego. W przypadku kary pozbawienia wolności do 1 roku, okres przedawnienia wynosi 3 lata. Gdy maksymalna wysokość kary pozbawienia wolności wynosi od 1 roku do 5 lat, to okres przedawnienia wynosi 5 lat. W przypadku kary pozbawienia wolności od 5 do 10 lat, okres przedawnienia wynosi 10 lat. Gdy maksymalna wysokość kary pozbawienia wolności wynosi ponad 10 lat, to okres przedawnienia wynosi 20 lat. W przypadku dożywotniego pozbawienia wolności, okres przedawnienia wynosi 30 lat. Niemiecki prawodawca partykularny postanowił zawiesić bieg przedawnienia w przypadku niektórych przestępstw przeciwko samostanowieniu seksualnemu (§ 78b ust. 1 StGB), dzięki czemu zapewnia pokrzywdzonym możliwość ścigania sprawców poza ramami czasowymi ogólnie przewidzianymi w niemieckim kodeksie karnym. Początkiem biegu terminu przedawnienia – w przypadku przestępstw wymienionych w § 78b ust. 1 nr 1 StGB – nie jest moment popełnienia przestępstwa (§ 78a StGB), ale ukończenie przez ofiarę 30. roku życia (§ 78b ust. 1 StGB). Przykładowo maksymalna wysokość kary za przestępstwo wykorzystywania seksualnego podopiecznego wynosi 5 lat (§ 174 StGB); Okres przedawnienia ulega zawieszeniu do momentu osiągnięcia przez ofiarę wieku 30 lat. Sprawca może zatem zostać ukarany za przestępstwo, dopóki ofiara nie osiągnie wieku 35 lat. Jeżeli upłynął okres przedawnienia, to postępowanie prokuratorskie (§ 170 ust. 2 StPO) lub sądowe (§ 260 ust. 3 StPO) musi zostać umorzone (§ 206a StPO).

Florentino 2015, 139-44]³⁵. Instytucja kościelna potwierdza wówczas przeprowadzone już postępowanie w sprawie uznania cierpienia, odnotowując wysokość świadczeń już wypłaconych zainteresowanemu, następnie przekazuje wniosek wraz z *votum* wiarygodności do biura UKA (pkt 10 ust. 3 *Regulaminu uznania cierpienia*). Niezależna komisja ustala nową wysokość świadczeń z tytułu uznania cierpienia, uwzględniając rekomendacje Centralnego Urzędu Koordynacyjnego w procedurze uznania cierpienia obowiązujące do 31 grudnia 2020 r. (pkt 10 ust. 4 *Regulaminu uznania cierpienia*). Świadczenia finansowe już wypłacone przez instytucję kościelną lub oskarżonego zalicza się na poczet ustalonego świadczenia materialnego z wyjątkiem płatności za terapię w związku z cierpieniem spowodowanym nadużyciem seksualnym (pkt 10 ust. 5 *Regulaminu uznania cierpienia*).

Po zakończeniu kontroli wiarygodności, oryginalny i kompletny wniosek wraz z *votum* wiarygodności, przygotowanym przez osobę kontaktową i instytucję kościelną, zostaje przekazany do biura niezależnej komisji (pkt 6 ust. 3 *Regulaminu uznania cierpienia*). Biuro sprawdza informacje zawarte we wniosku pod kątem wiarygodności, zwłaszcza czy pokrzywdzony nie składał wcześniej wniosku o uznanie cierpienia. Jeżeli sekretariat posiada istotne informacje, które w oczywisty sposób nie były znane osobie kontaktowej lub instytucji kościelnej, to przekazuje je instytucji kościelnej, o ile jest to prawnie dopuszczalne. Osoba kontaktowa i instytucja kościelna mogą na tej podstawie zmienić swoje *votum* (pkt 6 ust. 4 *Regulaminu uznania cierpienia*).

Jeśli *votum* wiarygodności zawiera niejasne lub niepełne informacje, to biuro niezależnej komisji zwraca się do osoby kontaktowej lub instytucji

³⁵ Wykorzystanie seksualne wobec dzieci jest psychologicznym, fizycznym, społecznym, psychiatrycznym, edukacyjnym i publicznym problemem, którego skutki są nie tylko szkodliwe dla zdrowia dzieci, ale osób im najbliższym. Dzieci, które doświadczają wykorzystywania seksualnego, często spełniają kryteria zespołu stresu pourazowego [dalej: PTSD] i innych zaburzeń psychicznych. U osób z PTSD występuje sześć wspólnych elementów, którymi są (1) ponowne doświadczanie natrętnych i uporczywych wspomnień związanych z traumą, (2) częste narażenie na różne sytuacje, które prowadzą do przypomnienia sobie traumy, (3) odrętwienie reakcji emocjonalnych i utrudnienie ekspozycji na określone sytuacje, które są zwykle związane z emocjami związanymi z doświadczoną traumą, (4) zmniejszona zdolność do używania języka werbalnego i konsekwentne zastępowanie go gestami, (5) zaburzenia związane z brakiem uwagi oraz (6) zmiany w tożsamości osobistej.

kościelnej z prośbą o jego uzupełnienie w nieprzekraczalnym terminie czterech tygodni lub wyjaśnienie, dlaczego przekazanie innych informacji jest niemożliwe (pkt 6 ust. 5 *Regulaminu uznania cierpienia*). Gdy biuro wraz z przewodniczącym niezależnej komisji uzna, że głosowanie w sprawie kontroli wiarygodności jest niemożliwe, to biuro skontaktuje się w tej sprawie z osobą kontaktową lub instytucją kościelną i przedstawi jej swoje stanowisko. Niemiecki prawodawca partykularny przyznaje osobie kontaktowej i instytucji kościelnej prawo do ustosunkowania się do stanowiska UKA w ciągu czterech tygodni (pkt 6 ust. 6 *Regulaminu uznania cierpienia*).

Po upływie wspomnianego wyżej terminu przewodniczący UKA i instytucja kościelna wydają wspólną decyzję w sprawie wyniku kontroli wiarygodności. Jeśli wspólna decyzja nie może zostać podjęta, to niezależna komisja decyduje samodzielnie o wyniku kontroli wiarygodności na posiedzeniu plenarnym na zasadach określonych pkt 4c ust. 4 *Regulaminu uznania cierpienia* (pkt 6 ust. 6 *Regulaminu uznania cierpienia*).

Po ostatecznym ustaleniu wiarygodności osoba kontaktowa lub instytucja kościelna są informowane o tej decyzji, którą mają obowiązek przekazać wnioskodawcy (pkt 6 ust. 7 *Regulaminu uznania cierpienia*), a niezależna komisja może przejść do kolejnego etapu procedury uznania cierpienia (pkt 6 ust. 8 *Regulaminu uznania cierpienia*).

3.1.2. Decyzja w sprawie wysokości świadczeń z tytułu uznania cierpienia lub zwrotu kosztów terapii i poradnictwa dla par

Po dokonaniu kontroli wiarygodności niezależna komisja przechodzi do ustalenia, czy w przedmiotowej sprawie zasadne jest zasądzenie świadczenia z tytułu uznania cierpienia, a jeśli tak, to w jakiej wysokości, stosując przy tym szczegółowe kryteria, wymienione w sposób enumeratywny, w pkt 7 *Regulaminu uznania cierpienia*. Punktami odniesienia dla wysokości świadczenia materialnego mogą być w szczególności: 1) częstotliwość wykorzystania seksualnego; 2) wiek ofiary w chwili popełnienia czynu zabronionego; 3) okres czasu w przypadku ciągu przestępstw o charakterze seksualnym; 4) liczbę sprawców; 5) rodzaj przestępstwa; 6) stosowanie przemocy fizycznej lub groźby jej użycia w przypadku wykorzystywania seksualnego; 7) spożywanie alkoholu i środków odurzających (narkotyków) lub wykorzystanie broni palnej przy popełnieniu czynu zabronionego; 8)

istniejący związek zależności i kontroli (np. dom, szkoła z internatem) w momencie popełnienia przestępstwa; 9) wykorzystanie szczególnej potrzeby pomocy ze strony ofiary; 10) miejsce popełnienia przestępstwa (np. kontekst sakralny); 11) charakter ułomności fizycznych i psychicznych, jak również dalsze konsekwencje dla danej osoby; 12) wykorzystanie szczególnego stosunku zaufania w sferze kościelnej; 13) zachowanie oskarżonego po popełnieniu przestępstwa; 14) instytucjonalne zaniedbanie ze strony osób odpowiedzialnych w kościele, o ile było ono przyczynowe lub przyczyniło się do nadużycia, sprzyjało mu lub nie zapobiegło (pkt 7 *Regulaminu uznania cierpienia*). Powyższe kryteria mają charakter przykładowy, ponieważ niemiecki prawodawca partykularny używa sformułowania *insbesondere sein* (w szczególności), co oznacza, że niezależna komisja może wziąć pod uwagę inne okoliczności, niewymienione w pkt 7 *Regulaminu uznania cierpienia*, np. wykorzystanie przez sprawcę braku możliwości prawidłowego rozpoznania znaczenia zachowania pokrzywdzonego (np. poprzez wykorzystanie jego naiwności) [Gądzik 2024, 91]³⁶, dążenie do poniżenia lub udręczenia pokrzywdzonego (spowodowania cierpień fizycznych i moralnych) [Staszak 2008, 40] czy stopień przyczynienia się pokrzywdzonego do popełnienia przestępstwa [Gądzik 2024, 97-98]³⁷.

Niemiecki prawodawca kościelny ponownie przypomina stwierdzenie z preambuły, że świadczenia materialne mają charakter dobrowolny, są wypłacane przez instytucje kościelne w uznaniu doznanego cierpienia bez jakichkolwiek zobowiązań prawnych (pkt 11 ust. 1 *Regulaminu uznania cierpienia*). Wysokość świadczeń zasądzana jest przez niezależną komisję w oparciu o ramy płatności finansowych ustalone przez Konferencję Episkopatu Niemiec, które opierają się na górnym zakresie zasądzeń za ból i cierpienie dokonywanych przez sądy państwowe w porównywalnych przypadkach. Te ramy przewidują świadczenia w wysokości do 50.000 euro (pkt 8 ust. 1 *Regulaminu uznania cierpienia*). Świadczenia z tytułu uznania cierpienia wypłacane są zasadniczo

³⁶ Źródłem bezradności może być zarówno przyczyna o charakterze fizycznym lub fizjologicznym (np. kalectwo, chociażby chwilowe osłabienie fizyczne) lub niemożność radzenia sobie w danej sytuacji – w związku z wystąpieniem obiektywnych lub subiektywnych powodów.

³⁷ Jeśli zachowanie pokrzywdzonego wywarło istotny wpływ na zrealizowanie przez sprawcę przestępstwa i istnieje duże prawdopodobieństwo, iż gdyby nie zachowanie pokrzywdzonego, do jego popełnienia w ogóle by nie doszło, to ta okoliczność winna być wzięta pod uwagę przy ewentualnym ustaleniu wysokości świadczenia.

jako płatności jednorazowe. W uzasadnionych indywidualnych przypadkach świadczenia mogą zostać wypłacone w miesięcznych lub rocznych ratach, jeżeli jest to wskazane z potwierdzonego punktu widzenia terapeutycznego w interesie osoby zainteresowanej lub jeżeli osoba zainteresowana wyrazi taką wolę (pkt 8 ust. 2 *Regulaminu uznania cierpienia*). Niemiecki prawodawca partykularny przewiduje możliwość zasądzenia pokrzywdzonemu wyższego świadczenia lub innej formy wsparcia. Decyzję w tym zakresie podejmuje komisja UKA za wcześniejszą zgodą instytucji kościelnej (pkt 8 ust. 3 *Regulaminu uznania cierpienia*).

Badanie zaś przesłanek do zwrotu kosztów, ustalanie świadczeń i pokrywanie kosztów terapii i poradnictwa małżeńskiego przeprowadza bezpośrednio i samodzielnie zainteresowana instytucja kościelna (pkt 9 ust. 1 *Regulaminu uznania cierpienia*), analizując plan leczenia przedstawionego przez licencjonowanego psychoterapeutę (pkt 9 ust. 2 *Regulaminu uznania cierpienia*) lub doradcę par, który musi być psychologiem lub psychoterapeutą (pkt 9 ust. 3 *Regulaminu uznania cierpienia*).

Instytucja kościelna pokrywa koszty terapii pokrzywdzonego (maksymalnie 50 sesji) w wysokości stawki godzinowej wypłacanej za leczenie w ramach terapii behawioralnej zgodnie ze skalą opłat dla psychoterapeutów, pod warunkiem, że nie zakłada tego kasa chorych lub inny podmiot ponoszący koszty, po przedłożeniu faktury podpisanej przez psychoterapeutę i pacjenta (pkt 9 ust. 2 *Regulaminu uznania cierpienia*). Instytucja kościelna ponosi także koszty poradnictwa dla par (maksymalnie 25 sesji) za najwyższą stawkę godzinową w wysokości 125 euro, po przedłużeniu faktury podpisanej przez doradcę par i klienta (pkt 9 ust. 3 *Regulaminu uznania cierpienia*). Niemiecki prawodawca partykularny przypomniał, że Konferencja Episkopatu Niemiec uczestniczy w Systemie Pomocy Uzupełniającej (*Das Ergänzende Hilfesystem*)³⁸, dzięki któremu

³⁸ System pomocy uzupełniającej zapewnia oparte na potrzebach i niskoprogowe wsparcie w radzeniu sobie z konsekwencjami przemocy seksualnej w dzieciństwie i okresie dojrzewania, składa się z obszaru rodzinnego i instytucjonalnego. Od 1 maja 2013 r. ofiary mogą ubiegać się o różne świadczenia rzeczowe w wysokości do 10.000 euro z biura Systemu Pomocy Uzupełniającej w celu złagodzenia tych konsekwencji. Świadczenia rzeczowe obejmują (psycho)terapię, usługi medyczne lub szkolenia i programy dalszej edukacji. Pod pewnymi warunkami osoby niepełnosprawne mogą również ubiegać się o dodatkowe wydatki w wysokości do 5.000 euro (np. usługi asystenckie, zwiększone

ofiary nadużyć seksualnych mogą otrzymać wsparcie i złagodzenie skutków następnych, jeśli usługi nie zostaną przejęte przez istniejące systemy pomocy. Wnioski³⁹ należy składać za pośrednictwem biura (pkt 9 ust. 4 *Regulaminu uznania cierpienia*).

3.1.3. Środki zaskarżenia od decyzji UKA

Decyzja w sprawie zasądzenia świadczenia uznania cierpienia zostaje przekazana właściwej instytucji kościelnej oraz osobie kontaktowej (pkt 11 ust. 2 *Regulaminu uznania cierpienia*), która winna być także przekazana wnioskodawcy wraz z pouczeniem o charakterze tego świadczenia (pkt 11 ust. 1 i 3 *Regulaminu uznania cierpienia*). Wpłaty świadczenia dokonuje biuro UKA, zaś instytucja kościelna zapewnia niezbędne środki na jej finansowanie (pkt 11 ust. 4 *Regulaminu uznania cierpienia*). Od przedmiotowej decyzji stronie zainteresowanej przysługuje prawo złożenia odwołania do niezależnej komisji za pośrednictwem osoby kontaktowej lub odpowiedzialnej instytucji kościelnej. Odwołanie nie musi być uzasadnione, lecz winno być złożone w terminie dwunastu miesięcy od daty doręczenia decyzji w sprawie świadczeń materialnych przez biuro UKA (pkt 12 ust. 1 *Regulaminu uznania cierpienia*).

W postępowaniu odwoławczym pierwsza izba niezależnej komisji orzeka w sprawach odwołań od orzeczeń drugiej izby, druga izba – od orzeczeń trzeciej izby, a trzecia – od orzeczeń pierwszej izby, chyba że sprawa zostanie przekazana do rozstrzygnięcia pełnemu składowi UKA (pkt 12 ust. 1 *Regulaminu uznania cierpienia* w zw. z § 4 ust. 3 *Regulaminu UKA*). Jeżeli sędzia sprawozdawca zaskarżonej decyzji jest również członkiem izby powołanej do rozpoznania środka zaskarżenia, odwołanie rozpatruje inny sędzia sprawozdawca. W przypadku zaskarżenia decyzji plenarnej odwołanie jest rozpatrywane przez innego sędziego sprawozdawcę niż w przypadku zaskarżonej pierwotnej decyzji (pkt 12 ust. 1 *Regulaminu uznania cierpienia*). Jeśli izba rozpatrująca

koszty mobilności). Informacje na temat procedury składania wniosków zostały opisane na stronie internetowej funduszu przeciwdziałania przemocy seksualnej: <https://www.fonds-missbrauch.de/antragstellung/verfahren-bei-sexualisierter-gewalt-im-institutionellen-bereich> [dostęp: 05.03.2025].

³⁹ Formularz zgłoszeniowy dostępny na stronie internetowej: https://www.fonds-missbrauch.de/fileadmin/FSM/Dokumente/Antragsformular_FSM_familiaer.pdf [dostęp: 05.03.2025].

odwołanie podejmie inną decyzję, to winna ją uzasadnić i poinformować o tym pozostałych członków UKA (§ 4 ust. 3 *Regulaminu UKA*).

Stronie zainteresowanej przysługuje prawo dostępu do akt, aby zapoznać się ze zgromadzonymi dokumentami w sprawie. Biuro niezależnej komisji udostępnia akta w formie papierowej odpowiedniemu biuru, za pośrednictwem którego złożono wniosek o dostęp do akt, z poszanowaniem praw osób trzecich, które wymagają ochrony. Osoba zainteresowana może zapoznać się z dokumentacją w obecności osoby wyznaczonej do tego celu przez odpowiednie biuro. (pkt 12 ust. 1 *Regulaminu uznania cierpienia*). Po zaznaniu się z aktami sprawy stronie przysługuje prawo złożenia sprzeciwu do niezależnej komisji za pośrednictwem odpowiedniego biura w terminie czterech tygodni od daty wglądu do żądanej dokumentacji papierowej. O swojej ostatecznej decyzji biuro UKA informuje wnioskodawcę, instytucję kościelną i odpowiednie biuro (pkt 12 ust. 1 *Regulaminu uznania cierpienia*).

Niezależnie od odwołania, osoba zainteresowana może złożyć do komisji UKA – za pośrednictwem osoby kontaktowej lub właściwej instytucji kościelnej – wniosek o ponowne rozpatrzenie sprawy, dostarczając przy tym nowe dowody. W takim przypadku niemiecki prawodawca partykularny nakazuje ponownie przeprowadzić kontrolę wiarygodności, ustalić czy zasadne jest zasądzenie świadczenia z tytułu uznania cierpienia (jeśli tak, to w jakiej wysokości) i/lub zwrotu kosztów terapii lub poradnictwa dla par (pkt 12 ust. 2 *Regulaminu uznania cierpienia*).

4. Inne świadczenia dla ofiar nadużyć seksualnych w niemieckim systemie prawnym

Pokrzywdzony przestępstwem o charakterze seksualnym ma prawo domagać się odszkodowania (§ 823 ust. 1 BGB⁴⁰) lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę (§ 253 ust. 2 BGB⁴¹) niezależnie od toczącego się

⁴⁰ § 823 ust. 1 BGB: „Wer vorsätzlich oder fahrlässig das Leben, den Körper, die Gesundheit, die Freiheit, das Eigentum oder ein sonstiges Recht eines anderen widerrechtlich verletzt, ist dem anderen zum Ersatz des daraus entstehenden Schadens verpflichtet” (Każda osoba, która umyślnie lub w wyniku zaniedbania bezprawnie narusza życie, ciało, zdrowie, wolność, własność lub inne prawo innej osoby, jest zobowiązana do naprawienia powstałej szkody).

⁴¹ § 253 ust. 2 BGB: „Ist wegen einer Verletzung des Körpers, der Gesundheit, der Freiheit oder der sexuellen Selbstbestimmung Schadensersatz zu leisten, kann auch wegen des

postępowania karnego, wytaczając powództwo cywilne, stosując niemiecki kodeks postępowania cywilnego⁴². Zadośćuczynienie stanowi rekompensatę za cierpienie fizyczne lub psychiczne, które nie ma charakteru majątkowego, a spowodowane jest uszkodzeniem ciała lub pogorszeniem stanu zdrowia⁴³. Zadośćuczynienie za doznaną krzywdę pełni funkcję kompensacyjną, ponieważ pozwala pokrzywdzonemu zrekompensować jego negatywne przeżycia, w szczególności wyrównać doznane szkody. Pełni także funkcję prewencyjną, gdyż powstrzymuje sprawcę od dalszych naruszeń dóbr osobistych (w tym przypadku samostanowienia seksualnego), a jednocześnie stanowi przesłanie dla innych potencjalnych sprawców, że takie działania są negatywnie odbierane przez społeczeństwo i mogą się spotkać z określoną reakcją organów państwa⁴⁴. Wysokość zadośćuczynienia za doznaną krzywdę jest uzależniona od rozmiaru obrażeń, cierpień nimi spowodowanych, czasu ich trwania, stopnia odczuwania przez poszkodowanego uszczerbku na zdrowiu oraz stopnia winy po stronie poszkodowanego⁴⁵ [Schwintowski, Schah Sedi, i Schah Sedi 2020, 117]. Pokrzywdzony może domagać się

Schadens, der nicht Vermögensschaden ist, eine billige Entschädigung in Geld gefordert werden" (Jeżeli odszkodowanie ma zostać wypłacone za uszkodzenie ciała, zdrowia, wolności lub samostanowienia seksualnego, można również domagać się słusznego odszkodowania pieniężnego za szkodę, która nie jest stratą pieniężną).

⁴² Zivilprozessordnung in der Fassung der Bekanntmachung vom 5. Dezember 2005 (BGBl. I S. 3202; 2006 I S. 431; 2007 I S. 1781), die zuletzt durch Artikel 1 des Gesetzes vom 24. Oktober 2024 (BGBl. 2024 I Nr. 328) geändert worden ist [dalej: ZPO].

⁴³ Wyrok Federalnego Trybunału Sprawiedliwości z 8 grudnia 2022 r., VI ZR 19/20, http://www.rechtsprechung-im-internet.de/jportal/portal/t/793/page/bsjrsprod.psml?pid=Dokumentanzeige&showdoccase=1&js_peid=Trefferliste&documentnumber=111&numberofresults=451&fromdoctodoc=yes&doc.id=jb-KORE307542021&doc.part=L&doc.price=0.0&doc.hl=1#focuspoint [dostęp: 24.01.2025], pkt 8.

⁴⁴ Wyrok Federalnego Trybunału Sprawiedliwości z 26 listopada 2019 r., VI ZR 20/19, http://www.rechtsprechung-im-internet.de/jportal/portal/t/8cr/page/bsjrsprod.psml?pid=Dokumentanzeige&showdoccase=1&js_peid=Trefferliste&documentnumber=1&numberofresults=1&fromdoctodoc=yes&doc.id=jb-KORE307192020&doc.part=L&doc.price=0.0&doc.hl=1#focuspoint [dostęp: 24.01.2025].

⁴⁵ Wyrok Federalnego Trybunału Sprawiedliwości z 15 lutego 2022 r., VI ZR 937/20, http://www.rechtsprechung-im-internet.de/jportal/portal/t/19ke/page/bsjrsprod.psml?pid=Dokumentanzeige&showdoccase=1&js_peid=Trefferliste&documentnumber=1&numberofresults=10908&fromdoctodoc=yes&doc.id=jb-KORE312442022&doc.part=L&doc.price=0.0&doc.hl=1#focuspoint [dostęp: 24.01.2025], pkt 13.

od oskarżonego roszczenia wynikającego z popełnionego przestępstwa, wnosząc o wszczęcie postępowania adhezyjnego (*das adhäsionsverfahren*) w ramach toczącego się postępowania karnego (§ 403 – § 406c StPO).

Ofiara wykorzystania seksualnego (§ 174-176d StGB), napaści na tle seksualnym, przymusu seksualnego czy gwałtu (§ 177 i 178 StGB) może także ubiegać się o uzyskanie rekompensaty socjalnej na zasadach określonych w księdze czternastej niemieckiego kodeksu społecznego⁴⁶ (§ 1 ust. 2 pkt 1 w zw. z § 13 ust. 2 SGB XIV). Podmiotem odpowiedzialnym za wypłacanie rekompensat socjalnych jest Federalny Urząd Ubezpieczeń Społecznych, który podlega Federalnemu Ministerstwu Pracy i Spraw Socjalnych (§ 123 w zw. z § 124 ust. 1 SGB XIV). Rekompensata przysługuje także pokrzywdzonym, którzy w momencie popełnienia przestępstwa przebywali poza granicą kraju przez okres nie dłuższy niż sześć miesięcy (§ 15 SGB XIV). Prawodawca niemiecki przewiduje możliwość wydłużenia tego okresu czasu do jednego roku, gdy celem pobytu pokrzywdzonego poza granicami kraju było uczęszczanie do szkoły, na studia wyższe, kształcenie zawodowe lub wolontariat (§ 15 SGB XIV). Pokrzywdzeni niebędący obywatelami Republiki Federalnej Niemiec (§ 7 SGB XIV) oraz osoby najbliższe dla ofiary, która zmarła (§ 6 SGB XIV) także mogą domagać się rekompensaty socjalnej.

W rozdziale drugim SGB XIV prawodawca niemiecki wprowadził świadczenia socjalne dla osób znajdujących się w trudnej sytuacji materialnej (zaśilek chorobowy, opiekuńczy, dodatkowy zaśilek na pokrycie kosztów utrzymania), określając ich wysokość i czas trwania. Pokrzywdzonemu i osobom mu najbliższym przysługuje prawo do interwencji psychoterapeutycznej (*die psychotherapeutische Intervention*) na zasadach określonych w rozdziale trzecim SGB XIV. Dodatkowo pokrzywdzonemu przysługuje prawo zwrotu kosztów, jakie poniosła w związku z popełnionym przestępstwem, w szczególności kosztów samodzielnego leczenia, zakupu urządzeń medycznych (protez, protez dentystycznych, wózków inwalidzkich) czy kosztów leczenia poza granicami kraju⁴⁷.

⁴⁶ Vierzehntes Buch Sozialgesetzbuch vom 12. Dezember 2019 (BGBl. I S. 2652), das zuletzt durch Artikel 8 Absatz 2 des Gesetzes vom 23. Dezember 2024 (BGBl. 2024 I Nr. 449) geändert worden ist [dalej: SGB XIV].

⁴⁷ Szerzej zob. § 41-53 SGB XIV.

Podsumowanie

Powyższe rozważania prowadzą do wniosku, że świadczenia materialne dla ofiar nadużyć seksualnych stanowią dowód, że niemieckie diecezje przyjmują odpowiedzialność za doznaną krzywdę i cierpienie. Są to świadczenia dobrowolne i niezależne od roszczeń prawnych, stanowią przejaw współodpowiedzialności Kościoła za czyny duchownego i innego pracownika służby kościelnej. To rekompensata za doznaną krzywdę, zwłaszcza gdy roszczenia wobec sprawcy nie mogą być już dochodzone z powodu przedawnienia lub śmierci.

W sposób jasny i klarowny określono zasady wypłaty świadczeń materialnych z tytułu uznania cierpienia i zasady zwrotu kosztów terapii lub poradnictwa dla ofiar. Procedura rozpoczyna się z momentem złożenia przez pokrzywdzonego wniosku o przyznanie świadczenia w uznaniu cierpienia, który składa do osoby kontaktowej lub instytucji kościelnej, w której służbie oskarżony był zatrudniony w czasie popełnienia przestępstwa albo bezpośrednio do biura komisji UKA. Po wpłynięciu wniosku należy zbadać jego wiarygodność, następnie ustalić, czy zasadne jest zasądzenie pokrzywdzonemu świadczenia materialnego, a jeśli tak, to w jakiej wysokości, stosując przy tym kryteria z pkt 7 *Regulaminu uznania cierpienia*. Decyzję w sprawie zasądzenia świadczenia z tytułu uznania cierpienia podejmuje UKA, od której stronie zainteresowanej przysługuje odwołanie. Niezależnie od odwołania, osoba zainteresowana może złożyć wniosek o ponowne rozpatrzenie sprawy, dostarczając nowe dowody. Postępowanie będzie się toczyć na zasadach określonych w punktach 6-9 *Regulaminu uznania cierpienia*.

Niemieckie normy partykularne zawierają jednak wiele mankamentów, do których należy: 1) używanie sformułowań niestosowanych w kanonicznym prawie powszechnym („pracownik służby kościelnej”, „dorosły potrzebujący ochrony lub pomocy”); 2) odwołanie się wyłącznie do kodeksu prawa kanonicznego obrządku łacińskiego na określenie pojęcia „nadużycie seksualne” przy jednoczesnym pominięciu kodeksu kanonów kościołów wschodnich; 3) istotne luki w *Regulaminie uznania cierpienia* i UKA (członkowie UKA związani są treścią tylko dwóch regulaminów i swoim sumieniem z pominięciem kanonicznego prawa powszechnego i świeckiego; członkowie UKA obowiązani są zachować tajemnicę urzędową, jednak

w regulaminach nie ma mowy o konieczności złożenia przez nich przysięgi, o której mowa w kan. 1455 § 1 i 2 KPK/83 i sankcji karnej za jej naruszenie – kan. 1457 § 1 KPK/83). Mając to na uwadze, konieczna jest nowelizacja przepisów, aby wyeliminować te uchybienia.

Mimo tych mankamentów, *Regulamin uznania cierpienia* daje ofiarom nadużyć seksualnych częściową rekompensatę za krzywdy, jakie doznały czynem zabronionym i/lub możliwość podjęcia specjalistycznej terapii, która pozwoli zmierzyć się z traumą, którą doświadczyły. Określenie zasad wypłaty świadczeń z tytułu uznania cierpienia stanowi pewne *novum* w stosunku do rozwiązań prawnych obowiązujących w innych krajach europejskich, może także stanowić impuls do wprowadzenia zmian legislacyjnych w tym zakresie.

PIŚMIENNICTWO

- Alves, Ana C., Maria Leitão, Ana I. Sani, i in. 2024. „Impact of Sexual Abuse on Post-Traumatic Stress Disorder in Children and Adolescents: A Systematic Review.” *Social Sciences* 13:1-25. <https://doi.org/10.3390/socsci13040189>
- Bange, Dirk, i Günther Deegener. 1996. *Sexueller Mißbrauch an Kindern. Ausmaß, Hintergründe, Folgen*. Weinheim: Beltz.
- Florentino, Barnes. 2015. „The possible consequences of sexual abuse perpetrated against children and adolescents.” *Fractal. Journal of Psychology* 27:139-44.
- Gądzik, Zuzanna. 2024. „Okoliczności obciążające i łagodzące jako dyrektywy wymiaru kary.” *Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego* t. XIX, nr 21 (1):85-103. <https://doi.org/10.32084/bsawp.8167>
- Hedemann, Justus W. 1904. *Die Vermutung nach dem Recht des Deutschen Reiches*. Jena: Gustav Fischer.
- Herzig, Sabine. 2010. „Sexuelle Gewalt gegen Mädchen und Jungen – Begriffe, Definitionen, Zahlen und Auswirkungen.” *Forum Sexualaufklärung und Familienplanung* 3:3-5.
- Mazur, Karolina. 2024. „Kilka uwag na temat wykorzystania seksualnego małoletnich w prawodawstwie partykularnym Konferencji Episkopatu Niemiec.” *Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego* t. XIX, nr 21 (2):105-29. <https://doi.org/10.32084/bsawp.8857>

- Schwintowski, Hans-Peter, Cordula Schah Sedi, i Michel Schah Sedi. 2020. *Handbuch Schmerzensgeld. Taggenaue Schmerzensgeldbemessung, Schmerzensgeldtabelle, Arbeitshilfen, Musterfälle*. Köln: Reguvis.
- Staszak, Alfred. 2008. „Przemoc, szczególne udręczenie i szczególne okrucieństwo jako znamię czynu zabronionego.” *Prokuratura i Prawo* 12: 32-48.

**PRZEPISY ZAWARTE W KANONACH O CHRZCIE
DOROSŁYCH – ZASTOSOWANIE WOBEC
WSZYSTKICH, KTÓRZY PO WYJŚCIU Z DZIECIŃSTWA
POTRAFIĄ JUŻ UŻYWAĆ ROZUMU
(KAN. 852 § 1 KODEKSU PRAWA KANONICZNEGO)**

**THE PRESCRIPTS OF THE CANONS ON ADULT
BAPTISM – THEIR APPLICATION
TO ALL THOSE WHO, NO LONGER INFANTS,
HAVE ATTAINED THE USE OF REASON
(CANON 852 § 1 OF THE CODE OF CANON LAW)**

Dr Marta Mucha CHR

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie, Polska
e-mail: marta.mucha@upjp2.edu.pl; <https://orcid.org/0009-0006-4962-1838>

Abstrakt

Celem artykułu jest ukazanie zgodności kanonów o chrzcie dorosłych z innymi normami prawnymi dotyczącymi specyficznej sytuacji małoletnich kandydatów do chrztu, którzy przekroczyli wiek dziecięcy. Przepisy dotyczące małoletnich podkreślają ich podmiotowość i uznają zdolność do podejmowania decyzji dotyczących osobistej relacji z Bogiem. Równocześnie biorą pod uwagę ich zależność od rodziców i charakterystyczne dla wieku cechy i potrzeby. Prezentacja kanonów dotyczących chrztu dorosłych oraz ich odniesienie do potrzeb rozwojowych i wolności religijnej stanowi odpowiedź na coraz częstsza praktykę udzielania chrztu małoletnim w wieku szkolnym. Artykuł przedstawia zarówno uzasadnienie, jak i sposób zastosowania kanonów o chrzcie dorosłych w przedchrzcielnej formacji małoletnich.

Słowa kluczowe: inicjacja, chrzest dorosłych, małoletni, katechumenat

Abstract

The aim of this article is to show the compatibility of the canons on adult baptism with other legal norms concerning the particular situation of minors who have passed the age of infancy. The provisions for minors emphasize their subjectivity and recognize their ability to make decisions about their personal relationship with God. At the same time, they take into account their dependence on their parents and their age-specific characteristics and needs. The presentation of the canons on adult baptism and their relation to developmental needs and religious freedom is a response to the increasingly common practice of baptizing school-age minors. The article presents both the rationale and the method of applying the canons on adult baptism to the baptismal preparation of minors.

Keywords: initiation, adult baptism, minors, catechumenate

Wstęp

Kościół wypracował zasady zapewniające każdemu odpowiednią pomoc w skutecznym, skierowanym na dobro duszy, przyjęciu sakramentów inicjacji. Stosowne towarzyszenie człowiekowi w jego relacji z Bogiem opiera się przede wszystkim na rozróżnieniu dwóch grup kandydatów: tych, którzy proszą o wiarę, oraz dzieci. Przygotowanie do chrztu kandydata lub jego rodziców i chrzestnych powinno gwarantować otwartość człowieka na współpracę z Bogiem w tej relacji.

Obie drogi opisane są zarówno w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983 r.¹, jak i w innych dokumentach określających sposób towarzyszenia kandydatom lub ich rodzicom i chrzestnym w drodze współpracy z łaską wiary. Jednak pomimo troski Kościoła wyrażonej w dokumentach i obrzędach liturgicznych coraz częściej można się spotkać z wątpliwościami duszpasterzy w sytuacji, gdy kandydatem do chrztu jest małoletni pragnący – za zgodą rodziców – wraz z grupą rówieśniczą przystąpić do sakramentu Eucharystii. Taka sytuacja ma związek z coraz częstszym odkładaniem przez rodziców decyzji o chrzcie potomstwa i pozostawianiem mu prawa do wyboru własnej drogi, przy jednoczesnym przekonaniu

¹ *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus* (25.01.1983), AAS 75 (1983), pars II, s. 1-317; tekst polski: *Kodeks Prawa Kanonicznego promulgowany przez papieża Jana Pawła II w dniu 25 stycznia 1983 roku*. Stan prawny na dzień 18 maja 2022 roku. Zaktualizowany przekład na język polski, Pallottinum, Poznań 2022 [dalej: KPK/83].

o obowiązywaniu w ich przypadku zasad wypracowanych dla chrztu niemowląt. Duszpasterze również nie zawsze respektują podkreślaną przez prawodawcę konieczność przygotowania do chrztu, co wynika z konieczności sięgania do różnych źródeł prawa w rozmowach z opiekunami. Warto zatem zestawić przepisy dotyczące uprawnień małoletnich i ich rodziców z przepisami dotyczącymi sakramentów inicjacji i przygotowania do nich kandydatów, którzy osiągnęli już wiek rozeznania.

1. Wiek kandydata

Pierwszym i podstawowym kryterium determinującym sposób postępowania wobec kandydata do chrztu jest jego wiek. Osobami odpowiedzialnymi za wprowadzenie dzieci w świat wiary są rodzice wspomagani przez chrzestnych. Kościół prowadzi dzieci do wiary poprzez rodzinę i w rodzinie, dlatego przepisy akcentują przygotowanie rodziców i chrzestnych. Zgodnie z kan. 851, 2° zadaniem proboszcza jest należyte pouczenie ich o znaczeniu tego sakramentu i o związanych z chrztem obowiązkach, poprowadzenie we wspólnej modlitwie i w miarę możliwości złożenie im wizyty.

Wiek kandydatów do chrztu, określanych w KPK/83 jako dzieci, należy rozumieć zgodnie z kan. 97 § 2 dotyczącym pozycji kanonicznej osób fizycznych². Za dziecko (*infans*) uznaje małoletniego przed ukończeniem siódmego roku życia i uznaje go za niezdolnego do kierowania swoim postępowaniem.

Warto wspomnieć, że KPK/83 konsekwentnie unika określeń *infans*, *infantia* wobec człowieka, który ukończył ten wiek. Z kontekstów występowania tych terminów można wywnioskować, że odnoszą się wyłącznie do człowieka (nieochrzczonego lub ochrzczonego), który nie doszedł (jeszcze) do rozeznania i kierowania swoim postępowaniem. Ze względu

² Kan. 97 należy do rozdziału zatytułowanego „Pozycja kanoniczna osób fizycznych”, stosuje termin osoba (*persona*) następując bezpośrednio po kanonie wprowadzającym ten termin jako określenie człowieka, któremu z racji chrztu przynależą w Kościele obowiązki i prawa. Celem kan. 97 jest zatem przede wszystkim ustalenie zależności pozycji prawnej w Kościele od wieku ochrzczonych. Jednak termin osoba – w odróżnieniu od *christifidelis* – odnosi się także do sytuacji nie wynikających z faktu chrztu, co ma miejsce w tym przypadku [Sobański 1997, 6]. Przyjmuje się zatem, że ten sam kanon określa zależność pozycji prawnej małoletniego kandydata do chrztu od jego wieku, tym bardziej że termin *infans* stosowany jest w takim znaczeniu częściej niż w jakimkolwiek innym.

na etymologię najtrafniejszym tłumaczeniem na język polski słowa *infans* jest słowo *niemowlę*, które podobnie jak wyraz łaciński akcentuje cechę małego dziecka, jaką jest niezdolność do wyrażania się w mowie. Niemożność komunikacji i stanowienia o sobie sprawia, że niemowlę jest nie tyle reprezentowane przez rodziców (jako odrębna jednostka), lecz wręcz z nimi identyfikowane i uznawane za nierozłączne³.

Poza kan. 97, który ten termin wprowadza, *infans* lub *infantia* pojawia się w kanonach dotyczących chrztu – które zostaną przywołane poniżej – oraz w dwóch innych kanonach odnoszących się do innego kontekstu. Są to kan. 99 i 105. Drugi z nich uznaje posiadanie własnego tymczasowego zamieszkania tych, którzy wyszli z dzieciństwa. Warto zauważyć, że koresponduje on z kan. 857 wprowadzającym rozróżnienie w ogólnych regułach dotyczących miejsca udzielania chrztu dorosłym (w ich własnym kościele parafialnym) i dzieciom (w kościele parafialnym rodziców). Z kolei kan. 99 zrównuje z dziećmi ludzi niezdolnych na stałe do kierowania swoim postępowaniem: *quicumque usu rationis habitu caret, censetur non sui compos et infantibus assimilatur*. Podobne sformułowanie powtarza kan. 852 § 2 – *infanti assimilatur [...] qui non es sui compos* – potwierdzając, że osoby niezdolne do kierowania swoim postępowaniem należy chrzcić według przepisów dotyczących dzieci. Do tych zaś, którzy wyszli z dzieciństwa i potrafią już używać rozumu – *qui infantia egressi, rationis usum assecuti sunt*, stosuje się kanony o chrzcie dorosłych. Potwierdza to wprost kan. 852 § 1 i w pewnym zakresie kan. 883, w którym mowa o udzieleniu bierzmowania osobom przyjmującym chrzest po wyjściu z dzieciństwa (*infantia egressi*).

Podobne rozróżnienia między dorosłym kandydatem a dzieckiem (*infans*) wprowadzają kan. 851 (przygotowanie do chrztu dorosłych lub rodziców i chrzestnych dziecka), kan. 869 (przedstawienie kandydatom lub ich rodzicom powodów wątpliwości dotyczących ważności chrztu po przeprowadzeniu badań), kan. 872 (rola chrzestnych wobec dorosłego kandydata i ochrzczonego w dzieciństwie). Kan. 867, 868 i 870 wprowadzają szereg przepisów zobowiązujących rodziców do zadbania o chrzest dziecka

³ Warto zauważyć, że opinie kanonistów dotyczące kan. 868 § 2 wyjątkowo opierają się na argumentach dotyczących praw dziecka. Krytyka większości uczonych dotyczy głównie naruszenia praw rodziców [Brzemia-Bonarek i Drzyżdżyk 2015, 175-99].

w pierwszych tygodniach po urodzeniu oraz normy dotyczące udzielenia sakramentu dziecku w szczególnych okolicznościach.

W innych kanonach, w których mowa o małoletnich w różnym wieku, nie stosuje się terminów *infans*, *infantia*. W zależności od kontekstu są oni nazywani *minor* (małoletni), *filius* (gdzie mowa jest o relacji rodzicielskiej, zatem pochodzeniu dziecka, adopcji), *proles* (tylko w kontekście prawa małżeńskiego) *puer*⁴ (w różnych kontekstach), *parvulus* (jako zmarły bez chrztu), *iuvēnis* (w kontekście edukacji), *liberi* (oddanie do chrztu lub edukacji niekatolickiej). Terminy *parvulus* (dziecko zmarłe przed chrztem) i *pubertas* (dojrzałość płciowa) występują jeden raz. Jak zauważają Giorgio Degiorgi i Francesco Grazian, *filius* – czyli potomstwo, dziecko w odniesieniu do rodziców lub opiekunów, jest jedynym terminem, który oznacza człowieka pozostającego w relacji z innym podmiotem mającym wobec niego obowiązki. Pozostałe określenia ukazują małoletnich jako podmioty same w sobie, mające własne obowiązki i prawa, zdolne do prowadzenia życia duchowego i sakramentalnego [Degiorgi 2015, 98; Grazian 2019, 17-18].

Wiek siedmiu lat stanowiący granicę między domniemaniem nieużywania rozumu a domniemaniem używania go przywoływany jest także w kan. 11, który definiuje zasadnicze kryteria obowiązywania ustaw czysto kościelnych⁵ w przypadku członków Kościoła. W omawianym kontekście istotne jest odwołanie się w nim do kan. 97 przez przywołanie tego samego wieku, który stanowi granicę między domniemaniem niezdolności do kierowania swoim postępowaniem, a domniemaniem takiej zdolności. Warto jednak zaznaczyć, że prawo do wolności religijnej, przysługujące osobom zdolnym do życia duchowego, nie może być zredukowane do przepisu tylko kościelnego⁶.

Konsekwencja w niestosowaniu terminu *infans* wobec starszych małoletnich oraz wyraźne rozróżnianie dwóch grup kandydatów do chrztu świadczą

⁴ Termin *puer* występuje także w piątym rozdziale Obrzędów chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych, który zawiera obrzędy inicjacji małoletnich w wieku katechizacyjnym. *Ordo initiationis puerorum qui aetatem catechetica adepti sunt*, w: *Ordo initiationis christianae adultorum* (editio typica), Typis Polyglottis Vaticanis, Città del Vaticano 1972; zaktualizowany i dostosowany przekład na język polski: *Obrzędy chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, Księgarnia św. Jacka, Katowice 2020 [dalej: OCWD].

⁵ Ustawy takie nie obowiązują katechumenów [Della Torre 1985, 115].

⁶ Na temat różnych interpretacji domniemania nieużywania rozumu przed siódmym rokiem życia najwięcej informacji podaje Pree [Pree 2022, 97].

o znaczeniu, jakie prawodawca przypisuje adekwatnemu do wieku i sytuacji rodzinnej towarzyszeniu małoletnim. Znaczenie to podkreśla także powtarzanie niektórych przepisów ogólnych w kanonach o chrzcie. Prawodawca zatroszczył się także o potwierdzenie wprost nakazu stosowania przepisów dotyczących dorosłych we wspomnianym już kan. 852 § 1 wobec tych, którzy choć dorosłymi nie są, przekroczyli już granicę rozeznania. Kanon ten stanowi, że „przepisy zawarte w kanonach o chrzcie dorosłych stosuje się do wszystkich, którzy po wyjściu z dzieciństwa potrafią już używać rozumu”.

W teorii nie ma zatem wątpliwości dotyczących obowiązku stosowania kanonów o chrzcie dorosłych w kontekście przygotowania do sakramentu małoletnich, którzy ukończyli siódmy rok życia⁷ i osiągnęli odpowiedni do tego wieku rozwój emocjonalny i intelektualny. Oznacza to, że stosowanie przepisów dotyczących dzieci wobec kandydata, który ukończył siódmy rok życia, powinno być poprzedzone upewnieniem się, że nie jest on zdolny do kierowania swoim postępowaniem (*non est sui compos, usu rationis caret*) zgodnie z kan. 852 § 2 i 99 lub przynajmniej nie doszedł do używania rozumu charakterystycznego dla wieku siedmiu lat⁸.

2. Małoletni po wyjściu z dzieciństwa

Praktyka przygotowania do chrztu zapewniająca odpowiednie warunki dla dojrzewania wiary kandydatów oraz dająca pewność co do prawości ich intencji sięga początków chrześcijaństwa. Ten ugruntowany zwyczaj w powiązaniu z coraz większą wrażliwością na prawa i wolności człowieka przyczyniał się do ciągłego rozwoju myśli o wolności w dziedzinie religii. Owocem ostatniego soboru są dokumenty, które stwierdzają, że nauka o wolności religijnej sięga korzeniami Objawienia i ma fundament w godności osoby⁹. Godność ta z kolei wymaga, by relacja z Bogiem

⁷ Kanoniści przywołując kan. 852 § 2 zaznaczają często, że normy te dotyczą ludzi powyżej 7 roku życia [Majer 2006, 22; Massignani 2021, 415; Trevisan 2014, 267; Cavallotto 1999, 17; Errázuriz 1990, 90; Jakubiak 2013, 97].

⁸ Można uznać, że osiągnięcie gotowości szkolnej dowodzi, że dany siedmiolatek mieści się w normach rozwojowych.

⁹ Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II, *Declaratio de libertate religiosa*. De iure personae et communitatum ad libertatem socialem et civilem in re religiosa *Dignitatis humanae* (07.12.1965), AAS 58 (1966), s. 929-46; tekst polski w: Sobór Watykański II,

była świadoma i wolna¹⁰, przy czym dobrowolność aktu wiary należy do samej jego natury (DH 10). Stąd doprowadzanie człowieka do przyjęcia wiary przy użyciu nie stosownych środków jest niedopuszczalne¹¹.

Tenże Sobór zlecił przygotowanie odnowionych obrzędów chrztu dorosłych. Obejmują one również formację młodych kandydatów, uwzględniając ich zdolności poznawcze, pomoc i przykład rówieśników oraz sytuację rodzinną. Także KPK/83 w kan. 851 wprost wskazuje na konieczność wprowadzania kandydatów przez różne stopnie zgodnie z obrzędami wtajemniczenia dorosłych.

Pierwsza część tego kanonu brzmi: „dorosły zamierzający przyjąć chrzest powinien być przyjęty do katechumenatu¹² i w miarę możliwości poprowadzony, przez różne stopnie, do wtajemniczenia sakramentalnego, zgodnie z obrzędem wtajemniczenia przystosowanym przez konferencję biskupów oraz ze szczegółowymi przepisami przez nią wydanymi”. Stopnie, o których mowa, odpowiadają poszczególnym fazom wtajemniczenia i dojrzałości w wierze kandydatów. Treść obrzędów została dostosowana do kondycji kandydatów w grupach wiekowych (dorosłych lub małoletnich). Ponadto w przypadku małoletnich pominięto obrzęd wybrania wprowadzający w drugi stopień wtajemniczenia i większość rytów związanych z tym stopniem, pozostawiając tylko skrutynia, czyli obrzędy pokutne.

Dyspozycja dotycząca stosowania wobec małoletnich przepisów zawartych w kanonach o chrzcie dorosłych nie oznacza aplikowania wobec nich

Konstytucje. Dekrety. Deklaracje, tekst polski, nowe tłumaczenie, Pallottinum, Poznań 2002, s. 410-21 [dalej: DH], nr 9.

¹⁰ Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II, *Constitutio pastoralis de Ecclesia in mundo huius temporis Gaudium et spes* (07.12.1965), AAS 58 (1966), s. 1025-115; tekst polski w: Sobór Watykański II, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, s. 526-606 [dalej: GS], nr 17.

¹¹ Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II, *Decretum de activitate missionali Ecclesiae Ad gentes divinitus* (07.12.1965), AAS 58 (1966), s. 947-90; tekst polski w: Sobór Watykański II, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, s. 433-71 [dalej: AG], nr 3. Także Nota doktrynalna Kongregacji Nauki Wiary zakazuje jakichkolwiek działań mających posmak niestosowności. Congregatio pro Doctrina Fidei, *Nota Doctrinalis de quibusdam rationibus evangelizationis* (03.12.2007), AAS 100 (2008), s. 489-504, nr 12.

¹² Terminy katechumen i katechumenat rozumiane są w KPK/83 dwojako. Szerokie znaczenie pojawia się w kan. 206. W katechumenach w ścisłym znaczeniu tego terminu traktują kan. 788 i omawiany kan. 851.

wszystkich przepisów dotyczących wtajemniczenia dorosłych, lecz tylko tych najbardziej fundamentalnych, zawartych właśnie w kanonach. Muszą być one przy tym zharmonizowane z kanonami odnoszącymi się do małoletnich i normami partykularnymi dotyczącymi omawianej kwestii. Księgi liturgiczne dostosowane i aktualizowane przez konferencje biskupów biorą pod uwagę wszystkie te normy.

Wstęp do rozdziału poświęconego małoletnim opisuje cechy młodych kandydatów do chrztu. Są oni zdolni do wyznawania i pogłębiania wiary, przyjmowania na siebie obowiązków z poczuciem odpowiedzialności w sumieniu, mają jednak umysłowość dziecięcą i łatwo ulegają wpływom rówieśników i otoczenia, są też zależni od rodziców (OCWD 306). Ze względu na szczególną podatność na wpływy, ocena życia duchowego młodych kandydatów wymaga ostrożności. Trudniej im niż dorosłym określić, czy ich wybory wynikają z relacji z Chrystusem, sympatii do katechisty, wpływu rówieśników, czy rodziny. Dlatego zarówno osobista godność kandydatów, jak i wolność aktu wiary i decyzji z nią związanych wymagają dłuższego czasu stopniowego wprowadzania w relację z Bogiem i towarzyszenia w ich osobistym nawróceniu (OCWD 307).

Wstęp do obrzędów koncentruje się najpierw na grupie rówieśników przygotowujących się do komunii i bierzmowania. Są oni bardzo pomocni we wtajemniczeniu katechumenów (OCWD 308), a także osobiście korzystają z przykładu wiary i celebracji katechumenalnych (OCWD 331). Dlatego zalecane jest skorelowanie formacji i obrzędów w taki sposób, by skrutynia przewidziane dla katechumenów jednocześnie wprowadzały ochrzczonych do pierwszej spowiedzi, a sakramenty inicjacji mogły być udzielone wszystkim w czasie tej samej liturgii. Takie wskazania zawarte są zarówno we wstępie do obrzędów (OCWD 310, 311), wstępie do skrutyniów (OCWD 331, 332), jak i w rubrykach, które często nawiązują do czynnej obecności rówieśników.

Młody wiek kandydatów wiąże się także z ich zależnością od rodziców rozumianą zarówno w znaczeniu emocjonalnym, jak i prawnym. Obydwa te aspekty pozostają w równowadze, gdy rodzice pamiętają o prawach młodych ludzi i wspierają potomstwo w stopniowym osiąganiu coraz większej samodzielności, oni z kolei przy wsparciu rodziców osiągają coraz większą

autonomię we wszystkich dziedzinach życia¹³. Szacunek dla równowagi między prawami poszczególnych osób i ich wzajemnymi relacjami wymaga wielkiej uważności i roztropności także ze strony duszpasterzy, którzy przedstawiają rodzicom i ich potomstwu status prawny małoletniego kandydata do chrztu. Dlatego w wyjaśnianiu praw małoletnich w kontekście podlegania władzy rodzicielskiej trzeba zawsze mieć na uwadze ogromną rolę rodziców w rozwoju młodych ludzi. Podobnie w podkreślaniu roli rodziców nie można zapominać o prawach małoletnich i ich dążeniu do autonomii [Castillo Lara 1990, 267; Zuanazzi 2013, 419-21].

W kwestii przygotowania do chrztu te wzajemne zależności powiązane są jeszcze wyraźniej z prawem Bożym i władzą Kościoła, który ustanawia i stosuje¹⁴ przepisy dotyczące sakramentów. Układ wzajemnych powiązań różnych praw głęboko osadzonych czy to we władzy rodzicielskiej, czy w wolności religijnej małoletniego, czy w uświęcającej misji Kościoła musi być dla dobra kandydata do chrztu potraktowany z wielkim respektem i delikatnością. Zbyt ostre akcentowanie uprawnień jednej ze stron zaburza tę równowagę i utrudnia rozwój relacji z Bogiem szczególnie w przypadku młodszych kandydatów [Mucha 2019, 191].

Zgodnie z kan. 98 „w wykonywaniu swoich uprawnień osoba małoletnia podlega władzy rodziców lub opiekunów, z wyjątkiem tych spraw, w których małoletni na podstawie prawa Bożego albo kanonicznego są wyjęci spod ich władzy”. Omawiana księga liturgiczna stanowi bardzo wyważoną interpretację tego przepisu. Pozwala bowiem zachować harmonię między prawami i obowiązkami kandydatów i ich rodziców, którzy – każdy na swój sposób¹⁵ – wchodzą w relację z Kościołem stosując się do obowiązujących w nim zasad. Obrzędy podkreślają osobistą relację kandydata z Bogiem kształtu-

¹³ Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II, *Declaratio de educatione christiana Gravissimum Educationis* (28.10.1965), AAS 58 (1966), s. 728-39; tekst polski w: Sobór Watykański II, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, s. 314-24, nr 1.

¹⁴ Więcej o powiązaniu między władzą rodzicielską a podporządkowaniem w dziedzinie wiary biskupowi diecezjalnemu zob. Romano-Hogan 2011, 197-222.

¹⁵ Dyrektorium o katechizacji zaleca wspieranie rodziców, których potomstwo przygotowuje się do sakramentów inicjacji. Pontificio Consiglio per la Promozione della Nuova Evangelizzazione, *Direttorio per la catechesi*, Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano 2020; tekst polski: Papieska Rada ds. Krzewienia Nowej Ewangelizacji, *Dyrektorium o katechizacji*, Wydawnictwo Jedność, Kielce 2020 [dalej: DK], nr 232 C.

jącą się w ciągu całego procesu formacji przeprowadzanego we współpracy z rodzicami. Liturgia przewiduje, że w odpowiednim czasie kandydat odpowiada na pytania o motywacje, przyjmuje znak krzyża i Ewangelię, bierze udział w skrutyniach, wyrzeka się szatana, wyznaje wiarę i potwierdza swoje pragnienie przystąpienia do sakramentów chrztu, bierzmowania i Eucharystii. Rodzice zaś wyrażają gotowość współdziałania w formie, która może być przez nich przyjęta (OCWD 314), i zgodę na przygotowanie potomstwa do chrztu. Ich rola może być rozumiana jako wspierająca dla potomstwa, które wciąż potrzebuje aprobaty najbliższych dla swoich nowych doświadczeń, i pomocnicza wobec duszpasterza, katechisty i chrestnych odpowiedzialnych za wprowadzanie małoletnich w świat wiary.

Młodszy kandydaci, zwłaszcza ci poniżej czternastego roku życia, mogą oczekiwać, że przedstawiciele Kościoła będą im towarzyszyć w wierze, podobnie jak rodzice chrześcijańscy wspierają ochrzczone w niemowlęctwie dzieci. O ile rodzice nie chcą lub nie mogą się tego podjąć, zadanie to w pierwszej kolejności powinny wziąć na siebie chrestni, których zadaniem jest „towarzyszenie dorosłemu przyjmującemu chrzest w chrześcijańskim wtajemniczeniu” (kan. 872). Ich rola nie kończy się wraz z okresem mistagogii, lecz rozciąga na dalsze lata, zgodnie z dyspozycją zawartą w obrzędzie, by dostosować wskazania dotyczące dorosłych do sytuacji małoletnich (OCWD 369).

Ze względu na osobisty kontakt katechista może łatwiej poznać kandydata i przedstawić mu prawdy wiary w sposób dostosowany do jego możliwości poznawczych. Rodzice mają możliwość ustalania z duszpasterzem szczegółów dotyczących formacji lub obrzędów w zakresie, w jakim on sam ma kompetencje związane z dostosowaniem jej do okoliczności. Nie powinny jednak wymagać udzielenia chrztu bez przygotowania, by potomstwo mogło dopiero po jego przyjęciu dołączyć do grupy rówieśników przygotowujących się do komunii. Wraz z osiągnięciem przez dziecko wieku rozeznania utracili bowiem prawo do samodzielnego w decydowania o jego chrzcie.

Dbałość prawodawcy o dostosowanie norm do umysłowości i etapu rozwoju małoletnich widoczna jest także w kan. 111 i 863, które ustanawiają kolejną (po wieku rozeznania) granicę wieku na czternasty rok życia. Czternastolatek nabywa przez chrzest przynależność do Kościoła *sui iuris*, który sam wybrał, nie dziedziczy już przynależności po rodzicach lub

– w przypadku, gdy rodzice nie są ochrzczeni – innych osobach wprowadzających go w życie wiarą. Prawodawca zakłada zatem taki stopień samodzielności czternastoletniego człowieka, który pozwala mu na praktykowanie religii bez zaangażowania opiekunów.

Z kolei kan. 863 – który jako jedyny wprost nazywa dorosłymi wszystkich kandydatów, którzy osiągnęli używanie rozumu – stanowi, że „o chrzcie dorosłych, a przynajmniej tych, którzy ukończyli czternasty rok życia, powinien być powiadomiony biskup diecezjalny, aby – jeżeli uzna to za słuszne – sam udzielił chrztu”. Przyjęcie sakramentów przez młodszych kandydatów nie jest tak nośnym świadectwem wiary, jak inicjacja ludzi dojrzalszych. Jednak nawet najszersza interpretacja przepisów dotyczących powiadamiania biskupa nie może wchodzić w konflikt z przepisami KPK/83 wyraźnie nakazującymi przygotowanie kandydatów.

Przepisy dotyczące tych, którzy nie zostali ochrzczeni w dzieciństwie, stawiają akcent na formacji przedchrzcielnej, która ma doprowadzić człowieka do odpowiedniej dyspozycji dającej nadzieję wzrostu w łasce. Wspomniany obrzęd przeznaczony dla młodych kandydatów „dzieli wtajemniczenie na różne stopnie i okresy i obejmuje własne obrzędy”, zalecając, by przedchrzcielne wtajemniczenie trwało zależnie od potrzeby nawet kilka lat (OCWD 307). Wymienione wyżej okoliczności charakterystyczne dla młodego wieku i mające wpływ na postępowanie w katechezie mogą równocześnie przyczyniać się do decyzji duszpasterza o przedłużeniu lub skróceniu formacji.

3. Kanony o chrzcie dorosłych i zastosowanie ich wobec małoletnich

Gotowość do przyjęcia sakramentów inicjacji potwierdzana w obrzędach liturgicznych obejmuje różne wymiary życia kandydata. Zostały one wyszczególnione w kanonach o chrzcie dorosłych. Zgodnie z kan. 865 § 1 są nimi wola przyjęcia chrztu, pouczenie o prawdach wiary, obowiązkach chrześcijańskich i konieczności żalu za grzechy oraz próba życia chrześcijańskiego w katechumenacie.

Intencja przyjęcia chrztu jako jedyny z wymienionych warunków niezbędny do ważności sakramentu, była obszernie analizowana od okresu

intensywnej działalności misyjnej¹⁶ po czasy współczesne [Majer 2006, 27; Errázuriz 1990, 89, 91-99]. W omawianym kontekście należy podkreślić, że w przypadku poważnego nadużycia władzy rodzicielskiej istnieje realne ryzyko działania wbrew woli małoletniego. Gdy potomstwo wyraża opór wobec nadmiernej gorliwości rodziców i przyjmuje sakrament pod przymusem, można mieć poważną wątpliwość co do jego ważności.

Celem próby chrześcijańskiego życia w katechumenacie jest zarówno potwierdzenie woli pójścia za Chrystusem, jak i przyjęcie stylu życia zgodnego z przekazywaną w tym czasie nauką, co wiąże się także z żalem z powodu popełnionych grzechów. Zgodnie z kan. 788 § 2 „Katechumeni, przez naukę i praktykę życia chrześcijańskiego, powinni być odpowiednio wprowadzeni w misterium zbawienia oraz w życie wiary, liturgii i miłości Ludu Bożego, a także w apostołstwo”. Praktyka chrześcijańskiego życia w katechumenacie odbyta pod kierunkiem duszpasterza, który wprowadza w tajemnice wiary przeżywane w ciągu roku liturgicznego, daje perspektywę rozwoju relacji z Chrystusem w dalszych latach. Dzięki przyjętym zwyczajom i wartościom inicjacja nie jest jedynie nałożeniem obowiązku sumienia, który młody człowiek mógłby łatwo odrzucić lub nie być w stanie zrealizować. Chrzest przyjęty przez człowieka, który ma doświadczenie relacji z Bogiem, służy pogłębieniu tej więzi, prowadząc do duchowego wzrostu i zbawienia – rozumianego jako wierne trwanie w łasce i korzystanie z pomocy duchowych w ciągu całego życia, nie tylko ochrona przed wieczną karą w razie śmierci przed celebracją sakramentu.

Powiązanie okresu katechumenatu ze zbawieniem należy rozumieć w duchu Katechizmu Kościoła Katolickiego¹⁷ i kan. 849, które potwierdzają zbawczą skuteczność pragnienia sakramentu, a także innych dokumentów (GS 22)¹⁸, które uznają możliwość uzyskania łaski płynącej z misterium pas-

¹⁶ Historię rozwoju myśli o wolności decyzji przyjęcia chrztu przedstawia Pastuszko. Kanonista ten podkreśla wielki wkład Innocentego III w określenie i teologiczne umotywowanie zasad dotyczących ważności udzielenia sakramentu [Pastuszko 1983, 166-78].

¹⁷ *Catechismus Catholicae Ecclesiae*, Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano 1997; tekst polski: *Katechizm Kościoła Katolickiego*, Pallottinum, Poznań 2002, nr 1257-1260.

¹⁸ Ioannes Paulus PP. II, *Litterae Encyclicae Redemptoris missio* de perenni vi mandati missionalis (07.12.1990), AAS 83 (1991), s. 249-340; tekst polski w: *Encykliki Ojca Świętego bł. Jana Pawła II*, Dom Wydawniczy „Rafael”, Kraków 2014, s. 323-92, nr 10; *Congregatio pro Doctrina Fidei, Declaratio Dominus Iesus de Iesu Christi atque Ecclesiae unitate et*

chalnego za pośrednictwem Kościoła także poza jego widzialną wspólnotą. Tym bardziej łaska może być udzielona tym, którzy pozostają w łączności z Kościołem poprzez pragnienie chrztu i aktywne uczestnictwo w jego życiu¹⁹.

Prawo do „otrzymywania od swoich pasterzy dóbr duchowych, zwłaszcza słowa Bożego i sakramentów” (kan. 213), jest związane z koniecznością zachowania dyscypliny Kościoła²⁰, co ma na celu zapobieganie nadużyciom [Visioli 2017, 471-72]. Podmiotowe prawo młodego człowieka do otrzymania sakramentu chrztu musi być rozumiane w całym kontekście jego osoby, rodziny, chrześniych, grupy rówieśniczej, możliwości duszpasterzy i przede wszystkim jego osobistej relacji z Chrystusem. Kontekst ten jest o wiele szerszy niż w przypadku chrztu dzieci, kiedy to bierze się pod uwagę głównie gwarancje ze strony rodziców.

Dłuższy czas przedchrzcielnej formacji w przypadku dorosłych wiąże się także z ich pełną inicjacją sakramentalną. Zgodnie z kan. 866, „jeżeli tylko nie stoi na przeszkodzie poważna racja, dorosły przyjmujący chrzest powinien być zaraz po chrzcie bierzmowany i uczestniczyć w Eucharystii, przyjmując także Komunię Świętą”. W związku z czym na mocy samego prawa prezbiter, który – na podstawie urzędu lub zlecenia biskupa diecezjalnego – chrzci tego, kto wyszedł z dzieciństwa, posiada upoważnienie do udzielenia bierzmowania (kan. 883, 2°). Na mocy urzędu poza duszpasterzem katechumenatu udziela sakramentów także proboszcz, szczególnie w diecezjach, gdzie prawo partykularne przewiduje informowanie biskupa diecezjalnego w ramach sprawozdań o udzieleniu sakramentów małoletnim między siódmym a czternastym rokiem życia. Jak zauważa Trevisan, zadaniem własnym proboszcza na mocy kan. 530, 1° jest w tym przypadku także udzielenie bierzmowania [Trevisan 2014, 267].

universalitate salvifica (06.08.2000), AAS 92 (2000), s. 742-65, nr 12.

¹⁹ Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II, *Constitutio dogmatica de Ecclesia Lumen gentium* (21.11.1964), AAS 57 (1965), s. 5-71; tekst polski w: Sobór Watykański II, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, s. 104-63, nr 14.

²⁰ Wyraża ją w sposób ogólny kan. 843, który stanowi: „§ 1. Święci szafarze nie mogą odmówić sakramentów tym, którzy we właściwy sposób o nie proszą, są należycie usposobieni i prawo nie zakazuje im ich przyjmowania. § 2. Duszpasterze oraz inni wierni, każdy zgodnie ze swoim kościelnym zadaniem, mają obowiązek troszczyć się, aby ci, którzy proszą o sakramenty, byli do ich przyjęcia przygotowani przez odpowiednią ewangelizację i nauczanie katechetyczne, z uwzględnieniem przepisów wydanych przez właściwą władzę”.

Prawo do pełnej inicjacji sakramentalnej znajduje również bezpośrednie potwierdzenie w obrzędach przeznaczonych dla małoletnich²¹: „Chrztu udziela się w czasie Mszy św., podczas której neofici po raz pierwszy przyjmują Komunię św. Biskup albo kapłan, który chrzczył, nowo ochrzczonym udziela bierzmowania” (OCWD 344). Liturgia bierzmowania rozpoczyna się wstępem celebransa, który zwraca się do zebranych: „Również i wy otrzymacie obiecaną moc Ducha Świętego, dzięki której doskonałej upodobnicie się do Chrystusa, będziecie dawać świadectwo o Męce i Zmartwychwstaniu Pana i staniecie się czynnymi członkami Kościoła dla budowania Ciała Chrystusowego w wierze i miłości” (OCWD 363).

Ponieważ księga obrzędów zaleca wspólne celebracje katechumenalne wraz z grupą rówieśników ochrzczonych w dzieciństwie, obrzędy komunii przewidują wspólne przeżycie przyjęcia Ciała Pańskiego przez wszystkich kandydatów. Zarówno KPK/83, jak i księga obrzędów przewidują zatem pełną inicjację sakramentalną młodych ludzi w czasie jednej celebracji.

Dyspozycja wymagana do chrztu jest wystarczająca do przyjęcia bierzmowania i komunii. Braki formacyjne nie mogą być zatem uznane za przyczynę odmowy udzielenia sakramentów, które są wymagane do pełnej inicjacji (kan. 842 § 2) i głęboko ze sobą związane [Krakowiak 1992, 67]. Sytuacja małoletnich dopuszczonych do przyjęcia chrztu nie spełnia także innych przesłanek wymienionych w kan. 843, które mogłyby wstrzymywać duszpasterza przed dopuszczeniem ich do pełnego wtajemniczenia. Przywołując zagadnienie wieku koniecznego do przyjęcia sakramentów niektórzy kanoniści, podkreślają, że ograniczenie uprawnień należy interpretować ściśle, nie można zatem odmawiać małoletnim po osiągnięciu wieku rozeznania dostępu do sakramentów inicjacji, pokuty ani namaszczenia chorych [Marini 2019, 37; Degiorgi 2015, 318]. Tym bardziej, że prawa i obowiązki wszystkich wiernych – zatem prawo do „otrzymania od duszpasterzy pomocy z duchowych dóbr Kościoła, zwłaszcza słowa Bożego i sakramentów” (kan. 213) stanowią fundament pozycji prawnej ochrzczonych. Jak zauważył Huels, odmowa może dotyczyć sakramentu,

²¹ Możliwość pominięcia sakramentu bierzmowania wspomniana jest wyłącznie w rubrykach, które dopuszczają namaszczenie po chrzcie, „jeżeli ze szczególnego powodu bezpośrednio po chrzcie nie udziela się sakramentu bierzmowania” (OCWD 358). Tekst rubryk jest identyczny z tym, który znajduje się w obrzędzie inicjacji dorosłych (OCWD 244).

jednak nie prawa do niego [Huels 1994, 42]. Odsunięcie w czasie sakramentu bierzmowania lub komunii powinno być zatem podyktowane bardzo poważnymi względami, które uznaje także zainteresowany małoletni i jego opiekunowie. W przypadku bierzmowania przeważać może chęć przyjęcia go wspólnie z grupą rówieśniczą za kilka lat. Jeżeli chodzi o komunię jednak podobny argument nie wydaje się trafny, ponieważ nic nie wzbrania przed przyjęciem tego sakramentu ponownie w sposób uroczysty.

Rzetelne przygotowanie kandydata do sakramentów inicjacji, odpowiedni dobór chrzestnych i uświadomienie rodzicom wagi tego zagadnienia w życiu ich potomstwa mają gwarantować rozwój relacji z Bogiem i korzystanie ze wszystkich dostępnych środków zbawienia. W przypadku małoletnich są nimi zarówno pomoce duchowe dostępne dla wszystkich ochrzczonych, jak i szczególna troska duszpasterzy konieczna ze względu na ich sytuację. Zgodnie z KPK/83: „Neofici przez odpowiednią formację powinni być doprowadzeni do pełniejszego poznania prawdy ewangelicznej i właściwego wypełniania obowiązków podjętych na chrzcie; mają być przepajani szczerą miłością do Chrystusa i Jego Kościoła” (kan. 789).

Zakończenie

W przypadku osób małoletnich, które nie zostały ochrzczone w dzieciństwie i nie otrzymały katolickiego wychowania w rodzinie, rzetelne przygotowanie do sakramentów inicjacji jest konieczne zarówno ze względu na godność kandydatów, jak i na szacunek dla sakramentów, których celem jest wtajemniczenie i rozwój relacji z Bogiem.

Inicjacja chrześcijańska wprowadza człowieka w przemianę jego tożsamości – z tej kształtowanej przez rodziców zgodnie z ich sumieniem na tożsamość, która również wymaga dojrzewania w relacji [Krakowiak 1992, 68]. Formacja przedchrzcielna powinna najpierw pomóc docenić dotychczasowe doświadczenia i powstrzymać przed traktowaniem ich jako wstydlivego braku, który należy pospiesznie uzupełnić przez chrzest przed dołączeniem małoletniego do grupy rówieśniczej. Okres katechumenatu zapewnia możliwość świadomego podjęcia decyzji o pójściu za Chrystusem i przyjęcia chrzcielnych zobowiązań jako naturalnego owocu tej relacji, a nie zewnętrznego nakazu.

Dłuższy czas przygotowania jest wskazany szczególnie wtedy, gdy wiara małoletniego jest rozbieżna z poglądami rodziców. Zgoda na chrzest nie zawsze oznacza bowiem pełne wsparcie dla wyznania potomstwa. Osobiste doświadczenie relacji z Chrystusem jest budowane dzięki regularnemu towarzyszeniu katechisty i chrzestnych. Bez tego doświadczenia wiara może nie przetrwać w konfrontacji z trudami życia, szczególnie wtedy, gdy opiera się na zewnętrznej motywacji związanej z przynależnością do grupy rówieśniczej zaangażowanej w przygotowania do sakramentu Eucharystii.

Duszpasterz towarzyszący małoletniemu kandydatowi do sakramentów powinien zatem wziąć pod uwagę bardzo szeroki kontekst przy określaniu długości przedchrzcielnej formacji. Stanowi go nie tylko dojrzałość wiary i postawa kandydata – które są kluczowe w przypadku osób pełnoletnich – lecz także obecność i zaangażowanie chrzestnych, wpływ rodziców oraz możliwości katechistów i grup parafialnych.

Okoliczności te mogą być w znacznym stopniu kształtowane przez zespół duszpasterski, który odgrywa ważną rolę w budowaniu przyjaznej atmosfery wokół nieochrzczonych kandydatów, ich rodziców i chrzestnych. Traktowanie różnorodności grupy jako wartości wzbogaca przekaz Ewangelii i sprzyja wzajemnemu wsparciu jej uczestników. Już na wstępnym etapie przygotowań do komunii warto prosić rodziców o deklaracje oraz włączyć nieochrzczonych kandydatów do grupy ochrzczonych, aby oprócz indywidualnych spotkań z katechistą mogli korzystać z doświadczenia wspólnoty. Ważne jest również unikanie przyjmowania nowych uczestników w ostatniej chwili, ponieważ zakłóca to spójność formacji i dynamikę grupy. Zadaniem duszpasterza pozostaje troska o dobrze zaplanowany proces przygotowania oraz aktywizowanie i wspieranie neofitów. Zapewnienie, że znajdą oni oparcie w swoim środowisku, może skrócić czas oczekiwania na sakramenty i pozwolić młodym ludziom szybciej czerpać z ich duchowych darów.

Przedchrzcielna formacja powinna być też wyrazem zaufania do prawodawcy, który podkreśla jej konieczność i dobroczynny wpływ zarówno na kształtowanie samych kandydatów, jak i grup duszpasterskich. Kościół od wieków dostrzega potrzeby ludzi pragnących spotkania z Chrystusem, a w naszych czasach wskazuje drogę katechumenalną jako inspirację i wzór także dla katechezy ochrzczonych (DK 65). Obecność tych, którzy proszą

o sakramenty, może być szansą na odnowę wiary całej wspólnoty zgodnie ze wskazaniem Soboru: „O to chrześcijańskie wtajemniczenie w katechumenacie powinni się troszczyć nie tylko katechiści i kapłani, ale cała społeczność wiernych, szczególnie zaś rodzice chrzestni, tak aby katechumeni od samego początku czuli, że należą do Ludu Bożego” (AG 14).

PIŚMIENNICTWO

- Brzemia-Bonarek, Aleksandra, i Szymon Drzyżdżyk. 2015. „Chrzest dziecka wbrew woli rodziców. Analiza teologiczno-prawna.” W *Rozwój dogmatu trynitarnego. Perspektywa historiozbawcza*, red. Arkadiusz Baron, Jarosław Kupczak, i Jan D. Szczurek, 175-99. Kraków: Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie, Wydawnictwo Naukowe.
- Castillo Lara, Rosalio J. 1990. „La condizione e lo statuto giuridico del minore nell'ordinamento della Chiesa.” *Salesianum* 52:257-75.
- Cavallotto, Giovanni. 1999. „Per una rinnovata iniziazione cristiana dei fanciulli e dei ragazzi.” *Orientamenti Pastoralis* 47:4-33.
- Degiorgi, Giorgio. 2015. *I minori nella legislazione della Chiesa*. Venezia: Marcianum Press.
- Della Torre, Giuseppe. 2001. „Commento ai cann. 208-231.” W *Commento al codice di diritto canonico*, red. Pio Vito Pinto, 111-41. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana.
- Errázuriz, Carlos. 1990. „Il Battesimo degli adulti nell'attuale diritto canonico.” *Monitor Ecclesiasticus* 115:81-111.
- Grazian, Francesco. 2019. „Per uno statuto giuridico del minore nella Chiesa.” *Quaderni di Diritto Ecclesiale* 32:10-32.
- Huels, John M. 1994. „Preparation for the Sacraments: Faith, Rights, Law.” *Studia Canonica* 28:33-58.
- Jakubiak, Tomasz. 2013. „Intencja przyjęcia chrztu u dorosłego.” *Annales Canonici* 9:93-117.
- Krakowiak, Czesław. 1992. „Z teologii wtajemniczenia chrześcijańskiego.” *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 45:65-74.
- Majer, Piotr. 2006. „Intencja przyjęcia chrztu przez dorosłego jako warunek ważności sakramentu.” *Prawo i Kościół* 1:21-35.
- Marini, Fabio. 2019. „Il diritto dei minori a ricevere i sacramenti, in specie l'Eucharistia e la penitenza.” *Quaderni di Diritto Ecclesiale* 32:33-46.
- Massignani, Enrico. 2021. „Fede e battesimo. Quale relazione?” *Quaderni di Diritto Ecclesiale* 34:413-24.

- Mucha, Marta. 2019. *Władza rodzicielska a prawo małoletniego do samodzielnej decyzji o przyjęciu chrztu*. Kraków: Scriptum.
- Pastuszko, Marian. 1983. *Prawo o sakramentach świętych. Normy ogólne i sakrament chrztu*. T. 1. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.
- Pree, Helmuth. 2022. „Kommentar can. 97.” W *Münsterischer Kommentar zum Codex Iuris Canonici unter besonderer Berücksichtigung der Rechtslage in Deutschland, Österreich und der Schweiz*, red. Klaus Lüdicke, 97. Essen: Ludgerus-Verlag.
- Romano-Hogan, Margaret. 2011. „Home-schooled Children and the Right to the Sacraments in the Code of Canon Law.” *CLSA Proceedings* 73:197-222.
- Sobański, Remigiusz. 1997. „Znaczenie pojęcia osoby w kanonicznym porządku prawnym.” *Prawo Kanoniczne* 41, nr 3-4:3-13.
- Trevisan, Gianni. 2014. „Il catecumenato, istruzione e tirocinio della vita cristiana.” *Quaderni di Diritto Ecclesiale* 27:263-81.
- Visioli, Matteo. 2017. „Il diritto di ricevere i sacramenti (can. 213).” *Quaderni di Diritto Ecclesiale* 30:455-74.
- Zuanazzi, Ilaria. 2013. „Per un diritto di famiglia della Chiesa: i rapporti tra genitori e figli.” *Ius Ecclesiae* 25:409-30.

**ODPOWIEDZIALNOŚĆ DYSCYPLINARNA NOTARIUSZY
WYNIKAJĄCA Z PRZEPISÓW ROZPORZĄDZENIA
PREZYDENTA RZECZYPOSPOLITEJ
Z 27 PAŹDZIERNIKA 1933 R. – *PRAWO O NOTARJACIE**
DISCIPLINARY LIABILITY OF NOTARIES RESULTING
FROM THE PROVISIONS OF THE REGULATION
OF THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC
OF 27 OCTOBER 1933 – LAW ON NOTARIES**

Dr Bartosz Nieścior

Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Polska
e:mail: bniesc@sggw.waw.pl; <https://orcid.org/0000-0002-7950-5794>

Abstrakt

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. było pierwszą regulacją prawną, która ujednoliciła katalog kar dyscyplinarnych stosowanych wobec notariuszy. Wprowadzenie tego aktu było niezwykle istotne, szczególnie z uwagi na tak ważną grupę zawodową. Problemem badawczym zaprezentowanym w pracy jest przedstawienie kształtowania się procesu powstawania norm dyscyplinarnych ujętych w tytułowym rozporządzeniu i próba ich oceny jako skutecznych i adekwatnych. W artykule został ukazany również proces wcześniejszych konsultacji z izbami notarialnymi oraz dokonano przeglądu wybranych przypadków przewinień popełnianych przez wykonujących przedmiotową profesję. Pracę kończy podsumowanie wraz z najważniejszymi wnioskami. W tekście wykorzystano właściwą literaturę przedmiotu oraz inne źródła.

Słowa kluczowe: notariusze, II RP, odpowiedzialność dyscyplinarna, przewinienia służbowe, sąd dyscyplinarny

* Pisownia oryginalna.

Abstract

The regulation of the President of the Republic of 27 October 1933 was the first legal act that unified the catalogue of disciplinary penalties applied to notaries. Its introduction was extremely important, especially considering such an important professional group. The research problem presented in the work is to present the development of the process of creating disciplinary norms included in the title regulation and an attempt to assess them as effective and adequate. The article also shows the process of previous consultations with notarial chambers and reviews selected cases of misconduct committed by those practicing the profession in question. The work ends with a summary with the most important conclusions. The text uses relevant literature on the subject and other sources.

Keywords: notaries, Second Polish Republic, disciplinary liability, official misconduct, disciplinary court

Wstęp

Odpowiedzialność dyscyplinarna dotyczy grup zawodowych, które wykonując swoje obowiązki działają najczęściej w interesie publicznym lub drugiej osoby [Kozielewicz 2023, 19]. Obecnie temu reżimowi podlegają m.in. lekarze, radcowie prawni czy adwokaci [Czarnecki 2013, 20-21]. Można wskazać, że jej prawne usankcjonowanie w Polsce pojawiło się w dwudziestoleciu międzywojennym [Giętkowski 2013, 19]. Pierwsze przepisy dyscyplinarne odnosiły się do urzędników państwowych [Bednaruk 2020, 130]. Choć ich zręb był już widoczny w reskrypcie Rady Regencyjnej Królestwa Polskiego¹, to dopiero ustawa o państwowej służbie cywilnej² szczegółowo usystematyzowała przedmiotową kwestię. O powyższym warto wspomnieć, gdyż ujednolicenie systemu kar dyscyplinarnych u notariuszy, jako niewątpliwie istotnej grupy zawodowej, nastąpiło dużo później, bo w 1933 r. Po wielu latach burzliwych narad, konsultacji i przygotowań wydano rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej, w którym omawiane zagadnienie zostało zawarte³.

¹ Reskrypt Rady Regencyjnej Królestwa Polskiego z dnia 11 czerwca 1918 r., DzP KP, Nr 6, poz. 13.

² Ustawa z dnia 17 lutego 1922 r. o państwowej służbie cywilnej, Dz. U. Nr 21, poz. 164.

³ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. - *Prawo o notariacie*, Dz. U. Nr 84, poz. 609 [dalej: *Prawo o notariacie*].

Problemem badawczym zaprezentowanym w pracy jest przedstawienie kształtowania się procesu powstawania norm dyscyplinarnych ujętych w tytułowym rozporządzeniu i próba ich oceny jako skutecznych zasad pociągania notariuszy do odpowiedzialności służbowej. W opracowaniu wykorzystano metodę badawczą historyczno-prawną. Przyjętą tezą jest twierdzenie, iż wcześniejsze etapy uzgodnień i konsultacji z izbami notarialnymi w kontekście norm dyscyplinarnych, pozwoliły wypracować adekwatne regulacje dostosowane do ówczesnej zmieniającej się rzeczywistości prawnej. Oprócz badania wspomnianego głównego aktu prawnego, w szczególności jego rozdziału VI zatytułowanego pn. „Odpowiedzialność dyscyplinarna”, przeprowadzono szczegółową interpretację właściwych norm projektu izb notarialnych i przedstawiono wybrane przykłady prowadzonych postępowań. Całość uzupełnia właściwa literatura przedmiotu, czasopisma naukowe i inne odnalezione źródła.

1. Projekt ustawy o notariacie przygotowany przez małopolskie izby notarialne – przepisy dyscyplinarne

Do przeprowadzenia szerokiej reformy prawodawstwa polskiego w dniu 3 czerwca 1919 r. powołano ustawą Komisję Kodyfikacyjną⁴. Miała ona szczególną pozycję ustrojową [Górnicki 2019, 110-13]. Należy o tym wzmiankować, iż właśnie to ten organ przez lata współpracował z przedstawicielami izb notarialnych w przygotowaniu założeń do przyszłego projektu ustawy o notariacie. Został przez nią opracowany tzw. kwestionariusz, na który odpowiadały izby i Ministerstwo Sprawiedliwości, pytania w nim zawarte dotyczyły reformy i zasad notariatu⁵ [Malec 2002, 230]. Stał się on ważną przesłanką do bardziej szczegółowych prac, jak i sporządzenia projektu pn. „Ustawa w przedmiocie urzędzenia notariatu w Rzeczypospolitej Polskiej”. Druk ten nigdy nie został opublikowany. Powstał w izbie notarialnej krakowskiej – jak wskazuje Dorota Malec – przez członków komisji był uznawany za projekt prywatny, dlatego finalnie nie został wzięty pod uwagę [Malec 2002, 230-31]. Wymaga on jednak szczegółowego omówienia, gdyż są w nim

⁴ Ustawa z dnia 3 czerwca 1919 r. o komisji kodyfikacyjnej, Dz. Pr.P.P. Nr 44, poz. 315.

⁵ Zob. za D. Malec. Pismo Komisji Kodyfikacyjnej z dnia 26 maja 1923 r. do Izby Notarialnej w Krakowie w sprawie kwestionariusza zasad ogólnych z prośbą o odesłanie uwag na ręce J. Glassa do dnia 1 lipca 1923 r., AP II, sygn. R. Not. 351. Archiwum Państwowe w Krakowie.

zawarte przepisy regulujące odpowiedzialność dyscyplinarną tytułowej grupy zawodowej, a które to, jak wskazano we wstępie, były swoistą genezą i miały swoje odzwierciedlenie w rozporządzeniu prezydenckim z 1933 r.

Przechodząc do analizy przedmiotowego zagadnienia, od razu należy zauważyć wybitną przedwojenną publikację Władysława Leopolda Jaworskiego⁶ [Jaworski 1929]. Autor praktycznie w całości przedstawił omawiany projekt wraz z innymi cennymi wnioskami odnoszącymi się do ówczesnej reformy prawa o notariacie, zawarł w niej również pytania z kwestionariusza⁷. Monografia była punktem wyjścia dla niniejszych rozważań.

Komisja po przesłaniu do izb kwestionariusza oczekiwała na merytoryczne wsparcie. W szczególności izby notarialne małopolskie były bardzo aktywne w przygotowaniach. W toku jego wypełnienia i konsultacji, przedstawiły następujące koncepcje właściwych przepisów przyszłej ustawy. Pomysłem na dyscyplinowanie notariuszy było ustanowienie katalogu kar⁸. Za mniejsze uchybienia służbowe tzw. porządkowe pierwotnie rozliczać miały same rady izb notarialnych, w przypadku zaś popełnienia cięższego występku sprawy powinny podejmować w I instancji sądy izbowe na wniosek ich prokuratorów, a po złożeniu odwołania sąd izby naczelnej w Warszawie. Oczywiście podczas tej drugiej sytuacji mówimy o przewinieniach znaczących, nawet takich, które mogły mieć znamiona czynów zabronionych. Standardowo w postępowaniach – mniejszej i większej wagi – winno być przeprowadzone dochodzenie i w momencie udowodnienia złamania prawa wymierzenie przez radę lub sąd stosownej sankcji. Wydawać się może, że zapisy te były jak najbardziej racjonalne. Oczywiście jest, że gdy obwiniony dopuścił się poważniejszych nadużyć, to nie mogła być na niego nałożona jedynie kara porządkowa. Wymagało to bardziej daleko idących konsekwencji, szczególnie jeśli popełniony czyn był regulowany ówczesnymi przepisami kodeksu karnego. Zresztą

⁶ Bliski współpracownik małopolskich izb notarialnych, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego. Twórca najważniejszych zasad działania notariatu o ujednoliconym charakterze.

⁷ [dalej: kwestionariusz].

⁸ Pytanie nr 16 kwestionariusza dotyczyło spraw dyscyplinarnych. Brzmiało następująco: „W jaki sposób miałyby być karane uchybienia służbowe i przekroczenia oraz występki służbowe notariuszy?”.

podobnie było to usankcjonowane w regulacjach dotyczących innych grup zawodowych np. wspomnianych urzędników administracji państwowej.

Minister Sprawiedliwości na miejsce ewentualnie zawieszonego notariusza wyznaczałby następcę z listy notariuszy z danego obszaru. W toku konsultacji ustalono, iż karami a) porządkowymi dla notariuszy, substytutów, kandydatów notarialnych będą: upomnienie, nagana pisemna, grzywna do 1000 złotych, b) dyscyplinarnymi dla notariuszy: nagana pisemna, grzywna od 1000 do 10000 złotych, zawieszenie w urzędzie do lat trzech, złożenie z urzędu, c) dla substytutów i kandydatów notarialnych: nagana pisemna, grzywna od 1000 do 5000 złotych, pozbawienie prawa zastępstwa do 3 lat oraz wykreślenie z listy [tamże, 112-13]. Postępowania porządkowe odbywałyby się z urzędu lub na wniosek prokuratorów izb notarialnych. Wskazane kary nie były niczym nadzwyczajnym. W zasadzie można je uznać za podstawowy katalog sankcji dyscyplinarnych. Były one łagodniejsze w porównaniu do przepisów rozporządzenia prezydenckiego z 1933 r. W pewien sposób jest to zrozumiałe, gdyż przedstawicielom każdego samorządu zawodowego zależy na jak najmniejszych restrykcjach względem swoich członków. Kolejno każda izba ze swoich reprezentantów miałaby możliwość, podczas zgromadzenia, wyboru prezydium i sędziów sądu dyscyplinarnego. Właśnie to ten organ rozstrzygałby nadużycia służbowe w I instancji. Trybem odwoławczym – jak wspomniano – byłby sąd izby naczelnej, tj. wyższy sąd dyscyplinarny, złożony z sędziów Sądu Najwyższego i notariuszy. Przy obu zostaliby wyznaczeni prokuratorzy, których zadaniem miało być udowodnienie przewinienia. W.L. Jaworski nie zgadzał się z niektórymi zaproponowanymi przez izby rozwiązaniami, warto przytoczyć kilka jego polemik. Przede wszystkim zauważył, że wątpliwym jest powołanie do składu sądu dyscyplinarnego tylko samych notariuszy z wyboru, uznał, iż byłoby to stworzenie drugiej rady notarialnej. Nie należy całkiem podzielić tej tezy. Sądownictwo dyscyplinarne jednak polega na tym, że postępowania są rozstrzygane przez skład osób z danej grupy zawodowej, a w przypadku wątpliwości lub przekroczenia uprawnień przez orzekających zawsze możemy odwołać się do instancji wyższej, gdzie sędzi już ktoś zupełnie inny. W okresie międzywojnia tak to funkcjonowało przy innych profesjach np. spraw dyscyplinarnych wobec przywołanych

urzędnikach państwowych⁹, zresztą podobna konstrukcja ma miejsce współcześnie. Następnie wskazał też, że postępowanie dyscyplinarne powinno być oddzielone ustawowo od spraw związanych z postępowaniem karnym, jak i znacząco należałoby ograniczyć rolę prokuratora m.in. tylko do stawiania wniosków, bez przeprowadzania dochodzenia [tamże, 146-48]. Tu należy niewątpliwie zgodzić się z autorem, proces karny jest czymś zupełnie innym od dyscyplinarnego i mieszanie ich w jednym akcie prawnym, mogłoby przysporzyć licznych niejasności, jednakże kwestia udziału prokuratora, czyli oskarżyciela, trzeba uznać, że przez izby została przedstawiona poprawnie. Jeśli chcemy, aby rozprawa przebiegała jak najbardziej profesjonalnie i transparentnie, to takim bezpiecznikiem jest prokurator i to on powinien przeprowadzać całe dochodzenie, co finalnie pozwoli na wymierzenie adekwatnej sankcji lub umorzenie postępowania. Oczywiście powyższe uwagi ze strony W.L. Jaworskiego, jako prezesa sekcji prawa cywilnego Komisji Kodyfikacyjnej i współtwórcy zasad działania notariatu w przedwojennej Polsce, to jedynie wybrane przykłady dyskursu z przedstawicielami izb notarialnych, ale dla zobrazowania atmosfery wokół ujednolicenia prawa o notariacie, jak i finalnej wersji przyszłej ustawy, należało je przytoczyć.

Konsultacje wszystkich zaangażowanych stron były bardzo dynamiczne i choć projekt opracowany przez izby ostatecznie nie został uchwalony, to miał on w swoim zakresie regulacje odpowiedzialności służbowej, które to w końcowej wersji tytułowego rozporządzenia zostały w pewnej części wykorzystane. Normy te umiejscowiono w rozdziale V projektu ustawy notarialnej zatytułowanym „O porządkowej i dyscyplinarnej odpowiedzialności notariuszy, substytutów i kandydatów notarialnych”¹⁰. Podtrzymano, iż karaniem za przekroczenia służbowe zajmują się izby i ich sądy dyscyplinarne (art. 49). W I instancji orzekały gremia usytuowane przy właściwych miejscowo izbach okręgowych, zaś w przypadku złożenia odwołania odpowiednim był już sąd dyscyplinarny naczelnej izby notarialnej (art. 51). Projekt przywidywał stosowanie przepisów postępowania karnego przed sądami powszechnymi oraz wydanymi przez Ministra Sprawiedliwości wytycznymi w regulaminie dla notarialnych sądów dyscyplinarnych

⁹ Zob. Ustawa z dnia 17 lutego 1922 r. o państwowej służbie cywilnej, Dz. U. Nr 21, poz. 164.

¹⁰ [dalej: projekt ustawy notarialnej].

(art. 53). Oskarżony miał prawo do wyboru obrońcy spośród adwokatów lub notariuszy, jeśli zaś oskarżonym był substytut albo kandydat notarialny, to takie osoby do obrony mogły również dobierać przedstawicieli z grupy substytutów i kandydatów notarialnych (art. 55). Sama rozprawa pozostawała niejawną (art. 57). Zamiar odwołania powinien być zasygnalizowany na sali sądowej i w ciągu 8 dni złożony pisemnie, niewykonanie tego było uznawane za zrzeczenie się przywileju (art. 59). Postępowanie miało ulegać przerwie, jeżeli o ten sam czyn toczyła się sprawa przed sądem karnym, lecz wyrok karny nie wykluczał ostatecznie przeprowadzenia procesu dyscyplinarnego (art. 60). Karami za przewinienia służbowe ustanowionymi w projekcie ustawy izb notarialnych były: a) dla notariuszy nagana pisemna, grzywna od 1000 do 10000 złotych, zawieszenie w urzędzie do lat trzech, złożenie z urzędu, b) dla substytutów i kandydatów notarialnych nagana pisemna, grzywna od 1000 do 5000 złotych, pozbawienie prawa do zastępstwa do lat trzech, wykreślenie z listy. We wszystkich innych przypadkach były stosowane niższe kary, tj. upomnienie, nagana pisemna, grzywna do 1000 złotych (art. 61).

Jak można zauważyć poddany analizie projekt izb notarialnych zawierał w pewnym stopniu powtórzenia propozycji, jakie zostały wypracowane w toku konsultacji. Należy wskazać tu np. na katalog sankcji dyscyplinarnych, który wiele się nie różnił. Uszczegółowiono także kwestie formalne prowadzonych postępowań i oczywiście samej rozprawy. Tryb odwoławczy pozostawiono niezmieniony, zatem ewentualne apelacje rozpatrywałby sąd przy naczelnej izbie notarialnej. Przedstawiony stan prawny należy uważać za jak najbardziej prawidłowy. Izby notarialne, jak i inne samorządy zawodowe, zawsze w pierwszej kolejności gdy przewinienie dotyczy wyłącznie nieuczciwości zawodowej powinny rozpatrywać je we własnych gremiach, dopiero w sytuacjach poważniejszych przekroczeń prawa powinno się kierować sprawą na wokandę sądów powszechnych.

Podsumowując powyższe wywody, projekt ustawy przygotowany przez izby notarialne, szczególnie w zakresie omawianego zagadnienia odpowiedzialności dyscyplinarnej, jak na ówczesne czasy został opracowany bardzo profesjonalnie i kompletnie. To znaczy, że jego przepisy regulowały większość problemów, z którymi mogłyby się mierzyć osoby wykonujące zawód notariusza, choć oczywiście niektóre kwestie są dyskusyjne, co np. przedstawił W.L. Jaworski. Przedmiotowy akt był jednym z pierwszych gotowych

do uchwalenia. Finalnie ustawodawca nie zdecydował się na niego, ale niewątpliwie miał on duży wpływ na ukształtowanie skutecznych nowych zasad odpowiedzialności dyscyplinarnej i podstaw notariatu polskiego.

2. Odpowiedzialność dyscyplinarna notariuszy wynikająca z przepisów rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r.

Normy regulujące kwestie odpowiedzialności znalazły się w rozdziale VI przedmiotowego rozporządzenia *Prawo o notariacie*. Popołnione przewinienia służbowe i uchybienia powadze lub godności stanowiska podlegały reżimowi kar dyscyplinarnych (art. 44). Katalog kar był następujący: upomnienie, nagana, grzywna do 10000 złotych, pozbawienie stanowiska (art. 45). Z przedstawionymi sankcjami wiązały się też inne konsekwencje. Nagana pociągała za sobą uratę prawa wybieralności do rady notarialnej na okres 5 lat od momentu uprawomocnienia się wyroku (art. 46 par. 2), zaś grzywna dodatkowo uniemożliwiała wybieranie do rady na ten sam czas (art. 46 par. 3). W postępowaniu brał udział rzecznik dyscyplinarny, zastawał nim notariusz wyznaczony przez radę (art. 48 par. 2), w rozprawie odwoławczej taką osobą był prokurator sądu apelacyjnego (art. 48 par. 3). Jak można spostrzec katalog kar dyscyplinarnych w rozporządzeniu uległ modyfikacjom. Szczególnym wyróżnikiem jest tu nagana, która dyskwalifikowała udział w pracach rady na kilka lat. Dla kogoś kto pracował lub planował pracę w strukturach samorządu notarialnego na pewno sankcja ta była niezwykle dotkliwa. Maksymalna kwota grzywny pozostała niezmienną, zniesiono jednak jej dolną granicę. Zatem to organ dyscyplinarny w pełni decydował o wysokości nakładanej sumy. W sprawach o przewinienia służbowe rozstrzygały: w I instancji sądy dyscyplinarne izby notarialnej w składzie dwóch notariuszy, delegowanych przez radę ze swojego grona, oraz jeden sędzia okręgowy, wyznaczony przez kolegium administracyjne sądu okręgowego, położonego na obszarze tej izby (art. 47 par. 1 pkt a), w procesach apelacyjnych orzekał sąd dyscyplinarny odwoławczy izby notarialnej, złożony z dwóch sędziów apelacyjnych, wskazanych przez kolegium administracyjne sądu i jednego notariusza delegowanego przez izbę (art. 47 par. 1 pkt b). Obwiniony miał przyzwoleń na przybranie obrońcy z grona notariuszy lub adwokatów (art. 49). Notariusz który zrzekł się stanowiska

po wszczęciu postępowania dyscyplinarnego dalej zostawał stroną w sprawie (art. 53). Przedstawiona konstrukcja wykazuje podobieństwo do projektu izb notarialnych. Pozostawiono propozycję organów rozstrzygających sprawy o nadużycia służbowe w I i II instancji, czyli sądów dyscyplinarnych właściwych dla danej izby i w razie apelacji sądu dyscyplinarnego umiejscowionego przy naczelnej izbie notarialnej. Sądy miały obowiązek, przed wydaniem orzeczenia, wysłuchania wniosków rzecznika dyscyplinarnego (art. 48 par. 1). Wyroki po uprawomocnieniu przewodniczący składu przedstawiał wraz z uzasadnieniem Ministrowi Sprawiedliwości, prezesowi właściwego sądu okręgowego oraz radzie notarialnej (art. 53 par. 2). Kary upomnienia i nagany egzekwowały rady, zaś grzywny prezesi sądów okręgowych (art. 53 par. 3). Grzywny wpływały na rzecz Skarbu Państwa (art. 53 par. 1). Do rad notarialnych należało prowadzenie dokumentacji postępowań służbowych i wyłożenia kosztów związanych z przeprowadzanymi rozprawami (art. 54). Analizowane rozporządzenie, jeżeli przepisy nie stanowiły inaczej, uzupełniało prawo o ustroju sądów powszechnych¹¹.

Organem nadzoru notariuszy z danego obszaru niewątpliwie były rady notarialne. Kontrola przejawiała się m.in. w postaci czuwania nad przestrzeganiem prawa oraz prawidłowym wykonywaniu obowiązków [Oleszko 1999, 39]. Aplikanci i asesory notarialni również zostali objęci przepisami rozporządzenia. Rada mogła skreślić aplikanta z listy, jeśli poprzez swoje zachowanie nie prezentuje on należytej godnej postawy i narusza powagę stanowiska (art. 62 par. 1). Oczywiście była możliwość wniesienia zażalenia na przedmiotową uchwałę w terminie miesięcznym od doręczenia do kolegium administracyjnego sądu apelacyjnego, który to organ podejmował ostateczną decyzję o usunięciu bądź przywróceniu kandydata na notariusza. Normy dyscyplinarne wynikające z rozdziału VI stosowano też wobec asesorów notarialnych, z dwoma wyjątkami (art. 62 par. 2 pkt a i b): a) karami dyscyplinarnymi ustanowiono upomnienie, nagany, grzywnę do 5000 złotych, skreślenie z listy, b) skazany na karę nagany nie mógł być mianowany na stanowisko notariusza w ciągu roku od uprawomocnienia się wyroku, skazany zaś na karę grzywny nie mógł podczas całego tego okresu być upoważniony do zastępowania notariusza. Prawidłowym było

¹¹ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 lutego 1928 r. *Prawo o ustroju sądów powszechnych*, Dz. U. Nr 12, poz. 93.

pozostawienie szerokiego katalogu kar dla aplikantów i asesorów notarialnych. Jako pretendenci do zawodu i również pomocnicy samych notariuszy, musieli ściśle przestrzegać reżim dyscyplinarny już od pierwszych dni swojej działalności. Ustanowione wobec nich sankcje należy jakkolwiek oceniać za dosyć surowe. W przypadku kandydatów do tak istotnego samorządu zawodowego wprowadzenie takich regulacji było uzasadnione.

Przepisy odpowiedzialności dyscyplinarnej, nie zostały aż tak rozbudowane jak w przypadku np. urzędników czy funkcjonariuszy policji państwowej. Można jednak uznać, iż regulowały one najważniejsze aspekty prawidłowego wykonywania obowiązków. Widoczne są także podobieństwa analizowanego rozporządzenia z projektem przygotowanym przez izby np. przy katalogu kar czy udziału oskarżyciela w postępowaniu. Samorząd notarialny w swojej propozycji ustawy zdecydowanie położył większy nacisk na normy dyscyplinarne, wynikało to zapewne, co już zaznaczono, z chęci przyznania większych kompetencji i zakresu możliwości rozstrzygania takich spraw w swoim gronie, bez udziału czynnika zewnętrznego (państwowego).

3. Przegląd wybranych przewinień służbowych popełnianych przez osoby wykonujące zawód notariusza

Przykłady nadużycia prawa przez notariuszy mogły być bardzo różne. Dla kompletności omawianego zagadnienia niezbędnym jest wykazanie z jakimi przypadkami przewinień ówczesne organy dyscyplinarne izb notarialnych musiały się borykać.

Często zdarzały się sytuacje związane z brakiem nadzoru nad pracownikami. Właściciel kancelarii notarialnej miał obowiązek panować nad swoim personelem, inaczej podlegał reżimowi odpowiedzialności. Za wykroczenie uznawano też nierespektowanie uchwał rady notarialnej, szczególnie w odniesieniu do zakazu akceptacji weksli do protestu bez wcześniejszej zgody prezydium. Dopuszczano się ukrywania dochodów, miało to postać błędnego wypełnienia repetytorium wykazując niższe wynagrodzenie, niż faktycznie pobrane. Ciekawymi zdarzeniami było powoływanie się na wpływy, uznawano to za szczególnie rodzaj naruszenia powagi stanu notarialnego. Notariusze podpisując protokoły walnych zgromadzeń, które nie odzwierciedlały faktycznego przebiegu obrad, z pominięciem zgłoszonych przez akcjonariuszy uwag, oprócz powyższego rozporządzenia,

naruszali także przepisy ówczesnego kodeksu handlowego, powodowało to oczywiście reperkusje służbowe. Sporządzanie aktu kupna-sprzedaży praw spadkowych bez zaświadczenia władzy skarbowej o uiszczeniu bądź zabezpieczeniu przez spadkobierców podatku spadkowego również stanowiło przewinienie. Jeśli ktoś wcześniej wykonywał zawód sędziego lub adwokata i wykazywał wątpliwą postawę, a następnie złożył wniosek o przepisanie się do danej izby notarialnej, taki organ negatywnie rozpatrywał przedmiotowe kandydatury¹² [Stein 1938, 15].

Notariusz, który zwlekał w sporządzaniu aktu notarialnego i wykonaniu związanych z nim zleceń pieniężnych stron, a później dopiero w wyniku interwencji rady notarialnej procedował go dalej, dopuszczał się ciężkiego przewinienia służbowego, które powodowało procedurę dyscyplinarną. Nieopłacanie składek izbie notarialnej przez notariuszy, nawet po upomnieniach, było traktowane jako naruszenie powagi zawodu. Notariusza wykonującego swoje czynności w godzinach pozaurzędowych, bez należytego uzasadnienia, traktowano podobnie, jak przy wcześniejszej sytuacji. Surowo zabraniano się zaniżania taksy notarialnej. Pobieranie za czynności urzędowe opłat, które wykraczały poza ustalone prawnie ramy skutkowało wszczęciem sprawy służbowej. Kolejno, notariusze mieli obowiązek bieżących regulacji zobowiązań ze stosunku tzw. kasy koleżeńskej. Niestosowanie się do tego pociągało konsekwencje w postaci odpowiedzialności dyscyplinarnej. Na osobach wykonujących opisywany zawód ciążyło prawo właściwego sprawdzania transakcji związanych ze sprzedażą lasów. Jeśli przedmiot umowy jest objęty ochroną lub nie ma właściwego zezwolenia ze strony władzy państwowej nie może być zbyty. Zdarzały się wypadki gdzie pomimo braku dokumentów podpisywano sprzedaż, nie tylko taki czyn objęty zostawał reżimem dyscyplinarnym, ale również sankcjami przepisów z kodeksu karnego¹³ [tamże, 16]. Wydawanie przez notariusza niezgodnych z prawem dokumentów, na skutek niedbałości lub niedostatecznego nadzoru powodowało znamiona odpowiedzialności. Oprócz wskazanych, odnotowywano często przewinienia związane z naruszeniem

¹² Przypadki opisane w „Tezach orzeczeń notarialnych sądów dyscyplinarnych”, Izba Notarialna w Warszawie. Zawarte w „Przeglądzie Notarialnym” nr 19 (1938).

¹³ Przypadki opisane w „Tezach orzeczeń notarialnych sądów dyscyplinarnych”, Izba Notarialna w Krakowie. Zawarte w „Przeglądzie Notarialnym” nr 19 (1938).

prawa budowlanego, a przejawiało się to w formie sporządzania aktu kupna-sprzedaży lub darowizny gruntu, bez zatwierdzonego wcześniej przez zarząd miejski planu podziału. Następnie można wyróżnić przypadki niewpłacania przez notariuszy, w ustawowych terminach, na rzecz Skarbu Państwa i związków komunalnych właściwych opłat podatkowych. Konsekwencje były bardzo poważne, oprócz kar wynikających z rozporządzenia, istniało ryzyko zagrożenia wydaleniem z wykonywanego zawodu. Osoby będące w samorządzie notarialnym miały obowiązek działać w zgodzie z zasadami etyki zawodowej. Korporacja w momencie uchybienia tym regułom mogła wnioskować o nałożenie odpowiedniej sankcji, szczególnie gdy pokrzywdzonymi byli klienci danego notariusza¹⁴ [tamże].

Wszystkie powyższe przewinienia powodowały rozpoczęcie procedury odpowiedzialności dyscyplinarnej. Egzekwowano ją zgodnie z przepisami analizowanego, we wcześniejszym podrozdziale, rozporządzenia. Przegląd dokonanych nadużyć służbowych – akurat na obszarach izb notarialnych w Warszawie, Krakowie, Lublinie i Wilnie – pozwala przedstawić spektrum przypadków z jakimi borykały się ówczesne izby. Było one niezwykle szerokie, sprawy mogły dotyczyć praktycznie wszystkiego. Tym bardziej właściwe stosowanie norm dyscyplinarnych miało być swoistym „straszakiem”, szczególnie dla podatnych na różnego typu sytuacje związane z naruszaniem uprawnień.

Dany podrozdział miał na celu dokonanie przeglądu popełnianych nadużyć, w okresie obowiązywania rozporządzenia z 1933 r., ale może służyć też badaczom tematu jako punkt wyjścia do pogłębionych analiz związanych z praktycznymi aspektami rozstrzygania spraw omawianej grupy zawodowej.

Zakończenie

Wydane rozporządzenie *Prawo o notariacie* wprowadziło po raz pierwszy ujednolicony katalog kar dyscyplinarnych. Przeprowadzone wcześniej konsultacje i przygotowany projekt ustawy małopolskich izb notarialnych, niewątpliwie przyczyniły się do ostatecznego prawidłowego kształtu jego przepisów.

¹⁴ Przypadki opisane w „Tezach orzeczeń notarialnych sądów dyscyplinarnych”, Izba Notarialna w Lublinie i Izba Notarialna w Wilnie. Zawarte w „Przeglądzie Notarialnym” nr 19 (1938).

Ustanowione normy były punktem wyjścia dla organów przeprowadzających rozprawy o nadużycia służbowe. Zwracając uwagę na wybrane przewinienia, które zostały w pracy opisane, wydawać się może, że wprowadzone regulacje, choć dopiero w 1933 r., były skuteczne i adekwatne do popełnianych przewinień i mogły spełniać swoją rolę w dynamicznej rzeczywistości prawnej jakim był okres międzywojenny. Należy pamiętać, że zupełnie czymś innym jest ocena samych postępowań dyscyplinarnych i odpowiedź na pytania np. czy gremia właściwie prowadziły proces, czy oskarżyciel wypełniał swoje obowiązki lub na ile została zachowana transparentność i uczciwość wobec wszystkich stron biorących udział w sporze, te wszystkie kwestie jedynie można wyjaśnić badając archiwalne akta spraw dyscyplinarnych obwinionych notariuszy przy poszczególnych izbach notarialnych.

Podsumowując należy uznać, iż uchwalenie tytułowego rozporządzenia i zawarcie w nim przepisów odnoszących się do odpowiedzialności dyscyplinarnej było dobrą decyzją, a wcześniejszy proces konsultacyjny z izbami notarialnymi pomógł wypracować najlepsze, dla ówczesnych czasów, rozwiązania prawne. Trzeba się zgodzić, że tak istotny dla państwa samorząd zawodowy, a niewątpliwie takim byli notariusze, musiał mieć swoje kompleksowe ustawodawstwo, szczególnie takie, które zawierało sankcje za uchybienia przy wykonywaniu obowiązków służbowych.

PIŚMIENNICTWO

- Bednaruk, Waldemar. 2020. „Początki odpowiedzialności dyscyplinarnej polskich funkcjonariuszy państwowych.” *Journal of Modern Science* nr 44(1):125-34. <https://doi.org/10.13166/jms/124639>
- Czarnecki, Paweł. 2013. *Postępowanie dyscyplinarne wobec osób wykonujących prawnicze zawody zaufania publicznego*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Giętkowski, Radosław. 2013. *Odpowiedzialność dyscyplinarna*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Górnicki, Leonard. 2019. „Komisja Kodyfikacyjna II RP: pozycja ustrojowa, struktura organizacyjna, podejmowanie decyzji.” *Acta Universitatis Wratislaviensis* nr 3948:109-51. <https://doi.org/10.19195/0524-4544.328.7>
- Jaworski, Władysław L. 1929. *Reforma Notarjatu*. Kraków: Skład Główny w Księgarni Leona Frommera.

- Kozielewicz, Wiesław. 2023. *Odpowiedzialność dyscyplinarna sędziów, prokuratorów, adwokatów, radców prawnych i notariuszy*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
- Malec, Dorota. 2002. *Notariat Drugiej Rzeczypospolitej*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Oleszko, Adam. 1999. *Ustrój Polskiego Notariatu*. Kraków: Kantor Wydawniczy Zakamycze.
- Stein, Stanisław. 1938. „Tezy orzeczeń notarialnych sądów dyscyplinarnych.” *Przegląd Notarialny* nr 19:18-24.

DZIAŁALNOŚĆ NAUKOWA OSÓB Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ NA UCZELNI WYŻSZEJ

SCIENTIFIC ACTIVITY OF PEOPLE WITH DISABILITIES AT A UNIVERSITY

Dr Mikołaj Olszewski

Uniwersytet Radomski im. Kazimierza Pułaskiego, Polska
e-mail: m.olszewski@urad.edu.pl; <https://orcid.org/0000-0003-1858-8669>

Abstrakt

W artykule przedstawiono system wsparcia prowadzenia działalności naukowej przez osoby z niepełnosprawnościami (studentów, doktorantów, pracowników). Dokonano analizy obowiązujących aktów prawnych. Omówiono możliwości wydatkowania dotacji ministerstwa dotyczącej zapewnienia osobom niepełnosprawnym warunków do pełnego udziału w procesie przyjmowania na studia, kształceniu lub prowadzeniu działalności naukowej. Przedstawione zostały aktywności naukowe studentów i doktorantów z niepełnosprawnością.

Słowa kluczowe: studenci z niepełnosprawnością, doktoranci z niepełnosprawnością, pracownicy z niepełnosprawnością, dostępność, działalność naukowa, uczelnie wyższe

Abstract

The article presents a system of support for conducting scientific activities by people with disabilities (students, doctoral students, employees). An analysis of the applicable legal acts was made. The possibilities of spending the ministry's subsidy on providing disabled people with conditions for full participation in the process of admission to studies, education or scientific activities were discussed. The scientific activities of students and doctoral students with disabilities were presented.

Keywords: students with disabilities, doctoral students with disabilities, accessibility, scientific activity, universities

Wprowadzenie

Na wstępie rozważań dotyczących działalności naukowej osób z niepełnosprawnością, warto zacytować definicję dostępności, która została przyjęta w Strategii UJ 2030, która stanowi swoisty drogowskaz w planowaniu i realizacji działań dostępnościowych na uczelniach wyższych: „dostępność to dążenie do zapewnienia takich warunków środowiska fizycznego, przestrzeni cyfrowej oraz organizacji procesów i metod działania, aby niepełnosprawność i inne szczególne potrzeby nie stanowiły powodu wykluczenia kogokolwiek z nauki, pracy i wszystkich dziedzin życia” [Perdeus-Białek 2023, 7]. Takie rozumienie dostępności oznacza konieczność podejmowania przez uczelnie działań mających na celu likwidację barier we wskazanych obszarach dostępności – również w prowadzeniu badań naukowych. W poniższym artykule podjęto rozważania dotyczące systemu wsparcia działalności naukowej przez osoby z niepełnosprawnością na uczelni wyższej. Źródeł praw związanych z równym dostępem do kształcenia i prowadzenia badań naukowych przez osoby z niepełnosprawnością, należy poszukiwać zarówno w prawodawstwie międzynarodowym oraz krajowym, dotyczącym szkolnictwa wyższego oraz dostępności środowiska akademickiego dla osób z niepełnosprawnością. Niżej zostaną omówione podstawowe regulacje prawne w tym zakresie. Autor przedstawił rezultaty konkursów „Uczelnia dostępna”, których celem była likwidacja barier w procesie kształcenia i prowadzenia badań naukowych. Ponadto, w dalszej części przedstawiono możliwości wspierania działalności naukowej w ramach istniejących rozwiązań (Fundusz Wsparcia Osób z Niepełnosprawnością) oraz omówiono aktywność naukową studentów i doktorantów podejmowaną w ramach zrzesseń oraz kół naukowych. Celem artykułu jest ocena systemu wsparcia działalności naukowej dla osób z niepełnosprawnością, przeprowadzona została analiza aktów prawnych oraz literatury przedmiotu. W artykule podjęto próbę ustalenia barier oraz możliwości w prowadzeniu działalności naukowej przez osoby z niepełnosprawnością. W podsumowaniu sformułowano wnioski, mogące stanowić źródło refleksji oraz dyskusji.

1. Studenci i doktoranci z niepełnosprawnością na uczelniach wyższych

Liczba studiujących osób z niepełnosprawnością stopniowa wzrastała od 828 osób w 1997 r., co stanowiło 0,08% ogółu studiujących, aby w szczytowym okresie osiągnąć liczbę 31 613 osób (1,88% ogółu studiujących), pomimo odczuwalnego na uczelniach już od 2006 r. niżu demograficznego, które w kolejnych latach (zwłaszcza od 2012 r.) skutkowało obniżeniem liczby studentów ogółem, ale także tych z niepełnosprawnością. Po latach spadków liczby studiujących osób ogółem oraz z niepełnosprawnością, od roku akademickiego 2021/2022 ich liczebność nieznacznie wzrosła. W roku akademickim 2023/2024 studenci z niepełnosprawnością (22 451) stanowili 1,80% ogółu studentów, odsetek ten w ostatnich kilkunastu latach utrzymywał się na względnie stałym poziomie z niewielkimi wahaniami.

Tabela nr 1: Liczba studentów na polskich uczelniach w latach 1997-2023

rok akademicki	studenci z niepełnosprawnością (SzN)		studenci ogółem
	ogółem	odsetek SzN w stosunku do ogółu studentów %	
1997/1998	828	0,08	1 086 398
1998//1999	1 362	0,11	1 268 414
1999/2000	1 752	0,12	1 425 846
2000/2001	2 476	0,16	1 578 241
2001/2002	3 338	0,20	1 711 367
2002/2003	4 682	0,26	1 800 548
2003/2004	7 106	0,38	1 850 574
2004/2005	9 247	0,48	1 917 293
2005/2006	14 510	0,74	1 953 832
2006/2007	19 923	1,02	1 941 445
2007/2008	22 988	1,18	1 937 404
2008/2009	25 265	1,31	1 927 762
2009/2010	27 975	1,47	1 900 014
2010/2011	30 096	1,63	1 841 251
2011/2012	30 249	1,71	1 764 060

rok akademicki	studenci z niepełnosprawnością (SzN)		studenci ogółem
	ogółem	odsetek SzN w stosunku do ogółu studentów %	
2012/2013	31 613	1,88	1 676 927
2013/2014	28 940	1,87	1 549 877
2014/2015	27 730	1,89	1 469 386
2015/2016	26 341	1,87	1 405 133
2016/2017	25 121	1,86	1 348 822
2017/2018	23 828	1,84	1 291 870
2018/2019	22 046	1,79	1 230 254
2019/2020	21 240	1,76	1 203 998
2020/2021	20 248	1,66	1 218 046
2021/2022	20 513	1,68	1 218 166
2022/2023	21 562	1,76	1 223 629
2023/2024	22 451	1,80	1 245 153

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Szkoły wyższe i ich finanse*, Główny Urząd Statystyczny Warszawa, Urząd Statystyczny w Gdańsku, Warszawa, Gdańsk 1997-2023.

Studenci z niepełnosprawnością, tak jak pozostali studenci korzystali ze wsparcia materialnego w formie stypendiów: socjalnego, rektora dla najlepszych studentów oraz specjalnego dla osób niepełnosprawnych (zob. tabela nr 2), finansowanych z funduszu pomocy materialnej dla studentów. Pierwotnie – do roku akademickiego 2018/2019 studenci otrzymywali stypendium specjalne dla osób niepełnosprawnych, zaś od roku akademickiego 2019/2020 stypendium dla osób z niepełnosprawnościami, podkreślić należy, iż szczegółowe dane odnośnie do rodzajów otrzymywanych studentów dostępne są w statystyce publicznej od roku akademickiego 2011/2012, wielu studentów z niepełnosprawnością odnosiło sukcesy w nauce – otrzymując stypendium Rektora: od 8,12% w (2011/2012) do 10,6% (2023/2024), niemała ich liczba pobierała również stypendium socjalne, z wyraźną tendencją spadkową w ostatnich latach.

Tabela nr 2: Pomoc materialna dla studentów z niepełnosprawnością w latach 1997-2023

Rok akademicki	studenci z niepełnosprawnością otrzymujący					
	stypendium ogółem	tylko stypendium specjalne dla ON (od 2019 stypendium dla ON)	stypendium specjalne dla ON i inne stypendia ¹	jednocześnie stypendium socjalne i stypendium specjalne dla ON	jednocześnie stypendium rektora dla najlepszych studentów i specjalne dla ON	jednocześnie stypendium socjalne, stypendium rektora dla najlepszych studentów i stypendium dla ON
1998//1999	-	485	-	-	-	-
1999/2000	-	614	-	-	-	-
2000/2001	1 721	1 002	-	-	-	-
2001/2002	2 605	1 576	991	-	-	-
2002/2003	3 710	2 238	1 404	-	-	-
2003/2004	5 418	3 319	2 115	-	-	-
2004/2005	5 485	4 427	1 058	-	-	-
2005/2006	15 006	7 796	7 210	-	-	-
2006/2007	19 361	10 726	8 635	-	-	-
2007/2008	21 919	12 903	9 016	-	-	-
2008/2009	24 296	15 117	9 179	-	-	-
2009/2010	26 553	17 488	9 065	-	-	-
2010/2011	28 280	18 653	9 627	-	-	-
2011/2012	27 317	17 598	9 719	6 519	2 220	980
2012/2013	26 611	17 416	9 195	6 214	2 240	741
2013/2014	25 294	16 219	9 075	6 219	2 078	778
2014/2015	24 326	15 559	8 767	6 054	1 965	748
2015/2016	23 028	14 598	8 430	5 785	1 904	741
2016/2017	21 678	13 842	7 836	5 341	1 780	715
2017/2018	20 109	13 179	6 930	4 502	1 774	654
2018/2019	19 028	12 935	6 093	3 713	1 789	591
2019/2020	17 954	12 829	5 125	2 937	1 713	475
2020/2021	17 108	12 683	4 425	2 228	1 829	368
2021/2022	17 471	13 401	4 070	1 871	1 885	314
2022/2023	17 694	13 926	3 768	1 533	1 972	263
2023/2024	18 768	15 002	3 766	1 500	1 995	271

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Szkoły wyższe i ich finanse*.

¹ Stypendium socjalne oraz stypendium rektora dla najlepszych studentów.

Pomoc materialną otrzymywali również doktoranci z niepełnosprawnością (zob. tabela nr 3). Dane GUS dostępne są od 2008 r. – mogli oni wnioskować o stypendium specjalne. Wraz ze zmianami w kształceniu doktorantów: od roku akademickiego 2019/2020 studia doktoranckie zastąpiono kształceniem w szkołach doktorskich, a dotychczasowy system studiów doktoranckich jest wygaszany, co skutkuje również stopniowo malejącą liczbą doktorantów w tej formie kształcenia. W świetle obecnie obowiązujących przepisów, doktorant z niepełnosprawnością jest uprawniony do otrzymania stypendium w Szkole Doktorskiej w wysokości wyższej o 30% od kwoty wskazanej w art. 209 ust. 4 pkt 1 ustawy *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce*².

Tabela nr 3: Pomoc materialna dla doktorantów z niepełnosprawnością w latach 2008-2023

Rok akademicki	doktoranci z niepełnosprawnością		
	otrzymujący stypendia ogółem	otrzymujący tylko stypendia specjalne	otrzymujący stypendia specjalne i inne stypendia
2008/2009	328	219	109
2009/2010	437	304	133
2010/2011	536	362	174
2011/2012	648	415	233
2012/2013	739	469	270
2013/2014	829	521	308
2014/2015	975	620	355
2015/2016	1 000	619	381
2016/2017	1 054	635	419
2017/2018	1 003	614	389
2018/2019	917	568	349
2019/2020	682	450	1 194
2020/2021	-	479	-
2021/2022	-	309	-
2022/2023	-	150	-
2023/2024	-	44	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Szkoły wyższe i ich finanse*.

² Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce*, Dz. U. z 2023 r., poz. 742 z późn. zm. [dalej: p.s.w.n.].

2. Ewolucja regulacji prawnych dotyczących dostępności procesu kształcenia i prowadzenia działalności naukowej dla osób z niepełnosprawnością

Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych z 2006 r.³ nie zawiera bezpośrednich uregulowań dotyczących działalności naukowej osób z niepełnosprawnością, można taktować ją jako źródło praw, ale i obowiązków jakimi osoby z niepełnosprawnościami powinny być obarczane w nowoczesnym społeczeństwie opartym na wiedzy. Zgodnie z art. 24, pkt 5 k.p.o.n. osoby z niepełnosprawnością powinny mieć dostęp do szkolnictwa wyższego bez dyskryminacji i na zasadzie równości z innymi osobami, przy jednoczesnej gwarancji, iż zastosowane zostaną racjonalne usprawnienia dla osób niepełnosprawnych. Powyższa regulacja dotyczy nie tylko możliwości uzyskania wyższego wykształcenia, ale także prowadzenia działalności naukowej. Jak podkreśla K. Paluszek, działalność ta obejmuje nie tylko uczestnictwo w wydarzeniach naukowych, ale z uwagi na działalność statutową uczelni wyższych, zgodnie z treścią art. 9 k.p.o.n. dotyczącego dostępności – również umożliwienie osobom niepełnosprawnym niezależnego życia i uczestnictwa we wszystkich sferach życia [Paluszek 2023, 5]. Działalność naukowa osób z niepełnosprawnością dotyczy aktywności związanej z udziałem w różnego rodzaju wydarzeniach naukowych jak konferencje, seminaria, które są okazją do wymiany poglądów, prezentacji wyników badań, ale także z publikowaniem tekstów naukowych. W wymiarze podmiotowym dotyczy to studentów, doktorantów oraz pracowników. Problematyka potrzeby zapewnienia wsparcia młodym naukowcom z niepełnosprawnościami była podnoszona przez Rzecznika Praw Obywatelskich w piśmie do Ministra Edukacji i Nauki⁴, który wskazał, iż zgodnie z zaleceniami Komisji Europejskiej, należy dążyć do tego, aby grantodawcy lub pracodawcy zapewnili warunki pracy naukowców, w tym naukowców z niepełnosprawnościami, na tyle elastyczne – stosownie do potrzeb (czas pracy, praca w niepełnym wymiarze, praca zdalna), aby

³ Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych, sporządzona w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006 r., Dz. U. z 2012 r., poz. 1169 [dalej: k.p.o.n.].

⁴ Pismo Rzecznika Praw Obywatelskich do Ministra Edukacji i Nauki z dnia 3 lipca 2023 r., sygn. XI.7033.1.2023.MWR, https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/2023-07/Do_MEiN_naukowcy_ozn_dostepnosc_3.07.2023.pdf [dostęp: 26.02.2025].

osiągnąć efektywne wyniki prowadzonych przez nich badań naukowych zgodnie z obowiązującymi przepisami krajowymi.

Na poziomie krajowym, pomimo ratyfikowania k.p.o.n. w 2012 r., możliwość prowadzenia działalności naukowej napotykała na liczne bariery. Pierwsze regulacje dotyczące wsparcia studentów z niepełnosprawnością na uczelniach wyższych, można odnaleźć w ustawie *Prawo o szkolnictwie wyższym* z 2005 r.⁵ W art. 94 ust. 1 pkt. 11, uczelnie od 1 stycznia 2007 r. otrzymywały dotację na realizację „zadań związanych z kształceniem i rehabilitacją leczniczą osób niepełnosprawnych”⁶. Ponadto wraz z nowelizacją ustawy p.s.w., od 1 października 2011 r. do podstawowych zadań uczelni zaliczono stwarzanie osobom niepełnosprawnym warunków do pełnego udziału w procesie kształcenia i w badaniach naukowych (art. 13 ust. 1 pkt. 9 p.s.w.). Powyższa nowelizacja ustawy p.s.w. zmieniła podejście ustawodawcy do kwestii niepełnosprawności. Ponadto, zmodyfikowany został art. 162 p.s.w., który od 1 października 2011 r. nakazywał uczelniom w regulaminach studiów określać warunki właściwej realizacji procesu dydaktycznego, z uwzględnieniem szczególnych potrzeb studentów będących osobami niepełnosprawnymi [Szumliński 2023, 206]. Kolejną formą wsparcia było stypendium specjalne dla osób z niepełnosprawnością (art. 180 p.s.w.)⁷.

Pomimo dokonania zmian w dotacji podmiotowej, ministerstwo nie stworzyło żadnych wytycznych odnośnie do możliwości wydatkowania dotacji. Art. 94 ustawy p.s.w. odnosił się jedynie do kształcenia, a nie prowadzenia badań naukowych. W rezultacie uczelnie nie wydawały środków efektywnie, gdyż obawiały się ewentualnych zarzutów o niewłaściwe ich wydatkowanie, przy braku dostatecznej wiedzy w zakresie

⁵ Ustawa z dnia 27 lipca 2005 r. *Prawo o szkolnictwie wyższym*, Dz. U. poz. 1365 z późn. zm. [dalej: p.s.w.].

⁶ Po nowelizacji w art. 94 p.s.w., od 1 stycznia 2012 r. dotacja na realizację zadań związanych ze stwarzaniem studentom i doktorantom, będącym osobami niepełnosprawnymi warunków do pełnego udziału w procesie kształcenia”, co w porównaniu do art. 13 ust. 1 pkt. 9 p.s.w. dotyczącego podstawowych zadań uczelni – stwarzania osobom niepełnosprawnym warunków do pełnego udziału w procesie kształcenia i w badaniach naukowych stanowiło zawężenie możliwości wydatkowania dotacji jedynie na działania związane z kształceniem.

⁷ Doktoranci z niepełnosprawnością mieli możliwość otrzymania stypendium specjalnego dla osób z niepełnosprawnością na podstawie art. 190 p.s.w.

wyrównywania szans edukacyjnych studentów z niepełnosprawnością [Sztobryn-Giercuskiewicz 2023, 83]. Potwierdzeniem są dane zawarte w raporcie Najwyższej Izby Kontroli, która w latach 2015-2017 kontrolowała uczelnie w zakresie wydatkowania dotacji podmiotowej. Z raportu wynika, iż uczelnie wydawały jedynie 9% dotacji na działania związane z zakupem sprzętu i pomocy dydaktycznych dla studentów i doktorantów z niepełnosprawnością. Ponadto większość uczelni (13 z 15) z własnej inicjatywy podejmowała działania mające na celu rozpoznanie potrzeb niepełnosprawnych studentów i doktorantów, celem dostosowania działalności dydaktyczno-naukowej⁸.

Należy, tutaj podkreślić, iż pomimo ratyfikacji k.p.o.n. w 2012 r. w omawianym okresie nie było woli politycznej do wprowadzenia zmian. Jednak w środowisku akademickim zauważalna była dyskusja oraz woła podejmowania wysiłków mających na celu zapewnienie osobom z niepełnosprawnościami dostępu do kształcenia i prowadzenia działalności naukowej. Kluczowe dla tego procesu było wprowadzenie przez organy ustawodawcze odpowiednich regulacji prawnych, które stworzyły możliwości wspierania osób z niepełnosprawnością na uczelniach – miało to miejsce w latach 2018-2019 [Szulc 2022, 119].

Pierwszą istotną zmianą było uchwalenie ustawy p.s.w.n. Przede wszystkim w art. 11 ust. 1 pkt 6 lit. a-c rozszerzono katalog otrzymujących wsparcie. Określono, iż zadaniem uczelni jest: „stwarzanie osobom niepełnosprawnym warunków do pełnego udziału w: procesie przyjmowania na uczelnię w celu odbywania kształcenia; kształceniu; prowadzeniu działalności naukowej”. Uzupełnieniem powyższej regulacji są: art. 365 ust. 6, art. 371 ust. 2 oraz art. 402 ust. 3 p.s.w.n. precyzujące, iż środki finansowe w ramach dotacji podmiotowej przeznacza się na zadania związane z zapewnieniem osobom niepełnosprawnym warunków do pełnego udziału w procesie przyjmowania na studia, do szkół doktorskich, kształceniu na studiach i w szkołach doktorskich lub prowadzeniu działalności

⁸ Raport Najwyższej Izby Kontroli, *Realizacja przez uczelnie akademickie i zawodowe obowiązku stwarzania niepełnosprawnym studentom i doktorantom warunków do pełnego udziału w procesie kształcenia i w badaniach naukowych*, https://www.nik.gov.pl/kontrola/wyniki-kontroli-nik/pobierz,lol~p_18_087_201804060812531523002373~01,typ,kk.pdf [dostęp: 26.02.2025], s. 9, 12.

naukowej⁹. Ponadto ustawa p.s.w.n. wprowadziła możliwość uzyskania przez doktoranta z niepełnosprawnością (legitymującego się orzeczeniem o niepełnosprawności) stypendium doktoranckiego w wysokości zwiększonej o 30% kwoty wskazanej w art. 209 ust. 4 pkt 1. Ważnym uzupełnieniem powyższej zmiany legislacyjnej było opublikowanie przez Ministerstwo przykładowego katalogu¹⁰ wydatkowania przez uczelnie środków z dotacji podmiotowej w ramach Funduszu Wsparcia Osób Niepełnosprawnych. Trudno się nie zgodzić z J. Sztobryn-Giercuskiewicz, która wskazuje na kontrowersyjność tej regulacji – wspieranie pracowników z niepełnosprawnościami jedynie w prowadzeniu działalności naukowej. Regulacja ta wyklucza z obowiązku wsparcia pracowników nienaukowych – administrację, lektorów, pracowników wyłącznie dydaktycznych, pracowników technicznych itp., będących osobami z niepełnosprawnościami [Sztobryn-Giercuskiewicz 2023, 83].

Drugą istotną zmianą w zakresie wspierania osób z niepełnosprawnościami w procesie kształcenia i badań naukowych było uchwalenie dwóch ustaw regulujących kwestię dostępności: *o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami*¹¹ oraz *o dostępności cyfrowej stron internetowych i aplikacji mobilnych podmiotów publicznych*¹². W ich treści po raz pierwszy w krajowym prawodawstwie zdefiniowano dostępność – wyróżniając trzy kategorie: architektoniczną, cyfrową oraz komunikacyjno-informacyjną. Zdefiniowano (art. 2 ust. 3 u.d.), osobę ze szczególnymi potrzebami jako osobę, która ze względu na swoje cechy zewnętrzne lub wewnętrzne, albo ze względu na okoliczności, w których się znajduje, musi podjąć dodatkowe

⁹ Zob. Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 25 września 2018 r. w sprawie sposobu podziału dla uczelni środków finansowych na świadczenia dla studentów oraz na zadania związane z zapewnieniem osobom niepełnosprawnym warunków do pełnego udziału w procesie przyjmowania na studia, do szkół doktorskich, kształceniu na studiach i w szkołach doktorskich lub prowadzeniu działalności naukowej, Dz. U. z 2021 r., poz. 384.

¹⁰ Przykładowy katalog wydatków z dotacji na wsparcie procesu kształcenia i prowadzenia badań osób z niepełnosprawnościami (18.02.2020), <https://www.gov.pl/web/nauka/przykladowy-katalog-wydatkow-z-dotacji-na-wsparcie-procesu-ksztalcenia-i-prowadzenia-badan-osob-z-niepelnosprawnościami> [dostęp: 20.02.2025].

¹¹ Ustawa z dnia 19 lipca 2019 r. o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami, Dz. U. poz. 1696 z późn. zm. [dalej: u.d.].

¹² Ustawa z dnia 4 kwietnia 2019 r. o dostępności cyfrowej stron internetowych i aplikacji mobilnych podmiotów publicznych, Dz. U. poz. 848 z późn. zm.

działania lub zastosować dodatkowe środki w celu przezwyciężenia bariery, aby uczestniczyć w różnych sferach życia na zasadzie równości z innymi osobami”. Ponadto doprecyzowano definicję bariery, przez którą należy rozumieć „przeszkodę lub ograniczenie architektoniczne, cyfrowe lub informacyjno-komunikacyjne, które uniemożliwia lub utrudnia osobom ze szczególnymi potrzebami udział w różnych sferach życia na zasadzie równości z innymi osobami” (art. 2 ust. 1 u.d.). Obie definicje w istotny sposób wpływają na zapewnienie dostępności procesu kształcenia i prowadzenia badań naukowych.

Niewątpliwie widoczną konsekwencją regulacji zawartych w obu ustawach dla osób z niepełnosprawnościami jest to, iż cała infrastruktura uczelni powinna być dostosowana do ich specyficznych potrzeb, w tym dla prowadzenia działalności naukowej. Obiekty i sale, w których odbywają się wydarzenia naukowe, ich wyposażenie winny być dostępne. Ponadto strony internetowe i materiały konferencyjne winny być dostosowane do każdej kategorii niepełnosprawności i uwzględniać ich szczególne potrzeby, jakie mogą posiadać potencjalni użytkownicy – studenci, doktoranci, słuchacze studiów podyplomowych czy pracownicy uczelni. Wychodząc naprzeciw tym regulacjom, niektóre uczelnie zaplanowały w swoich strategiach podjęcie działań w ramach zapewnienia dostępności oraz odpowiednich warunków przy prowadzeniu działalności naukowej. Przykładem może być przyjęta strategia na Uniwersytecie Jagiellońskim. W ramach tego dokumentu przewidziano szereg zadań do realizacji kierowanych do osób z niepełnosprawnościami. Można np. przeczytać o zapewnianiu warunków do prowadzenia badań naukowych czy też o zapewnianiu warunków kształcenia i rozwoju w ramach szkół doktorskich [Górniak 2023, 9].

W latach 2019-2021 uczelnie miały możliwość ubiegać się o współfinansowanie likwidacji barier w kształceniu i prowadzeniu działalności naukowej w ramach trzech naborów konkursowych „Uczelnia dostępna”. W ramach trzech edycji konkursu uczelnie zrealizowały działania z zakresu dostępności w następujących obszarach: struktura organizacyjna jednostki ds. dostępności, architektura, technologie wspierające, procedury, rodzaje wsparcia edukacyjnego, szkolenia podnoszące świadomość niepełnosprawności. Realizacja projektów była kamieniem milowym w procesie kształtowania świadomości niepełnosprawności wśród pracowników uczelni na temat barier w dostępie do edukacji wyższej, szczegóły w tabeli nr 4.

Tabela nr 4: Uczelnie dążące do dostępności – ogólne dane

Konkurs	Uczelnia dostęp- na I	Uczelnia dostęp- na II	Uczelnia dostęp- na III
ogłoszenie	14 grudnia 2019 r.	13 lutego 2020 r.	19 kwietnia 2021 r.
liczba uczelni	85	66	51
ścieżka MINI	22	12	22
ścieżka MIDI	40	35	29
ścieżka MINI+MIDI	12	15	-
ścieżka MAXI	11	4	-
uczelnie publiczne/ niepubliczne	42/43	32/34	24/27
wartość projektów	321 mln zł	249 mln zł	116 mln zł

Źródło: Marciniak i Ardyn, 2022, 4; Dziurdzik, Kwinta, Klimczak, i in. 2021, 2.

3. Dotacja podmiotowa na kształcenie i prowadzenie działalności naukowej

W ramach dotacji możliwe jest finansowanie następujących działań związanych m.in. z procesem kształcenia oraz prowadzenia działalności naukowej przez studentów, doktorantów słuchaczy studiów podyplomowych oraz pracowników z niepełnosprawnością, w szczególności: zakup literatury specjalistycznej i naukowej oraz niezbędnego wyposażenia, sprzętu i urządzeń specjalistycznych, oprogramowania, licencji niezbędnych do prowadzenia działalności naukowej o wartości nieprzekraczającej 10 000 zł (co stanowi istotne ograniczenie); dostosowanie materiałów dydaktycznych oraz naukowych do potrzeb studentów, doktorantów słuchaczy z niepełnosprawnością; finansowanie dodatkowych (ponadnormatywnych) kosztów uczestnictwa w wydarzeniu naukowym krajowym bądź zagranicznym¹³; finansowanie kosztów publikacji artykułu naukowego, pod warunkiem, iż dotyczy problematyki dostępności dla osób z niepełnosprawnością¹⁴ oraz zapewnienie dostępności wydarzenia naukowego¹⁵. Przedstawiony

¹³ Co do zasady uczelnia powinna finansować koszty uczestnictwa w wydarzeniu naukowym zgodnie z wytycznymi ministerstwa zawartymi w przykładowym katalogu.

¹⁴ Niedozwolone jest finansowanie z dotacji artykułu niezwiązanego tematyką dostępności uczelni dla osób niepełnosprawnych w czasopismach.

¹⁵ Zapewnienie dostępności może polegać m.in. na obecności tłumacza polskiego języka

na stronie Ministerstwa katalog ma charakter otwarty i uczelnie mają swobodę w realizacji także innych zadań, zgodnych z przeznaczeniem i charakterem dotacji. Pewnym ograniczeniem jest pozostawienie 30% dotacji jako rezerwy w razie konieczności poniesienia dodatkowych wydatków.

Warto podkreślić, iż Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego uelaśczytniło częściowo swoje pierwotne stanowisko, przyjmując w p.s.w.n. postulowany od długiego czasu model niepełnosprawności zawarty w k.p.o.n., odwołujący się do modelu zbudowanego na podstawie praw człowieka (*human-rights based model*), w którym nie fakt orzeczenia o niepełnosprawności jest podstawą do udzielania wsparcia, lecz doświadczanie przez jednostkę faktycznych barier w dostępie do praw obywatelskich, dóbr i usług, wynikających z jej stanu zdrowia [Sztobryn-Giercuszkievicz 2023, 87]. Oznacza to, iż dopuszczono możliwość skorzystania ze środków dotacji bez wymogu posiadania przez petenta orzeczenia o niepełnosprawności. Paradoksalnie uczelnie nadal otrzymują dotację w wysokości uzależnionej od liczby osób z orzeczeniem o niepełnosprawności. Może to skutkować wspieraniem jedynie osób posiadających orzeczenie o niepełnosprawności lub dokumentu równoważnego lub rozszerzać zakres podmiotowy wsparcia w zależności od regulacji wewnętrznych przyjętych na uczelniach, przy czym w przypadku osób bez orzeczenia oferowane może być wsparcie bezkosztowe, a kosztowe dla tych z orzeczeniem, jak zabezpieczenie finansowe dla uczelni.

Pomimo nowelizacji p.s.w.n. w praktyce uczelnie w niewielkim stopniu oferują wsparcie w prowadzeniu działalności naukowej dla wszystkich trzech kategorii (student, doktorant, pracownik z niepełnosprawnością). Jak zauważa K. Paluszek, oferta wsparcia ze strony uczelni wyższych jest najczęściej ograniczana przedmiotowo – do kształcenia (z wyłączeniem albo ograniczeniem działalności naukowej) oraz podmiotowo – do odbiorców kształcenia (studentów, doktorantów czy słuchaczy studiów podyplomowych), z wyłączeniem pracowników dydaktycznych i badawczych [Paluszek 2023, 8]. Uczelnie oferują wsparcie pracownikom z niepełnosprawnością w działalności naukowej. Przykładem może być Uniwersytet Warszawski świadczący wsparcie w BON nie dla studentów czy doktorantów z niepełnosprawnością, ale

migowego, zapewnieniu napisów na żywo, opracowaniu informacji o wydarzeniu w języku prostym, zapewnieniu komunikacji alternatywnej w punktach obsługi i rejestracji [Cygan i Warda 2023, 15].

również pracowników¹⁶. Dobrym przykładem są: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie¹⁷ oraz Uniwersytet Rzeszowski – wspierające udział pracowników i studentów w konferencjach naukowych oraz wydarzeniach naukowych¹⁸. Uniwersytet Szczeciński opublikował podręcznik dobrych praktyk: *Wydarzenia dostępne dla wszystkich*, adresowany do pracowników uniwersytetu, członków samorządu studenckiego, kół naukowych oraz innych osób organizujących konferencje naukowe [Cygan i Warda 2023, 12-32].

Pomocnym narzędziem w prowadzeniu działalności naukowej przez osoby z niepełnosprawnością może być umowa międzyuczelniana oraz podjęcie współpracy jako uczelni partnerskiej z Uniwersytetem Warszawskim w ramach Akademickiej Biblioteki Cyfrowej. Biblioteka ta umożliwia także współdzielenie zbiorów utworzonych lub zgromadzonych przez uczelnie partnerskie, które przystąpiły do niej, w celu udostępnienia jej zasobów naukowych swoim studentom, doktorantom oraz pracownikom naukowym, gdy niepełnosprawność uniemożliwia im korzystanie ze źródeł naukowych opublikowanych w formie papierowej.

4. Aktywność naukowa studentów i doktorantów na uczelni wyższej

Poza możliwością uczestniczenia w wydarzeniach naukowych jakimi są konferencje, seminaria, wykłady służące dyskusji, wymiana poglądów, ważnym elementem wspierania rozwoju naukowego studentów i doktorantów jest możliwość podejmowania działalności naukowej w innych formach: np. w ramach istniejących organizacji zrzeszających studentów

¹⁶ O wsparciu pracowników UW w działalności naukowej zob. <https://bon.uw.edu.pl/dla-pracownikow-niepelnosprawnych/> [dostęp: 17.02.2025].

¹⁷ *Regulamin przyznawania wsparcia w ramach dotacji podmiotowej przeznaczonej na realizację zadań związanych z zapewnieniem osobom niepełnosprawnym warunków do pełnego udziału w procesie przyjmowania na studia, do szkół doktorskich, kształceniu na studiach i w szkołach doktorskich lub prowadzeniu działalności naukowej obowiązujący na Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Załącznik do Zarządzenia Nr 58/2023 Rektora UMCS*, <https://phavi.umcs.pl/at/attachments/2023/0802/105221-regulamin-dotacji-zno.pdf> [dostęp: 17.02.2025].

¹⁸ Informator Biura ds. Osób z Niepełnosprawnościami Uniwersytetu Rzeszowskiego, nr 15/2024, s. 40, https://bon.ur.edu.pl/files/user_directory/1095/BON/Biuletyny/aktywni_i_sprawni_15_2024.pdf [dostęp: 17.02.2025].

z niepełnosprawnością lub poprzez aktywne uczestnictwo studentów/doktorantów w kołach naukowych funkcjonujących na uczelniach. Nierzadko rezultatem takich aktywności studentów jest uczestniczenie w wydarzeniach naukowych bądź publikacja artykułu. W poniższej tabeli przedstawione zostały organizacje studentów z niepełnosprawnością, działające na uczelniach.

Tabela nr 5: Organizacje zrzeszające studentów z niepełnosprawnością

Uczelnia	Nazwa organizacji	Cele
Akademia Górniczo-Hutnicza im. Stanisława Staszica w Krakowie	Zrzeszenie Studentów Niepełnosprawnych Akademii Górniczo-Hutniczej ¹⁹	Organizacja konferencji naukowych dotyczącym problematyki niepełnosprawności
Politechnika Poznańska	Stowarzyszenie Studentów z Niepełnosprawnościami Politechniki Poznańskiej „Nieprzeciętni”	Wspieranie działań studentów niepełnosprawnych i promocja ich inicjatyw.
Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu	Zrzeszenie Studentów Niepełnosprawnych UAM „Ad Astra”	Organizacja licznych wydarzeń, wyjazdów, spotkań integracyjnych i warsztatów.
Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie	Zrzeszenie Studentów Niepełnosprawnych	Upowszechnianie wiedzy o problemach osób z niepełnosprawnością. Organizacja seminariów Uczestnictwo w konferencjach poświęconych zagadnieniu niepełnosprawności.
Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy	Zrzeszenie Studentów Niepełnosprawnych Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego	Udział w konferencjach i innych wydarzeniach dotyczących problematyki osób niepełnosprawnych.

¹⁹ ZSN było pierwszą organizacją w Polsce zrzeszającą studentów z niepełnosprawnością [Sztobryn-Giercuskiewicz 2016, 106-107].

Uczelnia	Nazwa organizacji	Cele
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie	Zrzeszenie Studentów Niepełnosprawnych „Alter Idem”	Integracja społeczności akademickiej z osobami z niepełnosprawnościami, co odbywa się na przykład poprzez uczestnictwo w konferencjach naukowych dotyczących niepełnosprawności.
Uniwersytet Warszawski	Studenckie Zrzeszenie Osób Niepełnosprawnych UW	Popularyzowanie kwestii dotyczących niepełnosprawności na płaszczyźnie badawczej i akademickiej dzięki organizowaniu spotkań oraz konferencji poświęconych studiom nad niepełnosprawnością (<i>disability studies</i>).
Uniwersytet Zielonogórski	Rada Studentów z Niepełnosprawnością	Podjęmowanie działań naukowych (badań empirycznych, organizacja konferencji, seminariów, sesji naukowych).

Źródło: Opracowanie własne na podstawie stron/mediów społecznościowych organizacji studenckich.

Członkami organizacji przedstawionych w powyższej tabeli są studenci – zarówno z orzeczeniem o niepełnosprawnością, jak i studenci nieposiadający orzeczenia, a zainteresowani problematyką niepełnosprawności. Analizując ich aktywność naukową, warto spojrzeć na koła naukowe, których działalność koncentruje się wokół interdyscyplinarnych studiów nad niepełnosprawnością. Przykładem może być działające na Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej koło naukowe *Disability Studies*, w ramach którego studenci rozwijają swoje zainteresowania, pogłębiają wiedzę oraz zdobywają nowe umiejętności. Odbywa się to poprzez uczestnictwo w konferencjach naukowych lub pisanie artykułów naukowych. Oczywiście przykładów można podawać więcej – np. funkcjonowanie licznych kół naukowych działających na kierunkach pedagogicznych, w tym szczególnie związanych z pedagogiką specjalną: koła naukowe na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Uniwersytecie Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Uniwersytecie w Siedlcach, Uniwersytecie Zielonogórskim. Dobrym przykładem działalności publikacyjnej studentów i doktorantów są „Studenckie Zeszyty Naukowe Pedagogiki Specjalnej”, wydawane przez UKEN czy też publikacje

w czasopiśmie „Student Niepełnosprawny Szkice i Rozprawy” studentek koła naukowego *Inclusion* na Uniwersytecie w Siedlcach. Reasumując, działalność kół naukowych stanowi doskonały przykład angażowania studentów w podejmowanie badań empirycznych dotyczących problematyki niepełnosprawności czy dostępności uczelni wyższych.

Podsumowanie

Mając na uwadze art. 9 i 25 k.p.o.n., uczelnie winny podjąć działanie zmierzające do rozszerzenia oferty wsparcia w zakresie działalności naukowej przez studentów, doktorantów oraz pracowników z niepełnosprawnością przez swoje komórki wewnętrzne: pełnomocników ds. osób z niepełnosprawnością, biura osób z niepełnosprawnością czy centra dostępności. Pozytywne zmiany w obszarze prowadzenia działalności naukowej nie wynikają jedynie ze zmian w prawie, ale także z rezultatów projektów zrealizowanych na przestrzeni lat 2019-2023 w ramach trzech edycji konkursu „Uczelnia dostępna”, w ramach których uczelnie tworzyły bądź rozbudowywały system wsparcia w obszarze kształcenia i prowadzenia badań przez osoby z niepełnosprawnością oraz ze szczególnymi potrzebami – poprzez stworzenie wewnętrznych procedur regulujących poszczególne obszary wsparcia. Jednakże analiza zasad udzielania wsparcia w ramach dotacji podmiotowej wskazała, iż uczelnie koncentrowały się przede wszystkim na procesie przyjmowania na studia oraz kształceniu oraz prowadzeniu działalności naukowej przez studentów, doktorantów z niepełnosprawnością, zaś nieliczne uczelnie wspierały działalność naukową pracowników z niepełnosprawnością. K. Roszewska pisząc o prawie do dostępności zwróciła uwagę, iż pewne prawa powstają, ponieważ społeczeństwo staje się ich świadome. Często poprzedza je szeroka debata publiczna, w której przedstawiane są argumenty z różnych perspektyw [Roszewska 2019, 171]. Ustawy dostępnościowe nakładają na uczelnie wyższe liczne zobowiązania, co przy ich ograniczonych możliwościach finansowych na likwidację barier w procesie kształcenia i prowadzenia badań, skutkować może koniecznością wnioskowania przez uczelnie o środki finansowe na dostępność w nowej perspektywie budżetowej na lata 2021-2027. Dotychczas rozstrzygnięto dwa nabory konkursowe. W pierwszym rozstrzygniętym naborze „Uczelnie coraz bardziej dostępne” o środki wnioskowało 120 uczelni,

a środki w wysokości 419 489 205,40 zł otrzymało 57 uczelni²⁰. W drugim rozstrzygniętym naborze „Dostępność podmiotów szkolnictwa wyższego” o środki aplikowało 110 uczelni wyższych, a 48 z nich otrzymało środki w wys. 215 731 970,15 zł²¹. Liczba uczelni ubiegających się o środki świadczy o tym jak duże są potrzeby i zarazem koszty inwestycji czyniących uczelnie dostępnymi. Z pewnością przedmiotem dyskusji winien stać się sposób obliczania wysokości dotacji przez ministerstwo, ponieważ algorytm dotyczy liczby studentów z niepełnosprawnością, którzy otrzymali wsparcie w roku poprzedzającym otrzymanie dotacji, a nie w odniesieniu do aktualnych potrzeb, które są zwiększone w związku z zapewnieniem dostępności osobom z niepełnosprawnością oraz szczególnymi potrzebami. Artykuł jest próbą oceny stanu faktycznego dotyczącego wsparcia działalności naukowej. Tworzenie uczelni dostępnych – instytucji wolnych od barier jest procesem złożonym, zaś celem jest wzrost liczby osób z niepełnosprawnościami zainteresowanych kształceniem na poziomie wyższym. Zdaniem Autora może stanowić to przyczynek do refleksji, polemik czy dyskusji nad obowiązującymi przepisami.

PIŚMIENNICTWO

- Cygan, Marta, i Anna Warda. 2023. *Wydarzenia dostępne dla wszystkich. Podręcznik dobrych praktyk*. Szczecin: Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Dziurdzik, Andrzej, Joanna Kwinta, Tomasz Klimczak, i in. 2021. „Raport końcowy z ewaluacji: Ocena realizacji i pierwszych efektów konkursów PO WER. Działania 3.5 „Uczelnia dostępna” oraz „Centrum wiedzy o dostępności”” <https://www.gov.pl/web/ncbr/wzrasta-dostepnosc-uczelnia> [dostęp: 21.02.2025].
- Górniak, Jarosław. 2023. „Zapewnienie dostępności w Strategii rozwoju Uniwersytetu Jagiellońskiego.” W *Wybrane aspekty niepełnosprawności z perspektywy uczelni*, red. Beata Tobiasz-Adamczyk, 7-11. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. <https://doi.org/10.4467/K7496.61/23.23.17997>
- Marciniak, Anna, i Jakub Ardyn. 2022. „Założenia i efekty konkursów finansowanych z EPS (III osi PO WER) w obszarze dostępności w szkolnictwie wyższym.” <https://www.gov.pl/attachment/3a199a48-e8a2-4857-a315-61e41782fdf1> [dostęp: 22.02.2025].

²⁰ *Uczelnie coraz bardziej dostępne*, <https://www.gov.pl/web/ncbr/uczelnie-coraz-bardziej-dostepne> [dostęp: 22.03.2025].

²¹ *Dostępność podmiotów szkolnictwa wyższego*, <https://www.gov.pl/web/ncbr/dostepnosc-podmiotow-szkolnictwa-wyzszego> [dostęp: 22.03.2025].

- Paluszek, Karolina. 2023. „Dostępność wydarzeń naukowych organizowanych przez polskie uczelnie w perspektywie udziału osób niepełnosprawnych oraz innych osób ze szczególnymi potrzebami.” *Forum Polityki Kryminalnej* nr 2:1-28. <https://doi.org/10.31261/FPK.2023.06.05>
- Perdeus-Białek, Małgorzata. 2023. „Wstęp.” W *Odpowiedzialne wsparcie a zrównoważony rozwój, czyli o siedmiu zasadach wsparcia edukacyjnego będących filarami edukacji włączającej w szkolnictwie wyższym*, red. Małgorzata Perdeus-Białek, 5-7. Kraków: Wydawnictwo Centrum Dostępności Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Roszevska, Katarzyna. 2021. „Accessibility – One of the Human Rights or the Means of Their Implementation.” *Prawo i Więź* nr 3:158-76. <https://doi.org/10.36128/prw.vi37.29>
- Sztobryn-Giercuskiewicz, Joanna. 2016. „Alter idem – student z niepełnosprawnością w systemie szkolnictwa wyższego.” W *Samodzielni, zaradni, niezależni. Ludzie niepełnosprawni w systemie polityki, pracy i edukacji*, red. Elżbieta Zakrzewska-Manterys, i Jakub Niedbalski, 99-145. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Sztobryn-Giercuskiewicz, Joanna. 2023. „Wyrównywanie szans edukacyjnych studentów z niepełnosprawnościami i szczególnymi potrzebami – nowe wyzwania dla szkolnictwa wyższego w Polsce.” W *Niepełnosprawność i edukacja*, red. Grzegorz Całek, Jakub Niedbalski, Mariola Raław, i in., 79-94. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Szulc, Dorota. 2022. „Normalizacja i włączenie społeczne w teorii i w praktyce kształcenia akademickiego. Wsparcie studentów słabosłyszących i niesłyszących w ekosystemie szkoły wyższej – prezentacja ustaleń badawczych.” *Przegląd Pedagogiczny* nr 1:118-42. <https://doi.org/10.34767/PP.2022.01.07>
- Szumliński, Piotr. 2023. „Ewolucja regulacji prawnych w zakresie dostosowania procesu kształcenia do potrzeb osób ze szczególnymi potrzebami na przykładzie Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie.” W *Wybrane aspekty niepełnosprawności z perspektywy uczelni*, red. Beata Tobiasz-Adamczyk, 203-13. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. <https://doi.org/10.4467/K7496.61/23.23.17997>

PROFESOR WOJCIECH ROSZKOWSKI: ETAPY TWÓRCZOŚCI NAUKOWEJ I JEJ ZNACZENIE SPOŁECZNE. PASJA, DYSCYPLINA, WARTOŚCI

PROFESSOR WOJCIECH ROSZKOWSKI: STAGES OF ACADEMIC WORK AND ITS SOCIAL SIGNIFICANCE. PASSION, DISCIPLINE, VALUES

Dr hab. Agnieszka Orzelska-Stączek, prof. ISP PAN

Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, Polska
e-mail: aorzel@isppan.waw.pl; <https://orcid.org/0000-0002-3070-563X>

Abstrakt

Artykuł przedstawia sylwetkę i dorobek naukowy prof. Wojciecha Roszkowskiego, wybitnego historyka, ekonomisty, intelektualisty. Tekst powstał na podstawie laudacji przygotowanej przez Autorkę na uroczystość wręczenia 25 stycznia 2025 r. Nagrody im. Kardynała Stefana Wyszyńskiego Prymasa Tysiąclecia od Zarządu Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa KUL, przyznawanej za wybitne osiągnięcia naukowe i zawodowe mające na celu szerzenie zasad katolickich, zgodnie z zasadą *Deo et Patriae*. Autorka dzieli działalność naukową prof. Wojciecha Roszkowskiego na trzy etapy: 1) okres konspiracyjny i naukowy (do 1989 r.); 2) okres sukcesów po 1989 r.; 3) okres szczytów (od 2022 r.). W pierwszym etapie twórczości prof. Wojciech Roszkowski był jednym z wielu pracowników naukowych, nieznanymi szerzej opinii publicznej, ale miał talent, determinację i wytrwałość, które skłoniły go do żmudnych prac nad historią Polski w nowatorskim ujęciu, bez powielania komunistycznej narracji. Miał odwagę pisać o Katyniu, o zbrodniach komunistycznych, gdy komuniści mieli w Polsce władzę i dążyli do wymazania z historii wielu faktów. W 1989 r. zakończył się komunizm i zaczął się czas wolnej Polski, co przyniosło drugi etap twórczości Profesora, pełen uznania i sukcesów zawodowych. Był to też owocny czas jego twórczości, publikacji prac, w których odważnie przedstawiał swoje wnioski, nie ukrywając się już pod pseudonimami. Jednak ta

odwaga i talenty twórcze przyniosły też dzieła, za które spotkał się z odrzuceniem dużej części środowiska. Tak się zaczął trzeci etap twórczości Profesora. Ten etap zawiera ważny i obszerny materiał do badań naukowych dotyczących procesu wykluczenia, jego przebiegu, formy, a także obowiązujących zasad etyki w środowisku akademickim. Autorka podkreśla niezależność intelektualną W. Roszkowskiego, jego wierność wartościom chrześcijańskim i patriotycznym oraz znaczenie jego dorobku dla współczesnego życia publicznego i nauki w Polsce.

Słowa kluczowe: Profesor Wojciech Roszkowski, Andrzej Albert, wybitni historycy, laudacja

Abstract

The article presents the scholarly profile and academic achievements of Professor Wojciech Roszkowski, a distinguished historian, economist, and intellectual. It is based on a laudation prepared by the author during the ceremony held on January 25, 2025, to confer the Cardinal Stefan Wyszyński Primate of the Millennium Award. This distinction, granted by the Board of the Association of Alumni and Friends of the Faculty of Law at the John Paul II Catholic University of Lublin (KUL), honors outstanding scholarly and professional accomplishments that promote Catholic values, by the guiding principle *Deo et Patriae* (For God and Country). The author delineates Professor Roszkowski's academic career into three distinct phases: 1) the period of clandestine and academic activity (up to 1989); 2) the period of professional recognition and success (post-1989); 3) the period of marginalisation and repression (since 2022). During the first phase of his scholarly work, Professor Roszkowski was one among many researchers not widely known to the general public. Nonetheless, he demonstrated exceptional talent, intellectual resolve, and perseverance, which led him to undertake rigorous and innovative research on Polish history. At a time of the communist regime, Professor Roszkowski exhibited remarkable courage by addressing subjects such as the Katyn massacre and other communist atrocities. With the fall of communism in 1989 and the advent of a free Poland, Professor Roszkowski entered the second phase of his scholarly trajectory, marked by widespread recognition and professional acclaim. This period was particularly prolific, as he published extensively and articulated his findings with clarity and intellectual independence – no longer under pseudonyms. However, the same qualities of courage and principled authorship that garnered acclaim also provoked controversy. Some of his later works elicited strong opposition and rejection from segments of the academic community, inaugurating the third phase of his scholarly activity. This final phase presents significant material for further scholarly inquiry into the mechanisms, manifestations, and ethical dimensions of academic exclusion. It raises critical questions regarding the norms governing contemporary intellectual

discourse and academic freedom. Throughout the article, the author underscores Professor Roszkowski's unwavering intellectual independence, his steadfast commitment to Christian and patriotic values, and the enduring significance of his scholarly contributions to contemporary academic life and public discourse in Poland.

Keywords: Profesor Wojciech Roszkowski, Andrzej Albert, distinguished historians, laudation

Więc dla mnie żyć „jak trzeba” to znaczy zawsze pamiętać, że jest się stworzeniem, a nie stwórcą, że życie jest zadaniem, a nie przedmiotem jednorazowego użytku, oraz że wybierając ponosimy odpowiedzialność.

[Roszkowski 2022, 32]

Prof. Wojciech Roszkowski jest wybitną postacią o szerokim dorobku obejmującym działalność naukową, dydaktyczną, publicystyczną, polityczną. Wniósł wielki wkład w rozwój nauki o historii Polski, historii powszechnej, historii gospodarczej i myśli chrześcijańskiej. W uznaniu tych zasług otrzymał 25 stycznia 2025 r. Nagrodę im. Kardynała Stefana Wyszyńskiego Prymasa Tysiąclecia od Zarządu Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa KUL, przyznawanej za wybitne osiągnięcia naukowe i zawodowe mające na celu szerzenie zasad katolickich, zgodnie z zasadą *Deo et Patriae*.

We wstępie do jednego z wydań „Najnowszej historii Polski” Profesor zadeklarował, że jest chrześcijaninem, polskim patriotą, określał swą postawę, co wywołało lawinę komentarzy. Po latach mówił, że tamtej autoprezentacji by nie zmienił [Roszkowski 2010, 51; Tenże 2022, 85]. Dla Profesora tożsamość i wartości pozostawały fundamentem całej twórczości.

Przy refleksji o osiągnięciach Profesora warto też pamiętać o drodze, jaką przy tym przeszedł, świadomie dokonując wyborów. Wartości, jakie szerzył Prymas Tysiąclecia znajdują odzwierciedlenie w działalności naukowej i zawodowej Profesora, którą tu w krótkim zarysie przedstawię w podziale na trzy etapy.

1. I okres twórczości – dwie odrębne ścieżki zawodowe: oficjalna i konspiracyjna

Prof. Wojciech Roszkowski urodził się w 1947 r. w Warszawie, w 1971 r. ukończył studia na Wydziale Handlu Zagranicznego w Szkole Głównej

Planowania i Statystyki (SGPiS, obecnie Szkoła Główna Handlowa). W 1973 r. został doktorantem w Instytucie Historii PAN, a w styczniu 1974 r. rozpoczął pracę jako asystent w Katedrze Historii Gospodarczej SGPiS. W 1978 r. obronił tam doktorat na podstawie rozprawy pt. *Kształtowanie się podstaw polskiej gospodarki państwowej w przemyśle i bankowości 1918-1924*. W czerwcu 1987 r. uzyskał habilitację z nauk ekonomicznych na podstawie rozprawy pt. *Gospodarcza rola większej prywatnej własności ziemskiej w Polsce 1918-1939*, a w lipcu 1988 r. awansował na stanowisko docenta w tej samej Katedrze. Praca naukowa na SGH otworzyła wyjątkowe w ówczesnych czasach możliwości wyjazdów do Stanów Zjednoczonych (1985-86 *visiting researcher* na Uniwersytecie Georgetown w Waszyngtonie, 1988 stypendysta na Wilson Center w Waszyngtonie, 1989 *visiting professor* na Uniwersytecie Maryland w College Park) [Orzelska-Stączek 2022, XI-XVI].

Obok tej oficjalnej ścieżki naukowej, Profesor przez wiele lat współpracował z organizacjami działającymi w podziemiu. W latach 1978-1981 działał w Polskim Porozumieniu Niepodległościowym (PPN), opozycyjnej i konspiracyjnej organizacji stawiającej za cel odzyskanie niepodległości Polski i całkowite uniezależnienie się od ZSRR. W latach 1980-1993 był członkiem Solidarności.

Rok 1978 był przełomowy w życiorysie Profesora pod wieloma względami. To był też wyjątkowy rok w historii Polski: po raz pierwszy papieżem został Polak, Jan Paweł II, co było wydarzeniem o wielkim znaczeniu dla milionów rodaków. Właśnie pod koniec 1978 r. Profesor rozpoczął prace nad *Najnowszą historią Polski*. Mówił: „nie miałem złudzeń, że obalę komunizm ani że należy dążyć do jakiejś siłowej z nim konfrontacji, ale nabrałem przekonania, że warto działać choćby po trochu, osłabiając jego podstawy [...]. Więc wtedy, pod koniec 1978 roku, zabrałem się za pisanie «Najnowszej historii Polski». Z myślą oczywiście o wydaniu podziemnym” [Roszkowski 2022, 123].

Do najważniejszych osiągnięć pierwszego okresu twórczości Profesora należą: pod pseudonimem Andrzej Albert *Najnowsza historia Polski* (kilka wydań) i *Wschodnie granice Polski*, pod pseudonimem Jan Korzeń *Dramat narodów bałtyckich*. Był także członkiem redakcji podziemnej *Niezależnej Encyklopedii Powszechnej* (1985-1987). Prace wydawał w podziemnych wydawnictwach „Krag”, „Pokolenie”, w londyńskiej „Polonii”.

Najnowsza historia Polski ukazywała zakazaną wówczas prawdziwą historię Polski. Ale było to coś o wiele więcej niż książka – w czasach komunistycznego

PRL ta historia była powiewem prawdy, nadziei, promykiem wolnej nauki i pokazem siły intelektualnej. Zmieniła nauczanie o historii Polski, pozwoliła głośno nazwać zło złem i wbrew dominującej propagandzie ukazywała prawdę o brutalności systemu komunistycznego. Najpierw powielana w podziemiu, potem rozszerzona i wznawiana stała się podstawowym podręcznikiem dla kilku pokoleń.

2. II okres twórczości – koniec komunizmu w Polsce i czas sukcesów

Dwie pierwsze dekady wolnej Polski to czas, gdy Profesor spotykał się z uznaniem i był doceniany jako jeden z najwybitniejszych historyków. Pierwsze oficjalne wydanie *Najnowszej historii Polski 1914-1990*, którego autor podpisał się już jako Wojciech Roszkowski, a nie Andrzej Albert, zostało opublikowane w 1991 r. przez PWN. Profesor stwierdził: „ta książka zmieniła moje życie. A może raczej, były to okoliczności historyczne, które spowodowały, że stałem się znany jako jej autor” [tamże, 193]. Skończył się czas konspiracji, książka była dostępna w księgarniach. Ten punkt zwrotny na ścieżce zawodowej Profesora był ściśle związany z przełomowym momentem w historii Polski, jakim był koniec władzy komunistycznej.

W październiku 1990 r. Profesor został jednym z twórców Instytutu Studiów Politycznych PAN (ISP PAN), gdzie kierował Zakładem Europy Środkowo-Wschodniej, w latach 1994-2000 sprawował funkcje dyrektora ISP PAN, przez dwie kadencje był przewodniczącym Rady Naukowej ISP PAN. Tam pracuje do dziś (2025). Ale ścieżka zawodowa była bardzo intensywna: w latach 1990-1993 Profesor był prorektorem Szkoły Głównej Handlowej (SGH) do spraw reformy i badań naukowych, a w latach 1992-2004 kierował katedrą Studiów Politycznych na SGH. W 1995 r. uzyskał tytuł profesorski, co formalnie wieńczy karierę naukowca. Obok ścieżki naukowej Profesor pełnił wiele innych funkcji, m.in. w latach 2004-2009 był posłem do Parlamentu Europejskiego.

Lista odznaczeń i nagród przyznanych Profesorowi jest bardzo długa. Nagrody państwowe wręczali Mu przedstawiciele kolejnych władz państwowych, mimo że zmieniały się uwarunkowania polityczne. Prezydent A. Duda wręczając w 2020 r. najwyższe odznaczenie państwowe w Polsce, jakim jest Order Orła Białego mówił, że prof. Wojciech Roszkowski „to też walka

o Polskę, o sprawiedliwość, wolność. Ale przede wszystkim o prawdę”¹. Lista wyróżnień obejmuje nagrodę podziemnej Solidarności za *Najnowszą historię Polski 1918-1980* (1987), nagrodę indywidualną Ministra Edukacji Narodowej (1991), Złoty Krzyż Zasługi (1991), Krzyż Kawalerski Orderu Odrodzenia Polski (2000), Honorowe Obywatelstwo Miasta Stołecznego Warszawy (2018). Wśród długiej listy innych wyróżnień chcę podkreślić Nagrodę im. Księdza Idziego Radziszewskiego, pierwszego rektora Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego za całokształt pracy naukowej (2018).

Dorobek naukowy Profesora obejmuje nie tylko prace o historii Polski – są też dzieła z historii powszechnej *Półwiecze*, przedstawiające świat po II wojnie światowej, liczne prace o Europie Środkowej, dzieła z ekonomii gospodarczej. Książka pt. *Komunizm światowy* stanowi swoiste ostrzeżenie przez totalitaryzmami w różnych wymiarach. Pracę pt. *Kierunek Targowica* Autor poświęcił analizie nowego rodzaju konfliktu politycznego w Polsce, jego przejawów i przyczyn oraz potencjalnych konsekwencji. W książkach *Roztrzaskane lustro* i *Bunt barbarzyńców* Profesor szukał odpowiedzi na pytania o przyczyny kryzysu cywilizacji zachodniej.

Obok prac *stricte* historycznych ważne miejsce dorobku Profesora zajmuje literatura związana z chrześcijaństwem – w tym trzytomowe dzieło *Świat Chrystusa* i dwutomowa *Historia chrześcijaństwa*. Od pierwszych notatek Profesora z lat 60. do publikacji trzech tomów pt. *Świat Chrystusa*, które okazały się bestsellerem, minęło ponad pół wieku. Ten fakt to jeden z przykładów ukazujący wielką pasję badawczą, dyscyplinę i determinację Autora.

Profesor pisał z całą świadomością, że w swej twórczości nie podąża za głównym nurtem, tylko wybiera własne drogi. Mówił, że „Na pewno te dwie książki („Roztrzaskane lustro. Upadek cywilizacji zachodniej” oraz „Bunt barbarzyńców. 105 pytań o przyszłość naszej cywilizacji”, które wydał Biały Kruk) mogły być niemiłym zaskoczeniem dla osób, którym dobrze jest z tym, jak jest, które nie zauważają, jak wiele fatalnych procesów społecznych rozwija się na naszych oczach. To jest zresztą jeden z powodów tych ogromnych podziałów w polskim społeczeństwie. Myślę jednak, że naszym obowiązkiem jest zwracać uwagę na symptomy rozkładu współczesnej cywilizacji, gdyż czasem mam

¹ Wystąpienie podczas uroczystości wręczenia Orderów Orła Białego, <https://www.prezydent.pl/aktualnosci/wypowiedzi-prezydenta-rp/wystapienia/wreczenie-orderow-orka-bialego-wystapienie-prezydent,4237> [dostęp: 15.04.2025].

wrażenie, że wielu nie obudziło się jeszcze z błęgiego przekonania, że skoro żyjemy w Polsce – jak na razie bezpiecznie i coraz dostatniej, to wszystko jest dobrze i nic nam już nie zagraża. Otóż tak nie jest” [tamże, 239].

Na osobną analizę zasługuje oddźwięk podręcznika do historii pt. *Historia i Teraźniejszość*, znanego jako HiT, za który Autora spotkała z bezprecedensowa ogólnopolska nagonka i hejt. Szykany, formy dyskryminacji, przekraczały znane wcześniej standardy. Dotyczyło to też części środowiska naukowego, które przez wiele lat wydawało się bliskie Profesorowi.

Symbolicznym zamknięciem tego etapu twórczości naukowej był uroczysty Jubileusz 50-lecia pracy naukowej Profesora połączony z uroczystą konferencją naukową pt. *Dokąd sięga Europa Środkowa? Pytania o granice cywilizacji w obliczu agresji Rosji na Ukrainę*, zorganizowany przez Dyрекcję ISP PAN. Głównym punktem uroczystości było wręczenie Księgi Jubileuszowej pt. *Wschód Zachodu? Szukając tożsamości Europy Środkowej. Księga jubileuszowa z okazji 50. rocznicy pracy naukowej prof. dr. hab. Wojciecha Roszkowskiego* (red. naukowa A. Orzelska-Stączek, ISP PAN, Warszawa 2022). Księga zawiera list gratulacyjny Prezydenta RP Andrzeja Dudy, spis 16 autorów listów gratulacyjnych, kilkudziesięciu pracowników ISP PAN, członków Rady Naukowej (RN) ISP PAN i innych osób, które złożyły gratulacje do *tabula gratulatoria*. Ponadto są tam rozdziały od 27 autorów, którzy w tej formie przekazali swe gratulacje. Dnia 10 października 2022 r. w siedzibie ISP PAN Profesor osobiście odebrał tę Księgę Jubileuszową, usłyszał wiele wyrazów uznania za dorobek naukowy od pracowników ISP PAN (w tym dyrektora), członków RN ISP PAN i licznych gości. Tak było, podkreślam, 10 października 2022 r. w ISP PAN.

3. III etap: szykany za twórczość

Dokładnie jedenaście dni później, 21 października 2022 r. w wyniku tajnego głosowania prof. Wojciech Roszkowski, wówczas pełniący funkcję przewodniczącego RN ISP PAN, został usunięty ze składu RN ISP PAN nowej kadencji. Nieoczekiwanie z 29 członków RN ISP PAN biorących udział w głosowaniu tylko 8 opowiedziało się za wyborem Profesora do RN ISP PAN. Za jego wykluczeniem głosowało 21 osób. Należy podkreślić, że większość z nich niewiele wcześniej w formie pisemnej i ustnej składała gratulacje, pochwały i wyrazy uznania dla Jubilata.

To nie było zwykłe „niewybranie” kandydata na członka do RN, który z dnia na dzień z niewiadomego powodu nagle został uznany za „niegodnego”. To wykluczenie i towarzyszące temu ataki na Profesora w miejscu pracy i na innych płaszczyznach ma wymiar precedensowy. Ukazuje innym badaczom, co wolno, a czego nie wolno w świecie nauki, jakie są prawdziwe reguły, zasady etyki (jeśli są) i granice w środowisku akademickim w Polsce². Ukazuje, za jaką twórczość naukowca może spotkać kara i jak ten proces karania przebiega.

Twórczość Profesora stała się deprecjonowana i wyśmiewana przez część środowiska naukowego. Za tezy, jakie stawia, spotkał się z wykluczeniem, jakiego nie zaznał w mrocznych czasach komunizmu. Powodem działań wymierzonych Profesora była jego twórczość naukowa. Wnioskodawca sam siebie konsekwentnie określał jako Polaka i chrześcijanina, ostrzegał przed totalitaryzmami, przed zagrożeniem ze strony Rosji. W swych pracach przedstawiał śmiałą analizę konfliktu na polskiej scenie politycznej po 2005 r., a także badał kryzys cywilizacji zachodniej.

W pożegnalnym liście do członków RN ISP PAN Profesor przypomniał, że ideą założycielską ISP PAN było stworzenie podstaw nauk politycznych, charakteryzujących się pluralizmem metod i poglądów badawczych. Pisał: „Nie jestem pierwszym przedstawicielem nauk humanistycznych, który spotkał się ostatnio z ostracyzmem środowiska akademickiego. [...] Tego rodzaju nagonki środowiskowe muszą budzić niepokój w kontekście wolności badań. Różnica poglądów jest paliwem badań w naukach humanistycznych. Szkoda, że zamiast poważnej debaty na tematy, o których pisałem, w której można by konfrontować poglądy sine ira et studio, w ISP

² W tym fragmencie odwołuję się do pisma: A. Orzelska-Stączek (Sekretarz KE RN ISP PAN), *Stanowisko dotyczące sprawy zgłoszonej do Komisji Etyki RN ISP PAN* (26.09.2023). Więcej na ten temat w dokumentacji z prac Komisji Etyki RN ISP PAN. Sprawę zachowań niektórych pracowników ISP PAN i członków RN ISP PAN badała Komisja Etyki RN ISP PAN i 28 września 2023 r. przyjęła stanowisko uznając, że doszło do złamania zasad Kodeksu etyki pracownika PAN, zob. *Opinia Komisji Etyki RN ISP PAN w sprawie wniosku prof. dr. hab. Wojciecha Roszkowskiego*, Warszawa, 28 września 2023 r. Jednak stanowisko Komisji Etyki RN ISP PAN odrzuciła RN ISP PAN w uchwale nr 38 z dnia 29 września 2023 r. w głosowaniu tajnym wynikiem: 6 głosów za przyjęciem opinii, 22 przeciw, 2 głosy wstrzymujące się, *Uchwała RN ISP PAN nr 38 z dnia 29 września 2023 r.* Ten i inne dokumenty z pracy tej Komisji oraz Rady Naukowej są dostępne w ISP PAN (wszystkie te dokumenty są jawne).

PAN stworzono atmosferę nagonki i zastraszania, z którą nie mogę się zgodzić. Działania tego rodzaju, najczęściej pod absurdalnym szyldem opozycji liberałno- demokratycznej, przypominają czasy komunistyczne, w których zamiast polemik adwersarza dyskredytowano i poniżano”³.

Niech to trudne doświadczenie, gdy Profesor był szykanowany, określany publicznie nawet na forum RN jako przedstawiciel „wrogiej ideologii” przy milczącej akceptacji większości, nie pójdzie w zapomnienie⁴. Kategoria „wrogiej ideologii” została szeroko opisana w literaturze naukowej. Znał to pojęcie z własnego doświadczenia kard. Stefan Kardynał Wyszyński, Prymas Tysiąclecia, gdy był karany za szerzenie wartości chrześcijańskich i patriotyzmu, za walkę z władzą komunistyczną, za przeciwstawienie się ideologii narzucanej przez totalitarny ZSRR. Za to otrzymał order Orła Białego (przyznany pośmiertnie w 1984 r.)⁵, dołączając do wąskiego grona wyróżnionych tym odznaczeniem.

Niech ten rozdział historii Polski i formy szykan, jakich doświadczał Profesor, zostaną dokładnie zbadane, opisane i zapamiętane. Niech z tego wypłynie nauka dla innych, jak mierzyć się z takimi zjawiskami. Historia każe dbać o pamięć i przekazywać wiedzę o tym, co było. Niech tak się stanie. Miejmy w pamięci, co komuniści robili z wrogami ideologicznymi, w czasach, gdy Profesor musiał się ukrywać pod pseudonimami. Miejmy też w pamięci, przez co przeszedł prof. Wojciech Roszkowski za swoje prace naukowe na naszych oczach, w najnowszej historii. Ale Profesor nie poddał się, pisze kolejne prace naukowe. Ta niezłomność to ważna lekcja i niosący nadzieję wzór dla innych.

Zakończenie

Podsumowując, w pierwszym etapie twórczości prof. Wojciech Roszkowski był jednym z wielu pracowników naukowych, nieznanymi szerzej opinii publicznej. Miał jednak niezwykle talent, determinację i wytrwałość, które

³ W. Roszkowski, *List otwarty*, adresowany do członków Rady Naukowej ISP PAN (12.01.2023), dostępny w ISP PAN.

⁴ Zob. protokoły z posiedzeń RN ISP PAN 2023-2024.

⁵ *Stefan Wyszyński. Biograficzna wystawa elementarna przygotowywana przez Biuro Edukacji Narodowej IPN*, <https://edukacja.ipn.gov.pl/edu/wystawy/biografie-elementarne/137399,Stefan-Wyszynski.html> [dostęp: 15.04.2025].

skłoniły go do żmudnych prac nad historią Polski w nowatorskim ujęciu, bez powielania komunistycznej narracji. Miał odwagę pisać o Katyniu, o zbrodniach komunistycznych, gdy komuniści mieli w Polsce władzę i dążyli do wymazania z historii wielu faktów. Dziś wiemy, że w 1989 r. zakończył się komunizm i zaczął się czas wolnej Polski. Ale decydując się na prace w podziemiu i na publikacje tam prof. Wojciech Roszkowski narażał się na ogromne ryzyko. Tymczasem ten okres pracy został niespodziewanie doceniony. Tak rozpoczął się drugi etap twórczości Profesora, pełen uznania i sukcesów zawodowych. Był to też owocny czas jego twórczości, publikacji prac, w których odważnie przedstawiał swoje wnioski, nie ukrywając się już pod pseudonimami. Jednak ta odwaga i talenty twórcze przyniosły też dzieła, za które spotkał się z odrzuceniem dużej części środowiska. Tak się zaczął trzeci etap twórczości Profesora. Ten etap zawiera ważny i obszerny materiał do badań naukowych dotyczących procesu wykluczenia, jego przebiegu, formy, a także obowiązujących *de iure* i *de facto* zasad etyki w środowisku akademickim. Ale Profesor znalazł siłę, aby przejść przez ten czas i nie ustawać w prowadzeniu badań naukowych.

Przypomnę na koniec słowa Patrona tej nagrody, bł. kard. Stefana Wyszyńskiego, Prymasa Tysiąclecia, wypowiedziane do młodzieży w 1966 r. w Gnieźnie, gdy prof. Wojciech Roszkowski miał 19 lat: „Jesteście pokoleniem milenijnym, przełomowym, które żyje na grani dwóch tysiącleci. Wiecie, jak trudno jest utrzymać się na grani. Wieją tam potężne wichry i szaleją burze... Trzeba mocno trzymać się «pazurami» rodzimej skały, aby nie spaść na dno przepaści. Trzeba nie lada wysiłku i bohaterskiego męstwa, aby się ostać... Tylko orły szybują nad graniami i nie lękają się przepaści, wichrów i burz. Musicie mieć w sobie coś z orłów! – serce orle i wzrok orli ku przyszłości. Musicie ducha hartować i wznosić, aby móc jak orły przelatywać nad graniami w przyszłość naszej Ojczyzny. Będziecie wtedy mogli jak orły przebić się przez wszystkie dziejowe przełomy, wichry i burze, nie dając się spętać żadną niewolą. Pamiętajcie – orły to wolne ptaki, bo szybują wysoko”⁶.

Prymas Tysiąclecia mówił też: „Bądźcie odpowiedzialni za ład społeczny i moralny, ład myśli i uczuć, odpowiedzialni za przyjęte na siebie

⁶ Beatyfikacja kardynała Stefana Wyszyńskiego i Matki Elżbiety Czackiej, <https://www.gov.pl/web/uw-lodzki/beatyfikacja-kard-stefana-wyszynskiego-i-matki-elzbiety-czackiej> [dostęp: 15.04.2025].

obowiązki, za miejsce, jakie zajmujecie w ojczyźnie, w narodzie, w państwie, w życiu zawodowym. Tą drogą idzie się do wielkości. A narodowi potrzeba wielkości”⁷.

Taką drogę wybrał prof. Wojciech Roszkowski.

PIŚMIENNICTWO

- Beatyfikacja kardynała Stefana Wyszyńskiego i Matki Elżbiety Czackiej*, <https://www.gov.pl/web/uw-lodzki/beatyfikacja-kard-stefana-wyszynskiego-i-matki-elzbiety-czackiej> [dostęp: 15.04.2025].
- Cytaty słów Kardynała Stefana Wyszyńskiego*, <https://swietywojciech.legnica.pl/PrymasCytaty> [dostęp: 15.04.2025].
- Orzelska-Stączek, Agnieszka. 2022. „Wojciech Roszkowski: ekonomista-historyk-działacz społeczny-człowiek. Zamiast wstępu.” W *Wschód Zachodu? Szukając tożsamości Europy Środkowej. Księga jubileuszowa z okazji 50. rocznicy pracy naukowej prof. dr. hab. Wojciecha Roszkowskiego*, red. Agnieszka Orzelska-Stączek, XI-XVI. Warszawa: ISP PAN.
- Roszkowski, Wojciech. 2010. „Komentarz po latach.” W *Polska transformacja. Spojrzenie po dwudziestu latach. Książka jubileuszowa wydana z okazji dwudziestolecia Instytutu Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk*, red. Wojciech Materski, i Ryszard Żelichowski, 50-51. Warszawa: ISP PAN.
- Roszkowski, Wojciech. 2022. *Jeszcze nic straconego. Rozmawia Agnieszka Orzelska-Stączek*. Kraków: Biały Kruk.
- Stefan Wyszyński. Biograficzna wystawa elementarna przygotowywana przez Biuro Edukacji Narodowej IPN*, <https://edukacja.ipn.gov.pl/edu/wystawy/biografie-elementarne/137399,Stefan-Wyszynski.html> [dostęp: 15.04.2025].
- Wystąpienie podczas uroczystości wręczenia Orderów Orła Białego*, <https://www.prezydent.pl/aktualnosci/wypowiedzi-prezydenta-rp/wystapienia/wreczenie-orderow-orla-bialego-wystapienie-prezydent,4237> [dostęp: 15.04.2025].

⁷ Cytaty słów Kardynała Stefana Wyszyńskiego, <https://swietywojciech.legnica.pl/PrymasCytaty> [dostęp: 15.04.2025].

STATE RECOGNITION OF CHURCHES AND RELIGIOUS SOCIETIES AS A TEST OF RELIGIOSITY IN THE CZECH REPUBLIC

PAŃSTWOWE UZNANIE KOŚCIOŁÓW I ZWIĄZKÓW WYZNANIOWYCH JAKO TEST RELIGIJNOŚCI W REPUBLICIE CZESKIEJ

Rev. Doc. Dr. Stanislav Příbyl

University of South Bohemia in České Budějovice, the Czech Republic
e-mail: standa.pribyl@volny.cz; <https://orcid.org/0000-0002-2470-1405>

Abstract

The study first provides a historical overview of the state recognition of churches and religious societies in the territory of the Czech Republic today. The 1874 Austrian law had its role in the recognition of new churches and religious societies also during the First Czechoslovak Republic, when the two largest non-Catholic churches in the present-day Czech Republic, the Evangelical Church of Czech Brethren and the Czechoslovak Hussite Church, were also recognised on the basis of that law. It was not until the communist regime abrogated the Austrian legislation still in force in 1949 that the totalitarian state could arbitrarily approve or, on the contrary, stop the activities of some churches. The 1991 Law on Freedom of Religious Belief and the Status of Churches and Religious Societies reintroduced legal administrative procedures for the registration of churches and religious societies in Czechoslovakia. Unlike in the Czech Republic, this law remains in force in the Slovak Republic. The new 2002 Czech Act on Churches and Religious Societies opened the way to official registration for smaller religious associations thanks to a two-stage registration system, as only 300 signatures of persons claiming membership in a church or religious society are needed to start the registration procedure. However, these entities cannot yet, in particular, conclude marriages with civil effects, teach religion in state schools, establish church schools

financed from public budgets, or operate in the military and prison system. Moreover, they are not financed from the state budget, as this right of churches was abolished by the 2012 Law on Property Settlement with Churches and Religious Societies. To be able to enter the public sphere in these ways, registered churches and religious societies need to obtain authorisation to exercise these special rights, which is the second stage of registration for newly recognised entities, achievable after ten years at the earliest and after obtaining a membership of approximately ten thousand. In total, 23 new churches and religious societies have already been successfully registered in the Czech Republic under the current legislation at the first stage, although none of them has achieved the required accreditation to exercise special rights. However, the diversity of the churches and religious societies registered so far shows that beneath the apparently agnostic surface there is a continuing interest in religiosity among the Czech population, albeit rather distant from the traditional established churches.

Keywords: Churches and religious societies, registration, special rights, censorship, Christianity, Buddhism, Islam, Ministry of Culture, Czech Republic, law, treaties, religiosity

Abstrakt

Opracowanie przedstawia najpierw historyczny przegląd uznawania przez państwo kościołów i związków wyznaniowych na terytorium dzisiejszej Republiki Czeskiej. Austriacka ustawa z 1874 r. odegrała swoją rolę w uznawaniu nowych kościołów i związków wyznaniowych również w okresie Pierwszej Republiki Czechosłowackiej, kiedy to dwa największe niekatolickie kościoły w dzisiejszej Republice Czeskiej, Ewangelicki Kościół Braci Czeskich i Czechosłowacki Kościół Husycki, również zostały uznane na podstawie tej ustawy. Dopiero gdy reżim komunistyczny uchylił austriackie ustawodawstwo obowiązujące jeszcze w 1949 r., państwo totalitarne mogło arbitralnie zatwierdzać lub, wręcz przeciwnie, wstrzymywać działalność niektórych kościołów. Ustawa o wolności wyznania i statusie kościołów i związków wyznaniowych z 1991 r. ponownie wprowadziła prawne procedury administracyjne dotyczące rejestracji kościołów i związków wyznaniowych w Czechosłowacji. W przeciwieństwie do Republiki Czeskiej, prawo to pozostaje w mocy w Republice Słowackiej. Nowa czeska ustawa o kościołach i związkach wyznaniowych z 2002 r. otworzyła drogę do oficjalnej rejestracji dla mniejszych stowarzyszeń religijnych dzięki dwustopniowemu systemowi rejestracji, ponieważ do rozpoczęcia procedury rejestracji potrzeba tylko 300 podpisów osób deklarujących członkostwo w kościele lub związku wyznaniowym. Podmioty te nie mogą jednak jeszcze w szczególności zawierać małżeństw ze skutkami cywilnymi, nauczać religii w szkołach państwowych, zakładać szkół kościelnych finansowanych

z budżetów publicznych ani działać w systemie wojskowym i więziennym. Co więcej, nie są one finansowane z budżetu państwa, ponieważ to prawo kościołów zostało zniesione przez ustawę z 2012 r. o rozliczeniach majątkowych z kościołami i związkami wyznaniowymi. Aby móc wejść do sfery publicznej w ten sposób, zarejestrowane kościoły i związki wyznaniowe muszą uzyskać zezwolenie na korzystanie z tych specjalnych praw, co jest drugim etapem rejestracji dla nowo uznanych podmiotów, osiągalnym najwcześniej po dziesięciu latach i po uzyskaniu około dziesięciu tysięcy członków. W sumie 23 nowe kościoły i związki wyznaniowe zostały już pomyślnie zarejestrowane w Republice Czeskiej zgodnie z obowiązującymi przepisami na pierwszym etapie, chociaż żaden z nich nie uzyskał wymaganej akredytacji do korzystania ze specjalnych praw. Różnorodność kościołów i związków wyznaniowych zarejestrowanych do tej pory pokazuje jednak, że pod pozornie agnostyczną powierzchnią istnieje ciągle zainteresowanie religijnością wśród ludności Czech, choć raczej odległe od tradycyjnych kościołów.

Słowa kluczowe: Kościoły i związki wyznaniowe, rejestracja, specjalne prawa, cenzura, chrześcijaństwo, buddyzm, islam, Ministerstwo Kultury, Republika Czeska, prawo, traktaty, religijność

To great many observers from abroad, it seems very hard to believe how low the degree of religiosity is amongst the population of the Czech Republic. Thus, it is very inaccurate to refer to the country as an ‘atheist country’. This situation can no longer be seen as the result of the impact of the so-called ‘scientific atheism’, which was part of the official doctrine of the totalitarian state before the political changes of 1989, and which was also enshrined in the former constitution: “The entire cultural policy of Czechoslovakia, the development of all forms of education, schooling and instruction shall be directed in the spirit of the scientific world outlook, Marxism, Leninism, and closely linked to the life and work of the people.”¹ It is worth noting that among the people of the Czech Republic, there is a deep-seated reticence towards organized forms of religion, and there is a widespread attitude of disinterest, even rejection, towards churches and institutionalized religion. Apparently, the Czech specificity lies in what is known as “timid piety”: its inwardness rejects outward gestures as well

¹ Ústavní zákon č. 100/1960 Sb., Ústava Československé socialistické republiky, čl. 16 odst. 1 [Constitutional Act No. 100/1960 Coll., Constitution of the Czechoslovak Socialist Republic, Article 16(1)]. Official English translation available at <https://www.worldstatesmen.org/Czechoslovakia-Const1960.pdf>

as open and visible operation of various churches. However, even this attitude is not out of line with the common European agnosticism in relation to religious issues. In fact, in Western European countries, we can also increasingly encounter the usual paradigm of *believing without belonging*. The fashionable interest in “spirituality” in today’s Europe and in the Czech Republic, too, avoids everything related to traditional churches and prefers uncommon, exotic or esoteric spiritual currents.² An open and democratic society in the country since 1989 has made it possible for a variety of religious entities to develop their activities: some of them represent marginal forms of Christianity, some originate in Asian religious traditions.

1. New Churches in the First Czechoslovak Republic

The current religious scene in the Czech Republic, represented by socially significant churches with larger memberships, was formed especially in the first years of the so-called First Czechoslovak Republic, i.e. after the end of World War I. In addition to the majoritarian Catholic Church, two other churches emerged at that time, which also nurtured the hope that they could acquire the position of the so-called ‘people’s churches’ (*Volkskirchen*) in the Czech nation, as was the case with the Catholic Church at that time. By a considerable margin, however, the Catholic Church still remains the single most numerous of all the churches and religious societies in the territory of the Czech Republic.

Very soon after Czechoslovakia was established in 1918, the Czech Protestants, who used to be divided into Lutheran and Calvinist churches in matters of faith and organisation, came to be united, as it had by then been the case in the other lands of the Austro-Hungarian monarchy. A scholarly commentary from the time of the First Czechoslovak Republic states the following: “Immediately after the establishment

² “One can say that amongst the Czech spiritual audience, the most popular religious and spiritual alternatives are those that do not explicitly adhere to any established church or ‘official’ religion, and espouse either ‘scientific’ or a ‘science-expanding’ holistic knowledge. They are interested in very distant and idealized religious traditions - whether their origins are in the Far East, increasingly also in Latin America, or, most often, in a combination of all these various components with the ‘hidden’ tradition of Western esotericism.” [Nešpor 2010, 124-25].

of the Czechoslovak Republic, members of the former Austrian Evangelical Church in the Czech lands who were of Czech nationality and felt and confessed a connection with the Czech Reformation, declared their independence from the former Austrian Church and gathered into a new church, without distinction as to whether they belonged to the Augsburg or the Helvetic confession. This church became independent and was limited to the Czech lands only.” [Bušek 1931, 764]. This entity became known as the Evangelical Church of Czech Brethren (*Českobratrská církev evangelická*, hereinafter: ECCB), recognized in the Czech lands as early as 1919,³ later also in Slovakia and Subcarpathian Rus (in 1928).⁴

For the ECCB, the connection to the European Protestant Reformation is expressed in the adjective ‘Evangelical’, while the name ‘Czech Brethren’ refers to the historical traditions of the Czech Brethren (*čeští bratři*), represented above all by the names of the founder of the Unity of the Brethren (*Jednota bratrská*), Petr Chelčický (1379-1460), or the world-renowned educator and last bishop of the Unity, Jan Ámos Komenský (*Comenius*) (1592-1670). Moreover, many Czech Brethren consider the medieval Hussite movement to be the ‘First Reformation’, which preceded Luther and Calvin by a century, and had a considerable influence on the religious ferment in Europe at that time.⁵

However, some of the believers who continued to hold the positions of the Lutheran Reformation decided against the union with the Czech Brethren after World War I, and remained the dominant denomination in Czechoslovakia, both in Moravian Silesia as well as among

³ Vyhláška Ministerstva školství a národní osvěty č. 625/1919 Sb. z. a n. [Decree of the Ministry of Education and National Enlightenment No. 625/1919 Coll.].

⁴ Vyhláška Ministerstva školství a národní osvěty č. 84/1928 Sb. z. a n., o uznání Českobratrské církve evangelické na území Slovenska a Podkarpatské Rusi [Decree of the Ministry of Education and National Enlightenment No. 84/1928 Coll. on the recognition of the Evangelical Church of Czech Brethren in Slovakia and Subcarpathian Rus].

⁵ “Although it fell far too short of all its original goals, the Hussite Revolution was victorious in its aftermath. It brought the Reformed interpretation of the Judeo-Christian heritage into conversation with a different interpretation within the Catholic Church. This critical conversation, of course, disrupted the ideological monolithicism of previous eras, wresting it from the grasp of blind authority; on the other hand, however, by respecting the majesty of God’s law, it called for a new moral devotion which had not yet been relativized by Renaissance scepticism.” [Molnár 1982, 155-56].

the German-speaking population. On the basis of the still valid Austrian Protestant patent,⁶ two evangelical Lutheran churches were recognised in 1923, namely the German Evangelical Church in Bohemia, Moravia and Silesia (*Deutsche-Evangelische Kirche in Böhmen, Mähren und Schlesien*)⁷ and the Augsburg Evangelical Church in Eastern Silesia in Czechoslovakia (*Augšburská církev evangelická ve východním Slezsku v Československu*).⁸

The second newly formed church after WWI was the officially recognized 'Czechoslovak Church' (*Církev československá*) in 1920,⁹ which for a period of time, namely the German Protectorate (1939-1945), had to change its name to 'The Church of Bohemia and Moravia' (*Církev českomoravská*). This church, founded by apostate Catholic priests as an ostensibly national alternative to the Catholic Church, is today known primarily under the name 'Hussite church'; in 1971, it adopted this adjective into its official name. Since then it has referred to itself as *Církev československá husitská* (*The Czechoslovak Hussite Church*).¹⁰ The initial inspiration by Eastern Orthodoxy is apparent, for example, by the fact that the church is headed by an elected patriarch, and the liturgical character of the services is far removed from the austerity of Protestantism.

⁶ Zákon č. 41/1861 ř.z. [Act No. 41/1861 of the Reichsgesetzblatt (Imperial Code)].

⁷ The basic provisions were approved by Decree of the Ministry of Education and National Enlightenment [Výhláška Ministerstva školství a národní osvěty] No. 79/1923 Coll., and the church establishment by Decree No. 209/1924 Coll. Its fate was legally sealed by the retroactively effective Act No. 131/1948 Coll. [Zákon č. 131/1948 Sb.], on the liquidation of the legal situation of the German Evangelical Church in Bohemia, Moravia and Silesia, issued at the time when the Communist regime was taking root in the country.

⁸ The basic and transitional provisions were approved by Decree No 165/1923 Coll. of the Ministry of Education and National Enlightenment [Výhláška Ministerstva školství a národní osvěty č. 165/1923 Sb. z. a n.].

⁹ Recognised by Decree of the Minister of Education and National Enlightenment [Výhláška ministra školství a národní osvěty č. 542/1920 Sb. z. a n.] No. 542/1920 Coll., which states the following: "On 15 September 1920, the Government of the Czechoslovak Republic declared the Czechoslovak Church to be a church recognised by the State within the meaning of Section 2 of Act No. 68 of 20 May 1874 Coll."

¹⁰ "The adjective 'Hussite' in the name of the Church after 1971 is justified as a sign of subscription to the programme of conscious acceptance of the efforts to reform the Western Church prior its division. [...] In ecumenical Christianity this 'church of the centre' finds its closest relatives in the Scandinavian Lutheran churches and, of course, also in the Church of England." [Filipi 2012, 179].

2. Administrative Arbitrariness during the Communist Regime

In 1949, the Communist regime issued Act No. 218/1949 Coll. (Zákon č. 218/1949 Sb.) on the economic provision of churches and religious societies which was forcibly imposed on all the churches. The law abolished all existing legislation concerning churches and religious societies and created a space for administrative arbitrariness, which made it possible for the state power to permit or prohibit any activities of churches without any legal basis.¹¹ The first indication of such a selective process was the banning of Jehovah's Witnesses as early as 1948, primarily because of their strong ties to their headquarters in Brooklyn, New York.¹² In 1950, the Church of Jesus Christ of Latter-day Saints (the so-called 'Mormons') was banned. However, the most arbitrary act of the regime against any religious denomination was undoubtedly the forcible liquidation of the Greek Catholic Church in 1950. The goal of this act was to bring the clergy and faithful of this Catholic Church of the Byzantine-Slavic rite under the Eastern Orthodox leadership, which was then operating under the direct influence of the Soviet secret services.¹³ In addition, in 1951 the Communist regime imposed autocephality

¹¹ "Although the provision of § 14 of Act No. 217/1949 Coll. [Zákon č. 217/1949 Sb.] abrogated the legal framework presupposing state recognition, the communist state effectively retained the right to decide on the authorization (and prohibition) of churches and religious societies in the territory of Czechoslovakia. Neither the form, nor the content of state authorization was determined by law; thus, they appeared in various forms." [Jäger 2009, 790].

¹² A handbook from the communist regime states the following: "Even before the issuance of Laws No. 217 and 218/1949, the activities of this sect were explicitly prohibited by specific administrative measures of the Ministry of the Interior. The Society of Jehovah's Witnesses - International Association of Bible Scholars, Czechoslovak branch, was dissolved by the decree of the Czechoslovak Ministry of the Interior of 4 April 1948, No. 3111/25-31/12-1948-VB/3, and the Watchtower, Bible and Tract Society, Czechoslovak branch, was dissolved by the decree of the Czechoslovak Ministry of the Interior No. 3111/6-2/3-1949-VB/3." In: Sekretariáty pro věci církevní při ministerstvech kultury ČSR a SSR, Právní poměry církví a náboženských společností v ČSSR a jejich hospodářské zabezpečení státem, Ústřední církevní nakladatelství, Praha 1977, p. 21.

¹³ "The communist authorities attempted to liquidate even such a large part of the Catholic Church as the Greek Catholic Church (which had at that time about 306,000 members in the territory of the Czechoslovakia, mostly in eastern Slovakia). At the so-called Council of Prešov, held on 28 April 1950 without the presence of any bishop, a manipulated group of Greek Catholics under threat and pressure voted to convert to Eastern Orthodoxy.

on the Eastern Orthodox Church in Czechoslovakia, which the Patriarchate of Constantinople, as the supreme representative of Eastern Orthodoxy in the world, refused to recognize. A partial redress of the illegal crackdown on the Greek Catholic Church occurred only in 1968, when the Church regained its official legal status. This was one of the few achievements of the 'Prague Spring', since the Act itself was not abrogated in the subsequent era of the so-called 'normalization'.¹⁴ Otherwise, however, the regime subjected some churches to intrusive surveillance, which had the form of official approval. The body issuing individual administrative acts without a legal basis was initially the then State Office for Church Affairs (*Státní úřad pro věci církevní*).¹⁵ Thus, as early as 1951, approval was granted for the establishment of the religious communities of the Chelčický Baptist Unity of Brethren (*Bratrská jednota baptistů Chelčického*), the Church of the Brethren (*Církev bratrská*), the Evangelical Methodist Church (*Evangelická církev metodistická*) and the Seventh-day Adventist Church (*Církve adventistů sedmého dne*),¹⁶ although the Adventists were soon banned again, since Saturday was still a working day in Czechoslovakia at that time; by celebrating Saturday as the Lord's Day the Adventists were committing an offence officially known as "disruption of the constructive efforts of the working people". In 1956 the activities of the Congregations of Believers in Christ (*Sbory věřících v Krista* also known as Christian Congregations or *Křesťanské sbory*, in reference to the name of the founder, they are also called the Darbyists or Plymouth Brethren)¹⁷ and the New Apostolic Church (*Novoapoštolská církev*).¹⁸ In the same year, the Adventist Church was also restored to legality.¹⁹

Most of the priests and religious did not convert to Eastern Orthodoxy, but none of them received state approval to exercise their clerical activity. Thus, the entire church was *via facti* dissolved, without any legal basis. We cannot therefore speak of its prohibition or dissolution." [Tretera 2002, 50].

¹⁴ Nařízení vlády ČSSR č. 70/1968 Sb., o hospodářském zabezpečení církve řeckokatolické státem [Decree of the Government of the Czechoslovak Socialist Republic No. 70/1968 Coll., on the Economic Provision of the Greek Catholic Church by the State].

¹⁵ Established by Act No. 217/1949 Coll. [Zákon č. 217/1949 Sb.].

¹⁶ Decree of the State Office for Ecclesiastical Affairs [Výnos Státního úřadu pro věci církevní] No. 11847/51-I/2-SÚC of 17 May 1951.

¹⁷ Decree of the State Office for Ecclesiastical Affairs No 119/56 of 11 February 1956.

¹⁸ Decree of the State Office for Ecclesiastical Affairs No 248/56 of 29 March 1956.

¹⁹ Decree of the State Office for Ecclesiastical Affairs No 80 896/56 D I/3 MŠK.

These churches share elements that led the communist regime to transfer them into the system it controlled. In fact, they are generally classified as the so-called 'free' churches (German: *Freikirchen*), which have gradually separated from some of the established and highly institutionalised churches, such as the Anglican Church. Thus, during the First Czechoslovak Republic, they did not ask for official recognition of their status as churches even from the then democratic and religiously free state. The idea of separation of state and church is often understood in a very strict fashion in these churches, especially by those organised on the principles of strict congregationalism.²⁰ The Communist regime, on the other hand, needed to establish relations with those representatives of the mentioned churches who were loyal to the regime and were willing to avoid free contact with their international bodies abroad. For example, the *Baptist World Alliance* is the international organization of Baptist churches, and the *General Conference of Seventh-day Adventists* is the centre of the broadly based Adventist movement, both of which are based in the United States.

It was only towards the end of the communist regime that the operation of the Apostolic Church (*Apoštolská církev*) came to be authorized: in fact, it was a response of the state administration to the request of its members, i.e. not an act forced from above.²¹ This church is part of a rapidly developing, initially spontaneous but gradually established charismatic- Pentecostal movement, imported from the USA, too.²² The fact that the authorization

²⁰ "The essence of congregationalism lies in the conviction that the community gathered for worship (congregatio) is the Church in the full sense of the word; it is also independent of any higher ecclesiastical or state authority, i.e. it is subject only to Christ, but in a full and unconditional manner. [...] The ecclesiastical-constitutional characteristics of congregationalism can also be demonstrated in other characteristics: voluntariness, consciousness of membership in the Church; rejection of any interference of the public (political) administration in matters of faith and conscience; strict separation of the Church from the State and tolerance. These motives have played a decisive role in the history of Congregationalism and have had a huge impact on the character of Christianity in the United States and elsewhere." [Filipi 2012, 136-37].

²¹ Usnesení vlády České socialistické republiky č. 20/1989 [Resolution of the Government of the Czech Socialist Republic] No. 20/1989.

²² "At the turn of the 19th and 20th centuries, a significant Protestant tradition, the so-called Pentecostalism, in its second phase also known as the Charismatic movement, emerged. [...] However, most of the new religious movements from the Pentecostal tradition (there

of the Apostolic Church took place prior to the November revolution in 1989, however, was already a sign of the weakening of the totalitarian system in Czechoslovakia. Nevertheless, the regime had already been corroding before due to pervasive corruption. This can be seen as early as in 1980 on the circumstances surrounding the Jehovah's Witnesses' application for recognition.²³

3. Return to the Legal Recognition of Churches and Religious Societies after 1989

As early as the beginning of 1990, the legislative vacuum regarding the state recognition of churches (created deliberately under the communist regime), was taken advantage of by the missionary expansion of the Church of Jesus Christ of Latter-day Saints into Czechoslovakia. The 'Mormons' obtained permission to operate in the Czech part of the federal and still nominally a 'socialist' Czechoslovak state. However, it was a situation in which, after forty years of suppressing religion, the attitude of the community towards churches became friendly and supportive.²⁴

Nevertheless, it was not until Act No. 308/1991 Coll., on Freedom of Religious Belief and the Status of Churches and Religious Societies (Zákon č. 308/1991 Sb., o svobodě náboženské víry a postavení církví a náboženských společností) that a real breakthrough in the legal recognition of new churches and religious societies took place. In an annex, it contained a list of nineteen churches and religious societies operating either by law or by other forms of state recognition in the territory

are certainly more than two dozen of them in our country) are gradually approaching the status of respected churches. Among them we can already slowly include the Apostolic Church [...]." [Vojtíšek 2007, 140].

²³ "The Witnesses did not create any major problems with their attitude towards military service. They either went to work in the mines instead, or (apparently mostly fraudulently) procured 'blue books' [i.e. were declared incapable of military service]. [...] In 1980, Jehovah's Witness leaders formally applied for registration, but were refused." [Martinek 2000, 52].

²⁴ Usnesení vlády České socialistické republiky č. 51/1990, o povolení činnosti náboženské společnosti Církve Ježíše Krista Svatých posledních dnů (mormonské) v ČSR [Resolution No. 51/1990 of the Government of the Czech Socialist Republic on the authorization of the activities of the Church of Jesus Christ of Latter-day Saints (Mormon) in the Czech Socialist Republic], dated 1 March 1990.

of the Czech Republic; fourteen such entities were operating in the territory of the Slovak Republic. These lists are of special importance because they provide the necessary legal certainty as regards the results of the often diverse forms of state recognition of churches and religious societies so far, by means of transparently disclosing the legal situation to the given date. Thus, they represent a kind of recapitulation which was intended to be, and has to some extent become, a 'springboard' for the efforts of other entities seeking state recognition by way of registration in the future.

For this purpose, the Churches Act No. 308/1991 Coll. introduced the necessary legal norms on state recognition of churches and religious societies after more than forty years of arbitrary state intervention. This was to be done again in the form of their administrative registration, as was the case under the former Austrian law.²⁵ Act No. 308/1991 Coll. referred to the competence of the republican state administration bodies to carry out the registration process, namely the ministries of culture in both parts of the former Czechoslovak federation. Such is the situation even today.²⁶ According to the wording of Article 12 of Act No. 308/1991 Coll., the application for registration, submitted by a preparatory body of at least three members of the applicant church or religious society,²⁷ had to contain the following five requisites: (a) the name and registered seat of the church or religious society; (b) the names, surnames, addresses, signatures and birth numbers of the members of the preparatory body; (c) the basic characteristics of the church or religious society to be established, its doctrine, mission and the territory in which it intends to operate; (d) the signatures of the adult persons applying to the church or religious society in the specified number (§ 11), indicating their names, surnames, addresses and birth numbers; (e) a declaration that the church or religious society would fully respect the laws and generally binding legal regulations,

²⁵ Act No 68/1874 Coll., concerning the legal recognition of religious societies (*betreffend die gesetzliche Anerkennung von Religionsgesellschaften*).

²⁶ "Churches and religious societies shall be registered by the competent central authority of the state administration of the Czech Republic or the Slovak Republic in the territory of which the church or religious society intends to carry out its activities [...]." Section 10(1) of Act No. 308/1991 Coll.

²⁷ Cf. Act No. 308/1991 Coll., § 10(2).

and would be tolerant towards other churches and religious societies and non-religious persons.

The neuralgic point of the special administrative procedure, governed in a subsidiary manner by the general rules contained in the Administrative Procedure Code (*Správní řád*),²⁸ is the referring provision of Section 11 in conjunction with Section 23 of the Act: “A petition for registration of a church or religious society may be submitted only once it has been proved that at least as many persons of legal age as provided for by a generally binding legal regulation of the Czech Republic and the Slovak Republic subscribe to it. [...] Laws of the National Councils shall determine the registering authorities pursuant to Section 10 of the Act, the number of persons registered to a church or religious society pursuant to Section 11 of the Act, and the manner of notification of the formation and dissolution of churches and religious societies to the statistical offices of the Republics by the registering authorities pursuant to Section 19(2) of the Act.” The implementing laws of both republics set a very high numerical census: ten thousand for the Czech Republic,²⁹ for the Slovak Republic the threshold is even higher, namely twenty thousand.³⁰

Act No. 308/1991 Coll., which was in force in the Czech Republic until the beginning of 2002, was considered to be of a very good standard, positively evaluated by some representatives of churches³¹ and confessional law scholars alike, however, with the reservation that the numerical census of persons applying for registration as a church or religious society was

²⁸ In 1991, it was still Act No. 71/1967 Coll., on Administrative Proceedings (Administrative Procedure Code) [Zákon č. 71/1967 Sb., o správním řízení (správní řád)]; currently, the Ministry of Culture of the Czech Republic decides according to Act No. 500/2004 Coll., Administrative Procedure Code (správní řád).

²⁹ Zákon České národní rady č. 161/1992 Sb., o registraci církví a náboženských společností [Act of the Czech National Council No. 161/1992 Coll., on the Registration of Churches and Religious Societies], § 1 (a).

³⁰ Zákon Slovenské národní rady č. 192/1992 Zb., o registrácii cirkví a náboženských spoločností [Act of the Slovak National Council No. 192/1992 Coll., on the Registration of Churches and Religious Societies], § 2.

³¹ “The final response in the Czechoslovak Federal Republic was Act No. 308/1991 Coll., which represents the highest level of religious freedom in the history of our state.” [Duka 2004, 18].

too high.³² In contrast to the Slovak implementing regulation, its Czech counterpart also contained a special provision, criticised from the outset as discriminatory: according to this provision, it was sufficient for certain entities “if at least 500 persons of legal age who have permanent residence in the territory of the Czech Republic and if these churches and religious societies are members of the World Council of Churches.”³³

In the case of other churches and religious societies, the ten thousand census was considered too high right from the beginning. The explanatory memorandum of the law thus attempted to justify such a legal situation: “This census is an expression of the effort to eliminate granting the advantages which state-recognized churches enjoy under special regulations in the area of tax, fees, customs to other corporations that would often declare themselves to be churches or religious societies for purposive reasons. Thus, the number of ten thousand persons will create the basic prerequisite for the registration procedure (Section 15 of the Federal Law) to be carried out properly and conscientiously. By the law, the State articulates its interest in recognizing and supporting only those newly established churches or religious societies whose religious beliefs are professed by a non-negligible number of adult persons within the country. In view of the fact that churches registered under the Act on Freedom of Religious Belief and the Status of Churches and Religious Societies (*Zákon o svobodě náboženské víry a postavení církví a náboženských společností*) are granted certain privileges defined in particular in its § 6, 8, 9, but also non-negligible advantages enshrined in other legal regulations (customs law, foreign exchange law, tax regulations, etc.), thus significantly favouring these entities over, for example, civil associations, it is not yet possible to allow the registration of new churches without a numerical census.”³⁴ The census of five hundred per-

³² “Act No. 308/1991 Coll. was a satisfactory standard at the time of its drafting. It demonstrates good inventiveness of its drafters. In the author’s opinion [...] it was still satisfactory, perhaps it only needed some additions and clarifications. In our opinion, however, the Czech Republic Act No 161/1992 Coll. was rightly considered to be inadequate.” [Tretera 2002, 65].

³³ Zákon č. 161/1992 Sb., § 1 písm. b) [Act No. 161/1992 Coll., § 1(b)].

³⁴ Důvodová zpráva k návrhu zákona České národní rady o registraci církví a náboženských společností a dalších povinnostech s tím souvisejících [Explanatory Report to the Draft Law of the Czech National Council on the Registration of Churches and Religious Societies and Other Related Obligations], 29 January 1992.

sons in the case of the “privileged” member bodies of the World Council of Churches has subsequently proved to be essentially inapplicable.³⁵

Thus, at the time the Czech implementing law came into force, only two new entities were registered in the Czech Republic. In 1993 it was the Religious Society of Jehovah’s Witnesses (*Náboženská společnost Svědkové Jehovovi*)³⁶ and in 1995 the Lutheran Evangelical Church of the Augsburg Confession in the Czech Republic (*Luterská evangelická církev a. v. v České republice*).³⁷ In the case of Jehovah’s Witnesses, the Ministry of Culture of the Czech Republic asked three questions to the preparatory committee of this religious society. Their answers became the basis for registration. However, it is fairly obvious that the responses of the preparatory committee denied important elements of the Jehovah’s Witnesses’ beliefs, which also caused some unease amongst their members.³⁸ The establishment of the Lutheran Evangelical Church of the Augsburg Confession in the Czech Republic was then the result of a schism among the Silesian Lutheran Protestants in 1991. This church was formed by secession from

³⁵ “It seldom happens that any of the foreign national churches which are members of the WCC [World Council of Churches] have more than 500 adult members in the territory of the Czech Republic. If the members of several such national churches of the same denomination unite and form a new church in the Czech Republic, this church may have more than 500 adult members, but it will not yet be a member of the WCC, which accepts churches as members only after the number of members reaches 10,000. And if such a new church in the Czech Republic is formed by splitting off a part of its members from an existing church in country, it may not be immediately admitted to the WCC.” [Tretera 2002, 73].

³⁶ Decision of the Ministry of Culture of the Czech Republic [Rozhodnutí Ministerstva kultury České republiky] No. 8475/1993, dated 1 September 1993.

³⁷ Decision of the Ministry of Culture of the Czech Republic No. 3607/1995, dated 19 January 1995.

³⁸ “Question 1: ‘Does the Religious Society of Jehovah’s Witnesses (RSJW) teach that a parent and member of the RSJW should prevent the provision of a transfusion to his or her underaged child in a case where the failure to provide a transfusion may, according to the opinion of the attending physician, cause harm to the child’s health or result in death? Answer: No, the RSJW does not teach this...’ Question 2: ‘Does the RSJW teach that a member of the RSJW should not enter and perform basic military or alternative service or military exercises in accordance with Conscription Act No 49/1949 Coll. as amended?’ Answer: ‘No, the RSJW does not teach this...’ Question 3: ‘Does the RSJW teach that a member of the RSJW should not enter and perform civilian service in accordance with Act No 18/1992 Coll, on civil service, as amended by Act No 135/1993 Coll.?’ Answer: ‘No, the RSJW does not teach this.’ [Remeš 1995, Appendix No. 6].

the former Silesian Evangelical Church of Augsburg (*Slezská církev evangelická augsburského vyznání*).³⁹

4. Recent Legislation on the Registration of Churches and Religious Societies

In 2002, the Czech Republic experienced a significant turn in the matter of registration of churches and religious societies by the state. Act No. 3/2002 Coll. (*Zákon č. 3/2002 Sb.*)⁴⁰ created a completely new, two-stage structure for the recognition of churches and religious societies, which was meant to enable the registration of those entities that had been prevented from doing so by the previously too high census of ten thousand applicants. In the first instance, this is a ‘simple’ registration, in the second instance, it is a so-called ‘accreditation’.⁴¹

To the proposal for registration of a church or religious society, a preparatory committee of at least three members must attach “the original signatures of 300 adult citizens of the Czech Republic or foreigners with permanent residence in the Czech Republic who are members of the church

³⁹ At an extraordinary synod of this church on 16 March 1991 in Třanovice, the existing leadership of the Silesian Evangelical Church of Augsburg was deposed. Subsequently, the next, ordinary synod elected a new leadership. The legitimacy of these steps was confirmed by the government of the Czech and Slovak Federal Republic (ČSFR).

⁴⁰ In the current version: *Zákon o svobodě náboženského vyznání a postavení církví a náboženských společností a o změně některých zákonů (zákon o církvích náboženských společnostech)* [the Act on Freedom of Religion and the Status of Churches and Religious Societies and on Amendments to Certain Acts (the Act on Churches and Religious Societies), as amended by the Constitutional Court of the Czech Republic’s ruling promulgated under No. 4/2003 Coll., Act No. 562/2004 Coll., Act No. 495/2005 Coll., Act No. 296/2007, Act No. 129/2008, Act No. 41/2009, Act No. 227/2009, Act No. 420/2011, Act No. 375/2011, Act No. 428/2012, Act No. 303/2013, Act No. 192/2016, Act No. 303/2017, Act No. 261/2021 and Act No. 237/2024.

⁴¹ “The term ‘two-stage registration’ (or ‘registration’ and ‘accreditation’) is a working term and is not used in the law itself so as not to give the impression of an evaluation of the churches. On the other hand, it is commonly used in the theory of confessional law. It is also used in the materials preceding the paragraphed text (cf. e.g. Note 4 of the Principles of the Law and Churches and Religious Societies). The law itself distinguishes (although terminologically it sounds somewhat cumbersome) between churches registered (i.e. in the first stage) and churches granted ‘authorisation to exercise special rights’ (i.e. registered in the second stage).” [Hrdina 2004, 81].

or religious society, indicating their personal data in accordance with this Act, and with identical text on each signature sheet indicating the full name of the church and religious society collecting signatures for the purpose of its registration, and showing that the signature sheet is signed only by the person reporting to that church and religious society.”⁴² It is obvious that such restrictive and detailed wording of the quoted provision seeks to eliminate possible abuses in advance.

The increased administrative complexity is also intended to play a preventive role here, so that while under Act No. 308/1991 Coll. the basic document of a church or religious society to be established was to contain only seven elements,⁴³ under Act No. 3/2002 Coll. it is the following: “The basic document of a church or religious society must contain: (a) the name of the church and religious society, which must be different from the name of a legal person already operating in the Czech Republic or which has already applied for registration, (b) the mission of the church and religious society and the basic articles of its faith, (c) the registered office of the church and religious society, (d) the designation of the bodies of the church and religious society which acts on its behalf in the territory of the Czech Republic, the manner of its appointment and removal, the length of the term of office of its members and a definition of the authority with which it acts and performs legal acts on behalf of the church or religious society, whether and to what extent other persons may perform legal acts on behalf of the church and religious society, (e) personal data of the members of the body referred to in point d), if the members of the statutory body are established at the time of submission of the proposal, (f) the organizational structure of the church and religious society, the types of bodies and other institutions of the church and religious society, indicating those which are to become church legal persons, separately from those which become legal persons under a special legal regulation, if they are listed in the basic document, the manner of their establishment and dissolution, including the designation of a legal successor on dissolution, the designation of their statutory bodies, including the manner of their establishment and dismissal, the length of their term

⁴² Zákon č. 3/2002 Sb., § 10 odst. 2 písm. c) [Act No 3/2002 Coll., § 10(2)(c)].

⁴³ Cf. Zákon č. 308/1991 Sb., § 13 odst. 1 písm. a)-g) [Act No. 308/1991 Coll., § 13(1)(a)-(g)].

of office, and a definition of whether and to what extent other persons may represent it, (g) the method of appointment and dismissal of clergy, (h) the method of approval of the basic document and its amendments, (i) the incorporation of the church and religious society into the structures of the church and religious society outside the territory of the Czech Republic, (j) the principles of management of the church and religious society, in particular the method of raising funds, including the scope of authorization of persons, bodies and other institutions of the church or religious society to dispose of property, the manner of dealing with the liquidation balance resulting from the liquidation of the church and religious society, (k) the rights and obligations of persons belonging to the church and religious society.”⁴⁴

Churches and religious societies that overcome the official barriers imposed by the law acquire the status of state-registered entities. Thus they become legal entities under the Czech legal system. However, the new regulation initially rather caused embarrassment, as it seemed that the status of a legal person could be achieved by the new entities rather difficult, while the effect of their separate legal personality did not seem to be very promising.⁴⁵ Indeed, the two-part, albeit demonstrative, list of the rights that these newly registered churches or religious societies will be able to enjoy seems too meagre: “A registered church and religious society may, in order to fulfil its mission, in particular: a) teach and educate its clergy and lay workers in its own schools and other establishments and in theological colleges and divinity schools [...], b) obtain authorisation to exercise special rights under this Act.”⁴⁶

However, the problem for these new entities, once they manage to surpass the benevolent census of 300 persons and acquire registration,

⁴⁴ Zákon č. 3/2002 Sb., § 10 odst. 3 [Act No 3/2002 Coll., § 10(3)].

⁴⁵ “The reason for the low interest in registration under Act 3/2002 Coll. may be the low advantageousness of this registration for entities that do not see much hope of meeting the conditions for obtaining special rights in the future. Another reason may be concerns about the misuse of the personal data that must accompany the registration application. However, it may also be acknowledged that the administrative complexity of the registration process has so far prevented some religious groups from entering it and that they may envisage doing so in the near future.” [Vojtíšek 2003, 200].

⁴⁶ Zákon č. 3/2002 Sb., § 6 odst. 3 [Act No. 3/2002 Coll., § 6(3)].

becomes the precautionary barrier to obtaining special rights: “An application for the grant of authorization to exercise special rights may be filed by a registered church or religious society that (a) has been registered under this Act continuously for at least 10 years as of the date of filing of the application, (b) has published annual reports on its activities for the calendar year for 10 years prior to the filing of the application, and (c) has duly fulfilled its obligations to the state and third parties.”⁴⁷ The biggest stumbling block is the legislator’s requirement that such an entity ‘grow’ to a number equivalent to practically ten thousand believers, so much criticized in the previous legislation: “The proposal for granting the exercise of special rights [...] must contain a) in the original, the signatures of as many adult citizens of the Czech Republic or foreigners with permanent residence in the Czech Republic who subscribe to this church and religious society as 1 per mill of the population of the Czech Republic according to the last census [...]”⁴⁸ The credibility of this body is also to be verified by demonstrating the transparency of its activities through the annual publication of an annual report on its activities.⁴⁹

On those churches and religious societies that already exercise special rights and thus enter the public sphere, the legislator also found it symmetrical to impose an obligation to inform the public about how they exercise them during the course of each year: “A registered church and religious society authorized to exercise special rights shall publish an annual report on the exercise of rights [...]” The explanatory report to the Act defends the introduction of this provision, which burdens churches with new bureaucratic obligations, by stating: “It is newly stipulated that registered churches and religious societies authorized to exercise special rights shall publish an annual report on their activities. This obligation is proposed for those churches that operate in the public sphere where the activities of other entities are otherwise restricted. This is an important tool for informing the public about their activities in the public sphere. The form of the annual report is not prescribed by law [...]”⁵⁰ However, it was not

⁴⁷ Zákon č. 3/2002 Sb., § 11 odst. 1 [Act No 3/2002 Coll., § 11(1)].

⁴⁸ Zákon č. 3/2002 Sb., § 11 odst. 4 [Act No 3/2002 Coll., § 11(4)].

⁴⁹ Zákon č. 3/2002 Sb., § 11 odst. 1 písm. b); § 11 odst. 4 písm. c) [Act No 3/2002 Coll., § 11(1) (b); § 11(4)(c)].

⁵⁰ Zákon č. 3/2002 Sb., § 7 odst. 3 [Act No 3/2002 Coll., § 7(3)].

sufficient for the legislator to unilaterally impose an extra administrative obligation on churches and religious societies,⁵¹ but to link its possible non-compliance with the possibility of withdrawing their authorization to exercise special rights, which the Constitutional Court of the Czech Republic annulled in a doctrinally significant ruling.⁵²

5. Special Rights as a Way of Enabling Churches to Enter the Public Sphere

How the churches' access to the sphere related to the exercise of public authority works can be demonstrated on the example of the special right of churches and religious societies "to perform ceremonies in which church marriages are contracted in accordance with a special legal regulation."⁵³ There are, obviously, differing expert opinions on the question of whether clergy performing marriages with civil effects are genuine public officials or whether this is merely a kind of special privilege for churches.⁵⁴

Churches entitled to exercise special rights can also practice their ministry in the context of the armed forces and in the prison service, i.e. where the power and repressive function of the state comes to the fore. Clearly, the state subjects the internal workings of these institutions to an increased degree of scrutiny⁵⁵ and thus – unlike the essentially similar

⁵¹ Důvodová zpráva. Zvláštní část. K § 7 [Explanatory report. Special part. Ad § 7].

⁵² Zákon č. 3/2002 Sb., § 21 odst. 1 písm. b) původního znění, zrušený nálezem Ústavního soudu ČR č. 4/2003 Sb. [Act No. 3/2002 Coll., Section 21(1)(b) of the original wording, repealed by the Constitutional Court's ruling No. 4/2003 Coll.].

⁵³ Zákon č. 3/2002 Sb., § 7 odst. 1 písm. c) platného znění zákona o rodině [Act No 3/2002 Coll., § 7(1)(c) of the current version of the Act No. 94/1963 Coll., on the Family], as amended, was a special provision. However, the Family Act is no longer part of the Czech legal order, as Act No. 89/2012 Coll., the Civil Code [občanský zákoník] entered into force on 1 January 2014, which incorporated family law comprehensively (§ 655-975).

⁵⁴ "In this case, the state delegates the exercise of public authority to an authorised clergyman of the given registered church or religious society. In performing this task, he or she no longer acts exclusively as a representative of the church or religious society, but as an executor of public authority. We justify this assertion on the ground that the 'status of the authority before which the marriage is concluded' is a delegated exercise of public authority as a specific exercise of executive power and is in a sense analogous to the status of the registry authority in the civil marriage." [Gyuri 2009, 120].

⁵⁵ "The theme of spiritual ministry is often raised in relation to the so-called 'segregating

ministry in hospitals or institutions – qualifies this ministry in the armed forces and the prison service as a special right ‘to entrust persons performing clerical activities to perform clerical ministry in the armed forces of the Czech Republic, in places where detention, imprisonment, protective treatment and protective education are carried out.’⁵⁶

An unpleasant surprise came with the transitional provision of the Church Act regarding the anticipated future replacement of the contractual solution of the military and prison ministry with a unilateral legal regulation: “Until the adoption of special legislation pursuant to Section 7(2), special rights may be exercised in accordance with the existing legislation. Agreements on the exercise of these rights by registered churches and religious societies concluded before the entry into force of this Act shall remain in force until the indicated time.”⁵⁷ When the Act came into force, a system of contracts for spiritual service in the army,⁵⁸ confirmed by an order of the Minister

institutions’ (istituzioni segreganti) or ‘totalizing institutions’ (istituzioni totalizzanti), i.e. in relation to institutional facilities in which, for legal reasons (as in the case of the armed forces or the correctional system) or for natural reasons (in the case of hospitals, medical or nursing institutions), the freedom of the individual is restricted and conditioned by the higher organizational and protective requirements of the institution in which the individual is forced to reside.” [Dalla Torre 2000, 237].

⁵⁶ Zákon č. 3/2002 Sb., § 7, písm. b) [Act No. 3/2002 Coll., § 7, letter b)] “When the Ministry, on the basis of Section 28(1) of the law [...] granted special rights to churches and religious societies registered under the previous legislation, it treated the special right [under Section 7(1)(b)] as two separate special rights. [...] Thus it happened that two churches and religious societies ‘Křesťanské sbory’ [Christian Congregations] and ‘Náboženská společnost Svědkové Jehovovi’ [Religious Society of Jehovah’s Witnesses] were granted only the right to exercise the special right to exercise the clerical ministry in places of detention and imprisonment.” [Kříž 2011, 102].

⁵⁷ Zákon č. 3/2002 Sb., § 28 odst. 2 [Act No. 3/2002 Coll., § 28(2)].

⁵⁸ Dohoda o spolupráci mezi Ministerstvem obrany ČR, Ekumenickou radou církví v ČR a Českou biskupskou konferencí [Agreement on the Cooperation between the Ministry of Defence of the Czech Republic, the Ecumenical Council of Churches in the Czech Republic and the Czech Episcopal Conference], signed on 3 June 1998, in: *Revue církevního práva* 10-2 (1998), p. 129-35; Smlouva mezi Ekumenickou radou církví a Českou biskupskou konferencí o podmínkách vzniku a působení duchovní služby v resortu ministerstva obrany [Agreement between the Ecumenical Council of Churches and the Czech Episcopal Conference on the conditions for the establishment and operation of the ministry in the Ministry of Defence], signed on 10 June 1998, in: *Revue církevního práva* 12-1 (1999), p. 55-60.

of Defence of the Czech Republic issued in 1998,⁵⁹ was in force and effective in the Ministry of Defence. Simultaneously, the second contract on spiritual care in the prison system was also in force, which the Prison Service of the Czech Republic concluded with the churches in 1999.⁶⁰ Some scholars in the field of canon law saw such distrust of the legislator towards even partial contractual solutions in relation to churches as excessively etatist.⁶¹ In the course of the following years, however, this development towards suppression of the contractual principle with churches did not materialize. Since the beginning of 2002, i.e. when the law came into force, no legislative initiative has been taken in the field of spiritual care in the armed forces and correctional facilities. In 2008, another agreement on spiritual care in the prison system was concluded, which definitively completed the solid organizational structure of this special activity;⁶² in 2018, it was supplemented by an implementing agreement.⁶³ A brand new treaty was stipulated at the end of 2024 with Ministry of Defence.⁶⁴

⁵⁹ Rozkaz č. 5/10-39/6-60 [Order No. 5/10-39/6-60], which entered into force on 22 June 1998, in: *Revue církevního práva* 10-2 (1998), p. 136-39.

⁶⁰ The first agreement from 1994 was replaced by the Agreement on Prison Ministry between the Prison Administration of the Czech Republic and the Ecumenical Council of Churches and the Czech Bishops' Conference [Dohoda o vězeňské duchovní službě mezi Vězeňskou správou České republiky a Ekumenickou radou církví a Českou biskupskou konferencí], signed on 28 June 1999, in: *Revue církevního práva* 14-3 (1999), p. 235-40.

⁶¹ "We consider it unfortunate to talk about 'special rights' at all. In fact, we pointed this out during the preparation process for the legislation. In many European countries, it is left to the contracts between the churches and the state whether and which rights the churches will use. The treaty principle in this respect is used by all the countries bordering with our Republic." [Tretera 2002, 74].

⁶² Dohoda o vězeňské duchovní službě mezi Vězeňskou správou České republiky a Ekumenickou radou církví a Českou biskupskou konferencí [Agreement on Prison Ministry between the Prison Administration of the Czech Republic and the Ecumenical Council of Churches and the Czech Bishops' Conference], signed on 19 August 2008, in: *Revue církevního práva* 41-3 (2008), p. 214-19.

⁶³ Implementing Agreement to the Agreement on Clerical Service between the Prison Service of the Czech Republic, the Ecumenical Council of Churches in the Czech Republic and the Czech Bishops' Conference [Prováděcí smlouva k Dohodě o duchovní službě mezi Vězeňskou službou České republiky, Ekumenickou radou církví v České republice a Českou biskupskou konferencí], in: *Revue církevního práva* 71-2 (2018), p. 101-102.

⁶⁴ Dohoda o duchovní službě v rezortu Ministerstva obrany [Agreement on Spiritual Service in the Ministry of Defence], signed 18 December 2024, in: *Revue církevního práva* 97-4 (2024), p. 91-100.

Completely outside the framework of the special rights enshrined in the law, another contractual solution to the joint action of churches was subsequently reached in the area of health care.⁶⁵ The function of hospital chaplains was introduced, although – unlike prison and military chaplains – they are not employees of state institutions, but of the given health care institutions. The Association of Hospital Chaplains (*Asociace nemocničních kaplanů*) and the Catholic Association of Hospital Chaplains (*Katolická asociace nemocničních kaplanů*) have also been set up, which in its requirement for compulsory membership are more akin to a professional chamber.

The entry of churches and religious societies into the field of education was qualified as so important by the legislature that it resulted in two distinct special rights, namely the right “to teach religion in state schools under a special legal regulation”⁶⁶ and the right “to establish church schools under a special legal regulation”.⁶⁷ In both cases, the special regulation is the Education Act (*Školský zákon*).⁶⁸ However, the teaching of religion in state schools is a right guaranteed also in the Constitution.⁶⁹ The 2004 Education Act implements the following constitutional enshrinement: “Religion may be taught in schools in accordance with the principles and aims of education [...]. Religion may be taught by registered churches

⁶⁵ Dohoda o duchovní péči ve zdravotnictví mezi Českou biskupskou konferencí a Ekumenickou radou církví v České republice [Agreement on Spiritual Care in Health Care between the Czech Episcopal Conference and the Ecumenical Council of Churches in the Czech Republic], in: *Revue církevního práva* 60-1 (2015), p. 81-84.

⁶⁶ Zákon č. 3/2002 Sb., § 7 odst. 1 písm. a) [Act No. 3/2002 Coll., § 7(1)(a)].

⁶⁷ Zákon č. 3/2002 Sb., § 7 odst. 1 písm. d) [Act No. 3/2002 Coll., § 7(1)(d) as currently amended].

⁶⁸ Zákon č. 29/1984 Sb., o soustavě základních škol, středních škol a vyšších odborných škol (*školský zákon*) ve znění pozdějších předpisů [Act No 29/1984 Coll., on the system of primary schools, secondary schools and higher vocational schools (Education Act), as amended].

⁶⁹ Charter of Fundamental Rights and Freedoms, Article [Listina základních práv a svobod] 16(3): “The conditions of religious instruction at state schools shall be set by law.” – (The official English translation is available at <https://www.psp.cz/en/docs/laws/listina.html>). – “By this provision, the charter confers upon the law the power to prescribe the conditions of religious instruction in the public schools. It means, therefore, that such teaching is admitted in public schools, and this right cannot be hindered by any ordinary law. This possibility is confined to public schools only. In other schools, it is a matter for the principal to decide whether to allow the teaching of religion. Even in such a case, however, the principles prohibiting discrimination on grounds of religion or belief set out in the Charter and other constitutional provisions cannot be violated.” [Pavlíček 1999, 174].

or religious societies that have been granted the special right to teach religion in state schools. This right has been granted collectively and is based on a written agreement between them.”⁷⁰

For the legislator, however, the real difficulty with the scheme of special rights came with the inclusion of the guarantee of secrecy for the clergy, i.e., essentially what is known as the seal of confession. The formulation talks about the right “to maintain the obligation of confidentiality by clerics in connection with the exercise of confession or the exercise of a right similar to confessional secrecy, if this obligation has been a traditional part of the teaching of the Church and religious society for at least 50 years; however, this is without prejudice to the obligation to prevent a criminal offence imposed by a special law.”⁷¹ The same issue in the previous law on churches was formulated in a more succinct fashion: “The State recognises the obligation to maintain confidentiality imposed on the persons entrusted with the exercise of clerical activity.”⁷² It is true, however, that when the law came into force, it was punishable for clerics of churches and religious societies both failing to hinder or report certain enumerated offences.⁷³

The current law has abrogated the obligation to report a crime; only the failure to prevent it still remains a criminal offence. Therefore, the referring norm has changed the existing wording of the Criminal Code accordingly: “A clergyman of a registered church and religious society authorised to exercise special rights shall not be obliged to report if he becomes aware of the commission of a criminal offence in connection with the exercise of confessional secrecy or in connection with the exercise of a right similar to confessional secrecy.”⁷⁴ The seal of confession in the Czech legal system thus does not enjoy full, i.e. exceptionless protection.⁷⁵

⁷⁰ Zákon č. 561/2004 Sb., § 2 [Act No. 561/2004 Coll., § 2].

⁷¹ Zákon č. 3/2002 Sb., § 7 odst. 1 písm. e) současného znění zákona [Act No 3/2002 Coll., § 7(1)(e) of the current version of the Act].

⁷² Zákon č. 308/1991 Sb., § 8 [Act No 308/1991 Coll., § 8].

⁷³ At the time of the entry into force of Act No. 308/1991 Coll.: Sections 167 and 168 of Criminal Code No. 140/1961 Coll.

⁷⁴ Zákon č. 3/2002 Sb., § 35, doplňující § 168 trestního zákona [Act No 3/2002 Coll., § 35, supplementing § 168 of the Criminal Code]. This provision has also been incorporated into the new Criminal Code No. 40/2009 Coll., Section 368(3).

⁷⁵ “From what has been said it follows that our current legislation on the protection of

As regards granting special rights to churches and religious societies, the law seems somewhat inconsistent. The entities that were already registered on the date when the law entered into force may exercise their special rights in the existing extent. This allows for some variability.⁷⁶ If these entities subsequently intend to exercise certain special rights which they did not exercise at the time of the Act's entry into force, a proper administrative procedure will be carried out, as was the case, for example, with the Seventh-day Adventist Church, which shortly after the Act's entry into force applied for authorisation to exercise the previously unexercised special right to teach religion in state schools, with a successful outcome.⁷⁷ However, the situation is different for those churches and religious societies, which have yet to be granted these special rights: "An application for the grant of special rights may be made either for the exercise of all special rights under section 7(1) or only for the exercise of special rights under section 7(1)(a) to (e)."⁷⁸ It follows that these churches and religious societies will be summarily granted authority to exercise all the special rights enumerated in the act (with the exception of state-recognized clergy confidentiality, if they cannot demonstrate at least fifty years of its observance. Paradoxically, however, most of the twenty-one churches and religious societies listed in the original Annex to the Act, which are already recognized and are allowed to exercise special rights, would not surpass the membership threshold of approximately ten thousand, i.e. one per mille of the population of the Czech Republic.

In the long-awaited 'restitution' law on property compensation with churches and religious societies,⁷⁹ however, the long-discussed right

confessional (or similar) secret is not absolute. It is based on the construction that the confessor is obliged to keep silence only about what the penitent has already committed, but it does not take into account (since this seems hardly possible) that the confessor may not divulge anything on the penitent and for no reason (*nefas est quavis de causa aliquatenus prodere paenitentiam*).⁸⁰ [Hrdina 2004, 232].

⁷⁶ Zákon č. 3/2002 Sb., § 28 odst. 1 [Act No. 3/2002 Coll., § 28(1)].

⁷⁷ Decision of the Ministry of Culture of the Czech Republic No. 5840/2003 of 26 March 2003.

⁷⁸ Zákon č. 3/2002 Sb., § 11 odst. 3 [Act No. 3/2002 Coll., § 11(3)].

⁷⁹ Zákon č. 428/2012 Sb., o majetkovém vyrovnání s církvemi a náboženskými společnostmi a změně některých zákonů (zákon o majetkovém vyrovnání s církvemi a náboženskými společnostmi), ve znění pozdějších předpisů [Act No. 428/2012 Coll., on Property

of churches to state subsidies was excluded from the list of special rights. The original wording of the law talks about the right “to be financed according to a special legal regulation on the financial security of churches and religious societies.”⁸⁰ Therefore, even if in the future a church or a religious society were to obtain the right to exercise special rights, it would no longer be subject to funding from the state budget.

6. Successful Registration Procedures for Churches in the Czech Republic to Date

In the Annex to the Act, the baseline number of twenty-one registered churches and their names as of the date of the entry into force of the Act No. 3/2002 Coll. is set out. Unlike the similar list of nineteen in Act 308/1991 Coll., the new list has been supplemented by two entities registered under the immediately preceding legislation: the Lutheran Evangelical Church of the Augsburg Confession in the Czech Republic and the Religious Society of Jehovah’s Witnesses:

1. The Apostolic Church (*Apoštolská církev*).
2. The Unity of the Brethren Baptists (*Bratrská jednota baptistů*)
3. Seventh-day Adventist Church (*Církev adventistů sedmého dne*)
4. Church of the Brethren (*Církev bratrská*)
5. Czechoslovak Hussite Church (*Církev československá husitská*)
6. Church of Jesus Christ of Latter-day Saints (*Církev Ježíše Krista Svatých posledních dnů*)
7. Greek Catholic Church (*Církev řeckokatolická*)
8. Roman Catholic Church (*Církev římskokatolická*)
9. Evangelical Church of Czech Brethren (*Českobratrská církev evangelická*)
10. Evangelical Church of the Augsburg Confession in the Czech Republic (*Evangelická církev augsburského vyznání v České republice*)

Settlement with Churches and Religious Societies and Amendments to Certain Acts (Act on Property Settlement with Churches and Religious Societies), as amended].

⁸⁰ Zákon č. 3/2002 Sb., § 7 odst. 1 písm. c) [Act No 3/2002 Coll., Section 7(1)(c)] of the original version of the Act.

11. Evangelical Methodist Church (*Evangelická církev metodistická*)
12. Federation of Jewish Communities in the Czech Republic (*Federace židovských obcí v České republice*)
13. Unity of the Brethren (*Jednota bratrská*)
14. Christian congregations (*Křesťanské sbory*)
15. Lutheran Evangelical Church in the Czech Republic (*Luterská evangelická církev a. v. v České republice*)
16. Religious Society of Czech Unitarians (*Náboženská společnost českých unitářů*)
17. Religious Society of Jehovah's Witnesses (*Náboženská společnost Svědkové Jehovovi*)
18. New Apostolic Church in the Czech Republic (*Novoapoštolská církev v České republice*)
19. Eastern Orthodox Church in the Czech Lands (*Pravoslavná církev v českých zemích*)
20. Silesian Evangelical Church of the Augsburg Confession (*Slezská církev evangelická augsburského vyznání*)
21. Old Catholic Church in the Czech Republic (*Starokatolická církev v České republice*)

The first church to reach more than 300 adherents and to succeed in its application for registration after Act No. 3/2002 Coll. entered into force was the Christian Community Church (*Církev Křesťanská společenství*) in 2002.⁸¹ Groups of its members had already split from their home Evangelical Church of Czech Brethren before 1989 in a spirit of adherence to the Pentecostal spirituality of American inspiration.⁸² Those who

⁸¹ Decision of the Ministry of Culture of the Czech Republic No. 4563/2002-22, dated 19 June 2002.

⁸² "The centre of the charismatic movement since 1979 has been the congregation of the Evangelical Church of Czech Brethren in Maniny, Prague [...]. The charismatic community there, which had grown unprecedentedly and had a nationwide outreach, left the Czech Brethren Church after several disagreements; and in the first months of religious freedom (1990) formed the Christian Society of Maniny (*Křesťanská společnost*), later renamed the Christian Community of Prague [*Křesťanská společenství*]. Congregations under the name of Christian Community were then established in cities throughout Czechoslovakia. In 2002, these separate congregations in the Czech Republic formed the Christian

follow this movement often join existing churches and, as the example of another traditional Reformation church, Unity of the Brethren (*Jednota bratrská*), has shown, the church can completely change its shape.⁸³ The traditional believers of the Unity of the Brethren eventually found refuge in the Evangelical Church of Czech Brethren, which established the so-called Ochranov Seniorate (*Ochranovský seniorát*) for them in 1999 [Hoblík 2008, 45]. Recently, the Unity of the Brethren Baptists has also split. The Baptist congregations which in the meantime came to adhere to the Charismatic-Pentecostal inspirations operate now completely independently and do not fall under the state-recognised Baptist Unity. It seems, however, that the cleavage line runs yet another way in contemporary Protestantism. Baptist congregations favoring feminism, homosexuality, and similar trends have become independent and applied for registration under the name of the Fellowship of Baptist Congregations (*Společenství baptistických sborů*), which the ministry granted in 2019.⁸⁴

Since the Baptists – more consistently than other similar Christian denominations – emphasize a congregationalist concept of the church, where individual congregations are to be truly separate and independent church associations, it has also been suggested that each Baptist congregation should actually register separately; all together they should form a single union of churches.⁸⁵ However, the possibility given by law to register such associations of churches and religious societies is not based on ecclesiological specificities of some churches, but reflects the need to unite already

Community Church (Církev Křesťanská společenství) and were registered under this name by the Ministry of Culture as a newly established church.” [Vojtíšek 2004, 104-105].

⁸³ “Even in the Unity of Brethren a charismatic ‘church within a church’ was formed in the 1990s, which eventually (at the 1998 Synod) gained upper hand over the non-charismatic part of this church. Today, under the new leadership, Unity of the Brethren has effectively become the second charismatic denomination in the Czech Republic, alongside Christian Congregations.” [Vojtíšek 1999, 25].

⁸⁴ Decision of the Ministry of Culture of the Czech Republic No. MK 15672/2019 OC, dated 18 March 2019.

⁸⁵ “Each local congregation may or may not bind with other congregations to form a union (union, convention, unity, etc.), usually on a regional basis, for the purpose of promoting and coordinating publishing, educational, social reform or charitable activities. The decisions of the bodies of these unions take the form of recommendations and individual decisions remain the responsibility of the local congregation.” [Nešpor and Vojtíšek 2015, 132].

recognized churches and religious societies into purposefully established supra-church entities.⁸⁶ So far, the Military Spiritual Ministry (*Vojenská duchovní služba*)⁸⁷ and the Ecumenical Council of Churches in the Czech Republic (*Ekumenická rada církví v České republice*) have been registered as associations of churches.⁸⁸

The Pentecostal strand of Christianity is growing vigorously. In the Czech Republic, a total of six smaller churches have been established and have achieved state registration, which can be classified as part of a somewhat polymorphic and vividly developing *faith movement*.⁸⁹ in 2007 the Church of the Living God (*Církev živého Boha*),⁹⁰ in 2009 the New Hope Church (*Církev Nová naděje*),⁹¹ in 2010 the Word of Life Church (*Církev Slovo života*),⁹² in 2012 the Church of Faith (*Církev víry*),⁹³ in 2013 the New Life Church (*Církev Nový Život*)⁹⁴ and, finally, in 2014 the Oasis Church (*Církev Oáza*).⁹⁵ The Faith Movement was founded on the preaching and writing

⁸⁶ Cf. Act No. 3/2002 Coll., § 12.

⁸⁷ Decision of the Ministry of Culture of the Czech Republic No. 21427/2004, dated 4 February 2005.

⁸⁸ Decision of the Ministry of Culture of the Czech Republic No. 9519/2005, dated 19 July 2005.

⁸⁹ "In addition to the Bible, the teachings of the Faith Movement are also found in hundreds of publications and recordings of the Teachers of the Faith. Thus, it contains many elements that go beyond the Pentecostal tradition, e.g. the idea of the nature of Satan in a non-Christian person and the providence of God in a Christian person, which makes him essentially a divine being; the idea that redemption made possible through Jesus's descent into hell, the idea that the believers have authority over the spiritual world, etc." [Vojtíšek 2004, 119].

⁹⁰ Decision of the Ministry of Culture of the Czech Republic No. 80009/2007, dated 27 November 2007.

⁹¹ Decision of the Ministry of Culture of the Czech Republic No. 5577/2009, dated 3 September 2009.

⁹² Decision of the Ministry of Culture of the Czech Republic No. 11623/2010, dated 15 July 2010.

⁹³ Decision of the Ministry of Culture of the Czech Republic No. 24865/2012-33, dated 22 May 2012.

⁹⁴ Decision of the Ministry of Culture of the Czech Republic No. MK 39252/2013 OC, dated 25 October 2013.

⁹⁵ Decision of the Ministry of Culture of the Czech Republic No. MK 48 963/2014 OC, dated 11 October 2014.

of Kenneth Erwin Hagin (1917-2003) and is made up of independently operating congregations, connected only loosely by the missionary organization of the founding teacher. This is also the cause of the fragmentation of the churches: applications for registration come from many different separate denominations; however, most of them are small in number.

The registration application of the internationally established Salvation Army, successfully completed in 2013, intended to demonstrate to the Czech public its primary identity as a Christian church, while its charitable activities represent an outward manifestation of a lived Christianity.⁹⁶ Of a completely different type, however, is an entity registered in 2002, namely the Community of Christians in the Czech Republic (*Obec křesťanů v České republice*).⁹⁷ In this case, it is not a Christian church, as the name would suggest, but an association of supporters of the anthroposophical teachings of Rudolf Steiner (1861-1925), known to the wider public primarily through the so-called Waldorf education.⁹⁸ Likewise, the Christian Church of Essene, which refers to Christianity directly in its name, can hardly be classified as a true Christian church. Rather, it is an esoteric spiritual movement influenced by *New Age*, where nature healing is also practiced.⁹⁹ The misleading name of this religious society claiming to be

⁹⁶ The Salvation Army (from 22 September 2015 the name used has been 'Salvation Army: a Church' [Armáda spásy – církev]). Decision of the Ministry of Culture of the Czech Republic No. MK 40633/2013 OC dated 25 September 2013. "We are currently working on preparing all the documents and filling out the signature sheets. We believe the registration of the Salvation Army Church in the Czech Republic will also be a wonderful gift to celebrate the 20th anniversary of the moment when it resumed its operation in the Czech Republic." [Mitáš 2010, 8].

⁹⁷ Decision of the Ministry of Culture of the Czech Republic No. 8213/2002-23, dated 3 September 2002.

⁹⁸ "To Steiner, Christ was not just a historical appearance, but always a direct reality. The apostle of theosophy finds Christ in everything, in all branches of science; he wants a Christ greater and more spiritual than the churches are said to present to the humankind." [Kubalík 1987, 114].

⁹⁹ "Supposedly, the Church is the continuation of an informal community in which people with special spiritual capabilities (i.e., communicating with angels) have been meeting since 1948. These capabilities were also assumed to have been present in the early Church and also in the community of the Essenes with whom the early Christians were supposed to have been in close contact. [...] This community and its alleged characteristics are far more vividly discussed in the esoteric tradition, especially in modern esotericism within

a Christian church again seems to be no obstacle for its state recognition, which took place in 2022.¹⁰⁰

In contrast, the esoteric and healing-oriented Josef Zezulka Community, registered in 2014, does not hide behind a Christian facade.¹⁰¹ The very name of this society includes the name of the now deceased founder († 1992), whose successor is the holder of the title “healer” (*sanátor*).¹⁰² This title refers to a healing agenda accompanied by esoteric teachings, again in the spirit of the New Age movement. Clearly, the Ministry must proceed with caution when carrying out the administrative process for the registration of such entities. The law, in its detailed Section 5, sets out the so-called qualitative conditions for the establishment and operation of churches and religious societies. For example, an entity “restricting personal freedom of persons, in particular by using psychological or physical coercion to create dependence which leads to physical, psychological or economic harm to such persons or their family members” must not carry out its activities.¹⁰³

The world organization of the Eastern Orthodox Churches is characteristic by ‘autocephaly’, i.e. the autonomous and independent existence of individual national churches. Therefore, in addition to the Eastern Orthodox Church in the Czech Lands and Slovakia (*Pravoslavná církev v Českých zemích a na Slovensku*), which has traditionally operated on Czech territory, the Russian Orthodox Church, a *podvorye* of the Patriarch of Moscow and All Russia in the Czech Republic also applied for registration and was recognized in 2007.¹⁰⁴ This is a continuation of its previous activities, as already in 1979, the so-called *podvorye*, the foreign representation of the Russian Orthodox Church in Karlovy Vary, was opened

the New Age movement.” [Vojtišek 2014, 45-46].

¹⁰⁰ Decision of the Ministry of Culture of the Czech Republic No. MK 4325/2021 POD, dated 20 January 2022.

¹⁰¹ Decision of the Ministry of Culture of the Czech Republic No. MK 63 861/2014 OC, dated 19 December 2014.

¹⁰² “The religious community is headed by a single clergyman with the title of a ‘healer’ (*sanátor*). Currently, it is Zezulka’s disciple and successor Ing. Tomáš Pfeiffer. He holds this for life, and he has the task of appointing the next ‘healer’.” [Tretera and Horák 2015, 172].

¹⁰³ Cf. Act No. 3/2002 Coll., § 5(e) [Zákon č. 3/2002 Sb., § 5 písm e)].

¹⁰⁴ Decision of the Ministry of Culture of the Czech Republic No. 15996/2006, dated 2 May 2007.

in socialist Czechoslovakia.¹⁰⁵ In addition, Oriental Christianity has gained another representative among the state-recognized churches in the Czech Republic, within the circle of the Old Oriental Churches, which separated from world Christianity as early as the fifth century. This is the Armenian Apostolic Church (*Arménská apoštolská církev*), which applied for registration under the name of the Church of St. Gregory the Illuminator (*Církev Svatého Řehoře Osvětitel*) and successfully passed its second attempt at registration in 2013.¹⁰⁶

In the Czech legal system, the Catholic Church is recognized in two confessional forms, namely the Roman Catholic Church and the Greek Catholic Church. This was one of the incentives for the Priestly Fraternity of St. Pius X (*Fraternitas Sacerdotalis Sancti Pii X – FSSPX*) to apply for registration as a supposedly third entity representing the Catholic Church. In reality, it is an integralist Catholic movement which opposes the reforms of the Catholic Church after the Second Vatican Council (1962-1965). The outward, visible sign of the Fraternity is its adherence to the Latin liturgy as it was celebrated in the Church for many centuries, until the introduction of far-reaching liturgical changes in the late 1960s and early 1970s.

In fact, the Priestly Fraternity of St. Pius X is not even a typical church or religious society, since its members can only be priests, seminarians preparing for the priesthood and consecrated persons in religious communities. According to the concept developed by FSSPX, all Catholics may attend the services celebrated by the priests of the Fraternity, but only those who have declared their adherence before a Fraternity priest or have been baptized by a Fraternity priest are considered adherents of the Fraternity. The first decision of the Ministry of Culture on the registration of the FSSPX in 2017 was challenged by an appeal (the so-called appeal [*rozklad*]) filed by the Czech Bishops' Conference to the Minister of Culture. Among other reservations, the bishops' commentary also included an argument

¹⁰⁵ A contemporary information brochure states: "Reciprocal visits of clergymen are organised, Czech and Slovak divinity students study at the Moscow and Leningrad academies. [...] Since 1 April 1979, with the consent of the relevant state authorities, a podvorye, i.e. a representative office of the Russian Orthodox Church in the Czechoslovakia, has been established in Karlovy Vary." [Černý 1989, 73].

¹⁰⁶ Decision of the Ministry of Culture of the Czech Republic No. MK 12485/2013 OC, dated 27 March 2013.

concerning the counting of signatures of persons claiming to be part of the entity seeking registration.¹⁰⁷ However, the second attempt at registration for this priestly brotherhood (pejoratively called 'lefebvrists' after its founder) was successful.¹⁰⁸

After the successful registration of the esoterically oriented Community of Christians (*Obec křesťanů*) in 2002, two entities of Indian inspiration were recognized: the International Society for Krishna Consciousness – Hare Krishna Movement (*Mezinárodní společnosti pro vědomí Krišny – Hnutí Hare Krišna*)¹⁰⁹ and the Czech Hindu Society (*Česká hinduistická společnost*).¹¹⁰ Especially the former group raises serious concerns;¹¹¹ in the latter case, the general-sounding name obscures a very specific direction called 'yoga in daily life', whose promoter is the Indian guru Swami Maheswarananda, who has been active in the West since 1972.¹¹² In 2007, two more religious societies of East Asian inspiration were registered and established in Europe: the Diamond Way Buddhism (*Buddhismus*

¹⁰⁷ "The law says there should be 300 signatures, the Fraternity delivered 363 of them. After subtracting the seventeen which failed to meet the formal requirements, the Ministry of Culture, as it is the practice in other cases, too, sent a letter to the signatories asking if they were actually signing up to the Fraternity. 220 responded positively, 32 negatively and the remaining 80 did not respond. Precisely this method of counting these 'silent' votes was what the Czech bishops challenged." [Mrázek 2018, 47].

¹⁰⁸ Decision of the Ministry of Culture of the Czech Republic No. MK 37561/2018 OLP, dated 5 June 2018.

¹⁰⁹ Decision of the Ministry of Culture of the Czech Republic No. 11380/2002-24, dated 21 November 2002.

¹¹⁰ Decision of the Ministry of Culture of the Czech Republic No 11597/2002-25, dated 25 November 2002. As of 11 June 2015, the name changed to Vishwa Guru Dip Hindu Mandir – Czech Hindu Community (Višva Guru Díp Hindu Mandir – české hinduistické společenství).

¹¹¹ "The danger of being a member of the Hare Krishna movement lies especially in the complete departure from a usual way of life. Meditation practice, an exclusively vegetarian diet, ascetic demands and, last but not least, a spiritual focus on a completely alien culture can permanently affect members negatively both physically and mentally." [Opatrný 1998, 39].

¹¹² "Maheswarananda soon extended his influence to other European countries and was one of the few religious leaders to show interest in socialist countries. For the first time, he came to former Czechoslovakia in 1973, and since then he has managed to attract the largest number of students compared to all other Indian teachers working in this country." [Vojtíšek 2004, 345].

Diamantové Cesty) of the Karma Kagyu Lineage¹¹³ and the Vishwa Nirmala Dharma, which cultivates the so-called Sahaja Yoga.¹¹⁴ Both of these entities have raised doubts; they concern the personalities of their founders. In the first case, Guru Ole Nydahl,¹¹⁵ and in the second, the “Divine Mother” Shri Mataji Devi († 2011).¹¹⁶ The exotic spirituality of Buddhism has also appealed to the supporters of the religious community, which chose the name *Theravada Buddhism* and was registered in 2018.¹¹⁷ However, believers from among the Vietnamese minority in the Czech Republic, professing an authentic folk Buddhism with various syncretic elements, succeeded in registering their Community of Buddhism in the Czech Republic (*Společenství buddhismu v České republice*) only in 2020.¹¹⁸ Their previously registered association was transformed to the level of a religious society. Among other reasons, this was due to their efforts to have qualified clerics of their Buddhist lineage.¹¹⁹

A novelty among the religious movements whose traditions have already received state recognition in the Czech Republic is the registration of a neopagan movement under the name Slované (*The Slavs*) – a religious

¹¹³ Decision of the Ministry of Culture of the Czech Republic No.12449/2006, dated 16 May 2007.

¹¹⁴ Decision of the Ministry of Culture of the Czech Republic No. 13654/2006, dated 25 June 2007.

¹¹⁵ “Ole Nydahl’s hedonistic lifestyle, expressed in his acronym ‘pretty girls and fast cars’, has already been dealt with many times in Western tabloid media. [...] A more serious issue is the sense of exclusivity that seems to be purposefully built up in Nydahl’s group. Unfortunately, this is also accompanied by harsh condemnation of other strands of Buddhism and especially other religions; Nydahl’s rants against Islam, for example, have already become notorious. It is impossible to avoid the impression that Nydahl has completely failed to avoid the role of an uncritically admired guru, and that some of his disciples are gradually assuming the same sovereign position.” [ibid., 379].

¹¹⁶ “Photographs of Mataji are used as symbols in meditation. Devotion may also be expressed by the ancient Hindu ritual of pouring ‘nectar’ of honey, ghee and other ingredients over the feet of the guru, which is then kept and drunk.” [Partridge and Vojtíšek 2006, 201].

¹¹⁷ Decision of the Ministry of Culture of the Czech Republic No. MK 38436/2018 OC, dated 26 June 2018.

¹¹⁸ Decision of the Ministry of Culture of the Czech Republic No. MK 34624/2020 SOCNS, dated 25 June 2020.

¹¹⁹ “The efforts of Vietnamese Buddhists in the Czech Republic to secure better conditions for monks from Vietnam, who are currently subject to unfavourable visa requirements, was one of the most important reasons for the attempt to register the Vietnamese Buddhist community as a religious society.” [Vojtíšek 2020, 109].

society.¹²⁰ This is a new Czech religious movement which now represents the revival of pre-Christian religious traditions and follows the spiritual trend called *Rodnověří* (*Native-Faith*). The people who claim to follow the original Slavic spirituality organize themselves mainly through various associations, such as the Czech Pagan Society (*Česká pohanská společnost*), *Rodná víra* (*Native Faith*) or the Slavic Circle (*Slovanský kruh*).¹²¹

7. Exceptions to the Conditions Set for the Exercise of Special Rights and Unsuccessful Registration Procedures

In the Health Services Act, which replaced the former socialist act “On Care for the Health of the People” (*zákon o péči o zdraví lidu*) in 2011, there is an innovation concerning all state-recognized churches, including those that lack the authorization to exercise special rights. While recognizing that those who are sick and dying also require intensive spiritual care, the law respects the right of patients “to receive spiritual care and spiritual support in an inpatient or day care facility from clergy of churches and religious societies registered in the Czech Republic or from persons authorized to exercise spiritual [...] in accordance with the internal rules and in a manner that does not violate the rights of other patients and with regard to his/her state of health, unless otherwise provided for by other legislation; a visit by a clergyman must not be denied to a patient in cases of danger to his/her life or serious damage to his/her health, unless provided otherwise by the legislation.”¹²²

While in the area of health care the legislator has already demonstrated trust towards all registered churches and religious societies, the 2002 Act on Churches wanted to accommodate mainly the well-established entities, which was also reflected in the establishment of a temporary exception:

¹²⁰ Decision of the Ministry of Culture of the Czech Republic No. MK 34202/2020 POD, dated 22 January 2022.

¹²¹ “Representatives of the Slavic Circle and ‘Slované’ (The Slavs) association say they reject nationalism, esotericism and neo-Nazism in any form; however, at the same time, they emphasize their goal is not to build a ‘dogmatic form of religion.’” [Horák 2024, 349].

¹²² Zákon č. 372/2011 Sb., o zdravotních službách a podmínkách jejich poskytování, § 28 odst. 3, písm. j [Act No. 372/2011 Coll., on health services and conditions of their provision, Section 28(3)(j)].

“The Ministry, with the consent of the Government, may make an exception and grant authorization for special rights under Section 7(1) of the Act. (1) to churches and religious societies that represent a major world religion with a long historical tradition, operate in the territory of the Czech Republic and are registered under this Act. [...] An exemption under this paragraph may be granted only within five years of the entry into force of this Act.”¹²³ The essence of this exception was the waiver of the general ten-year time limit for the ‘certification’ (accreditation) of a church or religious society still registered only in the first instance, as well as the numerical census of the number of persons adhering to it, amounting to one per cent of the population of the Czech Republic, so that it could achieve authorisation to exercise special rights more easily. This exemption was sought by, among others, the Centre of Muslim Communities (*Ústředí muslimských obcí*), which was successfully registered in 2004,¹²⁴ but its application for an exemption from 2006 was not granted because the Muslim communities had not established the statutory body required by law.¹²⁵ At present, it is no longer possible to apply for an exemption as the five-year period from the entry into force of the law, which the law provided for the possibility of granting it, has already expired.¹²⁶

However, not even the applications for simple registration were all successful,¹²⁷ as was the case from the outset with the Ecumenical Church of Saint John of Jerusalem (*Ekumenická církev svatého Jana Jeruzalémského*), Order of the Knights of Rhodes and Malta (*Řád rytířů Rhodosu a Malty*), which, for example, did not meet the condition of its name being different from another already registered ecclesiastical legal entity.¹²⁸ Twice, the Ministry stopped the registration attempts to a schismatic

¹²³ Zákon č. 3/2002 Sb., § 27 odst. 8 [Act No. 3/2002 Coll., § 27(8)].

¹²⁴ Decision of the Ministry of Culture of the Czech Republic No. 4874/2004, dated 17 September 2004.

¹²⁵ Decision of the Ministry of Culture of the Czech Republic No 5900/2006 of 21 December 2006; Decision of the Ministry of Culture of the Czech Republic No 5900/2006, dated 21 December 2006 and Decision of the Minister of Culture (appeal) No 18735/2006, dated the same day 21 December 2006.

¹²⁶ The deadline expired on 3 January 2007.

¹²⁷ The Ministry of Culture reports a total of 25 cases of refused registration.

¹²⁸ Decision of the Ministry of Culture of the Czech Republic No 4059/2002, dated 23 October 2002.

body that has been waging a long-standing struggle against the legal structures of the Catholic Church: “A group of members of the former delegation of the Basilian Order in the Czech Republic was expelled from the Czech Republic in 2003 by their superiors for improper behaviour and disobedience. They found refuge in Ukraine. From there, for some time now, they have been waging a fierce written struggle and polemic against almost anyone who in any way has touched their own distorted ideas of what the Church should teach and do, or interfered with what they wrongly consider to be their own.”¹²⁹ The first time the movement claimed registration as the Ukrainian Greek Catholic Church,¹³⁰ the second time as the Ukrainian Orthodox Greek Catholic Church.¹³¹

In some cases, only the first registration application was unsuccessful, while success came after the second submission.¹³² A complete exception in the registration applications is the concealment of criminal activity under the guise of establishing a religious society. This is the case of the entity calling itself the Guru Jára Path (*Cesta Guru Járy*). The activities of the founder, Jaroslav Dobeš, have been investigated by the Office for the Detection of Organized Crime (*Úřad pro odhalování organizovaného zločinu*) since 2010. There have also been numerous criminal reports by former members of this community who have openly recounted the sexual practices of the self-proclaimed guru. His group’s application to the Ministry of Culture to register a religious society was understandably unsuccessful.¹³³ In addition, the Ministry of Culture was also unable to avoid two attempts to abuse the registration procedure by means

¹²⁹ Prohlášení České biskupské konference k tzv. „dopisům z Ukrajiny” [Statement of the Czech Bishops’ Conference on the so-called “letters from Ukraine”]. In: Acta ČBK No. 2 (2007), p. 73.

¹³⁰ Rozhodnutí Ministerstva kultury ČR No. 13751/2003, dated 4 March 2004.

¹³¹ Decision of the Ministry of Culture of the Czech Republic No. MK 11449/2014 OLP, dated 19 March 2014.

¹³² The first application of the Armenian Apostolic Orthodox Church was rejected on the basis of the Decision of the Ministry of Culture of the Czech Republic No. 3038/2006, dated 20 June 2006 (the Church was not recognised until 2013), as well as the application of the Church of New Life on the basis of the Decision of the Ministry of Culture of the Czech Republic No. MK 1696/2010 OC, dated 27 February 2010 (the Church was also not recognised until 2013).

¹³³ Decision of the Ministry of Culture of the Czech Republic No. MK 57172/2017 OLP, dated 21 September 2017.

of a prank, which it had to prevent. These were the cases of the Beer Church (*Pivní církev*)¹³⁴ and the Hemp Church (*Konopná církev*).¹³⁵

Conclusion

The number of newly registered churches and religious societies in the Czech Republic since 2002 has already risen to twenty-three. It has now surpassed the original number of 21 churches and religious societies that were recognised by the State before the entry into force of Act No. 3/2002 Coll. and listed in its annex. Many of these previously recognised churches have a membership of less than the one per cent of the population of the Czech Republic required by law for newly registered churches to be authorised to exercise special rights. Nevertheless, the majority of these previously recognized churches exercise some rights or all of them, while, on the other hand, none of the new entities has reached a membership of approximately 10,000, so none of the twenty-three new churches can exercise the special rights. Therefore, the two-tier registration system may appear discriminatory. However, if it were completely disadvantageous for the new entities, there would certainly not be such an interest for ever new registrations from diverse religious groups.

The new registrations have also shown that underneath the atheistic or rather agnostic surface,¹³⁶ richly diversified spiritual interests are widespread among the population of the Czech Republic. Outside of mainstream Christianity, for example, more churches belonging to a 'faith movement' have emerged; they have transcended the practice of previous charismatic and Pentecostal churches. Adherents of certain esoteric movements have also expressed interest in registering as churches or religious societies, although some of these are said to be developing authentic

¹³⁴ Decision of the Ministry of Culture of the Czech Republic No. MK 42335/2012 OC, dated 19 July 2012.

¹³⁵ Decision of the Ministry of Culture of the Czech Republic No. MK 8004/2019 OC, dated 9 June 2019.

¹³⁶ "Sometimes people who merely reject a particular religion, in our environment this mostly concerns Christianity, declare themselves atheists. A special category is made up of people who, in some surveys, describe themselves as neither believers nor non-believers and subscribe to the answer that they 'admit the existence of God.'" [Štampach 2010, 57-58].

Christianity. Both Indian and East Asian religions attract attention because of their alien origins and mysterious ritual forms. The registration of new religious entities also serves to resolve schisms and disputes within denominations. The Catholic Church still remains by far the largest church in the Czech Republic. However, the Church itself is also internally differentiated and pluralistic: in it, we find adherents of the most diverse religious spiritualities, ecclesial movements and traditionalist or charismatic groups. Religiousness in the Czech Republic is neither a massive phenomenon, but it is not insignificant either. It can be said that the biblical statement about the 'little flock'¹³⁷ seems fitting for it, while the former mass base of the folk church (*Volkskirche*) is already a thing of the past in the territory of the Czech Republic.

REFERENCES

- Bušek, Vratislav. 1931. *Československé církevní zákony. Díl I.* [Czechoslovak Church Laws. Volume I]. Praha: Československý Kompas.
- Černý, Pavel. 1989. *Církev a náboženské společnosti v ČSSR* [Churches and Religious Societies in the Czechoslovak Socialist Republic]. Praha: Horizont.
- Dalla Torre, Giuseppe. 2000. *Lezioni di Diritto Ecclesiastico*. Torino: Editrice a.v.e.
- Duka, Dominik. 2004. "Přátelská odluka a kooperace jsou si blízké." [Friendly Separation and Cooperation are Close] In *Vztah církví a státu. Sborník textů č. 31/2004* [The Relationship between Churches and the State: A Collection of Texts No. 31], edited by Marek Loužek, 17-23. Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku.
- Filipi, Pavel. 2012. *Křesťanstvo. Historie, statistika, charakteristika křesťanských církví* [Christianity: History, Statistics and Characteristics of Christian Churches]. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Gyuri, Róbert. 2009. "Pojem a právní subjektivita církví a náboženských společností v Slovenskej republike." [Concept and Legal Personality of Churches and Religious Societies in the Slovak Republic] In *Ročenka Ústavu pre vzťahy štátu a cirkví 2008* [Yearbook of the Institute for State and Church Relations 2008], edited by Michaela Moravčíková and Eleonóra Valová, 111-22. Bratislava: Ústav pre vzťahy štátu a cirkví.

¹³⁷ Cf. Luke 12:32.

- Hoblík, Jiří. 2008. "České evangelictví" [Czech Evangelism] In *Dingir. Religionistický časopis o současné náboženské scéně* [Dingir. A Religionist Journal on the Contemporary Religious Scene] No. 2:44-46.
- Horák, Pavel. 2024. *Návrat starých bohů. Od falešného náboženství k modernímu pohanství* [The Return of the Old Gods. From False Religion to Modern Paganism]. Praha: NLN.
- Hrdina, Antonín I. 2004. *Náboženská svoboda v právu České republiky* [Religious Freedom in the Law of the Czech Republic]. Praha: Eurolex Bohemia.
- Jäger, Petr. 2009. "Svoboda vyznání a právní poměry církví a náboženských společností v letech 1948-1989." [Freedom of Religion and the Legal Situation of Churches and Religious Societies in 1948-1989] In *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví* [Communist Law in Czechoslovakia. Chapters from the History of Lawlessness], edited by Michal Bobek, Pavel Molek, and Vojtěch Šimíček, 769-810. Brno: Masarykova univerzita – Mezinárodní politologický ústav.
- Kříž, Jakub. 2011. *Zákon o církvích a náboženských společnostech. Komentář* [Act on Churches and Religious Societies: A Commentary]. Praha: C.H. Beck.
- Kubalík, Josef. 1987. *Křesťanské církve v naší vlasti* [Christian Churches in Our Homeland]. Praha: Česká katolická charita.
- Martinek, Branislav. 2000. *Náboženská společnost a stát. Historie svědků Jehovových v Československu* [Religious Society and the State. History of Jehovah's Witnesses in Czechoslovakia]. Praha: Dingir.
- Mitáš, Václav. 2010. "20 let obnovené Armády spásy." [Twenty years of the Renewed Salvation Army] *Život víry* [The Life of Faith] No. 9:6-8.
- Molnár, Amedeo. 1982. *Pohyb teologického myšlení. Přehledné dějiny dogmatu* [The Movement of Theological Thought. An Overview of the History of Dogma]. Praha: Kalich.
- Mrázek, Miloš. 2018. "Bratrstvo jako nová církev?" [The Fraternity as a New Church?] In *Dingir. Religionistický časopis o současné náboženské scéně* [Dingir: Religionist Journal on the Contemporary Religious Scene]. No. 2:45-47.
- Nešpor, Zdeněk R., and Zdeněk Vojtíšek. 2015. *Encyklopedie menších křesťanských církví v České republice* [Encyclopedia of Smaller Christian Churches in the Czech Republic]. Praha: Karolinum.
- Nešpor, Zdeněk. 2010. *Příliš slabí ve víře. Česká ne/religiozita v evropském kontextu* [Too Weak in Faith. Czech (Non) Religiosity in the European Context]. Praha: Kalich.
- Opatrný, Aleš. 1998. *Malý slovník sekt. Sekty a nová náboženská hnutí v kontextu tradičních církví* [A Little Dictionary of Sects. Cults and New Religious

- Movements in the Context of Traditional Churches]. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství.
- Partridge, Christopher, and Zdeněk Vojtíšek (eds.). 2006. *Encyklopedie nových náboženství. Nová náboženská hnutí, sekty a alternativní spirituality* [Encyclopaedia of New Religions. New Religious Movements, Sects and Alternative Spiritualities]. Praha: Knižní klub.
- Pavlíček, Václav. 1999. Ústava a ústavní řád České republiky. Komentář 2. díl – Práva a svobody [Constitution and Constitutional Order of the Czech Republic: A Commentary. Volume 2: Rights and Freedoms]. Praha: Linde.
- Remeš, Prokop. 1995. *Svědkové Jehovovi. Historický přehled* [Jehovah's Witnesses: A Historical Overview]. Praha: Oliva.
- Sekretariáty pro věci církevní při ministerstvech kultury ČSR a SSR [Secretariates for Church Affairs at the Culture Ministries of Czech and Slovak Socialist Republics] (eds.). 1977. *Právní poměry církví a náboženských společností v ČSSR a jejich hospodářské zabezpečení státem* [Legal Situation of Churches and Religious Societies in the Czechoslovak Socialist Republic and their Economic Security by the State]. Praha: Ústřední církevní nakladatelství.
- Štampach, Ivan O. 2010. *Na nových stezkách ducha. Přehled a analýza současné religiozity* [On the New Paths of the Spirit: An Overview and Analysis of Contemporary Religiosity]. Praha: Vyšehrad.
- Tretera, Jiří R. 2002. *Stát a církve v České republice* [The State and Churches in the Czech Republic]. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství.
- Tretera, Jiří R., and Záboj Horák. 2015. *Konfesní právo* [Confessional Law]. Praha: Leges.
- Vojtíšek, Zdeněk. 1999. "Enfant terrible mezi českými církvemi. Charismatické hnutí u nás." [Enfant Terrible among Czech Churches. The Charismatic Movement in the Czech Republic] In *Dingir. Religionistický časopis o současné náboženské scéně* [Dingir. A Religionist Magazine on the Contemporary Religious Scene] No. 3:24-25.
- Vojtíšek, Zdeněk. 2003. "Nový český konfesní zákon a právní postavení nových náboženských hnutí v České republice." [The New Czech Confessional Law and the Legal Status of New Religious Movements in the Czech Republic] In *Theologická revue* [Theological Review] No. 2:197-206.
- Vojtíšek, Zdeněk. 2004. *Encyklopedie náboženských směrů v České republice. Náboženství, církve, sekty, duchovní společenství* [Encyclopedia of Religious Directions in the Czech Republic. Religion, Churches, Sects, Spiritual Communities]. Praha: Portál.

- Vojtíšek, Zdeněk. 2007. *Nová náboženská hnutí a jak jim porozumět* [New Religious Movements and How to Understand Them]. Praha: Beta-Dobrovský.
- Vojtíšek, Zdeněk. 2014. "Podle rady andělů. Nové hnutí s mnoha současnými populárními prvky" [On the Counsel of Angels: A New Movement with a Multitude of Contemporary Popular Elements] In *Dingir. Religionistický časopis o současné náboženské scéně* [Dingir: A Religionist Journal of the Contemporary Religious Scene] No. 2:45-46.
- Vojtíšek, Zdeněk. 2020. "Náboženství vietnamské menšiny v Česku: příklad postsekulární tendence mezi imigranty." [The Religion of the Vietnamese Minority in the Czech Republic: an Example of the Postsecular Tendency among Immigrants] In *Postsekularismus v Česku. Trendy a regionální souvislosti* [Postsecularism in the Czech Republic. Trends and Regional Contexts], edited by Tomáš Havlíček and Kamila Klingorová, 101-43. Praha: P3K.

PRZEDMIOT PODSTĘPNEGO WPROWADZENIA W BŁĄD W WYROKACH SĄDU METROPOLITALNEGO W KRAKOWIE W LATACH 2015-2020

SUBJECT OF FRAUDULENT MISREPRESENTATION IN THE JUDGMENTS OF THE METROPOLITAN TRIBUNAL OF CRACOW BETWEEN 2015 AND 2020

Ks. mgr lic. Adrian Redzynia CM

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie, Polska
e-mail: adrian.redzynia24@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-4781-8972>

Abstrakt

Artykuł porusza problematykę istotnego elementu dowodzenia nieważności małżeństwa z tytułu podstępnego wprowadzenia w błąd (kan. 1098), jaką jest przedmiot podstępu. Podstawę analizy stanowią wszystkie orzeczenia Sądu Metropolitalnego w Krakowie, które zapadły w latach 2015-2020 z powyższego tytułu. W pracy zarysowano tytuł nieważności małżeństwa z kan. 1098 oraz przedstawiono znaczenie, jakie odgrywa przedmiot podstępnego wprowadzenia w błąd na etapie instrukcji i wyrokowania w procesie kanonicznym. Zasadniczą część niniejszego opracowania stanowią przedmioty podstępu występujące w prezentowanym orzecznictwie. Autor proponuje także pewne środki prawne i duszpasterskie mogące służyć wyeliminowaniu zawierania nieważnych małżeństw. W konkluzji należy stwierdzić, że udowodnienie przedmiotu podstępu stanowi istotną pomoc w osiągnięciu przez sędziów moralnej pewności o nieważności małżeństwa z omawianego tytułu.

Słowa kluczowe: prawo kanoniczne procesowe, proces kanoniczny, podstępne wprowadzenie w błąd, przedmiot podstępu, Sąd Metropolitalny w Krakowie

Abstract

The article addresses the issue of an essential element of proving the invalidity of a marriage on the grounds of fraudulent misrepresentation (Canon 1098),

which is the object of the deception. The basis for the analysis is all the decisions of the Metropolitan Tribunal of Cracow made between 2015 and 2020 on the above title. The paper outlines the title of nullity of marriage from can. 1098 and presents the importance that the subject of deceitful misrepresentation plays at the stage of instruction and judgment in the canonical process. The subjects of deceitfulness appearing in the presented jurisprudence form the essential part of this study. The author also proposes some legal and pastoral measures that may serve to eliminate the conclusion of invalid marriages. In conclusion, it should be stated that proving the object of deceit is an important aid for judges to achieve moral certainty about the nullity of a marriage on the title in question.

Keywords: procedural canon law, canonical trial, deceitful misrepresentation, object of deceit, Cracow Metropolitan Tribunal

Wprowadzenie

Zgoda małżeńska jest aktem woli, przez który kobieta i mężczyzna w nieodwołalnym przymierzu wzajemnie się sobie oddają i przyjmują w celu stworzenia małżeństwa (kan. 1057 § 2 Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r.)¹. Zgoda ta, aby mogła wywołać skutek prawny, jakim jest zawarcie małżeństwa – jak reguluje ustawodawca w kan. 1057 § 1 – musi zostać uzewnętrzniona przez osoby prawnie do tego zdolne. Ponadto ma być ona wyrażona zgodnie z prawem, to znaczy zgodnie z obowiązującą formą kanoniczną. Zgody małżeńskiej nie może zastąpić żadna ludzka władza. Konsens małżeński odgrywa zatem fundamentalną rolę w strukturze małżeństwa kanonicznego – jest przyczyną sprawczą małżeństwa.

Niekiedy jednak, jak pokazuje doświadczenie życiowe i praktyka sądowa, zdarzają się sytuacje, w których w trakcie ceremonii zaślubin, kontrahenci zewnętrznie wyrażają zgodę małżeńską, ale faktycznie węzeł małżeński się nie zawiązuje. Dzieje się tak m.in. wtedy, gdy jeden z nupturientów bądź osoba trzecia zatajają jakiś istotny fakt dotyczący osoby jednego z nupturientów przed drugą stroną. Taką postawę w doktrynie kanonicznej określa się mianem podstępnego wprowadzenia w błąd, kiedy ktoś

¹ *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus* (25.01.1983), AAS 75 (1983), pars II, s. 1-317; tekst polski: *Kodeks Prawa Kanonicznego promulgowany przez papieża Jana Pawła II w dniu 25 stycznia 1983 roku*. Stan prawny na dzień 18 maja 2022 roku. Zaktualizowany przekład na język polski, Pallottinum, Poznań 2022.

w celu uzyskania zgody drugiej strony, kierując się podstępem, zataja istotny dla małżeństwa przymiot.

Tematem niniejszego artykułu jest wada zgody małżeńskiej, o której ustawodawca kościelny stanowi w kan. 1098, to znaczy podstępne wprowadzenie w błąd. Aby udowodnić nieważność małżeństwa z tego tytułu, należy obalić domniemanie o ważności małżeństwa (kan. 1060). W dowodzeniu podstępnego wprowadzenia w błąd istotną rolę odgrywa udowodnienie istnienia konkretnego przedmiotu podstępu, co znajdzie odzwierciedlenie w niniejszym opracowaniu.

Nie każdy przedmiot podstępu (czyli „sprawa”, której podstęp dotyczy) jest wystarczający do spowodowania nieważności małżeństwa. Nie mogą to być przedmioty błahe, małej wagi. Ustawodawca kościelny w kan. 1098 uściśla, że przedmiotem podstępu ma być „przymiot drugiej strony, który ze swej natury może poważnie zakłócić wspólnotę życia małżeńskiego”. Doktryna kanonistyczna wymienia przykładowe przedmioty postępu.

Podstawowym celem niniejszego opracowania jest weryfikacja, czy przedmioty wskazywane przez doktrynę pojawiają się w orzeczeniach Sądu Metropolitalnego w Krakowie. Dlatego też zostaną poddane analizie wszystkie wyroki w sprawach rozpatrywanych z tytułu podstępnego wprowadzenia w błąd w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa w Sądzie Metropolitalnym w Krakowie w latach 2015-2020. Kolejnym z celów opracowania jest analiza trzeciej części każdego wyroku – stanu faktycznego dotyczącego podstępnego wprowadzenia w błąd oraz przedstawienie uzasadnienia, jakim posługiwali się sędziowie, wydając wyrok w kanonicznym procesie małżeńskim. Szczególnie odnosi się to do wyeksponowania przedmiotów podstępu, na które zwrócili uwagę sędziowie w ferowanych przez siebie wyrokach.

1. Podstępne wprowadzenie w błąd

Podstęp w sensie prawnym polega na takim działaniu sprawcy podstępu (czyli jednego z nupturientów bądź osoby trzeciej), które zmierza do uzyskania od ofiary podstępu zgody małżeńskiej (podstęp *bezpośredni*). Nie będzie miał natomiast znaczenia prawnego podstęp *pośredni*, czyli taki, który chociaż powoduje błąd u ofiary działania podstępnego, to jednak nie zmierza bezpośrednio do uzyskania zgody małżeńskiej [Viladrich 2000, 193-98].

Podstęp może być zarówno *pozytywny*, czyli polegający na przekazywaniu nieprawdziwych informacji dotyczących jednego z nupturientów, jak i *negatywny*, tzn. polegający na przemilczaniu istotnych faktów z życia jednej ze stron [Majer 1998, 118].

Jeżeli chodzi o ofiarę podstępu, należy zwrócić uwagę na rozróżnienie pomiędzy podstępem a błędem i stwierdzić, że działanie podstępne musi doprowadzić ofiarę podstępu do błędu. Skutkiem podstępu musi być wyrażenie przez nupturientów zgody małżeńskiej – musi zajść relacja pomiędzy celem i skutkiem podstępu. Analizując doktrynę kanonistyczną oraz jurysprudencję, należy dojść do przekonania, że w sytuacji, kiedy ofiara podstępu stwierdza, że gdyby знаła w dacie ślubu dany przedmiot podstępnego wprowadzenia w błąd, mimo wszystko i tak wyraziłaby zgodę na małżeństwo, to wskutek działania podstępnego sprawcy podstępu należy stwierdzić, że małżeństwo nie zostało zawarte. Wynika to z przekonania, że źródłem nieważności małżeństwa z tytułu podstępnego wprowadzenia w błąd jest działanie sprawcy podstępu, a nie błąd, w jaki popada ofiara podstępu. Problem tkwi w tym, że w przygotowaniach do małżeństwa miało miejsce działanie podstępne. Bez znaczenia jest fakt, czy doszło do wykorzystania osoby z krytycznym oglądem rzeczywistości czy też osoby łatwowiernej [tamże, 131-34].

Na przestrzeni lat doktryna kanonistyczna oraz jurysprudencja nie wypracowały jednego stanowiska odnośnie do pochodzenia i retroaktywności kan. 1098 [tamże, 144-45].

2. Przedmiot podstępnego wprowadzenia w błąd

Przedmiot podstępnego wprowadzenia w błąd, należący do struktury figury prawnej znajdującej się w kan. 1098, który został określony jako „jakiś przymiot drugiej strony, który ze swej natury może poważnie zakłócić wspólnotę życia małżeńskiego”. Na początku zostanie zaprezentowana charakterystyka przymiotu – najczęściej – sprawcy podstępu, jeżeli to on sam dopuszcza się podstępnego wprowadzenia w błąd wobec ofiary podstępu. Jeżeli natomiast czyni to osoba trzecia, przymiot ów będzie dotyczył nie sprawcy podstępu, ale po prostu drugiego nupturienta („drugiej strony”, jak stanowi kan. 1098). Przymiot taki powinien charakteryzować osobę sprawcy podstępu w dacie ślubu, a więc stanowić cechę osobowości nupturienta tzw. aktualną. Przymiotem nie może być natomiast jakiś czyn

dokonany przez nupturienta albo jakaś poważna okoliczność czy motyw zawarcia małżeństwa.

Następnie zostanie wyjaśnione to, w jaki sposób rozumieć zapis kan. 1098 dotyczący przymiotu osoby „[...] który ze swej natury może poważnie zakłócić wspólnotę życia małżeńskiego”. Przede wszystkim zostanie udzielona odpowiedź na pytania: czy kryterium przymiotu sprawcy podstępny ma być subiektywne czy obiektywne oraz jakie znaczenie praktyczne mają w tym zapisie słowa – *może* oraz *poważnie*?

2.1. Jakiś przymiot drugiej strony

Przedmiotem podstępnego wprowadzenia w błąd przez jednego z nupturientów lub przez osobę trzecią w celu uzyskania zgody drugiego z nupturientów na zawarcie małżeństwa jest *jakiś przymiot*. Mowa tu o przymiocie nupturienta, który dopuszcza się działania podstępnego wobec drugiej strony samemu – w odniesieniu do swojej osoby – albo czyni to ktoś inny (np. rodzina tego nupturienta), ale tylko w odniesieniu do jego osoby [Góralski 2004, 111].

Takim przedmiotem nie będzie natomiast przymiot innej osoby, choćby była ona nawet blisko związana z nupturientem. Fernández Castaño uważa, że przepis ten jest ujęty zbyt restrykcyjnie, a przedmiotem podstępnego wprowadzenia w błąd – w jego ocenie – powinien być także przymiot innej osoby (ściśle związanej z nupturientem), pod warunkiem, że taki przymiot mógłby faktycznie zakłócić wspólnotę życia małżeńskiego [Castaño 1986, 110-11]. Jednak pogląd ten należy odrzucić, ponieważ rozszerzałby on przedmiot zgody małżeńskiej określony w kan. 1057 § 2 [Moneta 1995, 125]. W trakcie prac nad rewizją i kodyfikacją Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1917 r. po Soborze Watykańskim II zostały wyrażone odrzucone propozycje nadania znaczenia podstępnemu wprowadzeniu w błąd co do przymiotu drugiej strony oraz niektórym bardzo znaczącym okolicznościom prowadzącym do zawarcia małżeństwa².

Przedmiotem podstępnego wprowadzenia w błąd nie będzie również przymiot strony wprowadzonej w błąd przez osobę dokonującą podstępu. Zdaniem Pedra Gonzáleza del Valle, dla przymiotu może również należeć

² „Communicaciones” 9 (1977), s. 373.

do osoby, która została podstępnie wprowadzona w błąd. Uważa on, że *ratio legis* jest identyczna, jak w sytuacji, kiedy przedmiotem podstępnego wprowadzenia w błąd jest przymiot strony podejmującej działanie podstępne (lub gdy takiego działania dopuszcza się osoba trzecia). Dla przykładu, autor tej teorii podaje sytuację, w której kobieta dowiedziawszy się o niepłodności mężczyzny, zataja przed nim ten fakt w celu skłonienia go do zawarcia małżeństwa. Jego zdaniem, w takim przypadku podstępne wprowadzenie w błąd dotyczące ciąży kobiety będzie dotyczyć zarówno przymiotu kobiety (ciąża z innym mężczyzną), jak również „nie-przymiotu” mężczyzny (fikcyjne ojcostwo) [González del Valle 1988, 1095]. Jednak pogląd ten nie zyskał akceptacji ani w doktrynie kanonistycznej, ani w orzecznictwie.

Jak zauważa Wojciech Góralski, przez „przymiot”, z logicznego punktu widzenia, należy rozumieć właściwość danego bytu, która jest dla niego charakterystyczna i zdolna do odróżnienia tego bytu od innych bytów przynależących do tego samego rodzaju. W powszechnym użyciu terminu tego używa się na określenie właściwości pozytywnych bytu, jednak może się on również odnosić do konkretnych wad i braków właściwych danemu bytowi. Konkretnie przymioty mogą mieć różną naturę. Mogą wystąpić przymioty fizyczne, duchowe, społeczne, kulturowe, moralne etc. Mogą być one również tak wrodzone, jak i nabyte. Jednym z przymiotów będzie status osobowy (m.in. obywatelstwo, stan cywilny, karalność). Będzie nim również pewien kompleks przymiotów, określający m.in. status fizyczny, moralny czy religijny. Stąd też przymiot osoby, o którym mowa w kan. 1098 należy rozumieć szeroko [Góralski 2004, 111-12].

Jak zauważa Pedro Juan Viladrich, przymiotem osoby będącym przedmiotem podstępnego wprowadzenia w błąd i dotyczącym sprawcy działania podstępnego musi być coś, co do niego przynależy jako do małżonka. Nie może być natomiast czymś obcym albo przygodnym. Wprawdzie przedmiotem zgody małżeńskiej są osoby nupturientów, ale są nimi wraz ze swoimi przymiotami (zarówno pozytywnymi, jak i negatywnymi) w wymiarze bycia małżonkiem [Viladrich 2000, 148].

Ze względu na to, że przepis mówi o przymiocie drugiej strony: „[...] który ze swej natury może poważnie zakłócić wspólnotę życia małżeńskiego”, należy przyjąć, że mowa tu wyłącznie o przymiocie negatywnie charakteryzującym osobę. W orzecznictwie Trybunału Roty Rzymskiej przyjmuje

się, że relacja między małżonkami powinna być oparta na całkowitym i wzajemnym otwarciu się na drugiego współmałżonka. Jednak w tym samym Trybunale można się również spotkać z opinią, że nie powinno się powyższej kwestii aplikować i uznawać za konieczną we wszystkich przypadkach. Nie można bowiem przyjąć, że prawo kontrahenta do poznania przyszłego współmałżonka jest tym samym obustronnym i nieograniczonym żadnymi elementami obowiązkiem samootwarcia się. Takie prawo czy taki obowiązek muszą być odniesione jedynie do tego, co jest istotne dla wzajemnego oddania się małżonków, a nie dotyczyć tego co jest w małżeństwie elementem przypadłościowym lub drugorzędnym [Góralski 2000, 142-44].

W. Góralski uważa, że rozumienie terminu „przymiot” wyznaczają trzy rozwiązania, w relacji do których powinno się rozumieć zakres przymiotu osoby dopuszczającej się podstępnego wprowadzenia w błąd. W pierwszym przypadku przymiot taki charakteryzuje sprawcę podstępu zarówno przed datą ślubu, jak również po ceremonii zaślubin. W tym przypadku oczywiście wydaje się aplikacja kan. 1098, ponieważ przymiot osoby tzw. negatywny będzie miał trwały wpływ na małżeństwo [Tenże 2004, 114].

W drugim przypadku przymiot taki charakteryzuje sprawcę podstępu przed datą ślubu, lecz na podstawie logicznego przewidywania można spodziewać się, że nie będzie on istnieć po ceremonii zaślubin. W tym przypadku przymiot osoby tzw. negatywny istnieje wprawdzie uprzednio, ale zakłada się uzasadnioną możliwość jego ustąpienia. Przyjmując wpływ na ważne wyrażenie zgody małżeńskiej jedynie przymiotów trwałych, przepis ten stałby się nadmiernie restrykcyjny. Natomiast przyjmując wpływ na ważne wyrażenie zgody małżeńskiej także przymiotów „łatwo usuwalnych”, cała uwaga interpretacyjna zostanie zwrócona na zwrot występujący w kan. 1098 *perturbare potest*, który oznacza nadanie waloru unieważniającego także ewentualności poważnego zakłócenia wspólnoty życia małżeńskiego [tamże].

W trzecim przypadku przymiot taki może charakteryzować sprawcę podstępu dopiero po ceremonii zaślubin. Początkowo może wydawać się, że taki przymiot nie będzie miał waloru unieważniającego. Jednak głębsza refleksja skłania do większej ostrożności w utrzymywaniu takiego sądu, jeśli przymiot (lub jego brak) ujawni się obiektywnie dopiero po zawarciu małżeństwa. Jakkolwiek bowiem przedmiotem podstępного wprowadzenia w błąd byłby przymiot nie w pełni zweryfikowany lub rozwinięty w okresie

poprzedzającym zawarcie małżeństwa, a następnie ujawniony po jego zawarciu, to jednak należałoby przyjąć, że nupturient od początku byłznaczony tym przymiotem. Przykładem może być choroba, która początkowo nie będzie wywoływać większego niepokoju, jednak po zawarciu małżeństwa ulegnie ona znaczącemu pogłębieniu, stając się poważną wadą w życiu małżeńskim [Tenże 2001, 90].

Należy jednak odróżnić przypadek, kiedy u nupturienta istniałaby znacząca predyspozycja do danej choroby, którą zostałby on dotknięty już po zawarciu małżeństwa. W takiej bowiem sytuacji nie występuje bezpośredni związek zachodzący między dwoma stadiami choroby, w których znajdował się nupturient. Stąd też nie można sprowadzać drugiego stadium (choroby) do pierwszego stadium (predyspozycji do bycia dotkniętym daną chorobą) i konsekwentnie utrzymywać, że przymiot (choroba) istniał już w dacie zaślubin [tamże].

Przymiot powinien charakteryzować osobę nupturienta w momencie zawierania małżeństwa i być w jakiś sposób zobiektywizowany, a więc stanowić cechę kontrahenta tzw. aktualną, która go określa i wyróżnia pod danym względem. Z uwagi na to, że osoba ludzka ma naturę dynamiczną, tzn., że zachowując swoją tożsamość, cały czas ewoluuje, nie jest łatwe dokładne „umiejscowienie” przymiotu osoby w czasie, kiedy ma miejsce ceremonia zaślubin. Może mieć miejsce na przykład sytuacja nupturienta, który w przeszłości popełniał jakieś przestępstwa lub był od czegoś uzależniony, natomiast aktualnie zaprzestał prowadzenia przestępczego trybu życia albo uwolnił się od danego uzależnienia i chce zawrzeć małżeństwo. Na kanwie omawianego przymiotu nasuwa się pytanie: do kiedy doświadczenia negatywne, które miały miejsce w przeszłości danej osoby, charakteryzują osobowość człowieka i wpływają na obciążenie go przymiotem tzw. negatywnym? Odpowiadając na tak postawione pytanie, należy dokonać pogłębionej analizy danego przypadku, uwzględniając jednocześnie zasady, którymi kieruje się antropologia chrześcijańska. Uznaje bowiem ona możliwość uwolnienia się przez człowieka od jego przeszłości przy jednoczesnym niepozostawianiu „niewolnikiem” jakiegoś przymiotu, który w przeszłości charakteryzował jego osobowość [Moneta 1986, 127-28].

Przymiotu osoby – w rozumieniu kodeksowym – nie należy utożsamiać z oczekiwaniami czy nadzieją, jakie może żywić jeden nupturient względem

drugiego. Mowa tu o oczekiwaniach czy nadziejach podstępnie wpajanych w przekonania kontrahenta, które w dacie ślubu nie mają aktualnego i właściwego potwierdzenia w osobowości nupturienta. H. Flatten uważa, że mówiąc o przymocie sprawcy podstępu należy odróżnić fałszywą nadzieję oraz nadzieję, która zawodzi. Zwraca bowiem uwagę, że często w procesach o stwierdzenie nieważności małżeństwa błąd, który przywołuje się w celu orzeczenia nieważności małżeństwa, sprowadza się do tego, że po ceremonii zaślubin nupturient czuje się wprowadzony w błąd w tym, czego spodziewał się w przyszłym małżeństwie. Jednak faktyczne podstępne wprowadzenie w błąd musi mieć swoje odniesienie do cech i właściwości występujących u nupturienta w dacie ceremonii zaślubin. Nie może ono jednak dotyczyć oczekiwań, nadziei czy przewidywań, które w rzeczywistości nie zawsze się sprawdzają. Może się na przykład zdarzyć, że jeden z nupturientów na podstawie kłamstw uwierzył w przyszłą karierę zawodową współmałżonka, a następnie rozczarował się jej brakiem [Flatten 1961, 10].

2.2. Przymiot osoby, który ze swej natury może poważnie zakłócić wspólnotę życia małżeńskiego

Przymiot osoby stanowiący przedmiot podstępu wymaga sprecyzowania zakresu, w jakim może on być uznany za znaczący, to znaczy zdolny do orzeczenia nieważności małżeństwa z tytułu podstępnego wprowadzenia w błąd. Niektórzy ustawodawcy cywilni przyjęli taksatywne wymienienie takich przymiotów. Taka propozycja miała również miejsce w trakcie prac kodyfikacyjnych po Soborze Watykańskim II. Proponowano, aby wykaz poszczególnych przymiotów obejmował m.in. „niezdolność do zrodzenia potomstwa”, „faktyczne ojcostwo dziecka”, „poważne przestępstwo” czy „poważną chorobę”. Jednak uznano, że przyjęcie takiego rozwiązania mogłoby się wiązać z pominięciem czegoś, co mogłoby mieć duże znaczenie dla wspólnoty życia małżeńskiego. Stąd też ustawodawca zdecydował się na ogólne określenie kryterium odnoszącego przymiot sprawcy podstępu do małżeństwa [Góralski 2004, 117].

Pierwszym kanonistą, który zwrócił uwagę na relację łączącą przymiot osoby z małżeństwem, był Giuseppe Damizia, konsultor Komisji Kodyfikacyjnej. W trakcie prac nad ukształtowaniem nowej figury prawnej dotyczącej podstępu zgłaszano propozycje, aby przymiot osoby był

„ważny” czy „obiektywnie poważny” [Jusdado 1988, 199-202]. Uznano więc, że przedmiotem podstępного wprowadzenia w błąd ma być przymiot osoby: „[...] który ze swej natury może poważnie zakłócić wspólnotę życia małżeńskiego” (kan. 1098).

Użycie słowa „poważnie” wskazuje na to, że są pozbawione znaczenia te przymioty nupturienta, które są mało znaczące, powierzchowne czy niemające obiektywnego powiązania z przymiotami istotnymi w aspekcie wspólnoty małżeńskiej. Zdaniem G. Damizi ustawodawca zastosował więc kryterium obiektywne, czym wyeliminował możliwość wpływu na zgodę małżeńską przymiotów mających jedynie subiektywny walor, a więc przymiotów drugorzędnych dla małżeństwa [Góralski 2004, 118].

Obiektywny charakter przymiotu osoby został podkreślony w kan. 1098 poprzez zwrot *suapte natura*. Mowa więc o przymiocie, który ze swej natury (czyli sam z siebie) może poważnie zakłócić wspólnotę życia małżeńskiego. Przez użycie takiego sformułowania – zdaniem konsultorów Komisji Kodyfikacyjnej, jak również judykatury rotalnej – ustała obawa subiektywnego postrzegania przymiotu sprawcy podstępu. W myśl tego zwrotu – zdaniem Raymonda L. Burke – należy wyeliminować takie przymioty, jak: „egoizm”, „próżność”, „lenistwo” czy „brak poczucia humoru”, uznając je za niewystarczające do orzeczenia nieważności małżeństwa z tytułu podstępnego wprowadzenia w błąd. Podkreśla on również, że nawet pewne wady, chociażby były przykre dla drugiej strony, nie są zdolne – ze swej natury – poważnie zakłócić wspólnoty życia małżeńskiego [Tenże 2001, 92].

Consortium vitae coniugalís, czyli wspólnota życia małżeńskiego, jest obiektywnym punktem odniesienia określającym wagę zakłócenia tej wspólnoty. Ustawodawca nie podaje jednak definicji tego zwrotu. Ponadto, w doktrynie kanonistycznej oraz orzecznictwie sądowym brak jest jednomyślności elementów konstytutywnych tak określonej wspólnoty. Termin *consortium* – jak zauważa Mario Francesco Pompedda – oznacza coś więcej aniżeli tylko pożycie małżeńskie stron. W rzeczywistości – kontynuuje dalej – termin ten odnosi się do wspólnoty życia intymnego, które charakteryzuje się swoimi naturalnymi celami. Stąd można powiedzieć, że wspólnota życia małżeńskiego jest swego rodzaju przedmiotem małżeństwa. Daniel Faltin zwraca uwagę, że omawiany zwrot jest niezbyt szczęśliwy, ponieważ ogranicza związek małżeński do kontraktu. Proponuje on formułę

communio vitae jako bardziej odpowiadającą personalistycznej koncepcji małżeństwa przyjętej na *Vaticanum II*. Powszechnie w doktrynie kano-nistycznej przyjmuje się, że przymiot sprawcy podstępu musi mieć swoje odniesienie do konstytutywnych elementów wspólnoty małżeńskiej, czyli do jej istoty, przymiotów oraz celów [Tenże 2004, 119-20].

Waga przymiotu będącego przedmiotem podstępnego wprowadzenia w błąd została określona w przepisie zwrotem: „[...] może poważnie zakłócić wspólnotę życia małżeńskiego”. Ustawodawca wskazuje więc, że nie tyle podstęp ma odznaczać się ciężkością, ile raczej przymiot sprawcy podstępu ma być „poważny”. Potwierdza to również R.L. Burke dodając, że również podstęp „lekki” może spowodować u nupturienta błąd, co do przymiotu osoby, który mógłby poważnie zakłócić wspólnotę życia małżeńskiego³.

Ustawodawca posłużył się w kan. 1098 przysłówkiem *graviter*. Oznacza on, że jedynie obiektywnie poważnemu przymiotowi, czyniącemu niemożliwym realizację wspólnoty życia małżeńskiego, może być przypisany skutek unieważniający małżeństwo. Stąd też obiektywnie poważny charakter przymiotu sprawcy podstępu, zawarty w zwrocie *suapte natura*, został ponadto wzmocniony zwrotem *graviter perturbare potest* [tamże, 120].

Jednym z zadań Trybunału Roty Rzymskiej jest interpretacja przepisów, w tym normy prawnej zawartej w kan. 1098, szczególnie w przedmiocie elementów dotyczących poważnego zakłócenia wspólnoty życia małżeńskiego. Judykatura rotalna, wypowiadając się na temat przymiotów, które ze swej natury mogą poważnie zakłócić wspólnotę życia małżeńskiego, stanęła przede wszystkim przed problemem dotyczącym kryterium oceny tych przymiotów. Analizując orzecznictwo rotalne, można zauważyć dwie tendencje interpretacyjne. Część kanonistów uważa za słuszne stosowanie wyłącznie kryterium obiektywnego, odnoszącego się do charakteru zakłócającego wspólnotę życia małżeńskiego w jej istocie, celach oraz istotnych przymiotach. Natomiast przedstawiciele drugiej tendencji interpretacyjnej dopuszczają możliwość wzięcia pod uwagę również kryterium subiektywnego, to znaczy indywidualnych uwarunkowań psychologicznych, osobowych, obyczajowych, etc. w odniesieniu do oczekiwań nupturienta ulegającego błędowi, jak również w odniesieniu do środowiska społecznego i kulturowego, w jakim dane

³ Dec. c. Burke z 25 października 1990 r., RRD 82 (1990), s. 723.

małżeństwo zostaje zawierane. W tym przypadku przyznaje się walor oczekiwaniom nupturienta ulegającego błędowi, jak również kontekstowi kulturowemu wydarzeń będących przedmiotem oceny [tamże, 121-23].

Zestawiając powyżej zaprezentowane dwie tendencje interpretacyjne zauważalne w orzecznictwie rotalnym, można powtórzyć za P.J. Viladrichem, że posługiwanie się wyłącznie kryterium obiektywnym oznacza odniesienie się do instytucjonalnego wymiaru małżeństwa (jego istoty, celów oraz przymiotów). Uważa on, że „podstęp mający za przedmiot taki właśnie przymiot (np. dotyczący dochowania wierności) stanowi uzasadnioną przesłankę dla przyjęcia domniemania o umyślnym zamierzeniu wyłudzenia konsensu małżeńskiego” [Viladrich 2000, 149]. Uwzględniając natomiast również kryterium subiektywne, które jest związane z „własnym” planem nupturienta na małżeństwo, czyni się odwołanie się do faktu, że nupturienti wybierają siebie wzajemnie pod wpływem przymiotów. Konkretnie przymioty drugiej strony są dla nich ważne zarówno jako dla instytucji małżeństwa, jaką chcą stworzyć (kryterium obiektywne), jak również dla postrzegania przez nich owego przymierza małżeńskiego (kryterium subiektywne). Stąd też dany przymiot sprawcy podstępu, co do którego ofiara podstępu uległa błędowi, powinien mieć naturę przyczyny skłaniającej wybór ofiary podstępu jako potencjalnego małżonka [Góralski 2004, 123-24].

Zdaniem Juana Jose Garcí Faílde przedmiotem podstępu nie musi być przymiot nupturienta, który ze swej natury może poważnie zakłócić wspólnotę życia małżeńskiego. Jego zdaniem w sytuacji, kiedy ofiara domniemane-go podstępu nie chce mieć potomstwa, wówczas zatajenie przez drugą stronę niepłodności, nie będzie powodować zakłócenia wspólnoty życia małżeńskiego. Wówczas powstaje pytanie, czy można w takiej sytuacji orzec nieważność małżeństwa z kan. 1098. Zdaniem Garcí Faílde w takiej sytuacji przesądzające znaczenie ma walor przymiotu w ocenie subiektywnej, to znaczy w ocenie nupturienta wprowadzonego w błąd [García Faílde 1999, 88-89].

Próby „pogodzenia” obu tendencji interpretacyjnych dokonał turnus rotalny – w wyroku z 1994 r. – uznając, że do orzeczenia nieważności małżeństwa z tytułu podstępnego wprowadzenia w błąd powinno przeważać kryterium obiektywne w stosunku do kryterium subiektywnego. Turnus ten konkluduje, że odnosząc się do kryterium subiektywnego przy ocenie

przymiotów sprawcy podstępu należy również „uważnie ocenić” zdolność obiektywną do zakłócenia wspólnoty życia małżeńskiego⁴.

Należy podkreślić, że zawarte *implicite* w kan. 1098 wymaganie obiektywnej ciężkości przymiotu stanowiącego przedmiot podstępnego wprowadzenia w błąd odnosi się do małżeństwa ujętego abstrakcyjnie (ogólnie), a nie do małżeństwa konkretnego. Potwierdza to również w swoim orzecznictwie judykatura rotalna. Jeżeli bowiem ocenę wagi przymiotu czyniono by w odniesieniu jedynie do konkretnego małżeństwa, wyznacznikiem takiej oceny byłaby zgodność relatywna, co jest nie do przyjęcia w doktrynie kanonistycznej oraz orzecznictwie sądowym⁵.

Podsumowując, ustawodawca sankcjonuje walor unieważniający małżeństwo w stosunku do przymiotu sprawcy podstępu, który może (*potest*) – ze swojej natury – poważnie zakłócić wspólnotę życia małżeńskiego. Taki przymiot musi istnieć w momencie wyrażenia zgody małżeńskiej. Ponadto, powinien być sam z siebie zdolny do poważnego zakłócenia wspólnoty życia małżeńskiego w dacie zaślubin, chociażby w danym przypadku, po zawarciu małżeństwa, nie nastąpiło w rzeczywistości takie zakłócenie.

3. Analiza przedmiotów podstępu w wyrokach Sądu Metropolitalnego w Krakowie

Ta część pracy stanowi analizę przedmiotów podstępnego wprowadzenia w błąd na przykładzie orzecznictwa Sądu Metropolitalnego w Krakowie z lat 2015-2020. W tym okresie w krakowskim sądzie zostały wydane 33 wyroki, które zostały poddane analizie, szczególnie pod kątem wyekspozowania przedmiotu bądź przedmiotów podstępu i przybliżenia okoliczności, dla których dopuszczono się podstępnego wprowadzenia w błąd. Przywołano także argumentację stron i świadków, którą się posługiwali, aby uzasadnić swoje stanowisko. Została przybliżona również argumentacja sędziów, która skłoniła ich do podjęcia danej decyzji w kwestii ważności bądź nieważności małżeństwa.

Z uwagi na to, że w zdecydowanej większości analizowane wyroki dotyczą spraw osób aktualnie żyjących, podano wyłącznie datę wydania

⁴ Dec. c. Stankiewicz z 27 stycznia 1994 r., RRD 86 (1994), s. 69.

⁵ Dec. c. Burke z 25 października 1990 r., RRD 82 (1990), s. 260.

wyroku, pomijając nawet sygnaturę akt. Ta decyzja ma na celu ochronę tożsamości osób biorących udział w procesie przez maksymalne utrudnienie powiązania ustalonych w trakcie procesu faktów, przytoczonych później w wyroku, z tożsamością osób, które brały udział w procesie.

3.1. Przymioty fizyczne

Choroba fizyczna

W pierwszej z tego rodzaju spraw, w której zapadł wyrok *negatywny* (stwierdzający ważność małżeństwa) powódka dopiero podczas ogłoszenia akt dowiedziała się o konsultacji psychologicznej pozwanego, która miała miejsce przed ślubem stron, oraz o jego problemach z płodnością. Powódka na podstawie wyrwanych z kontekstu zeznań pozwanego zasugerowała, że ten ją oszukał odnośnie do przymiotów swojego zdrowia. Zaznaczyła, że gdyby o tym wiedziała, nie wzięłaby z pozwanym ślubu. Zeznała także, że pozwany przechodził trudny okres związany ze swymi studiami – żalił się i mówił jej o swoich problemach. Dlatego – zdaniem sądu – powódka miała wystarczająco dużo wiedzy o stanie zdrowotnym pozwanego, by zdecydować się z nim na małżeństwo. Trudno byłoby sobie wyobrazić sytuację, że informacja o tym, że pozwany był u psychologa, odwiodłaby powódkę od małżeństwa, na które zdecydowała się dobrowolnie i z miłości oraz po dwuletnim przedślubnym zamieszkaniu razem. Pozwany w dzieciństwie był operowany z powodu wady układu moczowego, którą to wadę usunięto, a problemy z tego wynikające – jak sam pozwany zeznał – ustąpiły. W małżeństwie przechodził zapalenie jądra, ale dowiedział się o tym dopiero przy okazji badania swojej płodności, kiedy to strony starały się o dziecko. W związku z tym podjął półroczne leczenie. Wyniki badania semiologicznego świadczą o zaburzeniach w obrazie i ruchliwości plemników, co mogło być przyczyną braku potomstwa. Trudno uznać, że pozwany wiedział o swoich problemach w tej kwestii i kierował się złą wiarą, zawierając małżeństwo⁶.

W podobnej sprawie, w której zapadł wyrok *negatywny* powód oświadczył, że przedmiotem podstępnego wprowadzenia go w błąd przez pozwaną miała być fizyczna dolegliwość pozwanej, która poważnie skomplikowałaby

⁶ Wyrok c. Bogdał z 2 września 2015 r. (nieopublikowany).

i utrudniłaby wydanie przez nią na świat potomstwa. Pozwana przyznała się do zatajenia prawdy o swoim stanie zdrowia, zeznając: „Przed ślubem nie powiedziałam o tym powodowi, bałam się, że go stracę. Zakładałam, że nie będziemy mieć dzieci. O mojej chorobie wiedziała rodzina. Nikt powodowi o tym nie powiedział. Prosiłam, aby o tym nie mówili. Nie zdałam sobie sprawy, że to może być przyczyną nieważności małżeństwa”⁷. Jednak, co może wydać się dziwne, w zeznaniach świadków nie pojawia się żadna informacja o tym, że pozwana zataiła przed powodem prawdę o swoim stanie zdrowia oraz że ujawnienie tej prawdy przez pozwaną po ślubie miało wpływ na rozpad małżeństwa stron.

Niepłodność

W pierwszej z tego rodzaju spraw, w której zapadł wyrok *negatywny* zdaniem powoda przedmiotem podstępnego wprowadzenia w błąd miała być zatajona przez pozwaną niepłodność. Pozwana zaprzeczyła zarzutowi powoda, jakoby celowo go okłamała w kwestii swoich zdolności prokreacyjnych, aby przekonać go do zawarcia z nią małżeństwa. Twierdziła, że jej rzekoma niepłodność nigdy nie została stwierdzona w sposób bezsprzeczny, tym bardziej zatem przed ślubem nie sądziła, że jest niepłodna. Kolejną kwestią, jaką podnosiła pozwana był fakt, że powód, w momencie zawierania przez strony małżeństwa, będąc nastolatkiem absolutnie nie poruszał kwestii potomstwa w małżeństwie jako sprawy dla niego istotnej, do tego stopnia, że odstąpiłby od matrymonialnych planów, gdyby wiedział o niepłodności pozwanej. Także świadkowie nie mieli żadnej wiedzy w kwestii rzekomego zatajenia przez powódkę niepłodności⁸.

W podobnej sprawie, w której zapadł wyrok *pozytywny* (stwierdzający nieważność małżeństwa) zdaniem powódki przedmiotem podstępnego wprowadzenia w błąd miała być niepłodność pozwanego. Powódka twierdziła, że jej pragnienie macierzyństwa było tak duże, że nie wyszłaby za pozwanego, gdyby wiedziała, że nie może on jej dać potomstwa. Pozwany potwierdził nastawienie powódki wobec macierzyństwa. Stwierdził jednak, że nie mógł wprowadzić powódki w błąd, zatajając swoją niepłodność, gdyż sam o niej nie wiedział. Jednak, zdaniem sądu, pozwany musiał mieć

⁷ Wyrok c. Molendys z 20 czerwca 2018 r. (nieopublikowany).

⁸ Wyrok c. Molendys z 27 kwietnia 2016 r. (nieopublikowany).

ogólną wiedzę o swoim stanie zdrowia oraz o problemach w sferze prokreacji, które były następstwem dolegliwości, jakie przebywał w dzieciństwie. Jeżeli nawet pozwany nie kojarzyłby swoich problemów zdrowotnych wieku dziecięcego z płodnością – to zdaniem sądu – nie do przyjęcia jest tłumaczenie rodziców pozwanego, że: „[...] nie wiedzieli, zapomnieli, nie przyszło im do głowy”⁹. Przesłuchani w sprawie świadkowie potwierdzili wersję przedstawioną przez powódkę.

W innej sprawie cechującej się podobnymi okolicznościami, w której zapadł wyrok *negatywny* zdaniem pozwanego przedmiotem podstępnego wprowadzenia w błąd miała być niepłodność powódki. Powódka zeznała, że nie mogła pozwanego podstępnie wprowadzić w błąd odnośnie do swoich zdolności prokreacyjnych z tego powodu, że nie była dotknięta niepłodnością, a przynajmniej żadne z wielu poczynionych badań lekarskich (z okresu po zawarciu małżeństwa), których wyniki znajdują się w aktach sprawy, nie wykazało jednoznacznie jej niepłodności. Tylko część świadków dysponuje wiedzą odnośnie do zdolności prokreacyjnych powódki i stanu świadomości pozwanego w tym względzie. Dwóch świadków wypowiedziało się w tej materii stanowczo i jednoznacznie: „Powódka wiedziała, że jest płodna i dlatego założyła rodzinę. Powódka przed ślubem normalnie mogła mieć dzieci. Wiem o tym z rozmów przeprowadzonych z powódką przed ślubem”¹⁰. Dwóch innych świadków zaledwie zasugerowało istnienie problemu niepłodności powódki: „Pozwany powiedział mi o nieporozumieniach, jakie mieli w małżeństwie z powodu niepłodności powódki. O bezpłodności powódki dowiedziałam się po ślubie, gdyż nie zachodziła w ciążę. Wyniki jakiegoś bardzo dokładnego badania na temat bezpłodności powódka zataiła po ślubie przed pozwany”¹¹.

W kolejnej podobnej sprawie, w której zapadł wyrok *negatywny* zdaniem powódki przedmiotem podstępnego wprowadzenia w błąd miała być niepłodność pozwanego. Pozwany natomiast twierdził, że nie mógł powódki podstępnie wprowadzić w błąd odnośnie do swoich zdolności prokreacyjnych z tego powodu, że nie był dotknięty niepłodnością. Ponadto oświadczył, że ma naturalnie spółdzone dziecko w obecnym związku.

⁹ Wyrok c. Molendys z 28 sierpnia 2019 r. (nieopublikowany).

¹⁰ Wyrok c. Molendys z 4 grudnia 2019 r. (nieopublikowany).

¹¹ Tamże.

Z dokumentacji zawartej w aktach sprawy wynika, że nic nie wskazuje, jakoby pozwany był dotknięty powyższą przypadłością. Wprawdzie część świadków wypowiedziała się szeroko i stanowczo w kwestii niepłodności pozwanego, to jednak – zdaniem sądu – w świetle ustalonych faktów zeznania te należy uznać za niewiarygodne. Najciekawsze są zeznania matki pozwanego, która jako jedyna podała, że podczas badania wyszły na jaw problemy z płodnością pozwanego, ale prosty zabieg przywrócił wszystko do normy. Jednak ani pozwany, ani powódka nic nie wspomnieli w swoich oświadczeniach o tym istotnym fakcie – co znacznie obniża ich wiarygodność. Matka pozwanego podała jednak tak dokładne szczegóły, że jej wersja – zdaniem sądu – jest najprawdopodobniejsza. Poza tym pozwany potwierdził to biegły podczas badania¹².

3.2. Przymioty psychiczne

Choroba psychiczna

W pierwszej z tego rodzaju spraw, w której zapadł wyrok *negatywny* zdaniem pozwanej przedmiotem podstępnego wprowadzenia w błąd miała być choroba psychiczna powoda. Powód w swoim oświadczeniu twierdził, że przed ślubem miał świadomość, że jego stan psychiczny budził wątpliwości. Zastrzegł jednak, że jego milczenie wobec pozwanej w kwestii wątpliwości co do własnego zdrowia psychicznego nie nosiło znamion podstępny: „Nie było z mojej chęci świadomego oszukania czy zatajenia przed pozwaną tego. Nie wiem, na ile pozwana była świadoma moich problemów, na pewno wiedziała, że jestem osobą, która potrzebuje więcej wiary w siebie i wsparcia”¹³. Pozwana w tej kwestii oświadczyła w sposób bardzo wymowny: „Jestem przekonana, że mąż bardzo dobrze wie, że byłam prawdopodobnie jedyną osobą w jego życiu, która dowiedziawszy się o jego chorobie, nie tylko przyjęłaby jego oświadczenia, ale co więcej ze wszystkich sił pomogła mu tę chorobę przezwyciężyć”¹⁴. Spośród czterech świadków tylko jeden odniósł się do kwestii rzekomego wprowadzenia w błąd pozwanej przez powoda: „Pozwana zupełnie nie wiedziała o problemach

¹² Wyrok c. Molendys z 28 października 2020 r. (nieopublikowany).

¹³ Wyrok c. Molendys z 2 września 2015 r. (nieopublikowany).

¹⁴ Tamże.

psychicznych powoda. Jako rodzice nie zdawaliśmy sobie sprawy z tego, że powód ma depresję¹⁵. Zdaniem sądu wiele okoliczności sprawy wskazuje na to, że powód przed ślubem nie był chory psychicznie, ani nie doświadczał tak poważnych problemów w tej sferze, aby mogły one poważnie zakłócić wspólnotę życia małżeńskiego stron.

W podobnej sprawie, w której zapadł wyrok *negatywny* zdaniem powódki przedmiotem podstępnego wprowadzenia w błąd miały być zaburzenia psychiczne pozwanego. Biegły psycholog w swojej opinii stwierdził jednak, że pozwany był wolny od takich zaburzeń. Zatem istnienie samego przymiotu pozwanego – w postaci jego problemów psychicznych – należy zdaniem sądu uznać za nieudowodnione. Ponadto, jak wynika z materiału dowodowego, powódka zawierała małżeństwo pod naciskiem wynikającym ze stanu błogosławionego. Jej procesowi decyzyjnemu towarzyszyły z pewnością wahania i obawy, jednak nie wyrażała ona na tyle jednoznacznych oporów przez zawarciem małżeństwa, aby pozwany „musiał” je dopuszczać się podstęp¹⁶.

Zaburzenie seksualne

W jedynej z tego rodzaju spraw, w której zapadł wyrok *negatywny* zdaniem powódki przedmiotem podstępnego wprowadzenia w błąd miały być skłonności seksualne pozwanego – fetysyzm i transwestytyzm. Tymczasem już w swoim oświadczeniu powódka zaprzecza, by pozwany chciał od niej wyłudzić zgodę małżeńską. Świadkowie także nic nie wiedzą o tym, by pozwany chciał przed ślubem oszukać powódkę. Pewne zachowania pozwanego powódka widziała przed ślubem, ale nie budziły one u niej niepokoju, to znaczy, że nie były aż tak poważne, by stanowić zagrożenie dla związku. Kolejną kwestią jest to, czy wspomniane skłonności rzeczywiście występowały u pozwanego przed ślubem – materiał dowodowy na ten temat był mało przekonywający. Samo posiadanie przez pozwanego pewnych akcesoriów nie jest jednoznacznym dowodem, bo powódka przyznaje, że pozwany robił amatorsko zdjęcia modelkom, również używając podobnych rekwizytów. Być może takie, opisane przez powódkę skłonności, narastały w trakcie związku, ale nie da się dojść do pewności moralnej, że występowały już przed ślubem¹⁷.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ Wyrok c. Molendys z 13 maja 2020 r. (nieopublikowany).

¹⁷ Wyrok c. Cielicki z 6 maja 2020 r. (nieopublikowany).

Uzależnienie (od narkotyków, alkoholu i hazardu)

W pierwszej z tego rodzaju spraw, w której zapadł wyrok *negatywny* zdaniem powódki przedmiotem podstępnego wprowadzenia w błąd miało być uzależnienie pozwanego od narkotyków. Obrońca węgła zwrócił jednak uwagę na to, że: „Strony mieszkały ze sobą przed ślubem – gdyby już wtedy pozwany był uzależniony, prawdopodobnie [powódka] by to zauważyła”¹⁸. W istocie bowiem, strony przed ślubem znały się pięć lat. Przynajmniej przez kilkanaście miesięcy mieszkały razem. Oczywiście jest zatem, że znały się bardzo dobrze i trudno sobie wyobrazić, aby pozwany ukrył przed powódką tak poważny przymiot. Powódka sama twierdzi, że pozwany pożyczył od niej dużo pieniędzy przed ślubem i nie oddał pomimo uprzednich zapewnień. Trudno zatem sądzić, aby powódka nie wiedziała o tym, jakie podejście wykazywał pozwany w kwestii uczciwości i rzetelności w rozliczeniach finansowych. Powódka twierdzi: „W kwestii podstępnego wprowadzenia w błąd chodziło mi nie tylko o narkotyki, ale też o obietnicę po spowiedzi przedślubnej, że będzie przykładnym mężem i że to ja jestem dla niego najważniejsza”¹⁹. Pozwany z pewnością nie dotrzymał powyższej obietnicy, jak również wielu innych, ale złamanie obietnicy odnoszącej się do przyszłości nie może być utożsamiane z podstępnym wprowadzeniem w błąd odnośnie do przymiotu istniejącego przed ślubem²⁰.

W podobnej sprawie, w której zapadł wyrok *negatywny* zdaniem pozwanej przedmiotem podstępnego wprowadzenia w błąd miał być problem alkoholowy powoda. Pozwana oświadczyła, że powód zachowywał się po ślubie w sposób wskazujący na poważny problem alkoholowy oraz że problemu tego był świadom już przed ślubem i celowo go zataił. Powód oświadczył, że sprawa nadużywania przez niego alkoholu została sprokurowana przez pozwaną na potrzeby procesu. Przyznał jednak, że pozwana po ślubie zarzucała mu nadużywanie alkoholu. Świadkowie w bardzo różny sposób (często odmienny) opisują podjęcie powoda do alkoholu. Zeznania świadków układają się w dwie grupy: świadkowie powołani przez powoda zgodnie twierdzą, że powód po ślubie nie nadużywał alkoholu. Natomiast świadkowie powołani przez pozwaną stoją na stanowisku, że u powoda był

¹⁸ Wyrok c. Molendys z 30 września 2015 r. (nieopublikowany).

¹⁹ Tamże.

²⁰ Tamże.

dostrzegalny problem uzależnienia od alkoholu. Wobec takiej rozbieżności stanowisk uczestników procesu sąd nie był w stanie jednoznacznie opowiedzieć się za którąś z przedstawionych wersji i przyjąć ją za wiarygodny opis rzeczywistości. Jednakże, nawet przy założeniu, że powód był dotknięty takim problemem w wymiarze obiektywnym, to – z tego co wynika z materiału dowodowego – nie miał świadomości istniejącego problemu i już choćby z tego powodu nie był w stanie dopuścić się podstępu w celu uzyskania zgody małżeńskiej²¹.

3.3. Przymioty moralne

Ciąża

W pierwszej z tego rodzaju spraw, w której zapadł wyrok *negatywny* zdaniem powoda przedmiotem podstępnego wprowadzenia w błąd miała być fałszywa ciąża pozwanej. Pozwana w odpowiedzi na pozew nie odniosła się do tego, czy była w ciąży przed ślubem oraz czy wprowadziła powoda w błąd. Nie jest dowodem fakt, że pozwana urodziła swoje pierwsze dziecko dopiero dziesięć miesięcy po ślubie. Aby udowodnić jej złą wolę, należałoby mieć pewność co do tego, że faktycznie wiedziała ona o braku ciąży i była całkowicie świadoma swego podstępnego działania. Matka pozwanej zeznała, że pozwana przez dłuższy czas nie miała okresu, a także wskazała na fakt, że kiedyś zauważyła pokrwawioną koszulę nocną pozwanej, co jej zdaniem świadczy o poronieniu. Nie sposób dać jednak odpowiedź na pytanie, co pozwana miałaby osiągnąć, zawierając małżeństwo w wyniku podstępnego wprowadzenia w błąd powoda. Brak przedślubnej ciąży nie wpłynął negatywnie na życie małżeńskie stron ani nie zakłócił ich relacji względem siebie, gdyż zaraz po ślubie poczęło się pierwsze dziecko, a niedługo po jego urodzeniu drugie. W relacji większości świadków pozwana była dobrą żoną i matką oraz należycie wypełniała swe obowiązki. Dopiero około piętnaście lat po ślubie pojawiły się u pozwanej problemy natury psychicznej o nieznanej etiologii. Pozwana zaczęła dziwnie się zachowywać, stroniła od ludzi, zamykała się w swoim pokoju, przejawiała nerwowość, a nawet agresywność wobec domowników, zaczęła samotnie nadużywać alkoholu. Ostatecznie to powód zerwał pozycie małżeńskie

²¹ Wyrok c. Bogdał z 9 listopada 2016 r. (nieopublikowany).

po dwudziestu latach wspólnoty, odchodząc do innej kobiety, którą poznał kilka miesięcy wcześniej. Istotne dla sprawy są uwagi obrońcy węzła, który zauważa, że ciąża nie jest przymiotem, o który chodzi w dyspozycji kan. 1098: „Aby podstęp powodował nieważność małżeństwa, musi dotyczyć przymiotu osoby, który to przymiot ze swej natury musi poważnie zakłócić życie małżeńskie. Fakt bycia w ciąży z powodem, który miałby być przedmiotem podstępu, nie jest przymiotem, który może poważnie zakłócić życie małżeńskie i tym samym, nie spełnia warunku wymaganego przez kanon. Fakt podejmowania współżycia przez strony, czego owocem było poczęcie dwojga dzieci oraz trwanie w małżeństwie przez 20 lat również zaprzeczają tezie, że ewentualny podstęp pozwanej w sposób poważny zaburzył życie małżeńskie stron”²².

W podobnej sprawie, w której zapadł wyrok *negatywny* zdaniem pozwanego przedmiotem podstępnego wprowadzenia go w błąd przez powódkę miała być jej fałszywa ciąża. Nie ulega wątpliwości, że przymiot ten jest sam z siebie zdolny do poważnego zakłócenia jedności małżeńskiej. Ustawodawca nie wymaga, aby ów przedmiot zakłócił poważnie życie małżeńskie stron, lecz był obiektywnie zdolny do takiego zakłócenia. Powódka oświadczyła: „Ja mu nie mówiłam [o podstępnym wprowadzeniu w błąd]. Pozwany mnie o to też nie pytał w rozmowach”²³. Pozwany potwierdził stanowisko powódki: „Kiedy do mnie dotarło, że nasz syn począł się znacznie później, niż pierwotnie oznajmiła mi powódka, to zostawiłem ten temat. Nawet przez moment nie było myśli o rozwodzie, a nawet o wyjaśnianiu z powódką tego zagadnienia”²⁴. Przyczyny zakłócenia wspólnoty życia małżeńskiego stron – trwającej prawie piętnaście lat – były inne. Świadkowie zeznali, że było to ingerowanie rodziców pozwanego w związek stron, zachowania powódki, sukcesywny zanik jakichkolwiek więzi między stronami, niedojrzałość emocjonalna powódki, wzajemne poniżanie się stron, niezgodność charakterów, zdrady ze strony pozwanego – czemu ten zaprzeczył. Ustawodawca ponadto wymaga – przynajmniej w interpretacji

²² Wyrok c. Bogał z 25 marca 2015 r. (nieopublikowany). Takie stanowisko obrońcy węzła wydaje się być niezrozumiałe, ponieważ to nie ciąża jest przymiotem, który może poważnie zakłócić życie małżeńskie, ale zafałszowana informacja o niej, podana z premedytacją i z zamiarem wyłudzenia zgody małżeńskiej.

²³ Wyrok c. Molendys z 28 października 2015 r. (nieopublikowany).

²⁴ Tamże.

doktryny kanonistycznej, aby ów przymiot charakteryzował osobę nupturienta w momencie zawierania małżeństwa. Powódka urodziła syna stron jedenaście miesięcy po powiadomieniu pozwanego, że spodziewa się z nim dziecka. W zaprzysiężonym oświadczeniu podała: „2 stycznia 1991 roku pani ginekolog stwierdziła u mnie ciążę. W trakcie ślubu już faktycznie spodziewałam się dziecka z pozwanym, tj. od 2 stycznia 1991 roku wiedziałam o rzeczywistym poczęciu”²⁵. Pozwany potwierdził w zaprzysiężonym oświadczeniu, że syn stron urodził się: „7 września 1991 roku. Był dzieckiem nieprzenoszonym, bez jakichkolwiek problemów ciążowych”²⁶. Ojciec powódki zeznał: „Pod koniec listopada 1990 roku myśmy się dowiedzieli od powódki, że ona spodziewa się dziecka z pozwanym. W tamtym czasie nie mogła być w ciąży, gdyż wnuczek urodził się 7 września 1991 roku”²⁷. Sąd przyznał rację powódce, która w piśmie obrończym podkreśliła, że najistotniejsze znaczenie dla oceny meritum sprawy ma dowód z dokumentu – książeczki urodzin i zdrowia syna stron – jest to dowód niepodważalny. Z dowodu tego wynika, że w chwili zawierania małżeństwa przedmiot podstępного wprowadzenia w błąd, czyli fałszywa ciąża powódki, nie istniał, ponieważ powódka była wtedy rzeczywiście w ciąży²⁸.

W innej sprawie cechującej się podobnymi okolicznościami, w której zapadł wyrok *pozytywny* zdaniem powoda przedmiotem podstępного wprowadzenia w błąd miała być zdrada i poczęcie przez pozwaną dziecka z innym mężczyzną. W swoich zeznaniach pozwana potwierdziła, że zdradziła powoda z innym mężczyzną. Przyznała również, że wiedziała o tym, że poczęte dziecko nie jest dzieckiem powoda. Mimo to wprowadziła go w błąd, mówiąc mu, że to jego dziecko, aby ten się z nią ożenił. Ponadto zeznała, że w domu miała ciężkie warunki, natomiast powód oferował jej życie spokojne i dostatnie. Fakt podstępного działania potwierdzają także powód i pozostali świadkowie, w tym siostra pozwanej. Także okoliczność przyspieszenia terminu ślubu, mimo dużej niedogodności dla powoda, potwierdza podstępne działanie pozwanej²⁹.

²⁵ Tamże.

²⁶ Tamże.

²⁷ Tamże.

²⁸ Tamże.

²⁹ Wyrok c. Bogdał z 7 września 2016 r. (nieopublikowany).

W kolejnej podobnej sprawie, w której zapadł wyrok *negatywny* zdaniem powoda przedmiotem podstępnego wprowadzenia w błąd miało być niefortunne macierzyństwo pozwanej, która miała zająć z nim w ciąży i niedługo potem poronić. Powód oświadczył: „Okolo 9-10 miesięcy przed ślubem pozwana oznajmiła mi, że była w ciąży i poroniła. Wiadomość o poronieniu płodu miała wpływ na podejmowanie decyzji o ślubie”³⁰. Abstrahując od wszystkich możliwych uwarunkowań, wspomnianych wydarzeń w życiu pozwanej i ich wpływu na zgodę małżeńską powoda, należy stwierdzić, że spośród świadków tylko jeden zeznał o tej kwestii. Co więcej, świadek ów opisał wydarzenia, które miały rzekomo stanowić przedmiot podstępnego wprowadzenia w błąd powoda przez pozwaną. Uczynił to w wyraźnie odmienny sposób: „Pozwana przed ślubem mówiła, że spodziewa się dziecka. Okolo miesiąc przed ślubem odwiedziłam ich. Pozwana była pijana. Matka zapytała ją: Czy powiedziałaś mu [powodowi], że nie jesteś w ciąży? Pozwana wymijająco powiedziała matce, że powie. Ja również powiedziałam, że powód powinien o tym wiedzieć”³¹. Pozostali świadkowie zgodnie i wyraźnie twierdzą, że nic im nie wiadomo, jakoby pozwana była w ciąży, poroniła i informowała o tym powoda. Zatem sam komunikat pozwanej skierowany do powoda, jakoby miała ona począć dziecko, a następnie je poronić – niezależnie od tego, czy komunikat ten zawierał prawdę czy fałsz – nie znajduje potwierdzenia w zeznaniach uczestników procesu³².

W innej z tego rodzaju spraw, w której zapadł wyrok *negatywny* zdaniem powoda przedmiotem podstępnego wprowadzenia go w błąd przez pozwaną było to, że pozwana od samego początku oszukiwała go i nigdy nie była z nim w ciąży. Tak również zeznała większość świadków. Inaczej zeznała matka pozwanej, która twierdziła, że pozwana była w ciąży, ale później poroniła. Poparła to faktami, że podczas kolejnej przymiarki sukni ślubnej było widać, że pozwana tyje oraz że po ślubie świadek zauważyła krew na prześcieradle i wówczas pozwana miała przyznać się do utraty dziecka. Również ojciec powoda zeznał, że pozwana zachowywała się, jakby była w ciąży. Wobec nieobecności pozwanej w procesie, braku jej sądowych zeznań, także z procesu cywilnego o rozwód, i braku jej przyznania się

³⁰ Wyrok c. Molendys z 15 lutego 2017 r. (nieopublikowany).

³¹ Tamże.

³² Tamże.

do wprowadzenia w błąd powoda, nie można uzyskać pewności co do faktu, czy pozwana była w ciąży i poroniła, czy też od początku oszukiwała powoda i bliskich, że jest w ciąży. Zebrany materiał dowodowy nie dostarcza też niepodważalnych argumentów odnośnie do motywacji ewentualnego kłamstwa pozwanej co do ciąży. Istotny jest również fakt, że powód, po przyznaniu się pozwanej, że nie jest w ciąży, próbował ratować małżeństwo – strony poszły na rozmowę do psychologa. Materiał dowodowy nie dostarcza jednak pewności, czy pozwana od początku kłamała co do swojej ciąży oraz czy zrobiła to w celu wyłudzenia zgody małżeńskiej³³.

W podobnej sprawie, w której zapadł wyrok *negatywny* zdaniem powódki przedmiotem podstępnego wprowadzenia w błąd przez pozwanego miało być to, że posiadał on pozamałżeńskie potomstwo, o którym ona przed ślubem nie wiedziała. Pozwany przyznał, że przed ślubem zrodziły się dzieci z jego związków z innymi kobietami i powódka o tym wiedziała. Świadkowie powódki stwierdzili, że nie wiedziała przed ślubem, że pozwany posiada potomstwo. Świadkowie pozwanego zeznali, że było inaczej i że to on sam poinformował powódkę o tym, że jest ojcem. Nie ulega wątpliwości, że powódka przed ślubem taką wiedzę dysponowała, co sama przyznała: „Przed ślubem dostałam informację na Facebooku, że pozwany ma trójkę dzieci, każde z inną kobietą”³⁴. Twierdziła ona, że jakkolwiek dochodziły do niej informacje na temat pozamałżeńskiego potomstwa pozwanego, to wobec jego zaprzeczeń uznała je za niewiarygodne. Z powyższego nasuwa się wniosek, że przed ślubem dla powódki nie było kwestią istotną, czy informacje z Facebooka zawierają prawdę czy też nie. Gdyby było inaczej, powódka z pewnością próbowałaby ustalić stan faktyczny. Tymczasem ona zadowoliliła się zapewnieniami pozwanego, że nie posiada on potomstwa. Zdaniem sądu takie informacje były prawdopodobne, ponieważ pozwany miał prawie trzydzieści pięć lat, od około piętnastu lat mieszkał zagranicą i nie krył się ze swoją bogatą przeszłością w różnych sferach. Ponadto pozwany nawet nie próbował kreować się na człowieka, dla którego wstrzemięźliwość seksualna stanowi istotną wartość. Niewiarygodnie zatem brzmią zapewnienia powódki – które zostały potwierdzone przez niektórych wskazanych przez nią świadków – że gdyby

³³ Wyrok c. Bogdał z 28.11.2018 r. (nieopublikowany).

³⁴ Wyrok c. Molendys z 5.12.2018. (nieopublikowany).

powódka wiedziała o pozamałżeńskim potomstwie pozwanego, to nie wyszłaby za niego za mąż. Jednak, gdyby istotnie tak było, to powódka szukałaby kandydata na męża wśród mężczyzn o innej charakterystyce niż pozwany i nie zaczynałaby przedślubnej znajomości od wspólnego zamieszkania z nim. Sposób, w jaki strony przeżyły swoją przedślubną znajomość, pokazuje dobitnie, że pozwany nie musiał posuwać się do podstępu, aby zdobyć przychyłność powódki i jej zgodę na zawarcie małżeństwa³⁵.

W innej sprawie cechującej się podobnymi okolicznościami, w której zapadł wyrok *negatywny* zdaniem powoda przedmiotem podstępnego wprowadzenia go w błąd przez pozwaną miało być zatajone, faktyczne ojcostwo jej dziecka. Jednak już sam powód stanowczo podważa swoje twierdzenie: „Pozwana mogła wiedzieć, że nie jestem ojcem tego dziecka, ale mogło być też przeciwnie”³⁶. W konkretnej sytuacji stron, o podstępie ze strony pozwanej można byłoby mówić tylko wtedy, gdyby pozwana wiedziała, że poczęła dziecko z innym mężczyzną, natomiast powodowi wmawiała, że poczęła je z nim. Jeśli sama pozwana była, błędnie wprowadzając, przekonana, że poczęła dziecko powoda, to o podstępie nie może być mowy. Pozwana nie wzięła udziału w procesie. Sąd dokonał zatem analizy jej zeznań złożonych w trakcie sprawy rozwodowej. Ta analiza pozwoliła sądowi postawić wniosek, że pozwana zaprzeczyła oskarżeniu powoda. Twierdziła, że nie mogła wprowadzić w błąd powoda, gdyż sama nie wiedziała o tym, że ojcem jej dziecka jest inny mężczyzna niż powód. To stanowisko pozwanej potwierdza pośrednio data kontraktu cywilnego ustalonego przez strony. Wszystko bowiem wskazuje na to, że strony chciały zawrzeć kontrakt cywilny jeszcze przed narodzinami dziecka, aby uniknąć dodatkowych czynności prawnych związanych z uznaniem dziecka. Ta sytuacja sugeruje, że pozwana brała pod uwagę datę poczęcia dziecka w okresie, kiedy wróciła już do powoda. Nawet gdyby jednak założyć, że istotnie pozwana dopuściła się podstępu, to taki „podstęp” trwałby tylko do 3 lutego 2009 r. Wtedy to bowiem, w następstwie donoszonej ciąży, przyszło na świat dziecko. Oznacza to, że pozwana poczęła córkę najprawdopodobniej w pierwszych dniach maja, nie wcześniej wszakże niż przed połową kwietnia i nie później niż po połowie maja. Jeśli powód był pewien, że od początku

³⁵ Tamże.

³⁶ Wyrok c. Bogdał z 20 lutego 2019 r. (nieopublikowany).

kwietnia do końca czerwca 2008 z pozwaną utrzymywał tylko sporadyczne kontakty SMS-owe, to dysponując elementarną wiedzą z zakresu fizjologii człowieka, musiał również wiedzieć, że jego ojcostwo jest niemożliwe. Taką wiedzą powód dysponował, a przynajmniej mógłby dysponować już na początku lutego, tymczasem strony zawarły małżeństwo kanoniczne 14 listopada tego samego roku. Mogło być zatem tak, że fałszywe przekonanie o tym, że jest ojcem poczętego dziecka popchnęło powoda do podjęcia decyzji o poślubieniu pozwanej. Jednakże miało to miejsce jesienią 2008 r., a więc dokładnie na rok przed ślubem i trudno przypuszczać, aby w następstwie zaistniałych w ciągu tego roku wydarzeń powód nie próbował weryfikować swojego zamiaru, mającego bardzo poważne egzystencjalne konsekwencje³⁷.

W kolejnej podobnej sprawie, w której zapadł wyrok *pozytywny* zdaniem powoda przedmiotem podstępnego wprowadzenia go w błąd przez pozwaną miało być zatajenie ojcostwa dziecka. Pozwana w odpowiedzi na pozew zaprzeczyła oskarżeniom powoda. Twierdziła ona, że nie mogła wprowadzić w błąd powoda, gdyż sama nie wiedziała o tym, że jest w ciąży, a wiedzę tę uzyskała dopiero po powrocie z podróży poślubnej. Pozwana natomiast w żaden sposób nie odniosła się do faktu, że, jak to sama ujęła: „Mój mąż nie jest ojcem biologicznym mojego syna”³⁸. Jedno z twierdzeń pozwanej jest tego rodzaju, że wbrew jej intencji potwierdza zaistnienie podstępnego wprowadzenia w błąd powoda. Chodzi mianowicie o reakcję powoda w obliczu faktu, że nie jest on ojcem dziecka zrodzonego w zawartym przez siebie małżeństwie: „Zapomniał, że istnieje. Mój były mąż wychowywał ze mną syna przez jedenaście lat, był z nim w jakiś sposób zżyty od urodzenia, to naprawdę sporo czasu i tak po prostu z dnia na dzień”³⁹. Wiarygodni świadkowie potwierdzili wydarzenia składające się na historię małżeństwa stron. Syn pozwanej urodził się w następstwie donoszonej ciąży – 28 kwietnia 1999 r. Oznacza to, że pozwana poczęła syna 18 lipca 1998 r., a więc cztery tygodnie przed zawarciem przez strony małżeństwa kanonicznego. Według dokumentu publicznego, syn urodzony w małżeństwie stron nie jest dzieckiem powoda. Wynika stąd niezbicie, że pozwana

³⁷ Tamże.

³⁸ Wyrok c. Molendys z 14 sierpnia 2019 r. (nieopublikowany).

³⁹ Wyrok c. Molendys z 14 sierpnia 2019 r. (nieopublikowany).

kilka tygodni przed ślubem utrzymywała kontakty intymne – a przynajmniej doszło do jednego aktu płciowego z innym mężczyzną⁴⁰.

Prowadzenie „podwójnego” życia

W pierwszej z tego rodzaju spraw, w której zapadł wyrok *negatywny* zdaniem powódki przedmiotem podstępnego wprowadzenia jej w błąd miała być niewierność pozwanego i jego skłonność do wdawania się w romanse. Jednak strony przed ślubem znały się 20 lat, kilkanaście lat mieszkały razem, oczywiście jest zatem, że znały się bardzo dobrze i trudno sobie wyobrazić, by pozwany przed powódką ukrył jakiś poważny przymiot. Z analizy historii małżeństwa stron jasno wynika, że małżeństwo kanoniczne strony zawierały wskutek nalegań powódki. Pozwany, jak sam zeznaje, przez zawarcie małżeństwa chciał zrobić powódce rodzaj prezentu, bo nie tylko mu na zawarciu ślubu nie zależało, ale nie traktował go jako coś poważnego i wiążącego. Pozwany nie obawiał się, że powódka, znając prawdę o nim, wycofa zgodę na małżeństwo, skoro pomimo przeżywanych trudności z całą determinacją dążyła do zawarcia małżeństwa⁴¹.

W podobnej sprawie, w której zapadł wyrok *negatywny* zdaniem powódki przedmiotem podstępnego wprowadzenia jej w błąd miało być prowadzenie przez pozwanego „podwójnego” życia. W badanym małżeństwie trudno jest jednak wskazać przedmiot podstępu. W istocie, jakkolwiek strony przed ślubem znały się bardzo krótko i powierzchownie, to pozwany raczej nie krył się wobec powódki ze swoim charakterem i podejściem do życia. Pozwany przez swoją postawę i wypowiedzi bardzo jednoznacznie zaprezentował powódce swoje podejście do kobiet, a także kwestii relacji damsko-męskich i sfery seksualnej. Chłubił swoimi podbojami erotycznymi, nie wykazywał obiekcji przed podjęciem współżycia seksualnego z powódką niedługo po zapoznaniu się stron. Analizując historię małżeństwa stron, jasno wynika, że małżeństwo kanoniczne zawierały pod naciskiem wynikającym z ciężary powódki. Dodatkowo okoliczność, że małżeństwo stron trwało kilkanaście lat, podczas których, jak zeznała sama powódka,

⁴⁰ Tamże.

⁴¹ Wyrok c. Bogdał z 18 listopada 2015 r. (nieopublikowany). Należy zauważyć, że sama „skłonność do wdawania się w romanse” nie jest konkretnie określonym przymiotem, który mógłby być przedmiotem podstępu.

miała świadomość zdrad pozwanego, zaprzecza, że wyjście na jaw zatajonych kontaktów pozwanego miało poważny wpływ na życie małżonków⁴².

W innej sprawie cechującej się podobnymi okolicznościami, w której zapadł wyrok *negatywny* zdaniem powoda przedmiotem podstępnego wprowadzenia go w błąd przez pozwaną miało być prowadzenie przez nią „podwójnego życia”. Pozwana zaprzeczyła twierdzeniom powoda i oświadczyła, że cała kwestia związana z rozwodem i zawarciem kontraktu cywilnego z innym mężczyzną została przez nią podjęta tylko i wyłącznie dla uzyskania możliwości legalnego pobytu w Stanach Zjednoczonych Ameryki. Pozwana stwierdziła, że sprawa ta jednoznacznie miała charakter „fikcyjnego związku”. Oświadczyła również, że powód był wprowadzony w tę kwestię, wiedział, że pozwana podejmuje określone kroki prawne, miał świadomość ich celu i zgadzał się na ich podjęcie. Ponadto pozwana w swoich oświadczeniach podkreśliła, że nie musiała uciekać się do podstępu, aby uzyskać zgodę małżeńską powoda, ponieważ ten nalegał na ślub. Świadkowie potwierdzili fakty składające się na historię małżeństwa stron. Jeśli natomiast chodzi o stan świadomości powoda – w momencie zawierania małżeństwa kanonicznego – w kwestii cywilno-prawnych kroków podejmowanych przez pozwaną, tudzież intymnej sfery jej życia na emigracji, z zeznań świadków nie wyłania się spójny obraz. Posiadając rozbieżne zeznania świadków sąd uznał, że rozstrzygające sprawę są zeznania syna stron, który zeznał: „Matka przyjeżdżając do Polski mówiła, że zawarła fikcyjne małżeństwo cywilne w celu uzyskania zielonej karty. Informowała o tym powoda”⁴³. Świadek ten potwierdził również to, co oświadczyła pozwana, że w pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych przyjechała ona do Polski w towarzystwie konkubenta: „Wówczas wyszła sprawa fikcyjnego ślubu z mężczyzną, który przyjechał z matką do Polski, aby przed konsulem powiedzieć, że R. jest jego synem”. Mając powyższe na uwadze, sąd uznał, że pobyt konkubenta pozwanej w Polsce i podejmowane przez niego czynności prawne u boku pozwanej nie mogły pozostać niezauważone przez powoda i nie mogły chociażby wzbudzić w nim pytań o naturę relacji pozwanej z tymże mężczyzną. Wiele wskazuje na to, że powód świadomy dezaprobaty swoich bliskich dla życia z pozwaną bez ślubu kościelnego, zdecydował się na zawarcie tego

⁴² Wyrok c. Bogdał z 9 listopada 2016 r. (nieopublikowany).

⁴³ Wyrok c. Molendys z 12 kwietnia 2017 r. (nieopublikowany).

małżeństwa najszybciej, jak to było możliwe, tzn. zaraz po uzyskaniu przez pozwaną wyroku stwierdzającego nieważność jej małżeństwa kanonicznego. Powód był stroną, której bardziej zależało na zawarciu małżeństwa kanonicznego z pozwaną. To jeszcze bardziej zmniejsza prawdopodobieństwo, że chcąc wymóc na powodzie zgodę małżeńską, uciekła się do podstępu, zatajając przed nim okoliczności, które ze swojej natury mogłyby ich wspólne życie uczynić niemożliwym, a przynajmniej bardzo trudnym⁴⁴.

Ojcostwo

W jedynej z tego rodzaju spraw, w której zapadł wyrok *pozytywny* zdaniem powódki przedmiotem podstępnego wprowadzenia jej w błąd miało być zatajone ojcostwo pozwanego. Powódka zeznała, że miesiąc po tym, jak urodziła syna dostała telefon pani, która się przedstawiła i powiedziała, że pozwany ma z nią dziecko. Powódka pojechała ze swoim ojcem do tej kobiety zweryfikować tę informację. Ona pokazała zdjęcia ze szpitala, na których pozwany trzyma dziecko – nie było o czym dyskutować. Termin ślubu stron i porodu tej kobiety był jednakowy. Pozwany przyznał, że dziecko w jego relacji z inną kobietą istotnie się poczęło, on o poczęciu dziecka wiedział, ale powódki o jego istnieniu nie poinformował, bo to „nie była jej sprawa”⁴⁵. Świadkowie zgodnie stwierdzili, że powódka o istnieniu pozamałżeńskiego dziecka pozwanego dowiedziała się po narodzinach dziecka stron (około pół roku po ślubie).

3.4. Przemyoty społeczne i prawne

Zadłużenie

W pierwszej z tego rodzaju spraw, w której zapadł wyrok *negatywny* zdaniem powódki przedmiotem podstępnego wprowadzenia ją w błąd przez pozwanego miało być jego zatajone zadłużenie. Jak trafnie zauważył obrońca wężła, wobec braku przyznania się pozwanego, powódka musiałaby udowodnić, że pozwany świadomie – ze złej woli – nie powiedział jej o swoich długach. Co więcej, powódka musiałaby najpierw udowodnić, że pozwany w ogóle był obciążony długami. Tymczasem o jego zadłużeniu

⁴⁴ Tamże.

⁴⁵ Wyrok c. Molendys z 8 listopada 2017 r. (nieopublikowany).

jednoznacznie oświadczyła tylko ona. Dwóch świadków wypowiedziało się w sposób daleki od jednoznaczności: „Prawdopodobnie miał długi. Z tego, co słyszałam, miał długi”⁴⁶. Pozostali świadkowie nie posiadali wiedzy na ten temat. Gdyby jednak założyć, że pozwany w istocie był zadłużony, należałoby udowodnić, że celowo przed powódką swoje długi ukrywał. W tej kwestii tylko powódka wypowiedziała się twierdząco. Świadkowie, jeśli nie wiedzą nic pewnego o samym fakcie istnienia długów, to nie mogą też wiedzieć o ich zatajeniu. Powódka zarzucając pozwanemu, że zataił przed nią długi, określiła ich wielkość na sumę zbliżoną do średniej miesięcznej płacy w Polsce. Trudno zatem przyjąć, aby takie zadłużenie było ową okolicznością, która może poważnie zakłócić jedność małżeństwa.

W podobnej sprawie, w której zapadł wyrok *negatywny* zdaniem powódki przedmiotem podstępnego wprowadzenia ją w błąd przez pozwanego miało być przedślubne zadłużenie pozwanego, o którym dowiedziała się z pism komornika kilkanaście miesięcy po ślubie. Według pozwanego nie był on zadłużony w sensie formalnym, tzn. nie zaciągnął kredytu, którego nie spłacił, ale padł ofiarą nieuczciwości kolegi, któremu pożyczkę żyrował, a który pożyczki nie spłacił i musiał uczynić to pozwany. Pozwany twierdził również, że nie poinformował powódki o fakcie żyrowania koledze pożyczki, gdyż uznał, że to sprawa małej wagi, która miała miejsce na długo przed ślubem, nadto był przekonany, że kolega pożyczkę spłaci i że nie wynikną z faktu poręczenia żadne problemy dla niego i dla powódki. Jednak z dokumentacji zawartej w aktach sprawy wynika, że to nie kolega, ale pozwany pożyczył pieniądze od pewnej instytucji finansowej i zobowiązał się je oddać wraz z ustalonymi odsetkami. Pozwany z umowy się nie wywiązał i zostało wszczęte wobec niego postępowanie windykacyjne. Zatem istnienie samego przymiotu pozwanego w postaci jego przedślubnego zadłużenia należało uznać za udowodnione. Nie ulega również wątpliwości, że zadłużenie w wysokości kilku miesięcznych średnich pensji pracownika stanowi taki przymiot, który ze swej natury może poważnie zakłócić jedność życia małżeńskiego. Jak wynika z materiału dowodowego, powódka nie miała wąhań ani obiekcji w kwestii wiązania się z pozwanym. Niedługo po zapoznaniu się stron, powódka wprowadziła się do mieszkania pozwanego i rozpoczęła życie z pozwanym w konkubinacie. Ten fakt wskazuje, że pozwany

⁴⁶ Wyrok c. Molendys z 27 września 2017 r. (nieopublikowany).

zwyczajnie nie „musiał” uciekać się do podstępu, aby wyłudzić od niej zgodę małżeńską. Powódka twierdziła, że przed ślubem nie wiedziała o zadłużeniu pozwanego. Można przyjąć, że powódka nie wiedziała, komu oraz ile winien jest pozwany, natomiast miała pewne informacje w kwestii podejścia pozwanego do prawdy i uczciwości, już choćby z anonimowych listów, które otrzymywali jej rodzice. Powódka miała przed ślubem kilkanaście miesięcy na weryfikację treści zarzutów kierowanych pod adresem pozwanego, a także na wyciągnięcie wniosków z własnych spostrzeżeń⁴⁷.

W innej sprawie cechującej się podobnymi okolicznościami, w której zapadł wyrok *negatywny* zdaniem powódki przedmiotem podstępnego wprowadzenia jej w błąd przez pozwanego miało być przedślubne zadłużenie pozwanego. Tymczasem w tej konkretnej sprawie wątpliwą pozostaje kwestia tego, czy fakt zadłużenia w kwocie siedmiu tysięcy złotych (dwóch tysięcy w dniu ślubu) można uznać za okoliczność mogącą poważnie zakłócić wspólnotę małżeńską. Zdaniem sądu trudno uznać takie zadłużenie za czynnik istotnie destabilizujący materialne zabezpieczenie małżonków, powodujące w swojej konsekwencji poważne zakłócenia dla jedności ich związku. Należy wziąć pod uwagę również to, że rodzice pozwanego bez namysłu zaproponowali spłatę długu swojego syna, a sam pozwany zeznał, że spłaciłby to zadłużenie z kolejnego zlecenia. Zresztą sama powódka i świadkowie akcentują raczej sam fakt zatajenia długu i innych kłamstw pozwanego niż powagę przedmiotu tych kłamstw. Ich zarzuty dotyczą zatem zachowania pozwanego już po ślubie, a więc nie mogą potwierdzać figury podstępnego wprowadzenia w błąd opisanej w prawie kanonicznym. Materiał dowodowy nie jest też jednoznaczny w kwestii tego, czy rzeczywiście odkrycie przez powódkę prawdy o przedślubnym zadłużeniu pozwanego spowodowało rozpad związku stron. Pozwany temu zaprzecza, wskazując, że to był tylko pretekst, a strony oddaliły się od siebie i w konsekwencji zerwały wspólnotę małżeńską przez fakt pracy powódki na delegacjach. Również sama powódka i świadkowie, pytani o przyczynę rozpadu pożycia stron, wskazują raczej na utratę zaufania powódki do męża wynikającą z jego poślubnych zachowań. W procesie zostało ustalone, że powódka rzeczywiście nie wiedziała o przedślubnym zadłużeniu pozwanego. Jednak podczas ponad czterech lat wspólnego z nim życia – zdaniem sądu

⁴⁷ Wyrok c. Bogdał z 30 stycznia 2019 r. (nieopublikowany).

– powódka z całą pewnością na tyle poznała pozwanego, że nie uszło jej uwagi to, że pozwany nie był przykładem prawdomówności⁴⁸.

Problemy z prawem

W jedynej z tego rodzaju spraw, w której zapadł wyrok *negatywny* zdaniem powódki przedmiotem podstępnego wprowadzenia jej w błąd przez pozwanego miała być jego agresja oraz problemy z prawem, które były wynikiem jego nagannego zachowania wobec rodziny swojej byłej dziewczyny. Pozwany wprawdzie nie wprost, ale odrzucił oskarżenie powódki. Według jego zeznań powódka była jego pierwszą dziewczyną. Zatem nie mogło być żadnej poprzedniej dziewczyny i problemów z zachowaniem pozwanego wobec niej oraz jej rodziny. Nikt ze świadków nie widział nigdy byłej dziewczyny pozwanego, a jeśli ktoś o niej słyszał, to tylko od powódki i to wiele lat po tym, jak pozwany miał się rzekomo nagannie zachować wobec jej rodziny. Matka powódki zeznała o „jakieś napaści”, której miał się dopuścić pozwany, natomiast koleżanka powódki stwierdziła, że pozwany „prawdopodobnie”, uderzył swoją byłą dziewczynę. Już zatem samo istnienie przymiotu – rzekomo zatajanego przez pozwanego należy uznać za wątpliwe. Tym bardziej za wątpliwą trzeba uznać chęć jego zatajenia przez pozwanego dla wyłudzenia zgody małżeńskiej powódki. Przedślubna znajomość stron pokazuje bowiem, że pozwany nie musiał posuwać się do podstępu, aby zdobyć przychyłność powódki. Powódka twierdziła również, że o kuratorze pozwanego dowiedziała się około roku po ślubie. Z materiału dowodowego nie wynika jednak, aby na wieść o niechlubnej historii pozwanego zareagowała w sposób gwałtowny, wskazujący, że zdobyta wiedza nią wstrząsnęła. Powódka kontynuowała bowiem jedność małżeńską z pozwanym, a nawet – w obliczu doświadczanych trudności – próbowała ją ratować⁴⁹.

Wychowanie i praca

W bardzo charakterystycznej ze wszystkich spraw (prowadzonej w trybie procesu skróconego, w której zapadł wyrok *pozytywny*) powód tak opisał swoje podstępowanie: „Okłamywałem pozwaną, że chodzę na wykłady i ćwiczenia, zdaję kolokwia i egzaminy. Codziennie wychodziłem

⁴⁸ Wyrok c. Rapacz z 22 kwietnia 2020 r. (nieopublikowany).

⁴⁹ Wyrok c. Molendys z 8 listopada 2017 r. (nieopublikowany).

na zajęcia, na terenie uczelni, w obawie, żeby ktoś nie spotkał mnie w innym miejscu. Chodziłem na jakieś wykłady, by mieć z nich notatki, bądź też robiłem je samodzielnie przepisując książki. Podobnie uczyniłem tworząc fikcyjną pracę inżynierską, a potem magisterską. Co więcej, po rzekomym zakończeniu studiów, a przed obroną pracy magisterskiej, poinformowałem pozwaną i rodziców, że zostałem przyjęty do pracy w firmie z branży spawalniczej. Informowałem o zakresie obowiązków, przebytych szkoleniach, podawałem imiona i nazwiska osób pracujących ze mną, w tym kierownika (jego dane uzyskałem przeglądając stronę internetową tej firmy). Przynosiłem do domu pieniądze jako wypłatę, a tak naprawdę była to darowizna od moich dziadków w związku z przygotowaniami do ślubu. W 2013 roku poinformowałem pozwaną, że ukończyłem studia i czekam na wyznaczenie terminu obrony pracy. Ten termin przeciągałem aż do roku 2014. Kiedy poinformowałem, że obroniłem się, pozwana zaczęła się mnie pytać, kiedy przyniosę i pokażę jej te dyplomy. Przesuwałem termin otrzymania dyplomów. Ja zacząłem żyć tymi kłamstwami⁵⁰. Pozwana darzyła powoda dużym zaufaniem, dlatego w jego zachowaniu nie dopatrywała się żadnego oszustwa. Zeznała: „Mnie utwierdzały w przekonaniu, że powód studiuje, różne fakty: że uczy się, robi notatki, które mi pokazywał, wypożycza i czyta książki, przygotowuje się do egzaminów, przejmuje się sesją. Poza tym opowiadał o różnych wydarzeniach, które działy się na uczelni. Około rok przed naszym rozejściem się powód poinformował mnie, że podjął pracę – pokazywał umowy o pracę, mówił co tam robi, mówił o osobach tam zatrudnionych, o szkoleniach w jakich uczestniczy, a także o problemach, m.in. z wypłatą pensji. Ja bezgranicznie ufałam powodowi, wierzyłam we wszystko co mi mówi. Pierwsze wątpliwości, co do szczerości powoda pojawiły się u mnie bardzo późno, bo w zasadzie w momencie, kiedy nasze małżeństwo się rozpadło⁵¹. Również najbliższa rodzina powoda nie podejrzewała, że nie mówi on prawdy o sobie, swoim wykształceniu i pracy zawodowej. Jego matka zeznała: „Syn chodził na zajęcia. Widziałam, że syn siedzi nad książkami, wychodził na egzaminy w galowym ubraniu. Jedyne co mnie zaniepokoiło to, że gdy go poprosiłam, że chcę zobaczyć indeks, tak jak u jego siostry,

⁵⁰ Wyrok c. Jędraszewski z 8 października 2018 r. (nieopublikowany).

⁵¹ Wyrok c. Jędraszewski z 8 października 2018 r. (nieopublikowany).

to powiedział, że nie ma, gdyż mają w zwyczaju zostawiać go na uczelni. Zaczął przygotowywać pracę inżynierską, mówił o niej, widziałam przygotowania. Syn twierdził, że obronił tę pracę, ale dyplom otrzyma dopiero razem z dyplomem magisterskim. Podobnie było z obroną pracy magisterskiej. Syn przygotowywał się do niej, pisał ją, ale obrona była kilkukrotnie przenoszona. Jak twierdził, raz to był wypadek promotora, a innym razem inne okoliczności. W końcu obrona odbyła się, złożyliśmy gratulacje i pozostało czekać na dyplom. W międzyczasie syn zaczął szukać pracy, chodził na rozmowy i po pewnym czasie powiedział, że podjął pracę. Gdy pytałam, czy stronom starczą ich zarobki na utrzymanie, syn twierdził, że pracodawca jest niewypłacalny i nie płaci. Raz syn przyniósł mi pokazać pieniądze w kopercie, które miały być z wypłaty. Syn opowiadał też, że składał pozew sądowy przeciwko pracodawcy, że mu nie płaci. Syn pokazał mi ten dokument, który miał złożyć w sądzie. W Wigilię 2015 r. pojawił się luźny temat, żeby Ania zmobilizowała syna, aby rozwiązali sprawę z pracodawcą i odebrał dyplom. W marcu w Wielką Środę, synowa poinformowała mnie, że chce się ze mną spotkać. Powiedziała mi, że ma podejrzenia, że powód ją okłamuje i się dziwnie zachowuje. Ja byłam w szoku⁵². Te spójne zeznania uczestników procesu jednoznacznie dowodzą, że powód, chcąc spełnić oczekiwania najbliższych w kwestii wykształcenia, zaczął żyć drugim, fikcyjnym życiem. Powód okłamywał pozwaną, będąc przekonany, że zależy jej na tym, by zdobył odpowiednie wykształcenie, a następnie dobrą pracę. Tymczasem dla pozwanej najważniejsza była jego wiarygodność. Reakcja pozwanej była natychmiastowa, kiedy tylko zaczęła mieć poważne wątpliwości co do prawdomówności powoda, najpierw opuściła go, wyjeżdżając do domu rodzinnego, a kiedy nabrała pewności, że ją okłamywał, natychmiast podjęła decyzję o zerwaniu wspólnoty małżeńskiej i niedługo potem podjęła starania o uzyskanie rozwodu cywilnego. Te zdarzenia nastąpiły zaledwie w ciągu 12 dni. Treść pozwu rozwodowego świadczy o determinacji pozwanej i nieodwołalności jej decyzji o natychmiastowym zerwaniu jedności małżeńskiej. Zażądała, by rozwiązanie małżeństwa cywilnego stron nastąpiło z orzeczeniem winy męża oraz by w toku postępowania o rozwód nie kierować stron do mediacji. Powód bardzo mocno przeżył odejście żony i zerwanie przez nią jedności małżeńskiej. Powód przez wiele tygodni

⁵² Tamże.

podejmował terapię psychologiczną w związku z kryzysem emocjonalnym, co potwierdzają zaświadczenia od psychoterapeuty. Wyrok rozwodowy został orzeczony z winy mężczyzny. Uzasadniając swoją decyzję, sąd wskazał, że powód: „Stworzył sztuczny i nieprawdziwy obraz swojej osoby i otaczającej go rzeczywistości, od początku oszukiwał żonę w kwestiach istotnych dla stabilności rodziny takich jak wykształcenie czy rodzaj wykonywanej pracy. Przedstawiane przez pozwanego okoliczności brzmiały tak wiarygodnie, że powódka nie miała podstaw, by wątpić w uczciwość męża. Odkrycie prawdy stanowiło dla niej szok powodujący, że nie jest w stanie obdarzyć męża w dalszym ciągu zaufaniem. Nie może stanowić dla pozwanego wytłumaczenia okoliczność, że motyw takiego działania stanowiła chęć przedstawienia się w korzystniejszym świetle i chęć zaimponowania powódce. Małżonkowie zobowiązani są do wzajemnej szczerości i lojalności. Notoryczne naruszanie tych obowiązków przez pozwanego skutkowało niemożnością wytworzenia między stronami podstawowej dla małżeństwa więzi jaką jest więź duchowa”⁵³.

Aborcja

W jedynej z tego rodzaju spraw, w której zapadł wyrok *negatywny* zdaniem powoda przedmiotem podstępnego wprowadzenia go w błąd przez pozwaną miała być dokonana przez nią aborcja. Przyjęcie za prawdę tezy, że pozwana w okresie przed poznaniem powoda dopuściła się jednej czy dwóch aborcji – jeden ze świadków mówi o trzech – nastrocza trudności. Tak twierdzi powód oraz dwóch świadków, brak zatem niezbitych dowodów na to, że owe aborcje w ogóle miały miejsce – najprawdopodobniej świadkowie słyszeli o nich od pozwanego. Oczywiście, mając na uwadze podejście pozwanej do sfery płciowości oraz jej ogólną postawę życiową, trudno takie sytuacje w okresie jej młodości uznać za nieprawdopodobne. Gdyby nawet przyjąć za prawdę, że pozwana takich zachowań się dopuściła, to nie sposób twierdzić, że powód o tym nie wiedział, ponieważ sam oświadczył: „Kiedy zaczynaliśmy bliższą znajomość, pozwana była jeszcze w poprzednim związku. Były chłopak walczył o nią, zadzwonił do mnie i poinformował o dwóch aborcjach, jakich dopuściła się pozwana. Dopytywałem się o fakt aborcji, pytałem, kiedy to było, na jakiej zasadzie

⁵³ Tamże.

zostały podjęte decyzje”⁵⁴. Mogło być tak, że pozwana zaprzeczyła faktowi popełnienia jednej aborcji. Wykazywała ona bowiem sobie właściwe podejście do prawdy i potwierdzała, zaprzeczała, a nawet obiecywała tak, jak w danej chwili było dla niej korzystne. Powód mógł jej uwierzyć, ponieważ była bardzo mądra i zdolna, a przez to, że była inteligentną osobą, potrafiła sobą oczarować innych. Zarazem powód mógł nie uwierzyć byłemu chłopakowi pozwanej, który o nią walczył i który mógł próbować „obrzydzić” pozwaną powodowi, a ponadto został mu przez nią przedstawiony jako osobnik psychopatyczny. Z materiału dowodowego wynika, że pozwana nie tylko nie oszukała powoda w kwestii historii swojego życia, ale przeciwnie, zaprezentowała się mu w sposób bardzo wyrazisty. Nawet nie udawała przed nim, że normy moralne stanowią dla niej wartość albo że w życiu zwykła kierować się prawdą. Była konsekwentna i na swój sposób wierna własnej filozofii życiowej⁵⁵.

3.5. Kilka przymiotów

W pierwszej z tego rodzaju spraw, w której zapadł wyrok *pozytywny* zdaniem powódki przedmiotami podstępного wprowadzenia jej w błąd przez pozwanego miały być: zadłużenie pozwanego, prowadzenie przez niego „podwójnego życia” oraz jego uzależnienie od hazardu. Zdaniem sądu nie ulega wątpliwości, że wszystkie te przymioty są tego rodzaju, że mogą w sposób poważny zakłócić małżeńską jedność. Należy także przyjąć, że wszystkie te przymioty pozwanego występowały w dacie ceremonii ślubnej stron, oraz że powódka nie miała świadomości ich istnienia. Jak można wnioskować z materiału dowodowego przedmiotowej sprawy, pozwanemu towarzyszyła tego rodzaju intencja, tzn. zatajał pewne fakty z własnego życia, aby móc poślubić powódkę. Wprawdzie obrońca węgła stwierdził, że pozwanemu: „Nie zależało na tyle na małżeństwie katolickim z powódką, ażeby wręcz wprowadzać ją podstępnie w błąd”⁵⁶, to należy zauważyć, że zatajane przez pozwanego przymioty były na tyle ważne – a dla przyszłości związku destrukcyjne – że można przyjąć, że świadoma ich powódka nie tylko nie wyraziłaby zgody na zawarcie małżeństwa

⁵⁴ Wyrok c. Molendys z 30 stycznia 2019 r. (nieopublikowany).

⁵⁵ Tamże.

⁵⁶ Wyrok c. Molendys z 15 maja 2019 r. (nieopublikowany).

kanonicznego, ale również na zawarcie kontraktu cywilnego. Jeżeli chodzi o okoliczności sprawy, to należy zwrócić uwagę, że powódka wprowadziła nie od razu zerwała pożycie małżeńskie, a nawet próbowała je ratować, sugerując pozwanemu podjęcie terapii psychologicznej. Nie wolno jednak zapominać, że powódka w momencie ujawnienia prawdy o pozwanym spodziewała się z nim drugiego. Zdaniem sądu sytuacja ciąży jest wystarczającym tłumaczeniem dla postawy powódki oraz braku gwałtownej reakcji. Ponadto, wiele wskazuje również na to, że powódka nie od razu zdawała sobie sprawę z powagi sytuacji, w jakiej pozwany postawił swoją rodzinę. Dopiero konfrontacja z ludźmi ze świata przestępczego uświadomiła jej, jakie problemy zataił przed nią i jakie mogą być ich konsekwencje⁵⁷.

W podobnej sprawie (rozpatrywanej w drugiej instancji, w której zapadł wyrok *negatywny*) zdaniem powódki przedmiotami podstępnego wprowadzenia jej w błąd przez pozwanego miały być: zadłużenie pozwanego, jego kryminalna przeszłość oraz posiadanie przez niego nieślubnego syna i związany z tym obowiązek alimentacyjny. Powódka i jej świadkowie podkreślają, że ta nie wyszłaby za niego, gdyby o tym wszystkim wiedziała przed ślubem. Jednak analiza całości materiału dowodowego nie jest już taka oczywista. Po pierwsze, pozwany zaprzeczył temu, aby miał wolę wprowadzenia swojej przyszłej żony w błąd i aby cokolwiek przed powódką zataił – zarówno jeśli idzie o dziecko, swoje długi, jak i sprawy karne. Twierdził, że powódka o wszystkim tym doskonale wiedziała. Jego rodzice zeznali, że powódka wiedziała o synu pozwanego, gdyż przed ślubem strony zabierały wspólnie to dziecko na spacer. Dla sądu ważna jest również okoliczność, że powódka odkryła dokumenty świadczące o rzekomym działaniu podstępnym pozwanego już jakiś czas po jego wyprowadzeniu się z domu i mimo to podejmowała nadal próby ratowania małżeństwa, którymi pozwany nie był zainteresowany. Ponadto siostra powódki zeznała, że gdyby powódka o wszystkim wiedziała, to „raczej” by do ślubu stron nie doszło. To „raczej” wynikało zdaniem świadka z dużego uczucia, jakie żywiła powódka do pozwanego i byłaby mu w stanie wiele wybaczyć, gdyby tylko pozwany zachował się wobec niej inaczej. Poza tym wiele wskazuje na to, że pozwanemu niezbyt zależało na samym zawarciu małżeństwa. On sam twierdzi nawet, że chciał rozstać się z powódką. To ona, jego zdaniem,

⁵⁷ Tamże.

chciała ślubu, aby uniknąć skandalu wynikającego z faktu wspólnego zamieszkania stron. Świadkowie powódki nie byli w stanie stwierdzić tego, czy pozwany wyłudził od powódki zgodę małżeńską, a tym bardziej wiarygodnie tego potwierdzić sensownymi przykładami jego zachowań⁵⁸.

Podsumowanie

Zgoda małżeńska, właściwie i zgodnie z prawem wyrażona, jest niezbędnym elementem oraz przyczyną sprawczą zawartego małżeństwa. Bez tej zgody nie może być mowy o zaistnieniu małżeństwa sakramentalnego między osobami ochrzczonymi i w ogóle małżeństwa między mężczyzną i kobietą.

Orzecznictwo sądowe pokazuje, że istnieją różnego rodzaju wady zgody małżeńskiej, które w momencie jej wyrażania powodują nieważność małżeństwa. Taką wadą jest m.in. rozpatrywane w niniejszej pracy podstępne wprowadzenie w błąd. Życie ludzkie poprzedza prawo, co wymaga od jurysprudencji ciągłej refleksji nad tym zagadnieniem. Każdy przypadek rozważany przez sądy kościelne jest inny, tak jak niepowtarzalny jest każdy człowiek, stąd też wymaga się od sądownictwa kościelnego indywidualnego podejścia do rozpatrywanych spraw.

Udowodnienie nieważności małżeństwa z tytułu podstępnego wprowadzenia w błąd okazuje się być trudnym zadaniem. Świadczy o tym fakt, że w latach 2015-2020 w Sądzie Metropolitalnym w Krakowie, wydano 33 wyroki, z czego jedynie 6 wyroków zakończyło się wyrokiem stwierdzającym nieważność małżeństwa z powyższego tytułu. Tym bardziej więc wzbudza zainteresowanie pytanie o to, jakie okoliczności, w tym także przedmioty podstępu, muszą pojawić się w procesie, aby przekonać sędziów, że dane małżeństwo było zawarte nieważnie.

Przedstawiona w niniejszym opracowaniu panorama przedmiotów podstępnego wprowadzenia w błąd w wyrokach Sądu Metropolitalnego w Krakowie w latach 2015-2020 pozwala na dostrzeżenie, jak ważne jest udowodnienie przedmiotu podstępu w dowodzeniu tego tytułu nieważności małżeństwa. W każdym z prezentowanych wyroków udowodnienie poszczególnych przedmiotów podstępu przysłużyło się do osiągnięcia przez

⁵⁸ Wyrok c. Rapacz z 22 maja 2019 r. (nieopublikowany).

sędziów pewności moralnej pozwalającej orzec nieważność małżeństwa z tytułu podstępного wprowadzenia w błąd.

Warto zwrócić większą uwagę na czas bezpośredniego przygotowania do małżeństwa, ponieważ to często w tym właśnie czasie pojawiała się u któregoś z nupturientów nieszczerłość w postaci prowadzenia „podwójnego życia”. Spostrzeżenia zawarte w omawianej pracy skłaniają ku ponownemu spojrzeniu na rolę nauk przedślubnych oraz katechezy w szkole średniej dotyczącej sakramentu małżeństwa.

Ponadto choroba fizyczna mogąca w przyszłości prowadzić do niepłodności oraz sama niepłodność, choroba psychiczna, zaburzenia seksualne oraz uzależnienie od narkotyków, alkoholu i hazardu, fikcyjna ciąża oraz zatajenie: ojcostwa, zadłużenia, problemów z prawem, prawdziwego wykształcenia i wykonywanej pracy, dokonania aborcji, kryminalnej przeszłości, posiadania nieślubnego dziecka oraz związanego z tym obowiązku alimentacyjnego miały wpływ na to, że jedna ze stron dopuściła się podstępnego wprowadzenia w błąd.

W analizowanych sprawach sędziowie zawsze zwracali uwagę na to, czy w sprawie miało miejsce przyznanie się osoby podstępnie wprowadzającej w błąd drugą stronę. Wydaje się być to niekoniecznie zasadne, ponieważ skoro ktoś był nieuczciwy wobec współmałżonka w dacie ceremonii zaślubin, dlaczego miałby być uczciwy wobec sądu? Zatem brak przyznania się nie powinien dla sędziego stanowić decydującego kryterium. Sąd zwracał także uwagę na to, jakie występowały okoliczności, a szczególnie jaka była reakcja rzekomej ofiary na informację o działaniu podstępnym.

W wyniku porównania teorii prawa dotyczącego zagadnienia podstępnego wprowadzenia w błąd i praktyki orzeczniczej nasuwa się wniosek, że do wyeliminowania niektórych sytuacji zawierania nieważnych małżeństw może się przysłużyć należycie przeprowadzona rozmowa duszpasterska z narzeczonymi przed zawarciem małżeństwa, odpowiednio sporządzony protokół przedślubny czy po prostu szczerść między narzeczonymi, a także między narzeczonymi a duszpasterzem.

PIŚMIENNICTWO

- Castaño, Fernández. 1986. „Il dolo nel matrimonio.” W *La nuova legislazione matrimoniale canonica. Il consenso: elementi essenziali, difetti, vizi*, red. Vincenzo Fagiolo, 106-15. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana.
- Flatten, Henricus. 1961. *Quomodo matrimonium contrahentes iure canonico contra dolum tutandi sint*. Coloniae: Brill.
- García Faílde, Juan. 1999. *La nulidad matrimonial, hoy*. Barcelona: Bosch.
- González del Valle, José M. 1988. „Rilevanza della qualità personali dei contraenti nel consenso matrimoniale canonico.” *Diritto Familiare e Personale* 3:1083-105.
- Góralski, Wojciech. 2004. „Analiza normy prawnej (kan. 1098 KPK).” W *Nieważność małżeństwa zawartego pod wpływem podstępny*, red. Wojciech Góralski i Ginter Dzierżon, 85-126. Warszawa: UKSW.
- Góralski, Wojciech. 2000. *Matrimonium facit consensus. Z orzecznictwa Roty Rzymskiej w sprawach o nieważność małżeństwa z tytułów dotyczących zgody małżeńskiej (1984–1997)*. Warszawa: UKSW.
- Góralski, Wojciech. 2001. „Przedmiot podstępnego wprowadzenia w błąd (kan. 1098 KPK).” *Ius Matrimoniale* 12:87-99.
- Jusdado, Miguel Á. 1988. *El dolo en el matrimonio canonico*. Barcelona: Bosch.
- Majer, Piotr. 1998. „Podstępne wprowadzenie w błąd (kan. 1098 KPK) jako wada zgody małżeńskiej.” *Prawo Kanoniczne* 41, nr 1-2:115-47.
- Moneta, Paolo. 1986. *Il matrimonio nel nuovo diritto canonico*. Genova: ECIG.
- Moneta, Paolo. 1995. „La qualità che per sua natura può gravemente turbare il consorzio della vita coniugale.” *Monitor Ecclesiasticus* 120:123-43.
- Viladrich, Pedro J. 2000. *Konsens małżeński. Sposoby prawnej oceny i interpretacji w kanonicznych procesach o stwierdzenie nieważności małżeństwa*. Warszawa: UKSW.

PROCES WARENNA JEFFSA: ODPOWIEDZIALNOŚĆ KARNA PRZYWÓDCY RELIGIJNEGO ZA WSPÓŁUDZIAŁ W PRZESTĘPSTWACH SEKSUALNYCH

WARREN JEFFS TRIAL: A RELIGIOUS LEADER'S CRIMINAL LIABILITY FOR COMPLICITY IN SEXUAL OFFENSES

Mgr Martyna Świetlińska

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Polska
e-mail: swietlinska.martyna@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0001-6680-7785>

Abstrakt

Celem artykułu jest prezentacja sprawy karnej Warrena Jeffsa będącej przypadkiem odpowiedzialności karnej przywódcy religijnego za przestępstwa seksualne popełniane w ramach zarządzanej przez niego wspólnoty. Sprawa Jeffsa uwypukla złożone kwestie etyczne i prawne związane z nadużyciami władzy duchowej, w szczególności jak przymus psychiczny we wspólnocie religijnej może prowadzić do przemocy seksualnej i jakie to rodzi problemy w zakresie odpowiedzialności karnej. W polskiej debacie naukowej, mimo jej rosnącego zainteresowania tematyką ochrony jednostek w strukturach wyznaniowych, sprawa Warrena Jeffsa pozostaje nieobecna. Niniejszy artykuł nie koncentruje się na dogłębnej analizie przepisów prawnych, lecz ma na celu ukazanie kluczowych zagadnień związanych z relacją między prawem karnym, wolnością religijną a ochroną osób bezbronnych w zamkniętych wspólnotach religijnych. Może stanowić impuls do dalszych badań nad potrzebą regulacji oraz oceną skuteczności istniejących mechanizmów prawnych w przeciwdziałaniu tego rodzaju nadużyciom.

Słowa kluczowe: wolność religijna, przemoc psychiczna, nadużycia religijne

Abstract

The aim of this article is to present the criminal case of Warren Jeffs, which was a case of criminal liability of a religious leader for sexual crimes committed within the community he managed. Jeffs' case highlights the complex ethical and legal issues related to the abuse of spiritual power, in particular how psychological coercion in a religious community can lead to sexual violence and what problems this raises in the field of criminal liability. Although the Polish academic debate has shown increasing interest in the protection of individuals within religious structures, the case of Warren Jeffs remains absent from discussions. This article does not aim to provide a detailed legal analysis but rather seeks to highlight key issues at the intersection of criminal law, religious freedom, and the protection of vulnerable individuals in closed religious communities. It may serve as a stimulus for further research on the need for regulation and the effectiveness of existing legal mechanisms in preventing such abuses.

Keywords: religious freedom, psychological violence, religious abuses

Uwagi wstępne

W Stanach Zjednoczonych wolność religijna jest podstawową zasadą o trwałym znaczeniu dla systemu prawnego, zakorzenioną zarówno w Konstytucji¹, jak i w innych źródłach prawa federalnego². Wolność myśli, sumienia i wyznania ma aspekt wewnętrzny i zewnętrzny. Jeżeli chodzi o aspekt w odniesieniu do sfery wewnętrznej James Madison wyraził pogląd, że wolność religii „jest ze swej natury niezbywalnym prawem”, ponieważ obowiązek wobec Boga „jest nadrzędny, zarówno pod względem czasu, jak i stopnia zobowiązania, w stosunku do roszczeń społeczeństwa obywatelskiego” [Madison 1973, 298-99]. Wolność religijna nie sprowadza się jedynie do prawa do posiadania osobistych przekonań religijnych lub oddawania czci w świętych miejscach, ale obejmuje ona również przestrzeganie i praktykowanie religii w codziennym życiu. Chociaż – z wyjątkiem nielicznych przypadków – nikt nie powinien być zmuszany do wyboru między życiem zgodnym z wiarą a przestrzeganiem prawa, to system prawny powinien chronić przed nadużyciami wolności religijnej wywołującymi szkody

¹ United States Constitution, Amendment I, www.constitutioncenter.org/media/files/constitution.pdf [dostęp: 24.01.2025].

² Religious Freedom Restoration Act of 1993, 42 U.S.C. § 2000bb.

w życiu indywidualnym i społecznym. Podstawą nadużyć może być z jednej strony fanatyczne podejście do wyznawanej wiary, oddanie się jej bez reszty, bez względu na normy obyczajowe i prawne, z drugiej zaś hipokryzja oraz brak transparentności i kontroli. Ofiary nadużyć we wspólnotach religijnych często nie znajdują współczucia nie tylko samych sprawców, ale także innych członków wspólnoty, ponieważ ich krzywdy są albo wypierane ze świadomości grupy, albo postrzegane jako przejaw koniecznego trudu i poświęcenia jednostki w służbie Bogu i wspólnoty [Iannaccone 2006, 109-29].

Grupą religijną sytuowaną przez niektórych na granicy ekstremizmu religijnego jest odłamek tzw. Kościoła Mormonów działający pod nazwą „Fundamentalistyczny Kościół Jezusa Chrystusa Świętych w Dniach Ostatnich” (*The Fundamentalist Church of Jesus Christ of Latter-Day Saints*, FLDS), mający – zgodnie z doniesieniami medialnymi – wciąż nieformalnie praktykować poligamię, i to ponad sto lat po porzuceniu tej praktyki przez główny nurt Kościoła Mormonów, to jest „Kościół Jezusa Chrystusa Świętych w Dniach Ostatnich” (Kościół LDS, Święci w Dniach Ostatnich). Założycielem Kościoła LDS jest Joseph Smith, który na skutek doznanego w 1820 r. w Stanie Nowy York doświadczenia religijnego stwierdził, że dotychczas funkcjonujące odłamy chrześcijaństwa są niekompletne, po czym w 1830 r. sam założył nowy Kościół Jezusa Chrystusa [Bushman 2005, 42-46].

Istotnym punktem doktryny Kościoła LDS od początku była instytucja małżeństwa. Współcześnie jego członkowie wyznają, że „małżeństwo jednej kobiety i jednego mężczyzny jest ustanowionym przez Pana prawem małżeństwa”, jednak historycznie rzecz biorąc uznają, że na początku lat czterdziestych XIX w. Bóg nakazał Josephowi Smithowi wprowadzenie do wspólnoty praktyki małżeństwa poligamicznego (małżeństwa jednego mężczyzny z więcej niż jedną kobietą), a małżeństwo wielożeńskie było praktykowane przez niektórych członków kościoła pod kierunkiem lidera przez ponad pół wieku. W drugiej połowie XIX w. Stany Zjednoczone wprowadziły prawo zakazujące poligamii, a Sąd Najwyższy Stanów Zjednoczonych stwierdził, że zakaz ten jest zgodny z amerykańską konstytucją³. W związku z tym w 1890 r. lider Kościoła LDS Wilford Woodruff zadeklarował swoją wolę poddania się prawu Stanów Zjednoczonych, po czym związki bigamiczne i poligamiczne nie były już zawierane. Doszło

³ *Reynolds v. United States*, 98 U.S. 145 (1878).

do tego, że od 1904 r. każdy członek Kościoła LDS, który zawarł związek wielożeński był karany ekskomuniką [Driggs 2011, 129].

Nie wszyscy członkowie Kościoła Mormonów podporządkowali się państwowemu i kościelnemu zakazowi wielożeństwa. Wybierający faktyczną poligamię i podlegający z tego powodu karze ekskomunikacji członkowie Kościoła LDS utworzyli schizmatyczny Fundamentalistyczny Kościół Jezusa Chrystusa Świętych w Dniach Ostatnich. FLDS, do którego obecnie należy 8 tys. członków, kontynuuje praktykowanie nieformalnych związków wielożeńskich [Higdon 2017, 94]. Jako efekt uboczny tego typu poligamii we wspólnocie ma być akceptowana praktyka wydawania małoletnich dziewcząt „za mąż” za dorosłych mężczyzn, z którymi następnie nawiązują one pełne stosunki. Praktyki tego rodzaju pozostają w sprzeczności z prawem amerykańskim, w tym z normami prawa karnego Stanu Utah, w którym mieszka największa liczba mormonów.

1. Proces Warrena Jeffsa przed sądem I instancji

Warren Steed Jeffs, lider Fundamentalistycznego Kościoła Jezusa Chrystusa Świętych w Dniach Ostatnich, stał się jednym z najbardziej kontrowersyjnych przywódców religijnych w Stanach Zjednoczonych w XXI w. Jego procesy sądowe oparte na oskarżeniach związanych z przestępstwami seksualnymi, przymuszaniem do małżeństw osób małoletnich oraz nadużyciami władzy duchowej w obrębie kierowanej przez niego wspólnoty wywołały na kontynencie amerykańskim nie tylko znaczne oburzenie opinii publicznej, ale również dyskusje na temat granic wolności religijnej. Pierwszy proces Jeffsa z 2007 r.⁴, stał się momentem przełomowym nie tylko w jego osobistej działalności zawodowej, społecznej, religijnej, ale także ważnym punktem w historii ścigania przywódców sekt i pociągania ich do odpowiedzialności karnej za przestępstwa popełniane w ramach społeczności wyznaniowych.

Warren Jeffs został oskarżony w 2007 r. przez Stan Utah o współudział w gwałcie oraz zmuszaniu małoletnich dziewcząt do zawierania małżeństw z osobami dorosłymi w kierowanej przez niego wspólnocie FLDS⁵.

⁴ *State v. Jeffs*, 2007 UT 91.

⁵ Tamże, s. 16.

Podstawą prawną do oskarżenia Jeffsa było prawo karne Stanu Utah, które przewiduje pociągnięcie do odpowiedzialności karnej za współudział w gwałcie, w sytuacji gdy oskarżony nie był bezpośrednim sprawcą przestępstwa, ale działał jako osoba wywierająca przymus psychiczny lub emocjonalny na ofiarę⁶. W Stanie Utah do popełnienia przestępstwa zgwałcenia konieczne jest m.in. spełnienie następujących przesłanek: ofiara w czasie czynu była poniżej wieku zgody (16 lat); doszło do wyraźnego sprzeciwu ofiary wobec aktów seksualnych; istniała relacja „szczególnego zaufania” między sprawcą a ofiarą. W przypadku Jeffsa prokuratura argumentowała, że wszystkie powyższe przesłanki zostały spełnione, w tym istniała między nim a pokrzywdzoną relacja szczególnego zaufania, w której wykorzystywał on swoją pozycję przywódcy i autorytetu religijnego, aby wymusić na niej zaakceptowanie małżeństwa, pomimo jej wyraźnego sprzeciwu. Warren Jeffs nie uczestniczył bezpośrednio, fizycznie w akcie zgwałcenia, ale przez jego wpływ psychiczny na ofiarę i wykorzystanie władzy duchowej stanowiły podstawę do oskarżenia go o współudział w tym przestępstwie.

Kluczowym dowodem podczas procesu była relacja samej ofiary Elissy Wall, która opisała, jak Warren Jeffs zmusił ją do zawarcia małżeństwa z jej kuzynem Allenem Steedem, mimo jej wielokrotnych próśb o zaniechanie takich działań. Świadcstwo Wall było wsparte dodatkowymi dowodami w postaci korespondencji oraz nagrań, w których Jeffs nakazywał jej „uległość” i „podporządkowanie się” jako obowiązki religijne mające na celu jej duchowe zbawienie. W trakcie procesu obrona argumentowała, że Jeffs udzielał jedynie rad duchowych i nigdy nie nakłaniał bezpośrednio pokrzywdzonej do odbycia stosunku seksualnego. Prokuratura dowodziła jednak, że w kontekście autorytetu, jaki Jeffs posiadał w społeczności FLDS, jego słowa nosiły znamień przymusu, co uzasadnia jego odpowiedzialność za współudział w gwałcie⁷.

Sama Elissa Wall rzeczywiście pozostawała pod silnym wpływem nauk Warrena Jeffsa, który był wysoko sytuowany w strukturze kościelnej, ponieważ był synem i pierwszym doradcą Rulona Jeffsa, ówczesnego lidera FLDS. Elissa Wall uczęszczała do Alta Academy, gdzie Jeffs pełnił rolę nauczyciela i dyrektora. Jej edukacja była silnie zdominowana przez

⁶ *Utah Code Annotated*, § 76-5-402.1.

⁷ *State v. Jeffs*, 2007 UT 91, s. 22.

nauki FLDS, które kładły duży nacisk na normy małżeńskie i konieczność posłuszeństwa wobec liderów kościelnych⁸. Jeffs głosił, że dziewczęta powinny unikać kontaktów społecznych z płcią przeciwną przed zawarciem małżeństwa. Powinny być także przygotowane do życia w małżeństwie dopiero przez swoich mężów. Pozostawiało to je do czasu zawarcia związku małżeńskiego w stanie niewiedzy w zakresie życia małżeńskiego, w tym współżycia seksualnego w małżeństwie, anatomii, reprodukcji itd. Jeffs uczył, że posłuszeństwo wobec męża i przywódców kościelnych jest kluczowe, a wszelkie przejawy nieposłuszeństwa mogą prowadzić do negatywnych duchowych i społecznych konsekwencji, w tym do utraty rodziny i wykluczenia ze społeczności kościelnej⁹. Wall wcześniej osobiście doświadczyła konsekwencji nieprzestrzegania nauk Jeffsa, ponieważ jej ojciec został uznany za nieposłusznego. Rodzina Wall została rozdzielona, a jej matka poślubiła Merrilla Jessopa, drugiego doradcę Rulona Jeffsa.

W 2001 r., w wieku czternastu lat, Elissa Wall została poinformowana, że ma poślubić swojego kuzyna Allena Steeda [Wall i Pulitzer 2008, 23]. Pomimo jej sprzeciwów, Jeffs i Jessop, uporczywie nakazywali jej podporządkować się decyzji kościoła. W końcu Wall wzięła udział w ceremonii ślubnej, gdzie została przymuszona do zgody na zawarcie małżeństwa. Jeffs po ceremonii nakazał jej „napełnianie ziemi dobrymi dziećmi kapłańskimi”. Po ślubie Wall doświadczyła seksualnych nadużyć ze strony Steeda. Jej prośby o pomoc skierowane do Jeffsa spotkały się z odrzuceniem, co pogłębiało jej krzywdę i cierpienie. Jeffs dodatkowo kazał jej „pokutować” za swoje rzekome nieposłuszeństwo¹⁰. Relacja Wall z Steedem trwała kilka lat, a Wall wielokrotnie borykała się z przemocą seksualną, której nie była w stanie się skutecznie przeciwstawić ze względu na doktrynę kościoła¹¹.

Stan Utah postawił zarzuty Jeffsowi o współudział w dwóch przypadkach gwałtu. Pierwszy zarzut dotyczył czynu, który miał miejsce krótko po zawarciu małżeństwa Wall i Steeda, kiedy to doszło do ich pierwszego stosunku seksualnego. Drugi zarzut został sformułowany po tym, jak Jeffs odmówił „zwolnienia” Wall z małżeństwa ze Steedem i doradził jej, by „oddawała

⁸ *State v. Jeffs*, 2010 UT 49, No. 20080408, Supreme Court of Utah, s. 3.

⁹ Tamże, s. 4.

¹⁰ Tamże, s. 5.

¹¹ Tamże, s. 6.

się [Steedowi] w pełni, ciałem, umysłem i duszą”¹². Zarzuty karne odnosiły się do trzech różnych sekcji Kodeksu Stanu Utah, to jest przepisów dotyczących gwałtu (76-5-402), zgody (76-5-406) oraz odpowiedzialności współsprawcy (76-2-202). Według prawa karnego Stanu Utah sprawca popełnia gwałt, gdy odbywa stosunek seksualny z inną osobą bez jej zgody, przy czym odpowiedzialność karna za gwałt jest przewidziana bez względu na to, czy sprawca pozostaje w związku małżeńskim z osobą pokrzywdzoną¹³.

Po przeprowadzeniu postępowania dowodowego sąd pierwszej instancji uznał Warrena Jeffsa za winnego współdziału w przestępstwie zgwałcenia. Jeffs został skazany na karę od 10 lat pozbawienia wolności do dożywocia (minimum 10 lat pozbawienia wolności bez możliwości zwolnienia warunkowego)¹⁴. W uzasadnieniu wyroku sąd podkreślił, że autorytet religijny Jeffsa oraz jego pozycja w hierarchii FLDS sprawiły, że pokrzywdzona została psychicznie zmuszona do zaakceptowania nieformalnego małżeństwa i spełniania obowiązków małżeńskich, w tym stosunków seksualnych, które były sprzeczne z jej wolą. Sąd uznał, że chociaż Jeffs nie był bezpośrednim sprawcą aktów seksualnych, to jego duchowa presja, groźba wykluczenia ze wspólnoty religijnej i pozbawienia możliwości wiecznego zbawienia były równoważne z przymusem fizycznym¹⁵. Zgodnie z orzecnictwem amerykańskim, przymus psychiczny, jeśli jest wystarczająco silny, aby wpłynąć na decyzje ofiary, może zostać uznany przymus podlegający odpowiedzialności karnej.

2. Postępowanie przed Sądem Najwyższym Stanu Utah

Orzeczenie sądu pierwszej instancji spotkało się z szeregiem zastrzeżeń proceduralnych ze strony obrońców Jeffsa. Argumentowali oni, że instrukcje, które ława przysięgłych otrzymała od przewodniczącego rozprawie sędziego zawodowego były niewłaściwe i mogły wprowadzić jej członków w błąd w zakresie kluczowych kwestii dotyczących odpowiedzialności karnej. Według obrońców ława przysięgłych miała zostać wprowadzona w błąd co do definicji współdziału w przestępstwie, a ponadto sąd pierwszej instancji miał błędnie nie wymagać od ławy przysięgłych jednomyślnego

¹² *State v. Jeffs*, 2007 UT 91, s. 40.

¹³ Utah Code Ann. § 76-5-402 (2008).

¹⁴ *State v. Jeffs*, 2007 UT 91, s. 30.

¹⁵ Tamże, s. 33.

stanowiska w odniesieniu do kwestii braku zgody ofiary. Wyrok został uchylony przez Sąd Najwyższy stanu Utah w 2010 r. z powodu wadliwych instrukcji dla ławy przysięgłych.

Jeff Warren kwestionował zarówno dowody, jak i proces, twierdząc że nie miał odpowiedniej obrony. W apelacji podniósł m.in. zarzuty dotyczące naruszenia jego praw do rzetelnego procesu [Shurtleff 2010, 115].

Sąd Najwyższy Stanu Utah rozpatrujący środek odwoławczy zgodził się z argumentacją obrony uznając, że instrukcje przekazane ławie przysięgłych były błędne i uchylił wyrok sądu pierwszej instancji¹⁶. Sąd Najwyższy uznał ponadto, że aby uznać Jeffsa za współwinnego, prokuratura powinna była wykazać, że jego działania były bezpośrednio związane z przestępstwem gwałtu, a nie jedynie z nakłanianiem do zawarcia małżeństwa.

Dnia 27 czerwca 2010 r. Sąd Najwyższy Stanu Utah po rozpatrzeniu apelacji, uchylił wyrok z 2007 r. skazujący Warrena Jeffsa¹⁷. W uzasadnieniu wyroku stwierdzono, że instrukcje przekazane ławie przysięgłych przez sąd pierwszej instancji były błędne, co miało istotny wpływ na rozstrzygnięcie sprawy. Sąd Najwyższy zaznaczył, że ława przysięgłych została niewłaściwie poinstruowana, aby skupić się na relacji między Jeffsem a ofiarą, a nie na relacji ofiary z jej mężem, co wynikało z faktu, że Jeffs nie był bezpośrednim sprawcą przestępstwa, lecz osobą mającą jedynie pośredni wpływ na przebieg zdarzeń¹⁸. Sąd Najwyższy uznał, że zgodnie z przepisami obowiązującymi w stanie Utah¹⁹, aby doszło do uznania współudziału w gwałcie, wymagane było, aby ofiara wyraziła sprzeciw, była poniżej wieku zgody, oraz pozostawała w relacji „szczególnego zaufania” ze sprawcą, niemniej jednak obrońcy Jeffsa argumentowali, że ostatni warunek powinien mieć zastosowanie wobec męża dziewczyny, Allena Steeda, a nie wobec Jeffsa. Sąd Najwyższy podzielił tę argumentację, uznając, że błędne skoncentrowanie się na pozycji Jeffsa w relacji z ofiarą stanowiło tzw. błąd odwracalny (*reversible error*), co zgodnie z orzecnictwem amerykańskim oznacza błąd proceduralny o charakterze na tyle istotnym, iż powoduje niesprawiedliwość postępowania i skutkuje koniecznością unieważnienia wyroku.

¹⁶ *State v. Jeffs*, 2010 UT 49.

¹⁷ *State of Utah v. Jeffs*, 2019 UT 49.

¹⁸ Tamże, s. 24-25.

¹⁹ Utah Code Ann. § 76-5-402.1.

Sąd Najwyższy Stanu Utah odniósł się także do kwestii przymusu duchowego i psychicznego. Według Sądu „duchowy przymus” wywierany przez osobę będącą autorytetem religijnym, może stanowić podstawę do uznania odpowiedzialności karnej za współudział w przestępstwie, jednak aby to się stało, musi istnieć bezpośredni związek między działaniem oskarżonego a czynem sprawcy²⁰. W omawianej sprawie Jeffs miał jednak jedynie nakłaniać pokrzywdzoną do „podporządkowania się” mężowi i akceptacji małżeństwa jako elementu religijnego obowiązku, co samo w sobie nie stanowiło wystarczającej przesłanki do uznania go za współwinnego przestępstwa zgwałcenia²¹.

3. Inne problemy prawne związane ze sprawą Jeffsa

Jeffs twierdził, że jego prawa do sprawiedliwego procesu zostały naruszone, zwłaszcza w kontekście sposobu prowadzenia śledztwa. Pełnomocnicy Jeffsa zarzucali stronie oskarżającej, że niektóre dowody, takie jak dzienniki, były pozyskane niezgodnie z prawem. Przede wszystkim chodziło o przeszukania i konfiskaty dokonane w 2008 r. w rancho FLDS w Teksasie. Argumentowano także, że Jeffs nie miał pełnego dostępu do niektórych materiałów dowodowych, a decyzje procesowe były stronnicze. Obrona podważała również wiarygodność zeznań kobiet mających być przymuszanymi do małżeństwa, twierdząc, że kobiety te były manipulowane przez władze w celu uzyskania zeznań obciążających Jeffsa. Obrona kwestionowała ponadto istnienie wystarczających dowodów na to, że oskarżony bezpośrednio nakłaniał Wall do nawiązania relacji seksualnej z Steedem [Boyle-Laisure 2019, 46].

Aby skazać Jeffsa jako współodpowiedzialnego za przestępstwo zgwałcenia, oskarżenie musiało wykazać, że Jeffs, działając z wymaganym zamiarem, namawiał, prosił, rozkazywał, zachęcał lub celowo pomagał Steedowi w dokonaniu stosunku seksualnego z Wall bez zgody. Aby doszło do skazania sędziowie przysięgli musieli uznać to za udowodnione. Tymczasem instrukcja przewodniczącego rozprawy skupiała uwagę ławy przysięgłych

²⁰ *State v. Jeffs*, 2019 UT 49, s. 32.

²¹ “Utah Supreme Court Overturns Warren Jeffs Conviction.” <https://www.cnn.com/2019/07/29/us/warren-jeffs-conviction-overturned/index.html> [dostęp: 04.10.2024].

na relacji Jeffsa z pokrzywdzoną, w rezultacie czego jurorzy mogli błędnie koncentrować się na osobistych interakcjach Jeffsa z Elissą Wall, co nie miało znaczenia dla oceny czynu określonego w akcie oskarżenia. Jeff twierdził także, że sąd popełnił błąd odrzucając jego wniosek o nowy proces po rekonstrukcji ławy przysięgłych, co mogło wpłynąć na treść rozstrzygnięcia. Jeffs podnosił ponadto, że zapisy dotyczące nakłaniania zawarte w sekcji 76-5-406(11) Kodeksu Utah są niejasne, co stwarza wątpliwości co do ich interpretacji i zastosowania. Ze strony obrońców Jeffsa pojawiały się także zarzuty naruszenia przez oskarżenie zasady wolności religijnej. Starali się oni wykazać, że działania oskarżonego jako lidera religijnego były związane z praktykami wyznaniowymi, w które państwo nie powinno ingerować. Ten argument nie spotkał się z przychylnością sądów, które uznały, że przestępstwa seksualne i przymuszanie małoletnich do małżeństwa wykraczają poza zakres ochrony wolności religijnej [Joffe 2016, 50].

Wśród problemów prawnych związanych ze sprawą Warrena Jeffsa szczególne miejsce przypada kwestii przypisania mu „pozycji specjalnego zaufania” (*position of special trust*) w stosunku do małoletniej pokrzywdzonej przestępstwem o charakterze seksualnym²². Pozycja specjalnego zaufania oznacza pozycję autorytetu ze względu na którą sprawca jest w stanie wywierać wpływ na ofiarę. Kategoria pozycji specjalnego zaufania jest kluczowa dla oceny wpływu osoby z autorytetem na zniekształcenie zdolności ofiary przestępstwa seksualnego do wyrażenia rzeczywistej zgody. W kontekście religijnym, gdzie autorytet lidera może bardzo silnie wpływać na decyzje członków wspólnoty, znaczenie tej definicji staje się jeszcze bardziej wyraźne. Pozycja specjalnego zaufania w ramach katalogu ustawowego uwzględnia także lidera religijnego²³. Podczas procesu sądowego prokuratura argumentowała, że Jeffs zajmował pozycję specjalnego zaufania wobec Wall, ponieważ był przywódcą religijnym w jej kościele, w którym miał niemal absolutną kontrolę nad nią, jej rodziną oraz całą społecznością. Używając tej pozycji Jeffs miał stworzyć warunki, w których Wall nie miała innego wyboru, jak tylko podporządkować się niechcianemu stosunkowi seksualnemu.

²² Utah Code Ann. § 76-5-406(10).

²³ Tamże, § 76-5-404.1(4).

Na koniec warto zaznaczyć, że pomimo uchYLENIA wyroku skazującego, Jeffs nie opuścił więzienia. Został skazany na karę dożywotniego pozbawienia wolności i dodatkowo na 20 lat pozbawienia wolności za inne przestępstwa związane z seksualnym wykorzystywaniem małoletnich na podstawie wyroków wydanych w stanie Teksas. Nie będzie uprawniony do ubiegania się o zwolnienie warunkowe do 22 lipca 2038 r., zgodnie z aktami Departamentu Sprawiedliwości Karnej stanu Teksas²⁴.

Wnioski

Warren Jeffs, lider Fundamentalistycznego Kościoła Jezusa Chrystusa Świętych w Dniach Ostatnich, przez wiele lat wywierał przemożny wpływ na swoich wiernych, wykorzystując władzę duchową do przymuszania młodych kobiet, w tym także małoletnich dziewcząt, do małżeństw, a w ich ramach do współżycia seksualnego. Jego procesy sądowe pobudziły w Stanach Zjednoczonych debatę na temat granic wolności religijnej oraz odpowiedzialności karnej za przestępstwa popełniane w wyniku nadużyć tej wolności.

Podstawą oskarżenia Jeffsa był jego współudział w gwałtach, do których dochodziło po zawarciu małżeństwa w społeczności FLDS. Jeffs, mimo że nie uczestniczył bezpośrednio w aktach seksualnych, to jednak wywierał taki przymus psychiczny na swoje ofiary, że realnie zmuszał je do zawarcia małżeństwa i podporządkowania się mężowi również w sferze seksualnej. Jeffs, jako duchowy autorytet w kościele, wykorzystywał pozycję przywódcy, aby zapewnić sobie posłuch, strasząc pokrzywdzonych m.in. tym, że nieposłuszeństwo wobec jego nakazów grozi wykluczeniem z wspólnoty, a nawet utratą zbawienia.

W procesie Jeffsa pojawiło się ważne zagadnienie prawne, to jest w jaki sposób duchowy nacisk i oddziaływanie psychiczne autorytetu w religijnej strukturze może być uznane za współudział w przestępstwie zgwałcenia. Szczególnie interesująca jest analiza przyjętej w Stanie Utah konstrukcji „pozycji specjalnego zaufania” (*position of special trust*), do której odniosły się strony procesowe i sądy, a która oznacza pozycję autorytetu, ze względu

²⁴ “Inmate Search: Warren Jeffs.” <https://inmate.tdcj.texas.gov/InmateSearch/viewDetail.action?sid=08888382> [dostęp: 08.11.2024].

na którą sprawca lub osoba współdziałająca w popełnieniu przestępstwa jest w stanie wywierać wpływ na pokrzywdzonego. Taką pozycję może zajmować także autorytet religijny, lider wspólnoty czy kierownik duchowy, a to implikuje pole jego szczególnej odpowiedzialności prawnej.

Analiza sprawy Jeffsa ujawnia złożoność etyczną i juredyczną, która towarzyszy przestępstwom popełnianym w społecznościach religijnych, gdzie pod pozorem praktyk religijnych godność jednostki i wynikająca z niej autonomia może być podeptana przez wykorzystanie duchowego autorytetu jako narzędzia kontroli, wywierania przymusu, a także umożliwiania i ukrywania przemocy i nadużyć w sferze seksualnej. Sprawa Jeffsa unaocznia ważne pytania o zakres odpowiedzialności karnej liderów religijnych za to, co dzieje się w kierowanych przez nich wspólnotach, w szczególności kiedy o nadużyciach nie tylko wiedzieli i im nie przeciwdziałali, ale przez głoszone nauki i indywidualne doradztwo torowali do nadużyć konkretną drogę. Proces Jeffsa zwraca uwagę na polityczną i prawną potrzebę ochrony praw osób małoletnich, kobiet, osób bezradnych, bezbronnych i zależnych w kościołach i związkach wyznaniowych, a w szczególności w odizolowanych od społeczeństwa wspólnotach religijnych. Przedstawiona sprawa Warrena Jeffsa może stać się kolejnym punktem odniesienia w dyskusjach na temat nadużyć seksualnych w kościołach, transparentności relacji duchowej władzy i podległości, administracyjnej i sądowej kontroli działalności wspólnot wyznaniowych, jak również uzasadnionej limitacji wolności religijnej. W polskiej debacie naukowej, coraz bardziej rozwijającej się na ten temat, ta sprawa w ogóle nie była komentowana. Niniejsze opracowanie nie ma na celu szczegółowej analizy przepisów prawnych, lecz raczej wskazanie istotnych problemów na styku prawa karnego, wolności religijnej i ochrony jednostek w strukturach wyznaniowych. Może stanowić punkt wyjścia do dalszych badań nad koniecznością regulacji oraz skutecznością istniejących mechanizmów prawnych w tego typu sprawach.

PIŚMIENNICTWO

- Boyle-Laisure, Robin. 2019. "Employing trafficking laws to capture elusive leaders of destructive cults." <https://www.researchgate.net/publication/332566792> [dostęp: 04.10.2024].
- Bushman, Richard L. 2005. *Joseph Smith: Rough Stone Rolling*. New York: Alfred A. Knopf.

- Driggs, Ken. 2011. "Review: Polygamy and the FLDS: A Review of Four Books." *The John Whitmer Historical Association Journal* 31(2):117-31.
- Higdon, Michael J. 2017. "Polygamous Marriage, Monogamous Divorce." *Duke Law Journal* 67(1):79-134.
- Joffe, Lisa F. 2016. "Review: What's the Harm in Polygamy? Multicultural Toleration and Women's Experience of Plural Marriage." *Journal of Law and Religion* 31(3):336-53. <https://doi.org/10.1017/jlr.2016.36>
- Madison, James. 1973. "Memorial and Remonstrance Against Religious Assessments." In *The Papers of James Madison*, vol. 8, edited by Robert A. Rutland, 298-99. Chicago: University of Chicago Press.
- Shurtleff, Mark. 2010. "Religion and non-state governance: Warren Jeffs and the FLDS." *Utah Law Review* 115-16.
- Wall, Elisa, i Lisa Pulitzer. 2008. *Stolen Innocence: My Story of Growing Up in a Polygamous Sect, Becoming a Teenage Bride, and Breaking Free of Warren Jeffs*. New York: William Morrow.

NOVENTA AÑOS DE LA *TEORÍA PURA DEL DERECHO*: EL LEGADO POLÍTICO DE HANS Kelsen

NINETY YEARS OF THE *PURE THEORY OF LAW*: THE POLITICAL LEGACY OF HANS Kelsen

DZIEWIĘĆDZIESIĄT LAT *CZYTEJ TEORII PRAWA*: POLITYCZNE DZIEDZICTWO HANSA KELSENA

Dr. María Alejandra Vanney, University Professor

Nicolaus Copernicus Superior School, Poland

e-mail: maria.vanney@sgmk.edu.pl; <https://orcid.org/0000-0001-6472-7688>

Resumen

Noventa años después de su publicación, la *Teoría Pura del Derecho* de Hans Kelsen sigue siendo un pilar fundamental en la teoría jurídica. Este artículo profundiza en la relevancia política que tiene actualmente la obra de Kelsen, argumentando que, más allá de la intención original del autor, su importancia es hoy más “política” que “jurídica”. Al examinar críticamente la identificación kelseniana de Estado y Derecho como un sistema unificado de coerción, y explorar el voluntarismo y el constructivismo jurídico que sustentan su teoría, se examinan sus supuestos epistemológicos, la separación entre el ser y el deber ser y su relativismo axiológico. El artículo también aborda las consecuencias sociopolíticas de una estatización “pura” y su desconexión de los valores éticos de la sociedad contemporánea. A pesar de su impacto duradero, se considera que la teoría de Kelsen es insuficiente para abordar los complejos desafíos ético-políticos de hoy, subrayando la urgente necesidad de restablecer una conexión más sólida entre el derecho y la ética y reconsiderar su relevancia a la luz de los problemas sociales y jurídicos actuales.

Palabras clave: positivismo jurídico, ser y deber ser (*Sein* y *Sollen*), Estado y derecho, derecho y ética, relativismo axiológico, constructivismo legal

Abstract

Ninety years after its publication, Hans Kelsen's *Pure Theory of Law* remains a cornerstone in legal theory. This article delves into the contemporary political relevance of Kelsen's work, arguing that, beyond the author's original intent, its importance today is more "political" than "legal." By critically examining Kelsen's identification of the State and Law as a unified system of coercion and exploring the legal voluntarism and constructivism that underpin his theory, the article challenges his epistemological assumptions, the separation between the Is and the Ought, and his axiological relativism. The article also addresses the socio-political consequences of a "pure" statization and its disconnection from the ethical values of the contemporary society. Despite its lasting influence, Kelsen's theory is considered insufficient to address today's complex ethical and political challenges, emphasizing the urgent need to re-establish a stronger connection between law and ethics and reconsider its relevance in the light of current social and legal challenges.

Keywords: legal positivism, is and ought (*Sein* and *Sollen*), State and Law, law and ethics, axiological relativism, legal constructivism

Abstrakt

Dziewięćdziesiąt lat po publikacji, *Czysta Teoria Prawa* Hansa Kelsena pozostaje kamieniem węgielnym teorii prawa. Artykuł ten zgłębia współczesne polityczne znaczenie pracy Kelsena, twierdząc, że, poza pierwotnym zamiarem autora, jej znaczenie dzisiaj jest bardziej „polityczne” niż „prawne”. Krytycznie analizując utożsamianie Państwa i Prawa jako zjednoczonego systemu przymusu oraz badanie woluntaryzmu i konstruktywizmu prawnego, które są podstawą jego teorii, artykuł kwestionuje jego założenia epistemologiczne, rozdział między „bytem” a „powinnością” oraz jego relatywizm aksjologiczny. Poruszone są również społeczno-polityczne konsekwencje „czystej” statyzacji i jej oderwanie od etycznych wartości współczesnego społeczeństwa. Pomimo trwałego wpływu, teoria Kelsena jest uznawana za niewystarczającą do rozwiązania dzisiejszych złożonych wyzwań etyczno-politycznych, podkreślając pilną potrzebę wzmocnienia związku między prawem a etyką oraz ponownego rozważenia jej znaczenia w świetle obecnych wyzwań społecznych i prawnych.

Słowa kluczowe: pozytywizm prawniczy, byt i powinność (*Sein* i *Sollen*), Państwo i prawo, prawo i etyka, relatywizm aksjologiczny, konstruktywizm prawny

Introducción

Tal vez no cabe mayor indicación de la actual relevancia de la *Teoría Pura del Derecho*¹ que el deterioro continuo de la teoría democrática basada sobre la regla de la mayoría. En efecto, el trasfondo relativista de las tesis de Hans Kelsen –más allá de las correcciones que, a lo largo de su vida, fue realizando– es el que ha permitido que, a pesar de los esfuerzos propios del Estado democrático de derecho, con más frecuencia de la deseada se haya pasado –en los hechos– de la vigencia del principio mayoritario al frecuente imperio de las mayorías [Jiménez-Sánchez 2023, 213].

En efecto, como es bien sabido, Kelsen se enfrenta al dilema rousseauiano de conjugar, frente al conflicto estructural inevitable entre el individuo y el Estado, la libertad individual y el orden social [Kelsen 1934, 6]; es decir, al dilema de “encontrar una forma de asociación que defienda y proteja de toda la fuerza común la persona y los bienes de cada asociado, y en virtud de la cual cada uno, uniéndose a todos, no obedezca empero más que a sí mismo y quede tan libre como antes” [Rousseau 1979, 410]. Kelsen responde considerando a la voluntad estatal como voluntad de todos, como suma de las diferentes voluntades individuales, en un sistema democrático entendido como “transacción” o “compromiso” entre la mayoría y la minoría [Kelsen 2009, 220, 342].

Apoya así todo su sistema jurídico en un régimen de compromiso democrático que, por naturaleza, entraña un relativismo político, al cual opone el absolutismo político, que asfixia y conduce a la autocracia o al absolutismo [Araos San Martín 2023, 195]. Así las cosas, para Kelsen “demócrata”, significa “relativista”, y es la democracia la que resuelve las tensiones entre la voluntad individual y la voluntad colectiva porque esta última “o más exactamente, el orden social, resulta engendrado por quienes están sujetos a él, esto es, por el pueblo. Democracia significa identidad de dirigentes y dirigidos, del sujeto y objeto del poder del Estado, y gobierno del pueblo por el pueblo” [Kelsen 1934, 30]. Como sintetiza Medeiros Júnior, para el jurista vienés “la democracia no es un dispositivo político más entre otros, sino una mentalidad ética más elemental, es decir, una mentalidad capaz

¹ Si bien en 2024 se cumplieron 90 años de la primera edición de la obra (1934), aquí utilizamos la versión ampliada y revisada por el autor en 1960.

de resolver diferencias, como las diferencias sobre la justicia, sobre todo para aquellos que, al menos como sujetos de conocimiento, no se ven a sí mismos como desiguales, sino como iguales” [Medeiros Júnior 2024, 3].

La concepción kelseniana del orden jurídico como un todo, conduce a que la distinción entre derecho público y privado sea “puramente relativa e intrasistémica”, porque se “puede sin paradoja ver un acto del Estado tanto en un contrato como en la sentencia de un magistrado, dado que ambos son actos creadores de derecho imputables a la unidad del orden jurídico”, a diferencia de lo que ocurre en la teoría tradicional –es decir, aquella que admite la heteronomía– para la cual la distinción derecho privado-derecho público tiene “un carácter absoluto y extrasistémico, al oponer al derecho un Estado que es distinto de aquél” [Kelsen 2009, 141]. A partir de tal negación entre lo público y lo privado, Kelsen llega a identificar derecho y Estado. Sostiene que, mientras que la teoría tradicional concibe al Estado como una especie de ente metajurídico que crea el derecho y, a su vez, se somete a él, su teoría pura –por el contrario– proclama la “identidad del derecho y del Estado”, constituyendo el Estado un orden jurídico.

Aquí reside una de sus hipótesis fundamentales: es la norma (enunciado hipotético) la que dispone el ejercicio de la coacción por parte de los órganos del Estado. Así, esta coacción es parte integrante de la norma jurídica, en lugar de ser un elemento externo al derecho, y el Estado no es otra cosa que un “punto de imputación” al cual, si se le imputa algo, es porque una norma del orden jurídico le da esa significación. De ahí que se considere al Estado como “un conjunto de hechos que tienen una significación jurídica particular. Es el sistema de normas jurídicas que dan su significación a esos hechos. Podemos, pues, definirlo como un orden jurídico parcial extraído de manera más o menos arbitraria del orden estatal total que denominamos orden jurídico nacional” [ibid., 151].

A modo de resumen, para Kelsen el gobierno estaría compuesto por los órganos administrativos que ponen en marcha las funciones que constituyen el aparato estatal, de acuerdo con la delegación hecha en los funcionarios, cuya autoridad surge de su designación de acuerdo con el orden jerárquico resultante de la norma fundamental. El poder estaría –como se detalla a continuación– en la eficacia del orden jurídico y, por ello, íntimamente unido a la noción de coactividad.

1. Coactividad jurídica y eficacia como poder

Como se ha señalado, el Estado kelseniano es un orden normativo expresado en un sistema de normas o juicios hipotéticos en los que la condición es enlazada con la consecuencia por medio de un “deber ser”, dotado de un poder coactivo que se explica socialmente por la validez jurídica de la coerción [Kelsen 1995, 53]. Así, tanto el Estado como el derecho son un “valor”, un “deber ser” (*Sollen*) contrapuesto a la “realidad”, al “ser” (*Sein*). El Estado no tiene existencia natural, ni pertenece al ser; su valor no es el de la legalidad causal sino el de la legalidad normativa. La norma que dice: “si alguien roba debe ser castigado”, enlaza el hecho –robo– con la consecuencia –castigo– de modo muy distinto a como es enlazado un hecho y su consecuencia (por ejemplo, “los ladrones son castigados”).

La estructura lógica del precepto jurídico es, pues, la siguiente: “Bajo determinadas circunstancias (una determinada conducta), el Estado quiere ejercer determinadas acciones coercitivas (ejecución y castigo). [O, dicho de otro modo,] bajo la condición de que un hombre se comporte de una cierta manera, es decir, que haga u omita algo determinado, otro hombre, esto es –el órgano del Estado– debe ejecutar contra el primero un acto de coerción” [Kelsen 1974, 46]. Es así como, para Kelsen, el orden jurídico es un orden de coerción que motiva las conductas por medio de sanciones que el mismo dispone y que dependen de un acto de coacción. De este modo, “lleva a cabo un cambio fundamental: en vez de concebir a la coacción estatal como un elemento externo al derecho, la concibe como parte integrante de la norma jurídica. Esto es posible porque en su teoría ha realizado un procedimiento que ha denominado *interiorización de la coacción en la norma jurídica*” [Schmill Ordóñez 1996, 593].

No interesa la facticidad de la coacción, porque la coacción es el *contenido* de la norma. El Estado es pues, la unidad de un sistema de normas que regulan bajo qué condiciones se practicará coacción contra una persona por parte de otra persona. Aún más, las acciones humanas que empíricamente se presentan como “dadas” no se atribuyen al agente físico en sí, sino a una esencia incorpórea que subyace a él, siendo el Estado el “punto ideal de imputación”, que se manifiesta a través de sus normas. Esto, porque el Estado no puede caracterizarse por el hecho de que un hombre domine sobre otro sin que una voluntad se imponga a otra, sino que existe un orden “según

el cual” uno manda y otro obedece. Solo este orden funda la unidad de las innumerables relaciones de poder que tienen lugar empíricamente. El orden estatal, en último término, ha de apoyarse en un acto de coacción.

Por todo ello, sostiene Kelsen que “la teoría del Estado es una parte de la teoría del derecho” y, cuando trata sobre el poder del Estado y efectividad del orden jurídico, afirma que “si el Estado es un orden jurídico y si personifica la unidad de ese orden, el poder del Estado no es otra cosa que la efectividad de un orden jurídico [...] Las manifestaciones exteriores del poder del Estado, las cárceles y las fortalezas, las horcas y las ametralladoras, no son en sí mismas más que cosas inertes. Se convierten en instrumentos del poder estatal solo en la medida en que los individuos se sirven de ellas en el marco de un orden jurídico determinado, es decir, con la idea de que deben conducirse de la manera prescrita por ese orden” [Kelsen 2009, 152].

Desaparece así el dualismo Estado y derecho, que –señala– “recuerda el dualismo también contradictorio de Dios y el mundo. [Así,] la ideología político-jurídica coincide en todos los puntos esenciales con la ideología teológico-religiosa de la cual emana y de la cual constituye un sucedáneo” [ibid.]. Agrega, en la misma línea, que “para una ciencia que no se enreda en imágenes antropomórficas y busca la realidad de las relaciones humanas detrás del velo de las personificaciones, el Estado y su derecho son un solo y mismo sistema de coacción”. Y de aquí deduce “la imposibilidad de legitimar el Estado por el Derecho” [ibid., 152-53]: el Estado es un orden jurídico, pero no está sometido a un orden jurídico superior (esto supondría recurrir a un resto de la doctrina de derecho natural); intelectualmente considerado, el Estado es solo un sistema de normas estudiado por la ciencia normativa del Derecho; en la realidad, es “una serie de actos de carácter psicofisiológico que se motivan los unos a los otros, es una fuerza y, como tal, su estudio pertenece a la psicología social o a la sociología” [ibid., 153].

La sociología jurídica también ingresa en el derecho a través de la política legislativa cuando, siguiendo la lógica kelseniana, se analiza la cuestión de la existencia o no de excepciones a la ley. En efecto, “el positivismo jurídico, celoso de la perfección de su propio ordenamiento, silencia la existencia de las excepciones a la ley, y se esfuerza por reducirlo a un sistema de leyes especiales” [d’Ors 1973, 152-53]. De este modo, se llega a la idea de que, como la ley no puede tener excepciones, éstas deben fijar la normalidad abriendo

así la puerta a que se regule la situación excepcional, aunque su contenido material no tenga relación alguna con el bien común político.

Cuando Kelsen habla de “autoridad” del Estado, de “voluntad” del Estado, de “poder” del Estado, está afirmando que el Estado debe ser concebido, ante todo, como autoridad normativa y, consecuentemente, la relación del Estado con los hombres cuya conducta regula en sus ordenamientos, como una relación de supraordenación y de subordinación en la cual los ciudadanos deben ser considerados como “súbditos” del Estado. En definitiva, siguiendo esta línea de pensamiento, no se puede captar la esencia del Estado sin pensar en que de él emanan deberes que los obligan a una conducta recíproca determinada. Así, el Estado solo puede ser pensado como autoridad que se halla por encima de los hombres, en tanto y en cuanto sea un orden que obliga a los hombres a un comportamiento determinado; es decir, en tanto consista en un sistema de normas reguladoras de la conducta humana.

2. Constructivismo jurídico

La dinámica jurídica, dentro de la *Teoría Pura del Derecho*, se ocupa del estudio del proceso de producción y aplicación del derecho. Es decir, de la construcción escalonada del orden jurídico, de la estructura jerárquica del ordenamiento. Se trata de la doctrina que pretende responder a los dos grandes interrogantes del sistema kelseniano: la unidad del sistema jurídico y la fundamentación de las normas que forman parte de él.

Sostiene Kelsen, que el fundamento de la validez de una norma solo puede encontrarse en la validez de otra norma. Por tanto, se trata de una tesis íntimamente ligada a la separación entre “ser” y “deber ser”: como no sería posible fundamentar el “deber ser” en el ser, debe buscar su apoyo en otro “deber ser”, en otra norma. Se trataría de un silogismo cuya premisa mayor es la norma que establece el deber de obedecer a determinada autoridad, la premisa menor es la constatación fáctica de que esa autoridad ha dictado una norma, y la conclusión es la norma establecida, cuyo fundamento de validez estaría expresado en la premisa mayor. De este modo, cada norma se apoyaría en otra de categoría superior. Pero como la búsqueda no puede seguirse hasta el infinito, necesariamente hay que llegar a una norma última, suprema, fuente de validez común de todas las

normas pertenecientes a un orden jurídico y, por tanto, elemento constitutivo de la unidad de esas normas. Esa norma suprema –*Grundnorm*– no se concibe como una norma positiva, sino como una norma presupuesta, metapositiva. En efecto, admite Kelsen que se trata de una mera “hipótesis necesaria de todo estudio positivista” del derecho, que no ha sido creada según un procedimiento jurídico, que no es una norma de derecho positivo, que no es “puesta” si no “supuesta”. Sostiene que recurrir a esa norma fundamental es algo del todo necesario, cuando se rechaza el derecho natural, para concebir el derecho positivo como “un orden normativo válido” y no como mero dato psicológico [Kelsen 2009, 112].

Las normas jurídicas se hallan, pues, en un orden dinámico al que pertenecen no por su contenido, sino por haber sido producidas de conformidad con la norma fundamental. De ahí que una norma vale solo en tanto y en cuanto haya sido producida en la *forma* determinada por otra norma superior. El orden jurídico, en síntesis, no constituye para Kelsen un sistema de normas situadas en un mismo plano, sino una construcción escalonada de diversos niveles de normas que podría representarse mediante una pirámide cuyo vértice es la respectiva norma fundamental y que está compuesta por una serie de niveles normativos progresivamente inferiores. Por consiguiente, el contenido de la norma jurídica no tiene relevancia para su validez y, cualquiera que éste sea, puede ser derecho. Basta con que haya sido impuesto de acuerdo con la forma prevista por la norma superior, es decir, por la autoridad establecida en esta norma, y conforme al procedimiento que ella prescriba.

El proceso lógico que conduce a la norma fundamental es el siguiente: se parte de un acto coactivo que se fundamenta en una norma jurídica individual, como puede ser una sentencia judicial; la cual, a su vez, se basa en una norma general, como la ley. De la ley se sube a la Constitución del Estado, a lo que Kelsen llama “Constitución en sentido jurídico-positivo”. Tras encontrar eventualmente una constitución más antigua, de la que provenga la constitución vigente, Kelsen –en esta búsqueda del fundamento de la validez de las normas– se ve obligado a ir más allá de las mismas normas positivas. De ahí su establecimiento de una norma fundamental: si se renuncia a referir la validez de la constitución más antigua a una norma establecida por Dios o por la naturaleza, entonces nos vemos precisados a presuponer una norma, que permita interpretar el sentido subjetivo

de todas las normas de un orden como su sentido objetivo. Esta norma fundamental prescribiría que “si una condición determinada conforme a la primera Constitución se realiza, un acto coactivo, determinado de la misma manera, debe ser ejecutado” [ibid., 57]. No tiene relevancia alguna cuál sea el contenido de esa Constitución, ni del orden erigido a partir de ella, tampoco si es justa o injusta, eficaz o no; para Kelsen lo que importa es que no se afirme ningún derecho que trascienda al orden positivo.

Así, la *Grundnorm* se concibe como un presupuesto lógico-trascendental, conforme al cual es posible interpretar el material empírico que se le ofrece al jurista como un sistema de normas jurídicas válidas. Aunque la norma fundamental sea presupuesta por la mente del jurista, su presuposición está condicionada por la existencia de un orden jurídico eficaz. Con la teoría de la norma fundamental, explica Kelsen, la *Teoría Pura* solo trata de poner de manifiesto analíticamente las condiciones lógico-trascendentales del conocimiento del derecho, de acuerdo con los cánones del positivismo.

3. Crítica a la concepción kelseniana

Es innegable que el intento kelseniano de imponer un rigor metodológico y alcanzar una definición precisa del objeto de las ciencias jurídicas merece reconocimiento. Este mérito se acentúa especialmente cuando se observa la vaguedad conceptual que predominaba entre los juristas de los siglos XIX y XX, muchos de los cuales carecían de una formación filosófica sólida, eran ajenos a una filosofía realista y contaban con conocimientos limitados sobre filosofía moderna. Dichos juristas se encontraban atrapados entre un positivismo legalista o sociológico (aunque no completamente desprovisto de consideraciones morales) y un moralismo difuso, que oscilaba entre posturas liberales, deístas o cristianas. Sin embargo, esta falta de una base teológica y filosófica rigurosa no podía ser suplida por la buena voluntad del jurista en cuestión.

Es, en parte, por esta razón que –cuando Kelsen aborda el problema de la naturaleza, la conducta, las normas y la sociedad–, su enfoque se ve influenciado desde el inicio por el neokantismo y el neopositivismo de su época y marcado por la idea de la autonomía humana. Por ello, no se dirige hacia el análisis directo de las “cosas mismas” –la naturaleza, el hombre y la sociedad– con el fin de captar, a través de la multiplicidad de

manifestaciones, su principio inteligible y su dinámica esencial. En lugar de esto, su mirada se orienta hacia las ciencias naturales y las ciencias jurídicas tal como eran entendidas en su tiempo.

Kelsen, por tanto, no parte de los entes y hechos naturales, sean humanos o no humanos, para analizarlos sin someterlos a una crítica radical. En consecuencia, la naturaleza solo se introduce indirectamente en su reflexión, mediada por las interpretaciones filosóficas, políticas, sociales, religiosas (o antirreligiosas) y técnicas de las ciencias empíricas modernas. Lo mismo ocurre con el derecho, que es examinado únicamente a través de la interpretación proporcionada por las disciplinas jurídico-positivas de los siglos XIX y XX, influenciadas por una óptica positivista igualmente filosófica, política, social, religiosa (o antirreligiosa) y técnica. Por ello, reduce la naturaleza a lo que las disciplinas empíricas correspondientes conocen y dicen sobre ella, y la “causalidad” se convierte en una función epistemológica que relaciona fenómenos. De manera similar, el derecho es comprendido solo a partir de lo que las ciencias jurídico-positivas afirman sobre él, lo que lleva a reducir el “deber ser” a una función entre dos fenómenos: un acto humano, por un lado, y otro acto que lo sanciona coactivamente, por otro. En otras palabras, se trata de una transcripción categorial, epistemológica, de las normas que expresan el sentido de las conductas dominantes y sancionadoras, o que reflejan la voluntad de hacerlo respecto a ciertos actos.

a) Presupuestos gnoseológicos

La doctrina de Kelsen se basa sobre el ideal de pureza metódica total, la aplicación del método trascendental kantiano, la imposibilidad de conocer lo supraempírico, la concepción exclusivamente especulativa de la ciencia jurídica, y la negación de la razón práctica; es decir, su gnoseología jurídica se basa en una teoría del conocimiento de tipo inmanentista y empirista.

Los principales rasgos de su gnoseología son:

- *La pureza metódica*: la insistencia de Kelsen en la pureza del conocer jurídico y en la importancia del método puro, es un rasgo típico del idealismo que, conforme al principio de inmanencia, sostiene la imposibilidad de conocer algo que exista en sí, fuera del pensamiento o de la conciencia. La labor científica se enfoca, en consecuencia, a la creación o construcción de su objeto. Así, este objeto –lo jurídico– sería

producido por el método. Esta visión se opone al realismo gnoseológico según el cual el método debe adecuarse al objeto y, por eso, solo después de haberse aproximado a lo real, se está en condiciones de reflexionar sobre el método apto para captarlo. De este modo, se evita caer en la pretensión de autosuficiencia y se acude a otras disciplinas para alcanzar un conocimiento más acabado de su objeto.

- *El método trascendental kantiano*: Kelsen parte de la base de que la ciencia jurídica tiene por objeto el derecho, el cual no puede concebirse como mero hecho. Reivindica así el objeto de su ciencia, de modo tal que el principio de separación entre el ser y el “deber ser”, juega un papel decisivo en su construcción, porque el derecho ha de situarse en el ámbito de un “deber ser” separado al del ser. En línea con el neokantismo, aplica el método trascendental al campo del derecho, concibiendo el “deber ser” de un modo trascendental, como si fuera un *a priori* del sujeto que interpreta el material empírico según el principio de imputación, que sería la ley del pensamiento por la que se rigen las llamadas ciencias normativas. La dificultad de concebir el “deber ser” normativo en clave trascendental pura, pone de manifiesto que el camino elegido para esa conceptualización es equivocado. En efecto, solo se puede captar el auténtico “deber ser” cuando se dirige la mirada al contexto real en el que se da, es decir, cuando se lo contempla en relación con el ser del hombre, del mundo y de la trascendencia.
- *El abandono de la metafísica en la ciencia del derecho*: Es claro que el conocimiento jurídico debe atenerse a la realidad jurídica, sin desfigurar su objeto; sin embargo, el problema del pensamiento kelseniano consiste en que la realidad jurídica se limita a lo que aparece. De acuerdo con el postulado kantiano según el cual no es dable remontarse más allá de la experiencia fenoménica (que implica el rechazo de todo saber metafísico que pretenda sobrepasar ese límite), la teoría pura reduce su objeto a lo que aparece en el mundo jurídico: únicamente a las normas jurídicas positivas.

La impugnación del derecho natural es una clara consecuencia de estos presupuestos. El punto de partida empirista adoptado por Kelsen le impide atisbar la verdadera metafísica. No obstante, en su obra se vislumbra esa insuprimible tendencia natural que caracteriza al espíritu

humano. En efecto, los conceptos y principios de la teoría pura corresponden a un trasfondo filosófico, que trasunta una visión metaempírica de lo real. Así, el principio de separación *Sein-Sollen*, el concepto de derecho como norma o “deber ser”, la concepción voluntarista de la norma, el problema de la fundamentación de la validez de las normas, entrañan en mayor o menor medida, la presencia de cuestiones metafísicas, a las que la doctrina kelseniana es incapaz de ofrecer adecuada solución. Lo trascendental aparece como un sustituto inmanentista de lo metafísico. Esto prueba que un conocimiento integral del derecho requiere la existencia de un nivel propiamente ontológico, fiel a la realidad del derecho en toda su complejidad y profundidad.

- *El rechazo a la practicidad del saber jurídico*: Para Kelsen, la razón humana solo sería especulativa. Le resulta inconcebible un saber de tipo práctico que dirija y oriente las acciones de los hombres. Por eso, impugna repetidamente el mismo concepto de razón práctica, como intrínsecamente contradictorio, en cuanto implicaría una confusión de razón y voluntad. De esa premisa deriva su negación de toda racionalidad en el proceso de creación y aplicación del derecho, así como su concepción de la ciencia jurídica como disciplina exclusivamente teórica, y de ninguna manera práctica.

Sin embargo, el más elemental análisis de la vida jurídica muestra que todas las realidades jurídicas están traspasadas de practicidad: las normas regulan conductas, los derechos de un sujeto exigen determinados comportamientos por parte de los demás, etc. El problema de fondo que se oculta aquí es el de la existencia de la verdad práctica. Todos los niveles del conocer acerca del derecho reflejan una orientación a la práctica, que es natural a su objeto propio: la justicia. Es decir que todo conocer jurídico, en tanto que jurídico, ha de ordenarse en último término a la implantación de un orden social justo. En consecuencia, el tipo de certeza que la ciencia jurídica alcanza no es aquel propio de las ciencias puramente especulativas. Kelsen deseaba una geometría del fenómeno jurídico que constituye un ideal ilusorio por la simple razón de que el derecho no es un objeto físico o matemático, su naturaleza es especulativo-práctica y así es como brinda un insustituible servicio en la vida social.

- *Separación entre razón y voluntad en la captación de la verdad práctica*: Kelsen entiende que la función cognoscitiva de la razón no podría superar el campo de lo empírico. En cambio, las normas estarían vinculadas a actos de la voluntad, constituyendo el contenido significativo de estos actos. Para el jurista vienés no hay participación esencial de la razón en la creación de las normas, tampoco de la razón práctica, porque esto significaría una inaceptable confusión entre lo cognoscitivo y lo volitivo. Por tanto, el “deber ser” sería el sentido de un acto del querer, no de un acto intelectual, que puede conocerse una vez que ha sido producido por la voluntad. Con esta postura voluntarista, el entero proceso de producción y aplicación de normas jurídicas queda librado a la arbitrariedad más total. En el marco de las opciones que deja la norma superior, quien la aplica podrá elegir a su antojo, y siempre escogerá de forma jurídicamente correcta. Esta solución se opone a la misma esencia de la vocación del jurista que busca a iluminar, desde su punto de vista científico, el concreto panorama de la vida jurídica.

b) Separación entre el ser y el “deber ser”: naturaleza y normas

“Deber ser”, valor, imputación –por lo tanto, libertad– son conceptos que aluden a un mundo específicamente humano, especialmente al ámbito del comportamiento, en el que se inscribe el derecho. El principio kelseniano, sin embargo, distingue y aísla de modo extremo este mundo humano respecto del mundo del ser, de la realidad, la naturaleza y la causalidad. Se postulan dos órdenes comunicados: el no humano y el humano.

Las limitaciones del planteamiento kelseniano son, sin embargo, más de fondo. El dualismo *Sein-Sollen*, en los términos de Kelsen, da lugar a una rígida distinción y separación entre dos esferas que acarrea, entre otras, las siguientes consecuencias: el “deber ser” pertenece al ámbito ideal, no real; no es posible pasar del ser al “deber ser”, ni viceversa; y, por tanto, el “deber ser” no puede fundamentarse en el ser, ni ser exigido por este, ni tender a él. Todo ello conlleva la negación de la posibilidad, incluso lógica, de que haya derecho natural. Estas consecuencias dejan a la ciencia jurídica en una situación de completa desconexión con la realidad y, particularmente, con el ser del hombre. De modo que cabe hablar de una deshumanización del objeto de la ciencia jurídica.

Cabe también sostener que, en el argumento kelseniano contra el iusnaturalismo, se oculta un sofisma. Su recurrente objeción de que el derecho natural sería falaz por contradecir la separación entre ser y “deber ser”, viene a ser ella misma engañosa. En efecto, esta objeción se fundamenta en una concepción empírica de la naturaleza, entendida como un conjunto de hechos interrelacionados según el principio de causalidad, alejándose así del concepto metafísico de naturaleza como la esencia de un ser y el principio de sus operaciones, propio del iusnaturalismo.

Así, afirma Kelsen que “De un ser (*Sein*) no puede deducirse un deber (*Sollen*), de un hecho no puede deducirse una norma: ningún deber puede ser inmanente al ser, ninguna norma a los hechos, ningún valor a la realidad empírica. Solamente aplicando desde el exterior un deber al ser, unas normas a los hechos, cabe juzgar a éstos como conformes a la norma, o sea buenos y justos, o como contrarios a ella, o sea malos e injustos [...] Imaginar que cabe descubrir o reconocer las normas en los hechos, los valores en la realidad, significa ser víctima de una ilusión. Para poder deducir esas normas desde los hechos lo que se hace es proyectar, incluso de manera inconsciente, sobre esa realidad fáctica las normas que se presuponen y que constituyen valores. La realidad y los valores pertenecen a dos campos distintos” [Kelsen, Bobbio, Perelman, et al. 1996, 103].

Otro sofisma se oculta bajo la argumentación kelseniana de que el derecho natural sería un sistema deductivo de reglas lógicas procedentes de un principio *a priori*. Pero esta concepción no se corresponde con el verdadero modo en que los preceptos de la ley natural son descubiertos por la razón humana. En efecto, es a partir del primer principio de la razón práctica “haz el bien y evita el mal”, que se conoce por vía de evidencia, como la razón práctica capta las exigencias del “deber ser” que proceden de los bienes que se le presentan. Lo decisivo es la captación de esos bienes que supone una profundización de las exigencias de nuestra naturaleza.

c) Conceptualización “pura” del derecho: relativismo axiológico

Kelsen presenta un relativismo axiológico bajo la apariencia de un impecable razonamiento, con la apariencia de un rigor fascinante. Pero, por debajo de esa brillantez, hay una serie de puntos sin resolver

y contradicciones palmarias, más allá de que, a pesar de su propósito, Kelsen a su vez aporta luces nuevas a la axiología jurídica.

En primer lugar, Kelsen no adopta una posición positivista negadora de la estimativa jurídica, sino que parte del supuesto de que el problema axiológico tiene pleno sentido y máxima importancia. Sencillamente da por supuesta la legitimidad de este problema. El problema de su axiología se sigue de su errónea gnoseología, a saber: que la observación verificadora de lo que es efectivamente, no puede dar ninguna pauta de valor. Este reconocimiento es precisamente la argumentación que Kelsen tomará como base. Ahora bien, esto equivale a aceptar que el primer fundamento de la axiología es *a priori* y no empírico. Lo único que la experiencia puede mostrar –dice Kelsen– es la adecuación o inadecuación entre unos medios y el fin propuesto, porque esta conexión es, en definitiva, una relación de causalidad entre los medios (causas) y el fin (efecto). Pero la experiencia nada puede decir sobre la corrección de un fin que no sea simple medio para otro fin, es decir, sobre un fin último. Entonces, resulta que cualquier idea de valores fundamentales, esto es, no meramente instrumentales, es *a priori*.

El punto central de la discusión kelseniana está en cuál sea la índole de este *a priori* valorativo: si se trata de un *a priori objetivo* o de un *a priori subjetivo*, y resuelve tal cuestión en contra del objetivismo y a favor del subjetivismo o del relativismo, considerando estos dos últimos términos como equivalentes. Intenta fundar esta solución sobre el hecho de que, según su visión, por el método científico-racional no es posible descubrir ni demostrar una idea *a priori* de valor. Con esto no pretende de ninguna manera demostrar que no haya ideas *a priori* de valor, sino que tales ideas están más allá del alcance del método científico-racional.

En definitiva, Kelsen se encontró –con razón– con que la ciencia racional empírica, del tipo de las ciencias de la naturaleza, no pueden suministrar ideas de valor, ni fundamentarlas. En efecto, si hubiera sido un positivista estricto, es decir, si hubiera rechazado todo tipo de conocimiento que no perteneciera al ámbito de las ciencias naturales o empíricas, habría tenido que concluir, de manera tajante, negando toda axiología. No solo habría rechazado cualquier propuesta de solución, sino que también habría desautorizado la legitimidad del problema axiológico en sí mismo. Pero sucede que Kelsen no quiere renunciar a la valoración jurídica, y entonces decide

sin ulterior examen que, puesto que hay muchos sistemas axiológicos posibles, al sujeto le toca bajo su responsabilidad elegir entre ellos.

Ahora bien, desde su perspectiva, si la ciencia empírico-racional no puede justificar objetivamente la superioridad de un valor sobre otro, pero la formulación de juicios valorativos sigue siendo indispensable para la vida humana, el siguiente paso lógico habría sido indagar en aquel otro ámbito del conocimiento en el que los valores y normas se manifiestan, un ámbito distinto al de la ciencia, pero presente en la conciencia. Sin embargo, en lugar de explorar esta posibilidad, Kelsen desarrolla su doctrina del relativismo axiológico, concluyendo que la norma fundamental para el derecho debe ser la tolerancia frente a todas las ideas que difieran de la suya.

Cabe subrayar que, si bien la tolerancia es necesaria para la convivencia sociopolítica, esta exige la capacidad de distinguir entre aquello con lo que estamos de acuerdo y aquello que toleramos, y ello solo es posible si juzgamos el contenido sustancial de las normas. En efecto, solo hay verdadera tolerancia “si asumimos una real diferencia entre lo que queremos y lo que toleramos. Porque lo que toleramos no nos parece bien, pero lo aceptamos por razones prudenciales o de justicia, por eso la tolerancia es una virtud” [Araos San Martín 2023, 208]. Sin embargo, para Kelsen la tolerancia se identifica con la indiferencia.

4. Estatalización “pura” y sus consecuencias político-sociales

Todo el sistema jurídico en la *Teoría Pura* se reduce a normas positivas, ya sean estatales, preestatales o internacionales. Ahora bien, la reducción de todas las normas existentes en una sociedad territorialmente limitada a normas estatales no implica que Kelsen niegue la existencia de normas emanadas por corporaciones o entidades distintas del Estado, o por los mismos individuos en sus negocios privados; sin embargo, a todas ellas se las considera estatales. En el fondo de la doctrina kelseniana late la idea de que el derecho es necesario para que exista la sociedad y se justifica, por tanto, por su función ordenadora. En ese sentido, la autoridad es necesaria, pero como toda autoridad humana es relativa y contingente, no es susceptible de justificación racional. Por eso, Kelsen justifica la necesidad del derecho a costa de relativizar la comunidad: argumenta que no hay más comunidad que la jurídica, la que el propio derecho establece. Así, sostiene que

sin derecho no hay comunidad y no existe (al menos en la ciencia y la observación racional) más comunidad que la que el derecho crea. Por eso el Estado no representa más que la presentación personificada del ordenamiento jurídico y la supremacía de la comunidad no es más que la supremacía del derecho sobre los individuos, supremacía que forma parte de la propia razón de ser del derecho.

Es por ello, que el estatismo constituye un punto de partida en el pensamiento de Kelsen. No niega que haya normas que no provienen de lo que llama el Estado en sentido material (el aparato burocrático formado por funcionarios estatales), pero insiste en atribuir tales normas al Estado como orden jurídico nacional [Kelsen 1995, 231]. Se trata, ciertamente, de un problema lógico de atribución que descansa en el presupuesto de que esas normas inferiores de alguna manera están determinadas por el orden jurídico total constitutivo de la sociedad estatal. Esta concepción va más allá de la necesaria coordinación entre los diversos órdenes jurídicos coexistentes en un territorio; en efecto, implica una concepción estatista del derecho.

De ahí deriva una serie de repercusiones:

- En la visión de la *Teoría Pura* no puede sostenerse que haya una pluralidad de ordenamientos jurídicos coexistentes en un mismo territorio;
- La autonomía jurídica de las entidades y personas no tienen cabida en este esquema;
- La capacidad de reglar las propias relaciones jurídicas se mira como simple concesión del orden estatal;
- No hay un ámbito de libertad en que la autorregulación de las propias relaciones jurídicas implique un límite a la potestad reguladora estatal, la cual puede llegar tan lejos como desee;
- El Estado como toda construcción basada en la esfera del *Sollen*, carece de relación con la realidad social, en la cual Kelsen no descubre más que relaciones de poder. Por esta razón no interesaría al jurista ese complejo de relaciones humanas de tan diversa índole –políticas, económicas, sociales, culturales, etc.– que, desde una perspectiva realista, se descubren en la realidad del Estado.

Así, la *Teoría Pura* distorsiona el ser del derecho, como se demuestra por el hecho de que solo lo percibe cuando va ligado al poder. En definitiva, la *Teoría Pura* deja al sujeto a la merced del poder estatal.

Conclusión

Como ya se ha mencionado, la *Teoría Pura*, busca conscientemente ser una teoría del conocimiento jurídico. Considera que no hay conocimiento más que el empírico, pero que la experiencia es cognoscible solo en virtud de condiciones trascendentales, es decir, por algo que no es experiencia ni un ente metafísico sino puras formas mentales: “leyes del pensamiento” que son, al mismo tiempo, “leyes del objeto”, porque este es constituido por ellas. Es, pues, el pensamiento el que produce el objeto; pues “producción” significa tanto como “hacer cognoscible” la masa informe de datos sensibles. Este “dar forma” se logra mediante el “principio unificador” al que todos los datos pueden ser referidos y por quien son determinados: ese principio es para Kant el “yo trascendental” y, para Kelsen, la “norma fundamental”. Esta produce derecho como objeto de conocimiento jurídico, porque la posibilidad misma de referir los datos sensibles –relaciones de poder– a esa norma, los “convierte” en jurídicos; claro que, si ella “determina” los datos, ella misma no puede ser ya un “dato jurídico”, sino precisamente algo extrajurídico, “supuesto”, “hipotético” y esta hipótesis es la que funda la validez del sistema. Esta perspectiva epistemológica se traduce en el positivismo tan neto de Kelsen, que le lleva a rechazar cualquier inclusión del derecho natural o de una idea de justicia, dando lugar a una doctrina formalista sobre la validez de las normas y sobre la norma fundamental.

Así las cosas, la concepción kelseniana brindó reconocimiento teórico a la legalidad propia del Estado moderno, basado en un orden ideal: un sistema de normas coactivas en cuya validez reposa su específica existencia espiritual, abandonando toda referencia a la legitimidad.² En

² Es verdad que frente a esta teoría se levantaron voces correctoras, como las de Weber y Schmitt. Así, el primero vuelve a la idea de legitimidad, con su distinción entre la carismática, la tradicional y la racional (esta última se identificaría, sin embargo, con legalidad democrática), dejando abierta la posibilidad de distinguir entre legalidad y legitimidad, por ejemplo, para los casos de poderes no aceptados (tiránicos), así como la posibilidad de aceptar una legitimidad no-legal por la vía de la aceptación de un derecho

definitiva, en un planteamiento democrático del poder no cabe otra legitimidad que la legalidad, nos guste o no. El meollo de la cuestión reside en que la legalidad democrática se erigió como medio para evitar –negando cualquier justificación supraconvencional– toda limitación al poder y, de igual modo, el artificio de una supuesta “nueva legitimidad” no sirve en tanto no cumple esa función: la legalidad democrática, frente a la legitimidad supraconvencional, supone una clara relación recíproca entre potestad ilimitada y una autoridad absorbida por la *potestas*, es decir, inexistente. Por ello, como bien señala Miguel Ayuso, si se descarta la noción de derecho natural, como base de la legitimidad, los intentos están condenados al fracaso [Ayuso 2001, 23]³. Esto porque solo en el orden natural se encuentran esas leyes a las que se puede referir la legitimidad.

El “derecho puro” –como hace también el laicismo– apunta a una especie de “política pura” bajo el manto de una pretendida indiferencia axiológica. En efecto, toda toma de postura axiológica (o, en su caso, religiosa) es objeto de hostilidad y beligerancia disimulada, con el fin de que el ámbito civil sea absolutamente “puro”. Haciendo gala de neutralidad, toda doctrina “pura” teme a quienes tienen convicciones que superan lo legal y se les exige

natural residual. Schmitt, por su parte, al menos en la interpretación que hace Álvaro d’Ors, utiliza la distinción como un simple recurso dialéctico, de modo tal que cuando entra en escena la legitimidad en una discusión política, suele ser a cuenta del apoyo de una pretensión revolucionaria de cambiar la ley actual, censurada como ilegítima, por otra nueva. Esta utilización de la legitimidad implica la necesaria separación entre ésta y una norma o ley objetiva, reduciéndose a la voluntad ideológica de quienes impugnan la ley vigente, basándose –en la mayoría de los casos– en consensos de mayorías. Agrega d’Ors que “el éxito fáctico de los impugnadores de la ley abolida viene a valer así como prueba de legitimidad antilegal. En todo caso, [...] aunque consideremos que era ilegítima la ley abolida y que la nueva ley, por su mayor aceptación popular, es la legítima, no es menos verdad que esta nueva ley no era ley antes de abolirse la anterior, y que, por lo tanto, en el momento en el que los impugnadores de la ley actual invocaban la ilegitimidad de sus pretensiones, no había todavía ley alguna a la que referir la pretendida legitimidad. Como legitimidad viene de ley, si no hay ley a la que referirla, tampoco hay legitimidad. En otras palabras, es contradictorio invocar como fundamento de legitimidad una ley que todavía no es ley, sino puro proyecto ideológico” [d’Ors 1979, 138].

³ Esto sucede, por ejemplo, a Bobbio, que Ayuso cita de fuente orsiana, quien identifica a la legitimidad del poder con su eficacia, pero “esta concepción de un poder legislador que se autolegitima por el simple hecho de la eficacia no hace más que eludir el problema teórico de la legitimidad, identificando ésta con la vigencia de la legalidad” [Ayuso 2001, 23].

–en aras de una pretendida libertad política– que se liberen de ellas para no contaminar el consenso democrático, situación que acaba en que dicho consenso únicamente tendrá en cuenta a quienes abogan por un derecho y un Estado (no en vano Kelsen los identifica) vacío de valores extrínsecos.

Así las cosas, ante un orden social basado en una mera legalidad relativista que intenta asumir un valor casi dogmático, resulta urgente volver a situar el derecho en su unidad profunda con la ética. Se trata de ámbitos diversos, sí; se los debe distinguir, por supuesto; pero nunca separar, porque la justicia no admite esta separación. En consecuencia, también en el ámbito técnico-jurídico es menester poner al servicio de la justicia todas las instituciones y mecanismos que ofrece cada sistema normativo y profundizar hasta descubrir la sustancia ética del derecho entendido como lo justo que ha de darse a cada persona humana en el marco de una relación de alteridad concreta.

Es también importante reconocer que la teoría de Kelsen presenta limitaciones significativas para abordar los desafíos ético-políticos contemporáneos. La estatalización “pura” kelseniana, especialmente en un contexto de mayor concienciación sobre la necesidad de proteger la dignidad humana también frente a normas que no siempre protegen a los ciudadanos (y en ocasiones, los perjudican), requiere ser reconsiderada. Es necesario un enfoque que centre la labor del gobierno alrededor de las necesidades de las instituciones más cercanas a la persona (la familia, los centros educativos y culturales, ONGs, centros de voluntariado, iglesias, etc.), integrando así la justicia y la ética en el núcleo del orden jurídico.

En definitiva, una renovada consideración –con la perspectiva que dan los noventa años desde la publicación de la *Teoría Pura*– puede servir como un nuevo punto de partida para dejar de lado la técnica jurídica como sustituto de la prudencia y seguir abordando el desafío de elaborar teorías jurídicas sustantivas, que rehabiliten a la razón práctica a la hora de aplicar el derecho. Solo así podremos construir un orden jurídico que no solo regule la conducta humana, sino que también promueva un entorno social justo y equitativo, en el que cada individuo pueda vivir con dignidad y respeto.

BIBLIOGRAFÍA

- Araos San Martín, Jaime. 2023. "Hans Kelsen y el problema de las bases filosóficas de la democracia." En *Hans Kelsen ante el siglo XXI. Un diálogo crítico*, editado por Francisco Ibarra Palafox, Augusto Fernando Carrillo Salgado, Javier Hernández Manríquez, et al., 195-210. Ciudad de México: UNAM.
- Ayuso, Miguel. 2001. *De la ley a la ley. Cinco lecciones sobre legalidad y legitimidad*. Madrid-Barcelona: Marcial Pons.
- D'Ors, Álvaro. 1973. *Escritos varios sobre el derecho en crisis*. Madrid: Cuadernos del Instituto jurídico español, CSIC.
- D'Ors, Álvaro. 1979. *Ensayos de teoría política*. Pamplona: EUNSA.
- D'Ors, Álvaro. 1993. "Retrospectiva de mis últimos XXV años." *Revista Atlántida* 13:90-99.
- Jiménez-Sánchez, José. 2023. "El riesgo de la democracia kelseniana." En *Hans Kelsen ante el siglo XXI. Un diálogo crítico*, editado por Francisco Ibarra Palafox, Augusto Fernando Carrillo Salgado, Javier Hernández Manríquez, et al., 211-26. Ciudad de México: UNAM.
- Kelsen, Hans, Norberto Bobbio, Chaïm Perelman, et al. 1966. *Crítica del Derecho Natural*. Madrid: Taurus.
- Kelsen, Hans. 1934. *Esencia y valor de la democracia*. Barcelona: Labor.
- Kelsen, Hans. 1974. *Compendio de Teoría General del Estado*. Barcelona: Bosch.
- Kelsen, Hans. 1995. *Teoría General del Derecho y del Estado*. Ciudad de México: UNAM.
- Kelsen, Hans. 2009. *Teoría Pura del Derecho*. Buenos Aires: EUDEBA.
- Medeiros Júnior, Waldir S. 2024. "Sobre el ideal de justicia del relativista Hans Kelsen: la justicia como democracia." *Revista Pensamiento Penal* 497/2:1-30.
- Rousseau, Jean-Jacques. 1979. *Contrato social*. Madrid: Alfaguara.
- Schmill Ordóñez, Ulises. 1996. "La teoría de la identidad del derecho y del Estado de Hans Kelsen." En *La reforma del Estado. Estudios comparados*, editado por Soberanes Fernández, José Luis y Diego Valadés, 587-98. Ciudad de México: UNAM.

STREFY SPECJALNE JAKO NARZĘDZIE OCHRONY ŚRODOWISKA I ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

SPECIAL ZONES AS A TOOL FOR ENVIRONMENTAL PROTECTION AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Mgr Beata Walczak-Kowalik

Uniwersytet Jana Długosza w Częstochowie, Polska
e-mail: b.walczak@ujd.edu.pl; <https://orcid.org/0000-0001-5011-4477>

Abstrakt

W artykule omówiono znaczenie stref specjalnych jako elementów przestrzennego zarządzania terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, ze szczególnym uwzględnieniem ich roli w ochronie środowiska. Prawidłowe zarządzanie strefami specjalnymi, w połączeniu z odpowiednim reżimem prawnym, odgrywa kluczową rolę w dążeniu do skutecznej ochrony środowiska. W artykule opisano wybrane rodzaje obszarów specjalnych pełniących istotne funkcje w ochronie środowiska, jednak nie odniesiono się do wszystkich możliwych form ochrony wynikających z polskiego prawa. Przedstawiono definicję oraz klasyfikację stref specjalnych, wskazując na ich znaczenie w systemie prawa administracyjnego. Następnie omówiono regulacje prawne dotyczące tworzenia, zarządzania i funkcjonowania tych obszarów, uwzględniając zarówno przepisy krajowe, jak i unijne. W kolejnych sekcjach przeanalizowano korzyści wynikające z funkcjonowania stref specjalnych oraz wyzwania związane z ich implementacją. Artykuł kończy się podsumowaniem zawierającym wnioski dotyczące efektywności stref specjalnych jako instrumentu ochrony środowiska oraz propozycje ewentualnych zmian legislacyjnych.

Słowa kluczowe: podział specjalny, ochrona środowiska, obszary chronione, zrównoważony rozwój

Abstract

The article discusses the significance of special zones as elements of spatial management within the territory of the Republic of Poland, with particular emphasis on their role in environmental protection. Proper management of special zones, combined with an appropriate legal regime, plays a crucial role in striving for effective environmental protection. The article describes selected types of special areas that perform essential functions in environmental protection; however, it does not address all possible forms of protection arising from Polish law. It presents the definition and classification of special zones, highlighting their importance in the administrative law system. Subsequently, it discusses legal regulations concerning the creation, management, and functioning of these areas, considering both national and EU legislation. In the following sections, the benefits resulting from the functioning of special zones are analyzed, as well as the challenges associated with their implementation. The article concludes with a summary containing conclusions regarding the effectiveness of special zones as an instrument of environmental protection and proposals for potential legislative changes.

Keywords: special zoning, environmental protection, protected areas, sustainable development

Wstęp

Głównym problemem badawczym niniejszego opracowania jest określenie, w jaki sposób odpowiednie zarządzanie strefami specjalnymi, wspierane przez właściwie skonstruowany reżim prawny, wpływa na skuteczność ochrony środowiska. Badanie to ma na celu wskazanie, czy i w jakim zakresie regulacje dotyczące stref specjalnych mogą być wykorzystywane jako narzędzie służące realizacji polityki zrównoważonego rozwoju oraz ochrony zasobów naturalnych. Artykuł ma na celu przedstawienie roli podziału specjalnego w ochronie środowiska oraz omówienie związanych z tym korzyści i wyzwań. Główną tezę artykułu jest stwierdzenie, że prawidłowe zarządzanie strefami specjalnymi, w połączeniu z odpowiednim reżimem prawnym, odgrywa kluczową rolę w dążeniu do skutecznej ochrony środowiska. Na tej podstawie postawiono hipotezę, zgodnie z którą precyzyjne uregulowanie statusu stref specjalnych w systemie prawa administracyjnego wpływa na skuteczność ich funkcjonowania w ochronie środowiska, obszary specjalne jako narzędzie regulacyjne pozwalają na bardziej elastyczne i efektywne dostosowanie polityki ochronnej do konkretnych zagrożeń

środowiskowych. W niniejszym opracowaniu zastosowano metodę formalno-dogmatyczną, która polega na analizie obowiązujących norm prawnych, ich interpretacji oraz ocenie efektywności stosowania w praktyce. Dzięki tej metodzie możliwe jest dokonanie systematycznego przeglądu przepisów regulujących funkcjonowanie stref specjalnych, ich relacji z innymi instrumentami ochrony środowiska oraz wpływu na realizację celów zrównoważonego rozwoju.

1. Podziały przestrzenne

Zastosowanie podziałów przestrzennych jest najczęściej determinowane potrzebami praktycznego zarządzania oraz administrowania przestrzenią i jej zasobami, takimi jak wody, lasy, surowce mineralne czy obszary cenne przyrodniczo. Dotyczy to również zarządzania działalnością prowadzoną w przestrzeni geograficznej, w szczególności o charakterze organizacyjno-administracyjnym, na przykład w kontekście funkcjonowania organów państwowych, instytucji publicznych czy organizacji realizujących zadania o szerokim zasięgu przestrzennym [Łaszczyk 2021, 156]. Istotną rolę w kształtowaniu podziałów przestrzennych odgrywają również czynniki naturalne, takie jak ukształtowanie terenu, przeszkody wodne, kompleksy leśne, warunki klimatyczne czy dostęp do kluczowych zasobów naturalnych, na przykład czystej wody. Istotnym czynnikiem pozostaje specyfika danego podziału, wynikająca z jego przeznaczenia oraz określonych zadań, które ma realizować.

Podstawowym podziałem przestrzennym jest administracyjny podział terytorialny państwa¹, który stanowi jeden z kluczowych elementów ustroju administracyjnego. Według M. Chmaja „podziałem terytorialnym jest względnie trwałe rozczłonkowanie terytorialne państwa, dokonywane w celu wykonywania administracji publicznej i przyporządkowujące całej jednostce terytorialnej właściwy jej organ administracji” [Chmaj 2004, 144]. Podziały terytorialne tworzone są w celu zapewnienia ładu i porządku w działalności organów oraz podmiotów realizujących zadania państwa na określonym obszarze. Ich głównym celem jest ograniczenie zakresu

¹ Ustawa z dnia 24 lipca 1998 r. o wprowadzeniu zasadniczego trójstopniowego podziału terytorialnego państwa, Dz. U. Nr 96, poz. 603 z późn. zm.

działania tych podmiotów do wyznaczonego wycinka terytorium państwowego, co pozwala na bardziej efektywne zarządzanie przestrzenią. Podziały te mają na celu umożliwienie sprawnego funkcjonowania zarówno państwa, jak i jednostek samorządu terytorialnego, poprzez stworzenie precyzyjnych granic terytorialnych dla realizacji przypisanych im zadań [Ura 2021, 197].

Nauka prawa administracyjnego wyróżnia trzy rodzaje podziału terytorialnego państwa zasadniczy podział terytorialny, pomocniczy podział terytorialny, podział dla celów specjalnych. Podziały specjalne stosowane są w celu realizacji zadań państwa, których wykonywanie w ramach podziału zasadniczego byłoby z różnych względów nieefektywne.

Oprócz specjalnych podziałów terytorialnych wyróżnia się kategorię tzw. obszarów specjalnych (stref specjalnych), które stanowią wyodrębnione fragmenty przestrzeni państwa, określone na potrzeby realizacji specyficznych zadań i celów o charakterze publicznym. Wyodrębnienie tych obszarów jest dokonywane w sposób indywidualny i zależne od konkretnych potrzeb administracyjnych, gospodarczych lub ekologicznych. Przykładami takich obszarów specjalnych są parki narodowe, specjalne strefy ekonomiczne, obszary górnicze czy pas nadbrzeżny [Zimmermann 2022, 218]. Wyodrębnienie strefy specjalnej następuje na podstawie konkretnych przepisów materialnego prawa administracyjnego, pod warunkiem że przemawia za tym interes publiczny. Cele ogólne, które uzasadniają wyodrębnienie takiego obszaru, muszą być na tyle istotne, aby przeważały nad zasadami wynikającymi z powszechnie obowiązujących regulacji, uzasadniając wprowadzenie odrębnych rozwiązań prawnych [Stelmasiak 2017, 695, 687].

2. Pojęcie strefy specjalnej służącej ochronie środowiska

Strefa specjalna to wydzielony obszar terytorium państwa, na którym wprowadza się przepisy określające zasady korzystania z tego obszaru, a także reguły zachowania i wykorzystywania go zgodnie z jego przeznaczeniem. Przepisy te mają na celu dostosowanie funkcjonowania tego terenu do jego specyficznych właściwości lub zadań, jakie ma spełniać [Pieprzny 2011, 240]. Podziały specjalne wspierają funkcjonowanie organów o szczególnych właściwościach, a ich tworzenie zazwyczaj opiera się na odmiennych zasadach niż w przypadku podziału zasadniczego [Kurowska 1979, 48].

Strefy specjalne zaliczane są do podstawowych instytucji materialnego prawa administracyjnego [Zacharczuk 2017, 152].

Strefy specjalne to tereny, które nie są wyłącznie obiektami, choć mogą obejmować również grunty zabudowane. Mogą być własnością państwa, jednostek samorządu terytorialnego, innych podmiotów wykonujących zadania publiczne lub podmiotów niewykonujących takich zadań. Termin „obszary specjalne” odnosi się wyłącznie do terenów ściśle wyodrębnionych na podstawie konkretnych kryteriów, co oznacza, że w przypadku obszaru specjalnego chodzi zawsze o precyzyjnie określone i wyznaczone tereny [Ruczkowski 2024, 849].

Obecnie zarówno w systemie prawnym, jak i w praktyce administracyjnej obserwuje się dynamiczny wzrost liczby tworzonych i funkcjonujących obszarów specjalnych, objętych szczególnym reżimem prawnym. W konsekwencji prowadzi to do nakładania się i kumulacji różnych szczególnych regulacji prawnych, co rodzi zjawisko spiętrzenia reżimów prawnych [Mikowski 2015, 186].

Celem tworzenia stref specjalnych służących ochronie środowiska jest przede wszystkim zapewnienie efektywnej ochrony środowiska naturalnego. W niektórych przypadkach strefy te pełnią również dodatkowe funkcje, takie jak ochrona sanitarna czy estetyczna [Stelmasiak 2017, 651], np. poprzez zachowanie walorów krajobrazowych [Otawski 2003, 265-84].

Cele utworzenia obszaru specjalnego wynikają z konieczności ochrony zarówno samego terytorium tego obszaru, jak i terenów znajdujących się poza jego granicami. Ogólne cele ustanowienia obszaru specjalnego obejmują zarówno dbałość o interesy społeczne, jak i indywidualne, przy czym te drugie uwzględniane są w mniejszym zakresie. Oba rodzaje interesów są na tyle istotne, że uzasadniają wprowadzenie zmian w obowiązującym porządku prawnym [Boć 2013, 452].

Obszary specjalne są tworzone poprzez akty normatywne – rozporządzenia lub akty prawa miejscowego. Ich reżim prawny jest odrębny i nie obowiązuje poza ich granicami. Określone regulacje działają wyłącznie na danym obszarze i nie mają zastosowania poza nim. Obszary specjalne mogą mieć zamknięte reżimy prawne, dostosowane do ich specyficznych celów. Regulacje dotyczące obszarów specjalnych mają pierwszeństwo przed prawem powszechnym w obrębie danego terenu. Akty ustanawiające

obszary muszą jednak mieścić się w konstytucyjnym systemie źródeł prawa. Obszary specjalne tworzą szczególne reżimy prawne, które mogą się na siebie nakładać, powodując trudności interpretacyjne. Priorytet w regulacji obszarów specjalnych wynika z hierarchii aktów prawnych i planowania przestrzennego [tamże, 452-54].

Wprowadzenie specyficznego reżimu prawnego w strefach specjalnych prowadzi do wyłączenia lub przynajmniej ograniczenia dotychczasowego porządku prawnego, czyli norm powszechnie obowiązujących. Ograniczenia te mogą obejmować ingerencję w prawa rzeczowe, nakładanie ciężarów publicznych lub ustanawianie szczególnych postanowień o charakterze policyjnym, takich jak przepisy ochronno-porządkowe, mające na celu zapewnienie zgodności z celami ochrony środowiska i bezpieczeństwa publicznego [Pieprzny 2011, 238].

W strefach specjalnych mogą być wprowadzane nakazy i zakazy administracyjnoprawne oraz regulacje karne, które przewidują odpowiedzialność za wykroczenia lub występki. Regulacje te mogą rozszerzać katalog czynów zabronionych lub nadawać im kwalifikowane formy. Ograniczenia administracyjnoprawne są wprowadzane bezpośrednio przepisami prawa materialnego, a organy administracji publicznej są upoważnione do ich egzekwowania, najczęściej poprzez wydawanie aktów administracyjnych lub normatywnych, w celu ochrony wartości wymagających szczególnej ochrony [Ura 2021, 208].

Unormowania obszaru specjalnego stanowią rodzaj zespołów powszechnie obowiązujących norm prawnych, które mają służyć realizacji w obrębie danego obszaru specjalnego określonych przez ustawodawcę celów i zadań państwa w interesie publicznym, rozumianym jako wartości powszechnie uznawanych za podstawowe i wspólne dla całego społeczeństwa, w interesie ogółu, wspólnoty [Parchomiuk 2016, 542].

W literaturze dokonuje się różnych klasyfikacji obszarów specjalnych w oparciu o zróżnicowane kryteria. Powszechnie przyjmuje się podział obszarów specjalnych powoływanych w celu ochrony środowiska na trzy podstawowe grupy, w zależności od sposobu realizacji głównego celu, dla którego zostały one utworzone. Do tych grup należą: 1) obszary ustanawiane w celu ochrony określonych wartości środowiskowych przed zagrożeniami wynikającymi z prowadzenia określonej działalności na terenie

objętym granicami takiego obszaru; 2) obszary wyznaczane wokół terenów o szczególnych walorach środowiskowych, które mają na celu zabezpieczenie i zachowanie tych wartości; 3) obszary specjalne tworzone wokół źródeł zanieczyszczeń, które mają na celu ochronę środowiska przed zagrożeniami powodowanymi przez te źródła [Sommer 2017, 166].

Podział obszarów specjalnych według J. Stelmasiaka opiera się na nadrzędnej funkcji, jaką pełnią te obszary, co pozwala na ich klasyfikację w zależności od celów, jakie realizują. Pierwsza kategoria to obszary specjalne o nadrzędnej funkcji ekologicznej ustanawiane w celu ochrony środowiska naturalnego, różnorodności biologicznej oraz zasobów przyrodniczych. Przykładem mogą być parki narodowe, rezerваты przyrody czy obszary Natura 2000. Głównym celem tych obszarów jest zapewnienie trwałości ekosystemów, ochrona gatunków i zachowanie naturalnych procesów przyrodniczych. Druga kategoria to obszary specjalne o nadrzędnej funkcji gospodarczej, tworzone w celu realizacji zadań związanych z gospodarką i eksploatacją zasobów naturalnych. Przykładem są obszary górnicze, strefy przemysłowe lub tereny związane z energetyką, takie jak obszary wokół elektrowni węglowych czy wiatraków [Stelmasiak 1986, 66].

Obok obszarów specjalnych w prawie funkcjonuje również pojęcie strefy ochronnej. Jak zauważa L. Zacharko, w przeszłości zawężenie pojęcia stref specjalnych wyłącznie do stref ochronnych lub obszarów ochronnych w ochronie środowiska prowadziło do nadmiernie ograniczonego podejścia. Jednak zmiana sposobu postrzegania tego zagadnienia w nauce prawa administracyjnego w drugiej połowie lat 80. XX w. doprowadziła do rozszerzenia zakresu pojęciowego stref specjalnych poza kontekst ochrony środowiska. Strefa specjalna, jako kategoria wypracowana przez doktrynę prawa administracyjnego, jest pojęciem szerszym niż obszar ochronny czy strefa ochronna. Można ją określić jako „sumę stref”, w których obowiązuje szczególny reżim prawny ograniczający prawa i wolności obywateli. Jest to element porządku prawnego ukształtowanego w odmienny sposób lub wzbogaconego o regulacje specjalne, dostosowane do specyficznych potrzeb danego obszaru. L. Zacharko eksponuje pojęcie strefy specjalnej jako pojęcie doktrynalne i aprioryczne, służące twórczemu uogólnianiu materiału normatywnego z zakresu obowiązującego prawa przedmiotowego [Zacharko 2009, 791].

3. Funkcje pełnione przez różne rodzaje obszarów specjalnych w ochronie środowiska

Zagadnienie obszarów specjalnych nie jest i najprawdopodobniej nigdy nie będzie regulowane kompleksowo w jednym akcie normatywnym. Wynika to z różnorodności przesłanek i celów, które stoją za tworzeniem tych obszarów, a także z konieczności poddania poszczególnych nieruchomości specjalnym reżimom prawnym o zróżnicowanym charakterze [Stelmasiak 1986, 69].

Woda stanowi jeden z najważniejszych zasobów naturalnych, niezbędny zarówno dla ekosystemów, jak i działalności człowieka. W obliczu rosnących wyzwań związanych z zanieczyszczeniem wód oraz zmianami klimatycznymi, skuteczne zarządzanie zasobami wodnymi nabiera kluczowego znaczenia. Strefy ochronne ujęć wody, zarówno bezpośrednie, jak i pośrednie, mają istotne znaczenie dla ochrony jakości wód. W strefach tych obowiązują ograniczenia dotyczące działalności mogącej prowadzić do zanieczyszczenia wód, takie jak składowanie odpadów, stosowanie nawozów czy niekontrolowany rozwój infrastruktury.

Strefy specjalne w gospodarce wodnej obejmują obszary objęte szczególnymi regulacjami w celu ochrony zasobów wodnych. Są one wyznaczane na podstawie przepisów *Prawa wodnego*² oraz unijnej *Ramowej Dyrektywy Wodnej*³, która nakłada obowiązek ochrony i zrównoważonego użytkowania wód.

Zgodnie z art. 120 u.p.w. ustanawiane są strefy ochronne ujęć wody oraz obszary ochronne zbiorników wód śródlądowych, które regulują sposób korzystania z tych obszarów w celu minimalizacji ryzyka ich zanieczyszczenia. Obszarowa ochrona źródeł i ujęć wody ma na celu zapewnienie odpowiedniej jakości wód ujmowanych do zaopatrzenia ludności w wodę przeznaczoną do spożycia, a także dostarczania wody wysokiej jakości dla zakładów

² Ustawa z dnia 20 lipca 2017 r. *Prawo wodne*, Dz. U. z 2024 r., poz. 1087 z późn. zm. [dalej: u.p.w.].

³ Dyrektywa 2000/60/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 23 października 2000 r. *ustanawiająca ramy wspólnotowego działania w dziedzinie polityki wodnej*, Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej L 327, 1–73, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX:32000L0060> [dostęp: 28.01.2025].

wymagających takich zasobów. Działania te obejmują również ochronę zasobów wodnych przed degradacją [Każmierska-Patrzyzna 2021, 552].

W art. 121 ust. 2 u.p.w. ustawodawca wprowadził zróżnicowanie w ramach stref ochronnych ujęć wody, opierając je przede wszystkim na położeniu terenu względem ujęcia wody. W wyniku tego podziału wyróżniono teren ochrony bezpośredniej, obejmujący obszar, na którym znajduje się ujęcie wody i jego najbliższe otoczenie, oraz teren ochrony pośredniej, który obejmuje obszar zasilania ujęcia wody. Taki podział pozwala na zróżnicowanie poziomu ochrony w zależności od znaczenia danego obszaru dla bezpieczeństwa i jakości wody. Obecnie strefy ochronne mogą być ustanawiane w dwóch wariantach: obejmujące wyłącznie teren ochrony bezpośredniej lub łączące teren ochrony bezpośredniej i pośredniej. Natomiast nie jest możliwe wyznaczenie strefy ochronnej, która obejmowałaby wyłącznie teren ochrony pośredniej. Takie rozwiązanie wynika z konieczności zapewnienia kompleksowej ochrony ujęć wody, przy czym kluczowe znaczenie ma zabezpieczenie najbliższego otoczenia samego ujęcia przed bezpośrednimi zagrożeniami, co stanowi podstawowy cel ustanawiania stref ochronnych.

Obszar ochronny ustanawia wojewoda, na wniosek Wód Polskich, w drodze aktu prawa miejscowego, wskazując ograniczenia lub zakazy dotyczące użytkowania gruntów oraz korzystania z wód na terenie obszaru ochronnego oraz granice tego obszaru (art. 141 ust. 1 u.p.w.).

W obliczu zmian klimatycznych, które prowadzą do częstszych susz i powodzi, strefy ochronne ujęć wody pełnią istotną rolę jako bufor. Ochrona obszarów zasilania ujęć pozwala na zachowanie odpowiedniego poziomu wód gruntowych, co jest kluczowe w okresach deficytu opadów. Zalesienie terenów ochronnych wokół ujęć może wspierać retencję wody, zmniejszając ryzyko jej szybkiego odpływu powierzchniowego. Ochrona mokradeł w strefach pośrednich zwiększa zdolność magazynowania wody, co pomaga w łagodzeniu skutków suszy.

Strefy ochronne ujęć wody obejmują tereny rolnicze, na których stosuje się ograniczenia dotyczące nawozów i środków ochrony roślin (art. 104 u.p.w.). Działania te promują zrównoważone praktyki rolnicze, które jednocześnie chronią wody podziemne i powierzchniowe przed zanieczyszczeniem azotanami czy pestycydami. W strefach ochronnych rolnicy mogą być zobowiązani do stosowania metod agroekologicznych, takich jak

zmniejszenie nawożenia czy tworzenie pasów buforowych. Takie podejście wspiera ochronę wód i przyczynia się do produkcji rolnej zgodnej z zasadami zrównoważonego rozwoju.

Wprowadzona do prawa wodnego zasada zrównoważonego rozwoju odgrywa rolę dyrektywy wykładni w odniesieniu do konieczności wyważenia zakresu obowiązków dotyczących ochrony środowiska, na rzecz przyjmowania rozwiązań jak najkorzystniejszych dla środowiska⁴. Nakazy, zakazy i ograniczenia na obszarze strefy ochronnej obowiązują bezpośrednio z mocy ustawy⁵.

Ochrona środowiska w rozumieniu art. 5 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej⁶ obejmuje zarówno zapewnienie mieszkańcom dostępu do nieskażonego powietrza, zdrowej wody pitnej oraz terenów rekreacyjnych, jak i ochronę specyficznego krajobrazu kraju, jego ukształtowania terenu czy sieci rzecznej. Te elementy nie tylko kształtują unikalny charakter Polski, ale także stanowią istotny element jej tożsamości narodowej. W ten sposób ochrona środowiska zyskuje wymiar nie tylko praktyczny, ale także kulturowy i symboliczny, odzwierciedlając troskę o zachowanie dziedzictwa naturalnego dla przyszłych pokoleń [Sarnecki 2016, 235].

Obszary szczególnego zagrożenia powodzią to tereny charakteryzujące się różnym prawdopodobieństwem wystąpienia powodzi. Należą do nich obszary, na których prawdopodobieństwo wystąpienia powodzi jest średnie i wynosi 1%, oraz obszary, gdzie prawdopodobieństwo wystąpienia powodzi jest wysokie i wynosi 10%. W zakres tych terenów wchodzi również obszary między linią brzegu a wałem przeciwpowodziowym lub naturalnym wysokim brzegiem, w który wbudowano wał przeciwpowodziowy, a także wyspy i przymuliska, o których mowa w art. 224 u.p.w., stanowiące działki ewidencyjne. Obszary szczególnego zagrożenia powodzią obejmują także pas techniczny (art. 16 pkt 34 u.p.w.).

⁴ Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnym w Gorzowie Wielkopolskim z 25 marca 2009 r., II SA/GO 825/08, Legalis el.

⁵ Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnym we Wrocławiu z 29 września 2022 r., II SA/Wr 443/22, Legalis el.

⁶ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.

Obszary szczególnego zagrożenia powodzią są przedstawiane na mapach zagrożenia powodziowego i mapach ryzyka powodziowego. Na mapach tych znajdują się informacje dotyczące zasięgu i głębokości wody podczas powodzi oraz potencjalnych negatywnych skutków, jakie powódź może spowodować dla ludzi, środowiska, infrastruktury i mienia. Mapy te stanowią kluczowe narzędzie planowania przestrzennego oraz zarządzania ryzykiem powodziowym, umożliwiając podejmowanie działań prewencyjnych i ochronnych (art. 172 u.p.w.).

Zakazy dotyczące gromadzenia ścieków, nawozów, chemikaliów, odpadów oraz lokalizacji cmentarzy na obszarach szczególnego zagrożenia powodzią wynikają z art. 77 u.p.w. Celem tych przepisów jest ochrona jakości wód i środowiska naturalnego na terenach narażonych na powódzie.

Aktualne regulacje prawne dotyczące ochrony wód i obszarów szczególnego zagrożenia powodziowego są niewystarczające w zakresie ich egzekwowania i kontroli. Istniejące przepisy często nie uwzględniają najnowszych danych naukowych i hydrologicznych, co prowadzi do błędów w planowaniu przestrzennym oraz niedostatecznej ochrony zasobów wodnych. Aby zwiększyć skuteczność systemu ochrony środowiska, należałoby wzmocnić nadzór nad przestrzeganiem przepisów dotyczących ochrony wód np. za pomocą lepszych narzędzi monitoringu i kontroli; zaostrzyć wymagania dotyczące lokalizacji inwestycji na terenach zagrożonych powodzią, aby ograniczyć przyszłe straty; wprowadzić mechanizmy umożliwiające regularne aktualizowanie granic stref ochronnych ujęć wody, uwzględniając zmieniające się warunki klimatyczne.

Lasy zarządzane przez Lasy Państwowe w Polsce charakteryzują się podziałem, który obejmuje podział na regionalne dyrekcje Lasów Państwowych, nadleśnictwa oraz leśnictwa. Taka struktura organizacyjna wynika z przepisów zawartych w ustawie z dnia 28 września 1991 r. *o lasach*⁷, która stanowi podstawowy akt prawny regulujący gospodarkę leśną w Polsce. Tworzenie lasów ochronnych odbywa się na podstawie decyzji ministra właściwego do spraw środowiska (dla lasów Skarbu Państwa) lub starosty (dla lasów pozostałych). Procedura ta wynika z przepisów art. 16 u.l.

⁷ Dz. U. z 2024 r., poz. 530 z późn. zm. [dalej: u.l.].

Na obszarze lasów ochronnych bez wątpienia obowiązuje specjalny reżim prawny charakterystyczny dla obszarów specjalnych. Wynika to z regulacji zawartych w analizowanej u.l., które nakładają szczególne ograniczenia publicznoprawne w zakresie prowadzenia gospodarki leśnej oraz ochrony przyrody. Zgodnie z przepisami tej ustawy, w lasach ochronnych stosuje się m.in. przepisy dotyczące ograniczeń w pozyskiwaniu drewna, działań technicznych oraz zakaz wznoszenia budynków i budowli, o ile nie są one związane bezpośrednio z ochroną lub gospodarowaniem lasami.

Struktura podziału stosowana w Lasach Państwowych pozwala na skuteczne zarządzanie lasami poprzez dostosowanie działań do potrzeb lokalnych i strategicznych. Umożliwia ona realizację celów związanych z gospodarką leśną, ochroną środowiska oraz rekultywacją terenów zdegradowanych, przyczyniając się do zrównoważonego rozwoju i ochrony zasobów naturalnych dla przyszłych pokoleń.

Ważnym elementem jest także edukacja i promocja rozwiązań prawnych wśród społeczeństwa i leśników, co przyczynia się do skuteczniejszego zarządzania lasami oraz lepszego wykorzystania ich potencjału w zgodzie z przepisami prawa. Dzięki przestrzeganiu tych norm możliwe jest zachowanie lasów jako zrównoważonego zasobu, chronionego przed nadmierną eksploatacją i wspierającego równowagę ekosystemów leśnych [Bugno-Pogoda i Durak 2018, 28-32].

Lasy Państwowe odgrywają istotną rolę w zarządzaniu zasobami leśnymi Polski. Mimo istniejących wyzwań, poprzez wprowadzenie odpowiednich reform i działań dostosowawczych, możliwe jest zapewnienie zrównoważonego rozwoju oraz ochrony przyrody dla przyszłych pokoleń. Istotne jest znalezienie równowagi między potrzebami gospodarczymi a koniecznością ochrony przyrody. Można to osiągnąć poprzez wprowadzenie bardziej restrykcyjnych norm dotyczących wycinki drzew oraz promowanie praktyk zrównoważonej gospodarki leśnej.

Ustawa z dnia 14 grudnia 2012 r. *o odpadach*⁸ regulująca składowiska odpadów, które stanowią swoiste strefy ochronne: składowiska odpadów niebezpiecznych, odpadów obojętnych oraz innych odpadów (art. 103 ust. 2). Składowanie odpadów niebezpiecznych jest możliwe wyłącznie

⁸ Dz. U. z 2023 r., poz. 1587 z późn. zm. [dalej: u.o.].

na składowiskach przeznaczonych do tego celu, czyli składowiskach odpadów niebezpiecznych. Zgodnie z art. 106 ust. 1 u.o., na tego rodzaju składowiskach nie mogą być deponowane odpady inne niż niebezpieczne. Jednakże art. 106 ust. 2-4 u.o. dopuszcza możliwość składowania stałych odpadów niebezpiecznych na składowiskach odpadów innych niż niebezpieczne i obojętne, pod warunkiem, że odbywa się to na wydzielonych częściach tych składowisk, gdzie przechowywane są wyłącznie odpady niebezpieczne. Natomiast na składowiskach odpadów obojętnych taka możliwość nie istnieje – zgodnie z art. 108 u.o., tego typu składowiska mogą być wykorzystywane wyłącznie do składowania odpadów obojętnych.

Obszary przeznaczone pod składowiska odpadów wymagają precyzyjnego planowania z uwzględnieniem warunków środowiskowych oraz przepisów prawa. Podział specjalny pozwala na minimalizowanie ryzyka zanieczyszczenia gleb i wód gruntowych dzięki odpowiedniemu doborowi lokalizacji, wprowadzenie specjalnych reżimów prawnych, które ograniczają działalność mogącą wpłynąć na bezpieczeństwo środowiskowe, np. uwzględnienie przepisów o minimalnej odległości składowisk od wrażliwych elementów środowiska, takich jak zbiorniki wodne czy obszary chronione (art. 77 u.p.w.).

Zgodnie z § 3 ust. 1 rozporządzenia Ministra Środowiska z dnia 30 kwietnia 2013 r. w *sprawie składowisk odpadów*⁹, na obszarze planowanego składowiska odpadów i jego otoczenia przeprowadza się badania hydrologiczne i geologiczne. Wyniki badań hydrologicznych oraz zatwierdzoną dokumentację geologiczno-inżynierską i hydrogeologiczną, zgodną z wymaganiami określonymi w przepisach dotyczących dokumentacji geologiczno-inżynierskiej i hydrogeologicznej, dołącza się do wniosku o wydanie decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu dla składowiska odpadów.

Lokalizowanie składowisk odpadów niebezpiecznych, a także odpadów innych niż niebezpieczne i obojętnych oraz odpadów obojętnych, może być zakazane lub ograniczone na terenie ochrony pośredniej wód, jeśli ich obecność mogłaby prowadzić do zmniejszenia przydatności ujmowanej wody lub obniżenia wydajności ujęcia wody (art. 130 ust. 1 pkt 9 u.p.w.). W ramach tych regulacji zakazane lub ograniczone jest również

⁹ Dz. U. z 2022 r., poz. 1902.

przechowywanie i składowanie odpadów promieniotwórczych na terenie ochrony pośredniej wód (art. 130 ust. 1 pkt 3 u.p.w.).

Z uwagi na ryzyko trwałego zanieczyszczenia gruntów i wód, podobne ograniczenia lub zakazy mogą być wprowadzone również na obszarach ochronnych. Dotyczy to zarówno lokalizowania składowisk odpadów (art. 140 pkt 8 u.p.w.), jak i przechowywania oraz składowania odpadów promieniotwórczych (art. 140 pkt 3 u.p.w.). Regulacje te mają na celu zapewnienie ochrony zasobów wodnych i zapobieganie potencjalnym, długotrwałym zagrożeniom środowiskowym.

Na obszarach szczególnego zagrożenia powodzią obowiązuje zakaz prowadzenia działalności związanej z przetwarzaniem odpadów, w tym w szczególności ich składowania, co wynika z art. 77 ust. 1 pkt 3 lit. a u.p.w. Wyjątek od tego zakazu stanowi wykorzystywanie gruzu, mas ziemnych oraz skalnych w ramach robót związanych z utrzymywaniem lub regulacją wód, ochroną brzegu morskiego, morskich wód wewnętrznych oraz pogłębianiem morskich dróg wodnych, zgodnie z art. 77 ust. 2 u.p.w. Dodatkowo, właściwy organ Wód Polskich może – w drodze decyzji administracyjnej – wyrazić zgodę na odstępstwo od tego zakazu, pod warunkiem, że nie spowoduje ono zagrożenia dla jakości wód w przypadku wystąpienia powodzi. W takim przypadku organ określa szczegółowe warunki, które muszą zostać spełnione, aby zapewnić ochronę jakości wód (art. 77 ust. 3 u.p.w.). Regulacje te mają na celu ochronę środowiska wodnego oraz minimalizowanie ryzyka związanego z zanieczyszczeniem wód w sytuacji wystąpienia powodzi [Kiepsa-Kokot 2024, 138].

Mimo istniejących ograniczeń, w praktyce zdarzają się przypadki lokalizacji składowisk w miejscach nieodpowiednich, co może wynikać z luk w przepisach lub ich niewłaściwego egzekwowania. Konieczne jest wzmocnienie nadzoru oraz wprowadzenie bardziej precyzyjnych kryteriów oceny lokalizacji. Chociaż przepisy chroniące ujęcia wody są jasno sformułowane, ich skuteczność zależy od regularnego monitoringu i egzekwowania. Warto zainwestować w nowoczesne technologie monitoringu oraz szkolenia dla służb odpowiedzialnych za kontrolę. Polskie prawo w zakresie składowania odpadów zawiera liczne mechanizmy ochronne, jednak ich efektywność zależy od praktycznego wdrożenia oraz ciągłego doskonalenia przepisów w odpowiedzi na pojawiające się wyzwania.

Ustawa z dnia 28 lipca 2005 r. o *lecnictwie uzdrowiskowym, uzdrowiskach i obszarach ochrony uzdrowiskowej oraz o gminach uzdrowiskowych*¹⁰ wprowadza obszary ochrony uzdrowiskowej. Gminy uzdrowiskowe stanowią szczególny typ gmin samorządowych w Polsce, wyróżniają się walorami uzdrowiskowo-klimatycznymi. Ustawodawca w analizowanej ustawie określa szerokie zadania dotyczące funkcjonowania uzdrowisk i obszarów ochrony uzdrowiskowej. Zadania te obejmują gospodarowanie terenami, z uwzględnieniem potrzeb leczenia uzdrowiskowego, ochrony złóż naturalnych surowców leczniczych oraz zakazów budowy lub wykonywania innych czynności zabronionych w poszczególnych strefach ochrony uzdrowiskowej. Ochronę warunków naturalnych uzdrowiska lub obszaru ochrony uzdrowiskowej, w tym spełnianie wymagań związanych z normami zanieczyszczeń powietrza, natężenia hałasu, odprowadzania ścieków do wód lub ziemi, gospodarki odpadami oraz emisji pól elektromagnetycznych, zgodnie z odrębnymi przepisami. Tworzenie warunków dla funkcjonowania zakładów leczenia uzdrowiskowego oraz rozwoju infrastruktury komunalnej, która zaspokaja potrzeby osób korzystających z leczenia uzdrowiskowego. Rozwój infrastruktury komunalnej i technicznej, przeznaczonej dla uzdrowisk lub obszarów ochrony uzdrowiskowej, w celu spełnienia wymagań określonych w art. 34 ust. 1 pkt 5 u.l.u., dotyczących odpowiednich warunków środowiskowych i infrastrukturalnych.

Zadania te mają na celu zapewnienie zrównoważonego rozwoju uzdrowisk i ich funkcjonowania w sposób zgodny z przepisami prawa, uwzględniając zarówno ochronę środowiska naturalnego, jak i potrzeby społeczno-gospodarcze. Specjalny reżim prawny na tych obszarach, wynikający z przepisów ustawy, ma kluczowe znaczenie dla zachowania właściwości leczniczych uzdrowisk, ich potencjału środowiskowego oraz zapewnienia wysokiej jakości życia mieszkańców i gości korzystających z walorów uzdrowiskowych.

Obecny stan prawny zapewnia solidne podstawy dla ochrony i rozwoju uzdrowisk, ale wymaga usprawnień w zakresie egzekwowania norm środowiskowych, finansowania oraz koordynacji polityki gospodarczej i ekologicznej. Kluczowe jest wprowadzenie precyzyjniejszych mechanizmów monitorowania oraz skuteczniejszej kontroli przestrzegania przepisów, aby

¹⁰ Dz. U. z 2024 r., poz. 1420 z późn. zm. [dalej: u.l.u.].

uniknąć degradacji środowiska i zapewnić długoterminową trwałość funkcji uzdrowiskowych.

Zakończenie

Strefy specjalne odgrywają kluczową rolę w ochronie zasobów środowiskowych, różnorodności biologicznej oraz w adaptacji do zmian klimatycznych. Pełnią zróżnicowane funkcje, odpowiadając na potrzeby ekologiczne, gospodarcze i społeczne. Funkcja ogólna większości stref polega na tworzeniu barier ochronnych, które izolują sąsiadujące tereny zamieszkałe lub określone elementy środowiska przed zanieczyszczeniami. Funkcje szczegółowe wynikają z dwóch głównych rodzajów stref. Ich nadrzędnym celem jest zachowanie równowagi między rozwojem cywilizacyjnym a ochroną zasobów naturalnych dla przyszłych pokoleń. Stanowią one istotne narzędzie w realizacji polityki ochrony środowiska oraz zrównoważonego rozwoju.

Dynamiczny rozwój społeczny, proces europeizacji prawa krajowego, postępująca jurydyzacja życia publicznego oraz rosnąca potrzeba ochrony nowych wartości o wymiarze społecznym wskazują na konieczność tworzenia nowych stref specjalnych. Rozwój ten wymaga dostosowania struktur prawnych i przestrzennych do zmieniających się potrzeb społeczności oraz wymogów ochrony środowiska i gospodarki. Tylko poprzez odpowiedzialne i przemysłane działania możliwe będzie pogodzenie rozwoju gospodarczego z ochroną zasobów naturalnych, co jest niezbędne dla realizacji idei zrównoważonego rozwoju [Sommer 2017, 163-67].

PIŚMIENNICTWO

- Boć Jan. 2013. „Przykłady prawnych form działania administracji w ochronie środowiska.” W *System prawa administracyjnego*. T. 5: *Prawne formy działania administracji*, red. Robert Hauser, Zbigniew Niewiadomski, i Andrzej Wróbel, 452-54. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Bugno-Pogoda, Anna, i Tomasz Durak. 2018. “Zrównoważony rozwój w leśnictwie.” *Polish Journal for Sustainable Development* 22(1):7-12.
- Chmaj, Marek. 2004. *Prawo administracyjne. Część ogólna*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis.

- Kaźmierska-Patrzyzna, Anna. 2021. „Obszarowa ochrona ujęć i źródeł wody.” W *Prawo ochrony środowiska*, red. Marek Górski, 307-82. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
- Kiepas-Kokot, Anna. 2024. *Specyfika odpadów niebezpiecznych. Opracowanie tematyczne*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kurowska, Teresa. 1979. „Obszar specjalny jako postać ingerencji administracji w sferę uprawnień właściciela nieruchomości gruntowej.” *Studia Iuridica* 1979, nr 6:47-66.
- Łaszczuk, Andrzej. 2021. „Podziały przestrzenne (terytorialne) w relacjach bezpieczeństwa i obronności państwa.” *Wiedza Obronna* 276, nr 3:154-80.
- Mikowski, Łukasz. 2015. „Szczególny reżim prawny obszarów specjalnych w ochronie środowiska.” *Zeszyty Naukowe DWSPiT. Studia z Nauk Społecznych* 8:177-88.
- Otawski, Paweł. 2003. „O koncepcji obszaru specjalnego.” W *Prawo i Administracja*. T. II, red. Robert Budzinowski, 258-90. Piła: Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Pile.
- Parchomiuk, Jerzy. 2016. „Przesłanki odpowiedzialności za działania legalne administracji.” W *System Prawa Administracyjnego. Odpowiedzialność odszkodowawcza w administracji*. T. 12, red. Robert Hauser, Zbigniew Niewiadomski, i Andrzej Wróbel, 528-48. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Pieprzny, Stanisław. 2011. „Rodzaje stref specjalnych.” *Zeszyty Naukowe UWM Studia Prawnoustrojowe – wydanie jubileuszowe z okazji 10-lecia WPiA* 13:233-46.
- Ruczkowski, Piotr. 2024. „Strefa czystego transportu (SCT) jako przykład obszaru specjalnego (strefy specjalnej).” W *Administracja publiczna wobec procesów zmian w XXI wieku. Księga jubileuszowa Profesora Jerzego Korczaka*, red. Paweł Lisowski, 839-50. Wrocław: E-Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa. Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego
- Sarnecki, Paweł. 2016. „Wstęp, art. 1-29.” W *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*. T. I, red. Leszek Garlicki, i Marek Zubik, 232-40. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Sommer, Jakub. 2017. „Obszary specjalne w ochronie środowiska.” W *Prawo ochrony środowiska w praktyce*, red. Krzysztof Zeidler, 158-72. Toruń: Wydawnictwo TNOiK.
- Stelmasiak, Jan. 1986. *Instytucja strefy ochronnej jako prawny środek ochrony środowiska*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Stelmasiak, Jan. 2017. „Instytucja obszaru specjalnego w materialnym prawie administracyjnym na przykładzie obszarów specjalnych o charakterze ekologicznym.” W *System Prawa Administracyjnego*. T. 7: *Prawo ochrony środowiska*, red.

- Robert Hauser, Zbigniew Niewiadomski, i Andrzej Wróbel, 641-717. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Ura, Elżbieta. 2021. *Prawo administracyjne*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis.
- Zacharczuk, Piotr. 2017. *Obszary specjalne w polskim materialnym prawie administracyjnym*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Zacharko, Lidia. 2009. „Wybrane refleksje nad istotą strefy specjalnej w prawie administracyjnym, jej rodzajami i implikacjami w sferze stosunków prawnych.” *W Między tradycją a przyszłością w nauce prawa administracyjnego. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Janowi Bociowi*, red. Jan Supernat, 786-95. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Zimmermann, Jan. 2022. *Prawo administracyjne*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.

